CEMİL MERİÇ

YAYINA HAZIRLAYAN:
MURAT YILMAZ

2014

T.C.
Hatay Valiliği

ISBN: 978-605-149-608-5

Fotoğraflar:
Mahmut Ali Meriç, Ümit Meriç ve Mehmet Can Doğan Arşivleri,
M. Kürşad Birinci, Murat Yılmaz

2014

SUNUŞ

Üstad Cemil Meriç'e göre medeniyet kavramının ana unsuru insandır. Bir medeniyetin ne kadar mükemmel olduğunu insana verdiği değerle ölçebiliriz. Bu yargı yaratılmışların en şereflisi olan insanı yüceltmenin yanında, insani bir vasıf olan "vefa" duygusunu da öne çıkarmaktadır.

Varlıklar içinde geçmişi geleceğe bağlayabilen tek canlı türü insandır. İnsan geçmişin değerleri ile yaşadığı çağın ihtiyaçlarını kaynaştırmayı başarabilir. Günün ihtiyaçlarını ise sanat ve estetik kavramlar üzerine inşa edebilir. Böylece dünden kalanlara kendi değerlerini katarak onları geleceğe taşır. Kuşaktan kuşağa aktarılan değerlerle medeniyet denilen birikim gerçekleşir. İnsanı yaşatmayı amaçlayan her gayret medeniyet denizine düşen bir damladır. Bu anlamda medeniyet insanlığın ortak hazinesidir.

Cemil Meriç'e göre tüm yaratılmışlar insanın hizmetine sunulmuş ve insan için yaratılmıştır. İnsan ise bu sorumluluğu taşıyacak donanımla akıl sahibi bir varlık olarak dünyaya gelmiştir. Sorumluluk ve insan arasındaki bağ çok yönlü olarak hayatın tüm evrelerinde hep yanyanadır. Adeta sorumlu olmak insan olmaktır. Ya da insan olmak sorumlu olmaktır. Bu sorumluluk duygusu bizim anlayışımızda kendimiz de dahil olmak üzere tüm yaratılmışlara karşı davranışlarımızı belirleyen temel unsurdur. Yunus Emre'nin "Hak'kı gerçek sevene, cümle alem kardeş gelir" sözleri ile ifadesini bulan bu anlayış halen devam etmektedir. Türk Milleti tarihin her döneminde insan olmanın sorumluluğunu başarı ile yerine getirmiştir. Yine Yunus Emre'nin dizeleri ile özetleyiverdiğimiz "Yaradılanı sev Yaradan'dan ötürü" yaklaşımı hayatımızın tüm alanlarında belirleyici olmuştur. Sadece insana değil, ormanlardaki vahşi hayvanlara kadar uzanan şefkât ve merhamete dayalı sorumluluk hali, bizim insanımızı asırlar boyunca şekillendiren ana unsurlardan biridir.

Günümüzde çok farklı inanışları ve etnik yapıları aynı çatı altında barış ve hoşgörü ile bir arada tutabilen Hatay ilimiz, bizim medeniyet anlayışımızın en belirgin göstergelerinden biridir. Hatay insanla birlikte var olan, tarihin kadim merkezlerinden biridir. Onun hikayesi insanın hikayesi ile paralel bir gelişme gösterir. Her dönemde önemli bir cazibe merkezi olan Hatay, tarih boyunca bir çok güçlü millete ev sahipliği de yapmıştır. Bunlardan kalan izler günümüzde müzelerimizi süslemektedir.

İnsan insanı çağlar ötesine taşır. Bazen onun bıraktığı bir esere sahip çıkarak. Bazen de ondan kalan bir cümleyi tamamlayarak... Tarihte iz bırakan büyük insanlar bazen bir sözleri ile anılır. Bazen de fikirleri ile... Tarihimiz kahramanlıkları kadar fikirleri ve yazıları ile de medeniyet denizini dolduran şahsiyetler bakımından gayet zengindir. Cemil Meriç'in deyimi ile "Tarihimiz mührü sökülmemiş bir hazinedir." İşte bu hazinedeki en değerli mücevherlerden biri de Üstad Cemil Meriç'tir. Yakın tarihimize damgasını vuran bu "fikir işçisi" İlimize bağlı Reyhanlı ilçesinde 1916 yılında dünyaya gelmiştir. Hem yaşadığı dönem şartları itibari ile hem de kendi hayat hikayesi ile bizim kendi gerçeğimizin en berrak aynasıdır o. Son yüz yılımızı iyi anlamak ve doğru yorumlamak için Cemil Meriç aynasından olayları değerlendirmeye adeta mecburuz. Son asırda olup bitenleri doğru okuyamadan gelecek asırları doğru yazmamız mümkün değildir.

Ne mutlu bizlere ki, kaybettiğimiz bir çok değerlerimizin yanında, onları tekrar nasıl kazanabileceğimizi bize gösteren aydınlarımız var. Onların yaşadıklarından ve yazdıklarından yola çıkarak yeniden kendimizle buluşabiliriz. Onları ve eserlerini tanıyarak muhteşem bir maziyi daha muhteşem bir istikbale bağlayabiliriz. Kendi insanımızı bir birinden ayıran duvarları yıkıp, sevgi ve barış ekseninde yenibir dünya kurabiliriz. İşte tüm bunlar için Hatay Valiliği olarak ilimizin yetiştirdiği bu kıymetli aydınımızı günümüz insanına ve özellikle geleceğimizin teminatı gençlerimize tanıtmak üzere yoğun bir çalışma yürüttük. Cemil Meriç'in doğduğu bu evi satın alıp, restore ederek bir yıl gibi kısa bir sürede Reyhanlı Cemil Meriç Kültür Evi olarak hizmete açtık. Cemil Meriç Zamanı belgeselinin gösterildiği 3D sinema salonu, okuma salonları ve zengin kütüphanesi ile halkımızın hizmetine sunduk.

Özellikle son yüzyılda insanlık çok büyük olaylara şahit olmuştur. Tarihin bilinen ilk dönemlerinden itibaren yaşananları kat kat aşan değişimler ve yeni oluşumlar, bunların farkında olan aydınlarımız tarafından büyük bir heyecan ve tedirginlikle karşılanmıştır. İnsanlığın kayıpları karşısında adeta yangın yerine dönen dünyanın korkunç manzarasına bakacak halleri kalmamıştır. Değişen dengeler ve ortaya çıkan yeni değerler sınır tanımaz bir güce dönüşmüş, sadece ülkeleri değil, evleri ve zihinleri de işgale kadar varmıştır. Cemil Meriç işte bu şartlarda dünyaya gözlerini açmıştır. Onun yaşadığı coğrafya ve içine doğduğu dünya, insanlık dramının en yoğun yaşandığı zamandır. Balkanların işgali ile başlayan göç mecburiyeti ailesini derinden etkilemiştir. Ardından Osmanlı Devleti'nin yıkılması, Hatay'ın işgali, yenilmişlik ve kaybolan koca bir memleket... Kaybolan sadece memleket mi? Tüm değerleri altüst eden ve doğrudan zihinleri hedef alan yeni işgaller... Sonuna "izm" eklenen yeni kavramlarla idraklere yönelen yeni bir savaş düzeni... Sonuç, kaybeden sadece insan, insanlık... İşte tüm bunları ilk farkeden aydınlardan biridir Cemil Meriç. İnsanlığın mahkûm edildiği mağaradan başını dışarı çıkarabilmiş ve gerçeği görmüştür. Görmekle kalmamış, insanlığı mağarada terk etmeyerek, onlara gerçeği haykırmaya devam etmiştir. Onun hakikati dile getiren çığlıkları halen o mağaranın duvarlarında yankılanmaya devam etmektedir. İşte elinizde bulunan bu kitap o seslerden derlenmiş bir demettir. Cemil Meriç ve onun dünyasına açılan küçük bir kapıdır.

Bu duygularla, geçmişten günümüze kalan değerlerimizi yaşayarak, yaşatarak geleceğe aktaran ve bu konuda kendini sorumlu sayan tüm hemşehrilerime müteşekkirim. Reyhanlı Cemil Meriç Kültür Evi'nin ve Cemil Meriç kitabının sizlerin hizmetine sunulmasında emeği geçen herkese gönülden teşekkür ederim.

M. Celalettin LEKESİZ
Vali

İÇİNDEKİLER

Murat Yılmaz	7	Cemil Meriç: Mağaradan Çıkanların Yol Arkadaşı
Hayatıyla Cemil Meriç		
Mahmut Ali Meriç	25	Entelektüel Bir Otobiyografi
Cemil Meriç	35	Kimdir? (Yapraklar) / 24.01.1963
Mahmut Ali Meriç	41	Cemil Meriç Kronolojisi
Muztafa Armağan	55	Cemil Meriç'e Kuşbakışı
Ümit Meriç	63	Babam Cemil Meriç, Türkçe'nin Gördüğüm En Büyük Hatibiydi
İlk Yazısıyla Cemil Meriç		
Cemil Meriç	71	Geç Kalmış Bir Musahabe
Fikirleriyle Cemil Meriç		
Naci Bostancı	75	Tefekkürün Hasbi Kalemi Meriç
Mümtaz'er Türköne	81	Cemil Meriç'in Mağarası
Tanıl Bora	87	Cemil Meriç: "Düşman Dünya" ve Kelimeler
Hamit Emrah Beriş	99	Bir "Huzursuz" Adam
Süleyman Hayri Bolay	109	Cemil Meriç'i Değerlendirmek
Güney Çeğin	127	Metinlerarasılık Odağında Cemil Meriç'te Doğu-Batı Sorununa Kısa Bir Bakış
Aytaç Yıldız	137	Cemil Meriç ve Edward Said: Oryantalizm Üzerine
Suavi Kemal Yazgıç	153	Cemil Meriç: "Bu Ülke"nin Aydını
Mehmet Nuri Yardım	159	Fikir Namusuna Sahip Soylu Bir Aydın: Cemil Meriç
Lisanıyla Cemil Meriç		
Necmettin Turinay	171	Söylenmemiş Cümlenin Hasreti ya da Cemil Meriç'in Kendi Cümlesine Erme Süreci
İbrahim Şahin	195	Cemil Meriç'in Üslûbu Beyânındadır
Cengizhan Orakçı	203	Cemil Meriç: Sözün Sultanı
Şiiriyle Cemil Meriç		
Mehmet Can Doğan	213	Düzyazıya Kaçış: Şiir Öldü, Yaşasın Cemil Meriç
	236	Cemil Meriç'in Yazdığı Şiirler
	238	Cemil Meriç'e Yazılan Şiirler

Sohbetiyle Cemil Meriç

Halil Açıkgöz 243 Cemil Meriç'in Sohbetlerinde "Avrupalılaşmak"
Mehmet Can Doğan 257 Bir Dostluktan Kalanlar: Cemil Meriç'in Mehmet Ergin'e Yazdıkları
Adnan Şenel 265 Cemil Meriç Sözlüğü

Eserleriyle Cemil Meriç

Cengiz Aydoğdu 273 Ufukların Musahibi: "Bu Ülke"nin Cemil Meriç'i
Cemal Fedayi 283 Cemil Meriç'in Olgunluk Eseri: Kültürden İrfana
Mehmet Evkuran 289 Hesaplaşmanın Etiği: Umrandan Uygarlığa
Fatih Duman 309 Saint Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist
Mualla Gülnaz Kavuncu 319 Sosyoloji Notları ve Konferanslar
Yakup Deliömeroğlu 331 Bir Facianın Hikayesi
Mehmet Can Doğan 337 Cemil Meriç'in Jurnalleri: Herkes İki Kişi
Sezai Coşkun 347 Bulutları Delen Kartal
Mehmet Ergin 353 Batı'yı Batı Yapan: Asya, Asya'yı Asya Yapan: Hind

Cemil Meriç'in Ardından

Hüsamettin Arslan 357 Entelektüel Babam
Zeynep Sayın 359 Cemil Meriç'in Büyüklüğü Melez ve Çoğul Kişiliğindendir
Nihat Genç 360 Büyüyünce Cemil Meriç Olacağım
Ahmet Turan Alkan 361 Kelimelerin Rengini O Farkettirdi
Murat Belge 362 Görmeyen Görücü
Doğan Hızlan 363 Temel Sorunları Gündeme Getirdi
Duygu Köksal 364 Eleştirel Bir Milliyetçiydi
İlber Ortaylı 365 20. Yüzyıl Türk Münevverini Temsil Ediyordu
İzzet Tanju 366 Benzersiz Bir Üretkendi
Ahmet Kabaklı 368 Kaybolan Kültürümüzün Acısını Yansıttı
Hilmi Yavuz 369 Kendi Semasında Tek Yıldızdı
Ali Bulaç 370 Her Fikirden İnsanı Etrafında Toplamıştı
Alexandre de Groote 371 İslam'ın Liberal Mirasını Devam Ettirdi
Tarık Buğra 371 Bilgisiyle Beni Şaşırtıyordu
Mehmet Akif Ak 371 Şiir Gibi Nesir Yazardı
Kadir Cangızbay 372 Amacı, İnsanları Mağaradan Yola Çıkarmaktı

Cemil Meriç: Mağaradan Çıkanların Yol Arkadaşı

Murat Yılmaz *

Giriş: Mağaradan Çıkmak

Türkiye, çok büyük bir dönüşüm yaşıyor. Küresel kapitalizm, Avrupa Birliği ve Anadolu burjuvazisinin dinamikleri üstünde yükselen bu dönüşüm, belki de Batılılaşma sürecinin doğal sonucu. Ancak gelinen bu aşamada, düne kadar batılılaşma taraftarı olanlar ile batılılaşma karşıtı olanların saf değiştirdiğini görüyoruz. Dolayısıyla dönüşüm reaksiyonunu da beraberinde getiriyor. Tartışmaların giderek sertleştiği bir geçiş dönemindeyiz.

Siyasetten iktisada, hukuktan kültürel alanlara yayılma istidadı gösteren tartışmalar, giderek bir kutuplaşmaya dönüşüyor. Kutuplar, bizleri kendi mağaralarına çekmek istiyorlar. Gerçek dünyada olup bitenlerden farklı, gölge bir dünyaya inanmamızı, iman etmemizi ve inanmayanlarla savaşmamızı istiyorlar. Farklılıkları siyah ve beyaza indirgiyor, ara renkleri yok etmek istiyorlar. Böylece tartışma iyi kötünün, doğru ile yanlışın savaşına dönüşüyor. İşte ideolojiler, "idraklerimize giydirilmiş deli gömlekleri" olarak burada tedavüle giriyor ve kısa zamanda da yerlerini sloganlara bırakıyorlar. Cemil Meriç'in 1970'lerde soğuk savaş döneminde söyledikleri bugünkü Türkiye'ye de hitap ediyor.

"Karanlık kinlerin birbirine saldırttığı çılgın sürülerin savaş çığlığıdır slogan. İlkelin, budalanın, papağanın ideolojisidir. Düşünce ile çığlık bağdaşmaz. Şuurun sesi çığlık değildir, yabani bağırır medeni insan konuşur".

* Dr., Siyaset Bilimci, Editör

Cemil Meriç İstanbul'da Fethi Paşa Korusu Nacak Sokak No: 14'teki evinde. (24 Mart 1954)

Türkiye bugün de 70'lerden farklı değil, medeni insanlar gibi konuşmak giderek zorlaşıyor. Çünkü "bu ülke"de iktisadi gelişmeye ve dönüşüme rağmen büyük bir "medeniyet kaybı" yaşanıyor. Bu kayıptan bütün taraflar nasibini alıyor. O halde ne yapmalı, nereye bakmalı ve nasıl bir çözüm aramalıyız?

Türkiye, III. Selim'den bu yana Batı'yı örnek alarak değişmeye ve dönüşmeye çalışıyor. Bu değişim ve dönüşümün ivmesi arttıkça kırılmalar ve tartışmalar da derinleşiyor. Bu bakımdan Türk fikir hayatının ve hatta edebiyatının bu süreç etrafında şekillendiği söylenebilir. Bu şekillenmenin giderek bir sathileşme ve birtakım semboller çevresinde bir kutuplaşmayla neticelendiği de gözlerden kaçmamaktadır. Sathileşmenin ve kutuplaşmanın Türk fikir ve edebiyat dünyasını, Batı'nın ve Doğu'nun klasiklerinden kopartması her kesimden entellektüeli rahatsız etmektedir.

İşte bu vadide Cemil Meriç müstesna bir yere yükselmektedir. Cemil Meriç insanlığın ürettiği bütün klasiklere Batı veya Doğu demeden sahip çıkar, sathileşemeye ve kutuplaşmaya prim vermez... "İnsani olan hiç bir şey onun yabancısı değildir". III. Selim'den beri içinden çıkamadığımız tartışmalarda yolunu arayan herkese yardımcı olan müktesebatı fevkalade geniş, iyi niyetli ve ciddi bir hocadır, Cemil Meriç. Ondan sadece Batı'nın ve Doğu'nun klasiklerini değil, düşünmenin dil ve lügat demek olduğunu, bir savcı gibi kelime ve kavramları sorgulamadıkça hiçbir konuda hüküm veremeyeceğinizi öğrenebilirsiniz. Hükümlerinizin gerekçesiz olamayacağını, gerekçenin ise muhakemesiz olamayacağını... Sorgulayabilmek ve hüküm verebilmek için diyalogun, diyalogu sürdürebilmek için de hoşgörünün şart

olduğunu da... Zafer ve bozgun hissine kapılmamak gerektiğini bilgece öğütler: "Hiç bir zafer umulanı getirmez. Hiç bir bozgun mutlak değildir."

Cemil Meriç fikir yelpazesindeki herkese kendi Mağara'larının dışındaki dünyayı anlatır. Bu anlatımda polemik kaçınılmazdır... Lakin zaman geçtikçe Meriç'in polemiğinin sadece bir Mağara'ya karşı değil, bütün "Mağara"lara karşı olduğu görülecektir. Bu yüzden bu ülkede kendi "mağara"sının dışına çıkacak herkesin ilk karşılaşacağı kişilerden biri Cemil Meriç olacaktır, olmuştur. Meriç böyle olacağını bilirmişçesine, tıpkı kendine hoca bellediği Ahmet Mithat efendi gibi çok geniş bir ilgi alanına sahiptir. En büyük kitabının Ahmet Mithat Efendi'nin dergisine atıfla Kırkambar olması bu bakımdan manidardır.

İşte bu bağlamda Cemil Meriç, Türkiye'de arayış ve diyalog peşinde olanların yol arkadaşıdır. Bu itibarla da Cemil Meriç'e olan ilgi giderek artmaktadır. Artan ilgi, artık "mağara"nın dışına çıkanların çoğaldığına işaret etmektedir. Bu bakımdan Cemil Meriç her öncü gibi üzerine düşeni ziyadesiyle yapmış, yolu açmış ve mağaradakilere yola çıkarmıştır. O yola çıkardıklarına nereye gideceklerini de telkin etmeyen bir yol arkadaşıdır. Adeta çağdaş bir Sokrates olan Cemil Meriç'in kendisine biçtiği misyon, en az üslubu kadar etkileyici değil mi?

"Bir çağın vicdanı olmak isterdim, bir çağın daha doğrusu bir ülkenin; idrakimize vurulan zincirleri kırmak, yalanları yok etmek, Türk insanını Türk insanından ayıran bütün duvarları yıkmak isterdim. Muhteşem bir maziyi daha muhteşem bir istikbale bağlayacak köprü olmak isterdim."

Mağaradakiler: Taassup, İdeoloji ve Slogan

Cemil Meriç fikirlerini ve misyonunu anlamak bakımından Eflatun'un Mağara hikayesini hatırla(t)mak faydalı olacaktır. Meriç için mağara hakikati aramaya izin vermeyen taassubu, hakikati çarpıtan ideolojiyi ve sloganı temsil etmektedir. Temel eserlerinde biri olan Mağaradakiler kitabının başında da yer alan Eflatun'un mağara hikayesi özetle şöyledir:

"Bir mağara düşün dostum. Girişi boydan boya gün ışığına açık bir yer altı mağarası. Çocukluktan beri zincire

vurulmuş hepsi; ne yerlerinden kıpırdamaları, ne başlarını çevirmeleri kabil, yalnız karşılarını görüyorlar. Mağaranın girişinden duvara ışık vurmakta ve bu girişin önünden geçen nesnelerin duvara vuran gölgeleri, bu insanların hayatları boyunca görebildikleri yegane şekiller olmaktadır. Kısaca, onlar için tek gerçek var: Gölgeler. Tutalım ki zincirlerini çözdük esirlerin, onları vehimlerinden kurtardık. Ne olurdu dersin, anlatayım...Ayağa kalkmaya, başını çevirmeğe, yürümeğe ve ışığa bakmağa zorlanan esir, bunları yaparken acı duyardı. Gözleri kamaşır, gölgelerini görmeğe alıştığı cisimleri tanıyamazdı. Mağarada gördüklerini, şimdi gösterilenlerden daha gerçek sanırdı.

"Zaman geçip mağaranın dışındaki gerçek dünyaya alışınca eski günlerini hatırladı. Ne kadar yanlış anlamışlardı bilgeliği Mutluydu şimdi, mağarada kalan arkadaşlarına acıyordu. Eski hayatına, eski vehimlerine dönmemek için her çileye katlanabilirdi.

"Adamın mağaraya döndüğünü tasavvur et. Karanlığa kolay kolay alışabilir mi? Dostlarına hakikati söylese dinlerler mi onu? Ağzını açar açmaz alay ederler. 'Sen dışarıda gözlerini kaybetmişsin, arkadaş. Saçmalıyorsun. Biz yerimizden çok memnunuz. Bizi dışarı çıkmağa zorlayacakların vay haline.'

Meriç "Ne gülüyorsun anlatılan senin hikayen" derken, aslında hepimizin hikayesini anlatmaktadır. Hepimizi, her fikir akımın yatay bir şekilde kesen obscuratisme yani, taassubu. Bizi mağaralarda hapseden taassup, ideoloji ve sloganlarımızdır. Fikir hürriyetini elimizden alan taassubu.

Halbuki hür düşünce, Meriç için vazgeçilmezdir. Çünkü hakikati aramanın ve kavramanın yoludur. Mağaradakileri dışarıya çıkaracak olan anahtardır. Obscuratisme veya taassup, bu anahtarın kullanılmasını engelleyen veya kaybettiren bir başbelasıdır. Bu habis ve lanetli anlayışı ifade eden taassup, belli bir milletin veya kavmin tekelinde değildir. Doğuda da batıda da karşımıza çıkabilir. Vatansız bir ahtapot olan taassup yok edilmedikçe fikir hürriyetine kurtuluş yoktur. Bir fikre saplantılı bir bağlılık sonucunda diğer tüm fikirlere karşı olmak demek olan taassup hakikate düşmanlıktır.

Sokrat'ı zehirleyen, Aristo'yu sürgüne gönderen, Galile'yi mahkun eden,

Hallac'ı taşlayan, İhvan-ı Safa risalelerini toplatan, İmam-ı Azam'ı zindana atan kafa aynı kafadır. Fransız Devrimi, Avrupa'yı kana bulayan bu düşünceye karşı yapılmıştır. Bu izm, Türkiye'de devletten topluma, Batıcılıktan batı düşmanlığına, maddecilikten pozitivizme sosyalizmden muhafazakârlığa bütün izmlerin ortak paydası olmuştur. İşte bu yüzden bu ülkede bütün ideoloji tarafları mağaralarına çekilmiş, farklı ideolojileri düşman olarak görmeye başlamıştır. 70'lerdeki ideolojik mücadelenin kavgaya ve giderek bir iç savaşa dönüşmesi beyinleri dumura uğratan taassuptandır. Bu temel sorun halledilmedikçe toplumun bir bütün olarak geriye gitmesi kaçınılmazdır.

Türk insanını ahtapot gibi mağaralara hapseden ve birbirine düşman eden taassup yok edilmedikçe, bir diriliş ve kurtuluş umudu yoktur.

"Obscurantisme ahtapotu yok edilmedikçe, Türk insanı huzur içinde düşüncesini haykırmak, hakikati aramak, hatalarını utanmadan itiraf etmek alışkanlığını kazanmadıkça, herhangi bir diriliş hayaline kapılmak dasitani bir hayal olur."

Cemil Meriç bir röportaj sırasında (1979)

Türkiye'nin iki yüz yıllık modernleşme tarihine rağmen taassubun tasallutundan kurtulamaması dikkat çekicidir. Bütün ideolojileri himayesine alan bu en büyük ideolojimiz bugün de işbaşındadır. Medeni bir şekilde konuşmamızı, kutupların dışında fikir beyan etmemizi engelleyen, aydınlara amigo olmak dışında yol bırakmayan bu ahtapottan nasıl kurtulabiliriz?

Mağaradan Çıkış. Hürriyet, İrfan ve Umranla

Cemil Meriç'e göre, Türk aydınlarının mağaradan çıkabilmesi, hakikat arayışını engelleyen taassup, ideoloji ve sloganların hegemonyasından kurtulabilmesiyle mümkündür. Bu kurtuluş aynı zamanda siyasette ve sokaktaki kavga ve kargaşaya da son verecektir. Bunun olabilmesi için bütün görüşlerin serbestçe ifade edildiği ve saygı gördüğü bir hürriyet rejimine ihtiyaç vardır. "Düşünmek, insan üzerinde düşünmek yasak bölgelerden birkaçına dalıp çıkmakla olur." Yasak bölgelere girebilmek ise hürriyetle mümkündür. Demokrasi ve liberalizm, bu yasak bölgeleri kaldırmak manasına gelir. Kıymetleri de bundandır. " Bize lazım olan birtakım hürriyetler değil, hürriyetlerin bütünü." Fikir, kutuplar tanınırsa bütüne vakıf olabilir. "Hakikat da, hayat gibi, diyalektik. Bütünü tanımak için uçları tanımalıyız. Uçları yani kutupları." İşte bu yüzden, ideolojinin hakikati çarpıtan ve eksik bırakan bakış açısının yerine; kültür ve medeniyetin bütüncü anlayışı tercih edilmelidir. Meriç kültür ve medeniyet yerine, bu bütünlüğü daha iyi ifade eden irfan ve umranı tercih etse de, kültürü mesela emperyalizmle ilişkilendirmeyecek kadar ona sahip çıkmaktadır:

"Kültürle emperyalizmin çiftleşmesi akıl almaz bir fuhuş. Emperyalizmler tuzağa düşürmek istedikleri ülkeleri kültürleriyle fethetmez, kültürsüzleştirerek, kültürsüzlüklerine inandırarak yok eder. Emperyalizmin elinde korkunç bir silah vardır: İdeoloji; ideolojiler siyasi birer yalan, birer yarı-hakikattır. Kültür, hakikatın bütünü, ideolojilere karşı tek silahımız."

Bu noktada Cemil Meriç'in doğu ve batı kültürleri ve medeniyetleri tartışmasındaki yaklaşımı önem kazanmaktadır. Çünkü Türkiye'nin iki yüz yıllık modernleşme tartışması, aynı zamanda bir medeniyet tartışmasıdır. Türkiye Doğulu mu Batılı mı olacak sorunsalı etrafında sert bir kutuplaşma yaşamaktadır. Bu kutuplaşma, ilerici-gerici ikilemiyle uzlaşmaz bir şekilde tarif ve tasnif edilmektedir. Meriç, Batı'nın ve Eski Yunan'ın köklerinin dahi Hint'te olduğunu düşünmektedir, Bir Dünyanın Eşiğinde kitabı bu amaçla hazırlanmıştır. Meriç, Rudyard Kipling'in "Doğu Doğu'dur, Batı Batı'dır. Bu iki dünya hiçbir zaman biraraya gelemez-

ler" kötümserliğine şöyle cevap verir: "Batı Doğu'dur, Doğu da Batı."

Meriç, "Avrupa zekanın vatanı, Asya gönlün" dese de, onları insan beyninin iki yarımküresine benzetir. Aynı mirası paylaşan iki kardeş gibi görür. Birbirlerinden tamamen bağımsız olmaları bir vehimden ibarettir. İnsanlığın ilerlemesi için farklı medeniyetlerin işbirliği yapması şarttır. Batı medeniyetinin, diğer medeniyetleri kendine benzetmeye çalışması doğru değildir. Her medeniyet, insanlığa farklı değerler katmaktadır. Bununla beraber, medeniyetlerin birbirlerinde bazı kurum ve değerleri iktibas etmeye yönelmesi anlaşılabilir bir tercihtir. Mühim olan, bu iktibasın zorlama olmadan bir serbest tercih olarak gelişebilmesidir. Bu bağlamda Türkiye'nin medeniyet değişikliği, kendi mirasından ve birikiminden uzaklaştığı ölçüde zararlı olacaktır. Çünkü medeniyet bir birikimdir. Nesillerin mirası... Türklerin bedbahtlığı kendi miraslarından kopmaktır. Meriç, bu bahiste de makul bir uzlaşma çerçevesi önermektedir:

"Yaşayan bir toplum 'kökü mazide olan atidir.' Medeniyetlerin anahtarı: birikim. Tekamül de, inkılap da, kemiyetten keyfiyete geçiştir. İnsanı insan, milleti millet yapan: hafıza. Düşünce, bütünü kucaklamak, dünü yarına bağlamak. Olan'ı bilmeden olacağı fethedebilir miyiz? Sıhhatli toplumlar kendileri kalarak değişenlerdir. İçtimai uzviyet iki zıt kanuna uyarak gelişir: devam etme ve yenileşme. Bu iki temayülün dengeye kavuşması, sağlam bir toplumun ayırıcı vasfıdır. Biz, Tanzimat'tan bu yana teceddüt illetine yakalanmışız. Her gün yeni bir oyuncak peşinde koşan çılgın ve şımarık koca bebekler. Anarşi, muvakkat ve mevzii bir hastalıktır. Heyhat...derdimiz çok daha vahim. Dilimizde karıştığı bulunmayan bu illete, frenkler, anomi diyorlar. Anomi, her değerin, her kanunun, her kuralın yok oluşu."

Cemil Meriç devam etme ve yenileşme ihtiyacı arasında bir denge kurulmasını isterken, iki yüzyıldır süren medeniyet kavgası zemininde yaşanan ideolojik savaşa son vermek istemektedir. Çünkü bu hal, anomi denilen kuralsızlık ve değersizliğe dönüşmektedir. Meriç, bu konuya ayrı bir önem vermiş ve Bir Facianın Hikayesi adlı eserinde incelemiştir. Anomi taassup, ideoloji ve sloganın yani, mağaraların ana rahmi-

dir. Meriç'in vefatından sonra, soğuk savaşını bitimini takiben Samuel Huntington'un Medeniyetler Çatışması tezi bu konuyu yeniden dünyanın ve Türkiye'nin gündemine taşıdı. Meriç'in medeniyet perspektifi, bu çatışma tezine bir cevap teşkil etmesi bakımından da ayrı bir değer taşımaktadır. Meriç, bu tartışmayı, yıkıcı ve ideolojik kutuplaşmadan kurtararak insanlığın ortak mirasına sahip çıkacak bir kültür ve medeniyet anlayışı içerisinde yaratıcı bir imkana dönüştürmeye çalışıyor.

En Büyük Tehlike: Anlaşamamak

Cemil Meriç, bitmez bir tecessüs ve derin bir entelektüel çalışma içerisinde olmakla beraber, fil dişi kuleden yazmamaktadır. Toplumun yaşadığı problemler ve buhranları yakından takip etmektedir. Çalışmalarını bu meselelerin tarihi, sosyolojik ve fikri kökenlerine yöneltmektedir.

Meriç "milletimizin ve devletimizin içinde bulunduğu yakın tehlikeler nelerdir? "sorusuna, en büyük tehlike anlaşamamaktır diye cevap veriyor.

"En büyük tehlike: anlaşamamak. Herkes bir adaya sürgün. Ve adacıklar arasında köprü yok. Kendi kendine konuşan kırk milyon Robinson. Ve idrakın boğazına sarılan sloganlar. Toplumun yerine namlular konuşuyor. Yaşamak istiyorsak, önce bu kördöğüşüne son vermeliyiz."

Meriç mağara yerine, bu sefer ada diyor ve meseleyi birbiriyle konuşmayan adada yalnız yaşamaya mahkum Robinsonlaşan vatandaşlarda görüyor. Konuşmayı ve aklın çalışmasını engelleyen sloganlara dikkat çekiyor. Bir grubu, bir fikri veya bir örgütü değil de, anlaşamamayı tehdit olarak görmek insana, söze ve anlaşamaya duyulan iyimserliği yan-

sıtıyor. Bu iyimserlik, kamuoyunun oluşumuna duyulan ihtiyacı dile getiriyor. Aslında bu ihtiyaç iki yüzyıllık Türk modernleşmesinin hedefidir. Konuşmak, yazmak ve münakaşa ise ancak hürriyet ve demokrasi mümkün olabilecektir.

İki yüzyıldır bunu başaramayan bütün taraflar, mağlup olmuşlar ve birbirlerine düşmüşlerdir. Halbuki tıpkı yenilen bir ordu gibi, bir bayrağın altında toplanmak gerekir. Makyavel'in söylediği gibi bayrağa dönmek gerekiyor.

"Bir ordunun maneviyatı bozulup darmadağın olmaya başladığında kurtuluş yolu birdir, 'Ritornare al segno,' yani 'bayrağa dönmek,' bayrağın dalgalandığı yere sığınmak, dağılmış savaşçıları işaretin altında toparlamak..."

Meriç, iki yüzyıllık bu tecrübenin bütün taraflar için mağlubiyetle sonuçlandığı kargaşa ve anomi ortamından çıkış için, bu ülkeyi herkesi birleşilecek bir bayrağın altına çağırmaktadır. Buradaki bayrak, entellektüeller olunca bildiğimiz bayrağın ötesinde bir değerle tanımlanmalıdır. Meriç'in bütün eserleri bu müşterek değerin ve bayrağın inşa edilmesine yöneliktir. Manifestosu sayılabilecek Bu Ülke kitabı, adeta bu bayrağı temsil etmektedir. Meriç, bu kitabında adeta şahsi macerasıyla ülkenin macerasını meczederek anlatır. Bu arayış, Şevket Süreyya Aydemir'in Suyu Arayan Adam kitabı gibi bir nesli anlatır. Meriç taassup, ideoloji ve slogan düşmanlarına karşı yenilen ve mağaralarına, adalarına çekilen Robinsonları, kültür ve medeniyet zemininde birbirleriyle konuşabilecekleri ve tartışabilecekleri bir ülke kurmaya çağırıyor. Bütün bunların olabilmesi için herkesin bildiklerini öğretmeye ve bilmediklerini öğrenmeye açık bir zihne sahip olabilmesi gerekir. Bunun için girilecek tartışmada mağlup olmayı hazzetmeli ve bunun hakikati beraberce arayan kişilerin yardımlaşması olarak görmelidir. Şöyle diyor Cemil Meriç:

"Münakaşada zafer, mağlup olanındır. Yenilmek zenginleşmektir. Bilmediğinizi öğreneceksiniz ve ego dene köpek havlamayacak. İnsan yardımcısına nasıl kızar? Cemiyetle beraber hakikatler de gelişir. Tek tehlike bunu kavramamak. Ben herhangi bir tarikatın sözcüsü değilim. Yani ilan edecek bir formülüm yok. Derslerimde de, konuşmalarımda da tekrarladığım ve darağacına kadar tekrarlayacağım tek hakikat: her düşünceye saygı."

Anlaşmak İçin Aydınlara Düşen Rol

Cemil Meriç "en büyük tehlike olarak gördüğü anlaşamamak" halini aşabilmek için aydınlara ve daha sonra da siyasetçilere düşen rollere dikkat çekiyor. Aydınların üzerlerine düşen rolü oynayabilmesi için kimi meziyetleri taşıyabilmesi elzemdir. Meriç bu meziyetleri şöyle sıralıyor: Entellektüel her şeyden evvel dürüst, uyanık ve cesur olmalıdır. Bu meziyetlere sahip bir aydın, bilhassa şu vasıfları da taşımalıdır:

1. Zamanının kültürüne sahip olmalı, ülkesinin dilini, edebiyatını, tarihini bilmeli, dünyadaki belli başlı düşünce akımlarını bilmeli.
2. Peşin hükümlere iltifat etmeyerek, olayları kendi kafasıyla inceleyip, değerlendirmelidir.

Aydın belli bir hizbin, grubun veya partinin adamı olmamalıdır. Bütün cemiyeti dikkate almalı, hatta kendi cemiyeti karşısında bile eleştirel bir bakış açısına sahip olmalıdır. Avrupa'da eski rejimi yıkan da, sonra burjuvaziyi eleştirerek hürriyet ve demokrasi nizamını kuran da aydınların eleştirel tavrı olmuştur. Aydın, nereden gelirse gelsin her haksızlığın karşısında olan adamdır.

Fotoğraf: Elazığ Lisesi'nde stajyer Fransızca öğretmeniyken. (15 Mayıs 1944)

"Bütün cemiyet karşısında uyanık bir vicdan. Entelektüelin ayırıcı vasfı: tenkit ve hiçbir siyasi hizbin adamı olmayışıdır. Artık aristokrasinin de, bur-

juvazinin de menfaatlerini savunmaz. Her haksızlığa karşı uyanık bir şuurdur. Entelektüel daima gergin bir şuurdur. İtirazdır, isyandır. Aydın kalabalığın ihsaslarına kendini terketmemeli, günlük zaafların değil, adalet ve hakikatin emrinde olmalı."

Aydının bu hali, onun toplumla ilişkisini problemli hale getirmiştir. Aydın toplumunu eleştirirken bazen geçmişin bazen geleceğin bazen de başka bir toplumun içinden bakar...Bu yüzden aydınla toplumun arasında tartışma kaçınılmazdır. İçinde yaşadığı topluma teslim olan kişi, eleştirel bakış açısını kaybeder. Var olan toplumu tek mümkün ve meşru toplum olarak gören kişi aydın vasfını yitirir. Aydın mukayese eder ve egemenliğin yok ettiği diğer mümkün toplum biçimlerini dile getirir. Tarihi yapan da aydınla toplum arasındaki gerginliktir.

"İnsanı cemiyet yaratır. Hangi cemiyet? İnsan cemiyetle tam bir uyum halinde olduğu zaman tarihi yoktur; doğar, yaşar, ölür. Tarihi yaratan, fertle kalabalık arasındaki anlaşmazlık...Her büyük adam, kucağında yaşadığı cemiyetin üvey evladıdır. Zira o yarınki veya dünkü veya ötelerdeki, bir cemiyetin çocuğu, kendi cemiyetinin değil...Kaderimizi çizen cemiyet. Fakat ona ırzımızı teslim ettiğimiz anda erimişidir, denizdeki herhangi bir dalgayız."

Aydının, toplumun değişim ihtiyacına cevap verebilmesi ve yaratıcı vasfını yitirmemesi toplumla arasında tayin ettiği mesafedir. Bu genel prensiplerin ötesinde, Batı dışındaki toplumlarda aydınların durumu bilhassa problemlidir. Çünkü bu toplumlarda,aydınları toplumla yaşadığı gerginlik aydınla topluma arasında kopukluğa, hatta yer yer düşmanlığa dönüşür. Batı dışındaki toplumlarda, Batılılaşma politikası izlendiğinde aydınlar Batılılaşmayı halk ise yerel değerleri savunduğundan çatışma yaşanacaktır. Aydınla halk sadece değerler düzeyinde değil, dil düzeyinde dahi bir kopuş yaşanacaktır. Bu durum aynı zamanda hürriyet ve demokrasi dışı bir rejim altında gerçekleşeceği için bütün tarafların taassup içinde olduğu bir kördöğüşü başlayacaktır. Kültürel bütünlüğünü kaybeden bu ülkelerde ideolojik bir iç savaş yaşanacaktır. Bu tablo, Türkiye'nin tecrübesini de ifade etmektedir. Cemil Meriç'in entelektüel hayat hikayesi, Türk aydının tecrübesini de temsil etmektedir.

Meriç'in Konya Yolculuğu: Bu Ülkeye Dönüş

Cemil Meriç, Türk modernleşmesiyle Türk aydının halktan ve ülkeden kopuşunu anlatır. Bu kopuş, tek taraflı değildir. Halk da Batılılışama hareketleri karşısında içine kapanan bir tavır takınır. Aydınla ise arayış içindedir. Bu arayışlar sadece aramak için değildir, kaçmak içindir de. Paris'a kaçan Jön Türkler gibi aydınlar da başka ülkelerin kültürlerine kaçmaktadırlar. Zaten Türkiye'de aydının dramı, daha okurken başlamaktadır. Avrupa tarzı modern eğitim alan, kendi kültür, tarih ve dilinden kopmaktadır. Eski usul eğitime devam edenler ise, modern kültür ve bilimden kopmaktadır. Böylece nerede okursa okusun aydınlar aynı serüveni yaşamaktadır: İrfan'a kaçış, Yunan'a kaçış, İran'a kaçış, Mutlak'a kaçış, Batı'ya kaçış...Cemil Meriç, Türk aydının bu kaçışını kendi hayat hikayesinde yaşayacaktır. "İmandan şüpheye, şüpheden inkara, inkardan maddeciliğe" Meriç'in gerçek entelektüel oluncaya kadar geçirdiği safhaları göstermektedir.

Cemil Meriç, Fransızca kanalıyla girdiği entelektüel hayata esas itibarıyla batı kültür ve medeniyetine hakim olarak çıkar. Gençliğin verdiği heyecanla başlayan ve kendisini mahkemelere düşüren ideolojik Marksizmden kısa zamanda sıyrılarak bir yöntem olarak Marksizmi benimser. Bu da zamanla, maddeci ideolojiden de sıyrılarak diyalektik yönteme, tenkit ve şüpheye dönüşür. Diyalektik, tefekkürün tarihi ve düşünme şekli olarak değer kazanır. Marksizmin Türkiye'ye gelişi diğer ideolojiler gibi bir felaket olmuştur. Çünkü ideoloji ve sloganlar, delikanlılar tarafından hakikat olarak anlaşılmıştır. Ancak Marksizmin bir faydası da olmuştur. Batıya yönelik eleştirel boyut onun sayesinde görülmüş, batının büyüsü bu sayede bozulmuştur. "Bir düşünce adamı Marxist olabilir mi?" sorusuna şu cevabı verecektir.

"Marxçılık bir izme yani bir kiliseye bağlanmak, onun nasslarına değişmez hakikatler gibi kabul etmekse elbetteki hayır. Ama her büyük düşünce adına gösterilen saygıyı Marx'a da göstermek ise elbette evet.Marxizmi dinleştirmek Marx'ı anlamamaktır. Konser ve hakikatlar sunan bir şarlatan değildir Marx. Marxizm tenkittir, şüphedir, araştırma yöntemidir."

Meriç bu yöntemle Türk düşünce hayatına ve kendi fikri geçmişine de ba-

kar ve eleştirir. Tanzimat sonrası edebiyatımız bir gölge edebiyatı; düşüncemiz bir gölge düşüncedir. Üç edebi tür itibardadır: Taklit, intihal, tercüme. Bu ağır eleştirilerin sebebi Avrupa'yı Avrupa yapan düşünce zirvelerinin tanınmamasıdır.

"Avrupa'yı Avrupa yapan düşünce fatihleriyle temasımız yasaktı. Haşet kitapevinden ibaretti. Avrupa'mız girdapları olmayan bir kıta, tezadsız ve tek boyutlu; bir kartpostal Avrupa'sı. Coğrafyamızda tek kıta vardı, kafamızda tek yarımküre. Türkçe konuşan birer Fransızdık." Meriç, kaçan aydınlar arasındayken de daima bu zirvelere tırmanmıştır. Daha sonra da batı dışını aramıştır. Hint düşüncesini keşfedişi bu arayışın ürünüdür. Ancak Meriç'i "bu ülke"ye getiren şey, bir Konya yolculuğunda olacaktır. Konya aslında Anadolu'yu, bu ülkenin insanını temsil etmektedir. Bu etkileyici hikayeyi kendisinden dinleyelim:

"Konya yolculuklarımda ilk defa olarak başkası ile temas ettim. Başkası, yani, kendi insanım. Kaderin karşıma çıkardığı genç üniversiteli 'sen bizden değilsin' dedi. 'Sen bizden değilsin'! Evet, ben onlardan değilim. Ama onlar kimdi? Uçurumun kenarında uyanıyordum. Demek boşuna çile çekmiş, boşuna yorulmuştum. Bu hüküm hakikatin ta kendisi idi. Tanzimattan bu yana Türk aydınının alın yazısı iki kelimede düğümleniyordu: aldanmak ve aldatmak. Senaryoyu başkaları hazırlamıştı. Biz sadece birer oyuncuyduk. Nesiller bir ütopyanın kurbanı olmuşlardı. Ama bu ütopya sonuna kadar yaşanmadıkça, gerçeği görebilir miydik? Kalabalık, kayaya yapışan bir midye şuursuzluğu ile geleneklerine sarılmış, cebin ve uyuşuk. Arada bir uyanır gibi oluyor. Sonra tekrar dalıyor derin uykusuna. Avrupa'yı tanımamak, gaflet. Avrupa'yı tanıyan, ülkesinden kopuyor. Bu lanet çemberinden nasıl kurtulacağız? Gerçeği görmek hatayı sonuna kadar yaşamakla mümkün. Yığın Avrupalılaşırken, aydınlar Türkleşmeli. Ve çalışmağa başladım. Spinoza kırk dört yaşında ölmüş. Nietzsche kırk dört yaşında delirmiş. Ben yolumu kırk dört yaşından sonra buldum."

Meriç, kendisini mağaradan çıkarak ve "bu ülke"ye getiren Konya yolculuğunu anlatırken sadece aydınları değil, halkı da eleştiriyor. Halka sahip çıkarken ve aydınların ütopyalarına ve

Yabancı Diller Okulu ve Işık Lisesi'nde Fransızca öğretmenliği yaparken. (1953)

arayışlarına da sahip çıkıyor. "gerçeği görmek için hatayı sonuna kadar yaşama" hürriyetini savunuyor. Aydınlara yerliliği, Türkleşmeyi salık verirken, halkı da geleneklere şuursuzca sarılıp Avrupa düşmanlığına sapmayacak bir Avrupalılaşmaya çağırıyor. Aydın bir zümreden, partiden, merkezden emir almaz ama tarihe angajedir, kucağında yaşadığı topluma karşı sorumlulukları vardır. O yüzden aydınlar mağaralardan çıkıp, kaçmaya son vererek "bu ülke"ye dönmelidir.

Sonuç : Cemil Meriç'in Büyüklüğü, Melez ve Çoğul Kimliğindedir

Cemil Meriç, aydınlara önerdiği diyalog, diyalektik düşünme ve münakaşada kaybedenin kazanacağı ilkelerini kendi fikri serüveninde tatbik etmiştir. Böylece melez ve çoğul bir kimliğe sahip olmuştur. Meriç, belki de herkesin az çok sahip olduğu bu kimlik özelliklerinden kompleks duymayarak tabiileştirmiştir. Bu durum, bir şahıs için psikolojik açıdan trajik bir süreç olmakla beraber, melez ve çoğul bir kimliği mümkün kıldığı ölçüde sosyolojik açıdan yaratıcı bir dinamiktir. Meriç kendi konumunu şöyle anlatıyor:

"Benim trajedim şu birkaç satırda: sevebileceklerim dilsiz, dilimi konuşanlarla konuşacak lakırdım yok. Yani dilimle, zevklerimle, heyecanlarımla, yarımla 'Büyük Doğu' kadrosundanım. Düşüncelerimle, inançlarımla 'Yön'e yakınım. Bu bir kopuş, bir parçalanış."

Meriç, dostluklarında da, okur yazarken de Türkiye'deki bütün düşünce ekolleriyle ilgilenmiştir. Mesela MHP'nin Alpaslan Türkeş'ten sonra en önemli isimlerinden ve kurucu babalarından Dündar Taşer'le sık sık sohbet etmektedir. Öyle ki MHP'ye üç hilalli bayrağı öneren odur. Yine milliyetçi camianın en ciddi akademisyeni Erol Güngör'ü yakından takip eder. Keza ulusalcı bir isim olarak Atilla İlhan'ı ilgiyle takip eder. Solun efsanevi isimlerinden Kerim Sadi'yle dosttur. Solun özgün isimleri Kemal Tahir'i, Hikmet Kıvılcımlı'yı özel olarak takip eder. Said Nursi'yi okur, üzerlerinde çalışmaları için akademisyenlere tavsiye eder. Mahir Çayan ve arkadaşlarının başına gelenlere hayıflanır. Bu örnekleri hem yaşadığı dönemden hem de tarihten çoğaltmak mümkün. Fakat yaşadığı dönemde bu ilginin karşılığını aldığı söylenemez.

"Sağ okumuyor. Boşuna bağırıyorum. Sol diyalogdan kaçıyor. Küskün. Ötüken'in bastığı kitap okunmazmış! Peki siz basın' Cevap yok. Bu çemberi kırmak mümkün değil. Sol, sağın gösterdiği dostluğu göstermiyor. İhanet etmişiz' Neye ve kime?"

Bu taassup anlayışı zamanla katılığını yitirse de, kültürel bir kod olarak hakimiyetini devam ettiriyor. Meriç, bu yüzden farklı grupların müştereken yaptığı işlere çok kıymet veriyor ve destekliyor. İletişim yayınlarının Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye ansiklopedisi ile Tarih ve Toplum dergisinin yayınlanması gibi. Aydınların fildişi kulelerinden çıkıp birbirleriyle konuşmaları, taassubun sona erişini müjdelemektedir.

Meriç, bu taassubun Türk burjuvazisinin güçsüzlüğünün kaynaklandığını düşünmektedir. Bu güçsüzlük, aydınların burjuvaziyle beraber eleştirel bir rol oynamasını engellemektedir. Meriç, üzerinde çalıştığı Fransız devrimi sonrası modern zamanların ruhunu erkenden çözen Saint Simon'un üretici sınıfların önünün açılması perspektifini paylaşıyor. 1970'lerin iç savaşa benzeyen şiddet ve anomi ortamına bu tarihi çerçeveden bakan Meriç, karamsar değildir.

"Şair 'çok karanlık geceler pembe şafaklarla biter' demiş. Dünyada dikensiz gül bahçesi yok. Toplumumuz asırlardan beri büyük tehlikelerle karşı karşıya. Asırlardan beri ne badireler atlatmışız. Büyük facialar, büyük ihanetler görmüş ve her imtihandan yüz akıyla çıkmış bir milletin çocukları bedbin olamazlar. Hayatın kanunu: kavga. Başını kuma gömmek delilik, küçük tehlikeleri azmanlaştırmak hamakat. Karamsarlık en büyük düşman. Belki hastayız, bocaladığımız bir hakikat. Ama unutmayalım ki, insanlık bütünüyle çıkmazdadır, bir değerler buhranı içinde çırpınıyor. Bence, bir kıyamet arifesinde değiliz. Bir büyüme sıtması, o kadar."

Meriç, Fransız Devrimi ve sonrasında yaşananları esas alarak diyalektik bir anlayışla çatışma ve kavganın arkasındaki dinamikleri dikkate alıyor. Karamsarlığa kapılmadan "büyümenin" yarattığı sıkıntılara ve dünyadaki buhrana dikkat çekiyor. Bu noktada aydınlara ve siyasetçilere özel bir sorumluluk düşmektedir. Siyasetçilerden beklenen rolü, Cemil Meriç şöyle tanımlıyor:

"Teenni ve tesamuh. Politika, bir yerde, uzlaşmaktır. Kinin ne lüzumuna inanıyorum, ne meşruiyetine. Hatalar hakaretle düzeltilmez. Fedakârlık büyüğe düşer, büyüğe ve haklıya. Politika ve aksiyon adamlarının en zayıf yanı düşünce adamını küçümseyişleridir. Beyinle kol, nazariye ile aksiyon el ele vermedikçe, toplum sıhhate kavuşamaz. Heyhat...felaketler tarihin en büyük uyarıcısı. "

Türkiye'nin bugün yaşadığı büyük dönüşümün yarattığı bunalım, tartışma ve diyalog yoluyla müşterek bir kültür ekseninde çözülebilir. Bu çözümü engelleyen, aydınların hâlâ kendi mağaralarından çıkmalarını veya fildişi kulelerinden inmelerini engelleyen taassup. İdeolojik bakış açısının getirdiği eksik ve çarpık bakış açısı, hayatın ve hakikatin bütünüyle görülmesini engelliyor. Halbuki hayat ve hakikat, uçları ve kutupları da görerek anlaşılabilir. O yüzden uçtakiler de dahil olmak üzere, her fikir saygı değer. Bu da cemaatçiliği tahrik ederek fanatizme yol açıyor. Anlama ve anlaşmak için yapılabilecek tartışmalar, anlaşmamak için bir ilkel bir ideolojik kavgaya, yani sloganlara dönüşüyor. Muhatabının cümlesini dahi dinlemeden, kullandığı kelimeye göre siyah ve beyazdan oluşan kutuplara yerleştiren yarı aydınlar, tartışmaları bir kör döğüşüne döndürüyorlar.

Siyah ve beyaz dışındaki renkleri dile getirmenin bile cesaret istediği bu ağır hava, siyaseti de çözümü üretemez hale getiriyor. Artık bu çoğulcu ve melez yapının, siyaset ve kültür dünyasında da ortaya çıkması ve taassup mağaralarını yıkması mümkün. Bu bağlamda, Cemil Meriç'in kimlik, yöntem ve üslubu aydınlara müşterek bir yol oluşturmaları bakımından emsal teşkil ediyor. Meriç'in son zamanlarda adeta yeniden keşfedilmesi, işte bu toplumsal ve kültürel ihtiyaca cevap veriyor olmasındandır.

Hayatıyla Cemil Meriç

24 Mart 1954

Entelektüel Bir Otobiyografi

Mahmut Ali Meriç *

Cemil Meriç'le ilgili, o daha hayattayken bir biyografi yazmak çok zor ve biraz da zamansız geldi bize. Kaldı ki, Cemil Meriç'in "jurnal"inde, mektuplarında, kitaplarında, kendisiyle çeşitli zaman ve vesilelerle yapılmış röportajlarda öyle bir kendini tanıma ve tanıtma çabası var ki, kendini tahlil gayreti, öyle sayfalar, öyle itiraflar, anılar, düşünceler var ki, otobiyografik bir derleme için malzeme hazır gibi. Mesele, yazı yığını içinden, Cemil Meriç'in fikri gelişmesinin aşamalarını, en önemli dönemeç ya da geçiş noktalarını vurgulayabilecek şekilde, mümkün olduğunca sistematik bir derleme yapmak: Ortaya çıkan ve bazen kopuklukları olan -hem zaman içinde hem fikir silsilesi içinde- uzunca metni küçük başlıklarla donatmak, iki veya üç bölümle okunmasını kolaylaştırmak ve bunun ötesinde, özgün ve aykırı bir düşünce adamı olan Cemil Meriç'i, gerçek kişiliğinin bazı yanlarıyla da olsa, ortaya çıkarmak, Türk okuyucusuna tanıtmaya çalışmak, kitaplarını okurken de, bu bilgilerin ışığı altında, okuyucunun işini biraz kolaylaştırmak.

İnsan bir bütün. Yaşamöyküsü, biyografik de olsa otobiyografik de olsa, ikisinin karışımı da olsa, kronolojik bir sıralamanın da çok daha ötesinde, o kişiyi anlamak ve tanımak için sadece bir ilk adım. İkinci önemli adımsa, o insanın eseri, o eseri tanımak ve anlamaya çalışmak. Biyografi, onu kaleme alan kişinin eğilimlerine, tercihlerine, yorumlarına göre okuyucuyu yanıltabilir. Otobiyografi de, çok daha samimi, çok daha yaşanan olayların içinden olmasına rağmen bir nevi müdafaaname; bazen büyüklük bazen küçüklük kompleksinden

"Kimim ben? Hayatını, Türk irfanına adayan, münzevi ve mütecessis bir fikir işçisi."

Cemil Meriç
Jurnal
18.06.1974

* Cemil Meriç Külliyatı editörü

etkilenebilecek bir kendi kendini tahlil, bir yorum, dolayısıyla onu kaleme alanı tanımak bakımından son derece önemli bir malzeme; ama onunla yetinmek de mümkün değil. Kronoloji ise anlamlı ve anlamsız tarihler yığını. Anlamlı; bu tarihleri zamanının olaylarıyla, siyasi ve kültürel gelişmeleriyle bağlantılı olarak verebiliyorsak; tabii kişinin o gelişmelerden etkilendiği veya etkilendiğini sandığımız kadarıyla. Anlamsız; salt bir gün, ay ve sene belirten rakamlar silsilesinden ibaretse.

Biyografi, otobiyografi, kronoloji, bir düşünürü anlayabilmek için başvurmamız gereken ikincil malzeme. Asıl çaba, onu eserlerinden tanımaya çalışmak, satır satır, paragraf paragraf, sayfa sayfa, cilt cilt.

Evet, bu "entelektüel bir otobiyografi" olacak ister istemez, koltuğunun altında kitapları, etrafında başvurduğu, kaynaştığı, konuşturduğu veya konuşmak için vesile yaptığı insanlığın en büyük simaları ile, biraz "fraklı", biraz "papyon kravatlı", biraz "kasıntı" bir insan var karşımızda; objektife gülümseyen, ebediyete gülümseyen, gülümseyen yada somurtan. Entelektüel bir otobiyografi; daha çok düşünceleriyle, biraz acılarıyla, biraz heyecanlarıyla, biraz maddi olaylarla, kendi kaleminden, kendi ağzından, kendi bakış acısı ve kendi yorumlarıyla, kendi tahlilleriyle Cemil Meriç.

Çocukluğu, lise yılları, Hatay'daki ilk gençlik yılları, hocalarıyla, okuduklarıyla bütünleşen, güçlenen Cemil Meriç. İstanbul ve evlilik öncesi yaşam: Yabancı Diller Okulu, pansiyon odaları, Elit, Nisvaz. Birçok dergide makaleler, çeviriler. Sonra evlilik, lise öğretmenliği, istifa, yirmi bir ay arayla doğan bir oğlan bir kız evlat. Geçim sıkıntısı. Yine çeviriler. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde başlayan Fransızca okutmanlığı, bin bir güçlük ve sıkıntıyla kurulan bir kütüphane, Sahaflar Çarşısı'ndan, kendi sırtında, öğrencilerinin sırtında taşınan ucuz, ama paha biçilmez çuval çuval kitap, hemen hepsi Fransızca. Okuduklarıyla zenginleşen, zenginleştikçe yücelen kanatlanan bir Don Kişot. Patlama noktasına yaklaşırken, en verimli olabileceği bir yaşta, gözlerini yitirmesi; aylarca hastane odalarında ümitle beklenen ameliyat sonuçları, aylarca tedavi için Paris ve açılmayan gözler; retina iyice çatlamıştır, katarakt önlenememiştir.

Boşluk, bunalım, düşünce adamının boğuluşu. Yine de aramaya, düşünmeye devam, günbegün, sabırla titizlikle. Beliren bir dünya edebiyatı tarihi yazma projesinin ilk merhalesi olarak Hint edebiyatına, Hint düşüncesine yöneliş ve bir rahatlama, bir zenginleşme; insan beyninin yarısı Batı'ysa diğer yarısı da Doğu, üstelik bu Doğu Batı'yı beslemiş, Batı'yı şekillendirmiş, etkilemiş."- Hint Edebiyatı" ya da "Bir Dünyanın Eşiğinde", Cemil Meriç'in -Balzac'la ilgili çalışmaları ve aslında her biri bir kitap konusu olan makalelerinde sonra- ilk önemli eseri ve kitabının önsözü kendi değişiyle "bir manifesto". Bir türlü basılamayan, yayınevleri arasında gidip gelen, sonunda pek de fark edilmeden Türk düşünce dünyasında yerini almak üzere ortaya çıkan önemli bir eser. İki bakımdan önemli; hem Batı'nın karşısına Doğu'yu çıkarması ve Asya düşüncesinin önemini vurgulaması bakımından, hem de Hint edebiyatını Cemil Meriç'in değerlendirişi, hissedişi ve sunuşu bakımından. Yıl : 1964

Ne var ki, dünya edebiyatı tarihi projesi, biraz zor çalışma koşulları, biraz da bu ilk çalışmanın karşılaştığı sessizlik yüzünden, ardında bu dalda örnek sayılabilecek bir eserle terk edilir.

Dünya edebiyat tarihinden, dünya düşünce tarihine geçer Cemil Meriç. Bu dalda da örnek bir çalışma sunar çağdaşlarına: "Saint-Simon Ilk Sosyolog, İlk Sosyalist". Çağdaş düşüncenin kaynağı sosyalizm, sosyalizm kaynağından karşımıza çıkan en önemli isimlerden biriyse Saint-Simon. Bu eser de aynı zor çalışma koşulları, benzer yayımlanma güçlükleri ve kötüsü benzer bir sessizlikle karşılaşır.

Ama düşünce adamı artık yeniden sahnededir ve her zaman da sahnede kalacaktır. Asya düşüncesinden, Türk insanına, Türk aydınına yöneliş. Osmanlı gerçeği, İslam gerçeği. Can çekişen bir imparatorluğun anatomisi, siyasi plandan düşünce planına, son iki yüz yıllık zaman dilimi içinde ortaya çıkan bürokratlar, devlet adamları, aydınlar. Osmanlı aydınından Türk aydınına batılılaşmadan çağdaşlaşmaya, tarihten günümüze, düşünceden edebiyata, islami düşünceden marksist düşünceye, ideolojilerden anarşi, terör ve anomiye, ansiklopedilerden Kitab-i Mukaddes'e kanat açan engin bir tecessüs. Gaye kendimizi tanımak, kendimizi yani dünüyle bugünüyle Türk insanini, Türk toplumunu, Türk aydınını, Türk dü-

şüncesini. Kendimizi tanımak ve anlamak için de Batı'nın, ilmin kılavuzluğu, sağduyunun, aklın, imanın kılavuzluğu gerek. 1974 yılına gelinmiştir ve yeni bir hüviyet, yeni fikirler, yeni bir arayış içinde peş peşe çıkan ve her biri geçmiş on yıl içinde makaleler halinde çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanan yazıların metodik birer derlemesi, bir bütün haline getirilme çabası sonucu ortaya çıkan kitaplar ve kitaplar: 1974-1984 arası yarim düzine eser, birkaç da çeviri.

Cemil Meriç'in fikir serüveni buralarda noktalanmış gibidir; 84 sonbaharında geçirdiği bir beyin kanaması sonucu sol tarafına felç yerleşmiş, yaşı da yetmişine merdiven dayamıştır. Ama o, bugün, geçmişiyle gururlu; yaptığıyla, yapmak istediğiyle gururlu; sakin, güleryüzlü, okunmayı, anlaşılmayı, sevilmeyi, takip edilmeyi, aşılmayı bekleyen, ümit eden, temenni eden mütevazı bir fikir işçisi.

Cemil Meriç'in hayatının anlamı kitaplar…kitaplar, yani kitaplarda yasayan insanlar: Düşünceleriyle, duygularıyla büyük insanlar onun her zaman kılavuzu, arkadaşı dert ortağı. Bazen onlarla beraber düşünür, bazen onlardan ayrı düşünür, her sese kulak verir, her düşünceye saygı duyar. Onlarla diyalog içindedir, sabırla dinler, titizce araştırır ve sonra kendisi çıkar sahneye: Onun gür, onun kendinden emin, onun yalın, onun kah bilimsel kah şiirsel üslubu sürükler götürür sizi bir yerlere. Sataşan bir üslup, rahatsız eden, tedirgin eden; ama düşünmeye davet eden; hakikati aramaya çağıran, önerilerini getiren ya da sizi öneri getirme sorumluluğuyla baş başa bırakıveren sarsıcı bir yazı tarzı, bir fikirleri sunuş yöntemi.

Cemil Meriç'in yeri hep kütüphane olmuş. Kütüphanesinde bir Don Kişot o. Kütüphanesinde ve "Fildişi Kule" sinde. Aslında hiçbir zaman çıkmamış kütüphanesinden, fildişi kulesini terk etmemiş. İyi ki de diyebiliriz. Agoraya, arenaya, ateş hattına, politikaya inmemiş kulesinden; yol gösterici aydınlatıcı, uyarıcı olmuş hep.

Fildişi Kuleyi bir "miskinler tekkesi" olarak gördüğü zaman da fildişi kulesinden sadece yazdığı makalelerle ateş hattına fırlamış, geri dönmüş.

Fildişi asude bir liman, kasırgadan kurtulmak isteyenleri barındırıyor. Cemil Meriç hep yerinde, zaten artık ondan ateş hattına inmesini de bekleyemeyiz; gözlerini kaybetmiştir,

Fildişi Kulesinde de olsa, Cemil Meriç düşüncesinin asaletine sığınarak, kardeşleri, çocukları bazı fikirler ve ideolojiler uğruna şuursuzca birbirini boğazlarken, kavganın dışında kalamaz. Fildişi Kule bir yangın kulesidir, Cemil Meriç o kuledeki nöbetçi.

Cemil Meriç, Türk insanına, Türk düşüncesine verebileceğinin hepsini verebildi mi? Hem evet, hem hayır. Evet çünkü 38 yaşından itibaren gözleri görmeyen bir insandır o. Okuması yazması mümkün değildir tek başına. Okunanları aklında tutması, ayıklaması, belli sentezlere varması, bunları yazdırması, yazdırdıklarından makaleler yapması, o makaleleri kitaplaştırması... nasıl güçlü hafızaya, nasıl kuvvetli iradeye, çalışma, öğrenme ve öğretme azmine dayanır söylemeye gerek var mi? Bu şartlar altında yapabileceğinin azamisini yapmış bir insandır Cemil Meriç.

Verebileceğinin hepsini tabii ki verememiştir, çünkü, en değerli fikir arkadaşını, en algılayıcı uzvunu, gözlerini kaybetmiştir. Eğer bu felaket Cemil Meriç'i bulmasaydı inanıyoruz ki, o, verdiklerinin kat kat fazlasını verecek, fikir adamlığının yani sıra, belki bir aksiyon adamı da olacak, fikirlerini kalemiyle savunduğu kadar, siyasi tercih ve davranışlarıyla da savunacak, kafalardaki mefhumlar keşmekeşini aydınlatmakla kalmayacak, siyaset planında da ortaya çıkan düşünce, davranış ve karar karmaşıklığına kendi çapında bir son vermeyi deneyecekti.

* * *

Bu çalışma, yukarıda da belirttiğimiz gibi, belli bir hayat akışı, belli bir fikri gelişme süreci içinde, Cemil Meriç'in düşüncelerinden, izlenimlerinden, duygularından, anılarından, en önemlisi, şuurlu bir kendini sıgaya çekme gayretinden kaynaklanan, değişik vesilelerle, değişik yer ve zamanlarda kendini anlamak ve anlatmak için kaleme aldığı yayımlanmış ve yayımlanmamış yazıların kronolojik bir sıra içinde, derlenmesi çalışmasıdır.

Bazen birbirinden kopuk gibi duran, bazen birbirini izlercesine devamlılık gösteren, ana çizgilerini belirtebilmek için ara baslıklarla donatıp kaynaştırmaya çalıştığımız bu metinler bütününü, şöyle bir toparlayarak özetlemek istersek, önce, karşımıza "yalnız", "tedirgin" ve "küstah" bir Cemil Meriç çıktığını görürüz.

Cemil Meriç 3 yaşındayken (sağda). 4 yaşında, ablası Nadide ile (solda).

Yalnızdır, kitapların dünyasına sığınır. Tedirgindir, ne ateizm, ne sosyalizm, ne Türkçülük arayış içindeki bu zekayı tatmin etmekte, rahatlatmaktadır. Küstahtır, bulduğuna inandığı çözümlerle mağrur, etrafındakileri küçümsemektedir.

İlkokulda ve lisede karşısına çıkan hocalarıyla ilişkileri, anılarından süzülerek bize bu zekanın nasıl şekillendiği hakkında bir fikir verebilecek niteliktedir, ayni zamanda 1930'lu yıllarda, Hatay'da bir ilkokul ve bir lise seviyesi hakkında da ayrıntılı bilgiler elde etmek imkanını buluruz bu anılarda.

Çok okuyan, çok yazan, çiçeği burnunda bir kabiliyettir Cemil Meriç. Haftada iki defter şiir karalar, kompozisyondan hep birincidir. Ama her aklına geleni yazmanında yazı yazmak demek olmadığını öğrenmiştir bu arada, her filozofun hakikati kendine göre ele aldığını anlamıştır.

Tesadüfün karşısına çıkardığı kitaplar hiç bir meselesini çözmemektedir. Okuduklarını, his ve düşünce hayatını etkileyen eserleri, bağlandığı ve ayrıldığı, ama her biri kişiliğini şekillendiren düşünce akımlarını, izlediği ve koleksiyonunu yaptığı dergileri, gazeteleri tanırken, Hatay'ın o yıllardaki kültür hayatı hakkında da bir fikrimiz olur.

Mezuniyet imtihanlarına kısa bir süre kala okuldan ayrılır; İstanbul'a gelir, pek barınamaz; tekrar Hatay'a döner. İskenderun'da Fransızlar idareye hakimdir; Fransa'daki sosyalist hükümetin Hatay'daki temsilcilerinin başında, Leon Blum'un sekreterlerinden Roger Garreau bulunmaktadır. Cemil Meriç'in hızlı sosyalist olduğu yıllardır; sekreter olarak Tercüme Bürosu'na girer, aynı zamanda başkan yardımcısıdır. Parası bol, itibari fazla olan bu iş sayesinde, hem çevresine hem kendine güveni artar. Derken, Türk hükümeti, Hatay'ın idari noktalarında Türklerin çalıştırılmasını Fransızlardan isteyince, o da bir sınır kasabasında nahiye müdürlüğüne atanır. Ve Fransızların Hatay'dan çekilmeleriyle de dünyası değişir, Hatay valiliğince görevine son verilir. Birkaç ay sonra da Hatay hükümetini devirmek suçundan tutuklanır. Antakya'ya götürülür ve idam talebiyle yargılanır. Marksisttir, duruşmalarda bunu kabul edecek kadar dürüsttür, aklanır ama artık damgalanmıştır, dostlarını kaybettiği gibi, devletle ilgili herhangi bir işte çalışma imkanı da kalmamıştır.

Cemil Meriç, kucağında yaşadığı bu cemiyetin üvey evladı olarak görür kendini hep, şahsiyeti de düşman çevrede şekillenmektedir. Önce karşısına büyüklerin anlaşılamayan dünyası çıkar, sonra okulda hep yalnız, hep yabancıdır, sürünün dışında, sevimsiz ve aptal bir dünyanın ortasındadır. Kitaplara sığınır, kendisine bir başka dünya yaratmak, bir kale kurmak ister. Şuurundaki devrimler sonucu, imandan şüpheye, şüpheden inkara, inkardan maddeciliğe geçer; ama sığındığı her kale onu çevresinden bir kat daha koparır, insanlardan bir kat daha uzaklaştırır. O artık bir olmayanın veya olacağın peşindedir. Şahsiyetin, görünen cemiyet içinde, görünmeyen cemiyeti seçip, tahtını onun bağrında kurmak suretiyle fethedilebileceği inancındadır.

Cemil Meriç "beşiğinden" ayrılıp İstanbul'a gelirken, yeni bir dünya par-

çası, yeni bir düşünce, yeni bir terkip yaratan ve bir asırda üç-beş tane yetişebilen büyük ustalardan biri olmak emelindedir.

Yeniden İstanbul'dadır. İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Okulu'na burslu öğrenci olarak girer, iki yıl okuyup, iki yıl da Fransa'ya staja gönderilecekken, İkinci Dünya Savaşı yüzünden yurt dışına gidemez. Mecburi hizmeti vardır, Elazığ'a Fransızca öğretmenliğine atanır. Yabancı Diller Okulu'ndayken, ilk makaleleri, ilk tercüme tenkitleri yayımlamaya başlar. Yine o sıralarda karısıyla tanışır, kısa bir süre sonra da evlenir. Elazığ'da iki yıl kadar kalırlar, karısı İstanbul'a döner. Baba olmak üzeredir, verilen raporlara rağmen izinli sayılmaması üzerine istifa ederek o da İstanbul'a döner.

Balzac'tan birçok eser çevirir, bir çok dergide de makaleler yazmaya devam eder. 1940'lardaki yazılarının ayırıcı vasfı kendi deyimiyle, ukalalıktır. İstanbul sanat ve edebiyat çevreleriyle bir türlü kaynaşamaz, bu çevrenin insanları İstanbul çocuğudur, o taşradan gelmiştir. Bir kez daha kitaplar dünyasına sığınır, onun için kitap bir limandır ve kitaplar, hayat yolculuğunun sınır taşları...

O yıllarda İstanbul Üniversitesi'ne Fransızca okutmanı olarak girer, yabancı dile çok önem vermektedir, yabancı dil düşünceyi tanıtan ve tattıran bir anahtardır, bir "medeniyet anahtarı".

38 yaşında gözlerini kaybeder, önce Cerrahpaşa Hastanesi'nde, sonra Paris Kenzven Hastanesi'nde başarısızlıkla sonuçlanan ameliyatlar, bu hayat dolu, enerji dolu, bilgi dolu, bu atılgan, bu kabına sığmayan insanı birden cinnetin ya da intiharın eşiğine sürükleyiverir. Düşünce adamı boşluktadır, üstelik acılarını dev aynasında büyüten "rezil" bir hassasiyeti de vardır.

Cemil Meriç, bir "miskinler tekkesi" olarak kabul ettiği fildişi kuleye sığınmak zorunda kalır. Yıllarca fildişi kulesindedir, yıllarca yalnız. Kavganın dışındadır, fikir ve sanat kavgasının. Politikadan da kaçar, kaldı ki politikanın kurtarıcılığına da inanmamaktadır. Çağdaşlarıyla kaynaşamaz bir türlü, ilişkilerinde de, yazılarında da, konuşmalarında da fazla kıyıcı, fazla mağrur, fazla "ukala"dır.

Yirmi yedi yıllık öğretmenlik hayatı boyunca, çeşitli fakültelerden derslerine gelip giden yüzlerce öğrenciye, bir

yandan Fransızca öğretirken bir yandan da Batı düşüncesini, daha doğrusu düşünceyi tattırmaya çalışır. Bu dersler uzun hazırlıklar gerektirir, ders saatleri yetersizdir, evini de açar öğrencilerine; ona göre talebe-hoca ilişkisi bir komedyadır, o bu komedyayı asilleştirmek arzusundadır ve asilleştirir de.

Hayatının uzun süren çıraklık dönemi boyunca yani elli yaş civarına kadar, düşünce Batı düşüncesidir onun için, Batı düşüncesi ya da Batı'nın bakış açısından dünya düşüncesi... 1960'larda yeni bir dünya keşfeder: Hint. Ve Hint'le beraber bütün Asya. Batılının gözüyle de olsa gerçek değeriyle ortaya çıkan bir Doğu alemi. Bu keşfi bir kitapla ebedileştirir: "Hint Edebiyatı". Gözlerini kaybeden düşünce adamı, artık yeniden yaratabiliyordur. Daldan dala atlayan, kıtadan kıtaya, çağdan çağa sıçrayan bir tecessüs. Fransız Saint-Simon'u ve devamcılarını Türk okuyucusuna tanıtırken de çağdaş düşüncenin kaynağına, sosyalizmin temeline inmektedir.

70'li yıllarda fildişi kulesinden çıkar Cemil Meriç; makalelerinde, verdiği konferanslarda, yayımladığı eserlerde Asya'nın Avrupa'yla hesaplaşmasına tanık oluruz, yüz elli yıldır "gölgeler aleminde" yaşayan ve insanından kopan aydının trajedisini izleriz adım adım; kaypak, müphem, tarif edilmemiş, Avrupa'nın emellerini dile getiren ama bizim şuursuzca benimsediğimiz mefhumlar, ideolojiler, sloganlar... aydınlığa kavuşur tek tek gözlerimizin önünde.

1949 yılına ait bir aile fotoğrafı. Cemil Meriç, eşi Fevziye Hanım ve çocukları Mahmut Ali ile Ümit.

Artık Cemil Meriç gerçek bir entelektüel olarak karşımızdadır. Ona göre, gerçek entelektüel bir zümrenin emir kulu değildir, gerçek entelektüel bir devrin şuuru olmak zorundadır, bütün hakikatleri yoklamalı, bütün yalanların maskesini yırtmalı, kalabalığa doğru

Cemil Meriç.

göstermeli, her düşünceye saygılı olmalı, tarafsız olmalı, vuzuhu fethe çalışmalıdır.

Gerçek entelektüel, ülkesinin bütününü, bütün ülkelere karşı müdafaa edecek, sınıflar üstü hakikatleri araştıracaktır.

Gerçek entelektüel, dürüst olacak, çok okuyacak, çok düşünecek ve ortaya çıkardığına inandığı hakikatleri, vardığı tertipleri korkusuzca yazacak, yayımlayacak.

Cemil Meriç denemelere başvurur bunun için. Genellikle her konu önce bir dergi, bazen bir gazete makalesine konu olur, sonra bu makaleler, bir makale boyutunu aşan yazılarla birleşip bütünleşerek bir kitabın içeriğini oluşturur.

Devamlı araştıran, sık sık lügatlere, ansiklopedilere, kitaplara başvuran, notlar alan, çeviriler yapan, özetler çıkaran, böylece biriken malzemeyi fişleyen, dosyalayan, fazla titiz, fazla çalışkan, fazla dürüst bir fikir işçisi Cemil Meriç. Öğrenen, öğrendiklerini kafasının ve gönlünün süzgecinden geçirerek, öğretmek için çırpınan her düşünceye açık, her düşünce adamına sevgi ve saygı dolu bağımsız bir fikir adamı.

Günahlarıyla, sevaplarıyla, Türk insanı, Türk aydını, Türk düşünce hayatı adına, yetiştirdiği insanlar adına, okuyucuları adına, sevenleri adına Cemil Meriç'e teşekkür ediyor ve kulak veriyoruz.

Mahmut Ali Meriç

Caddebostan, 25 Şubat 1985

Kimdir? (Yapraklar) / 24.01.1963

Cemil Meriç *

Bir

Yirmi dört yıl önce mahkemede Marksist olduğumu haykırmıştım. Ümitsizlikten doğan bir isyandı bu, bir nevi meydan okuyuş, yalnızlık içinde bir şey olmak ihtiyacı. Yılları zilletler içinde geçen, kah Türk, kah şehirli olduğu için horlanan göçmen çocuğu bir yere tutunmak, bir camiaya bağlanmak istiyordu. Sınıfı yoktu. Dünyada başka milletler olduğunu dahi bilmiyordu. Ama kucağında yaşadığı topluma yabancıydı. O, şehirden gelmişti. Konuşması da, giyinmesi de farklıydı. Yalnız yaşadı, bir cüzamlı gibi. Oynamadı, çocuk olmadı, içine ve kitaplara kapandı. Sonra lise yılları... yine yalnız, yine yabancı. Açlık; midenin, etin ve ruhun açlığı. Hayalindeki dünyalar birer birer yıkıldı. Önce, öbür dünya. Bu haksızlıklar gayyası şuurlu bir Tanrı'nın eseri olamazdı. İmandan şüpheye, şüpheden inkara, inkardan maddeciliğe geçiş: Büchner, Ebul ala, Hayyam. Ama şuurundaki bu devrim onu çevresinden bir kat daha koparıyordu. Küstah, tedirgin ve yalnız. Sonra yeni bir arayış, yeni bir bütünleşme ümidi: Türkçülük. Yutar gibi okuduğu kitaplar: Yusuf Akçora, Türk Yurdu Koleksiyonları, Türk Yıllığı, Rıza Nur'un Tarih'i. Mektep idaresi ile anlaşmazlık. Mübaşirden yediği tokat. Bu defa şehirli olduğu için değil, Türk olduğu için, sömürgeciliğe karşı olduğu için hırpalanış. Tarık Mümtaz'in gazetesinde "Fırsat Yoksulu" takma adıyla şiirler. Beyrut'ta çıkan Yıldız ve Türk düşmanlarına savaş ilanı. Binbir ümitle koşulan İstanbul. Gerçeğin soğuk çehresi. Ve kabusa dönen şovenizm rüyası.

* *Jurnal kitabından.*

Cemil Meriç
10. Sınıftayken (1934).

Nazım'la tanışma, Kerim Sadi. Sefalet. Ve kahkari bir hezimete benzeyen dönüş. İskenderun sancağı. Ve alışılmamış bir hürriyet havası. Putları kırılan göçmen çocuğu yeni bir put bulmuştur: sosyalizm. Tercüme kaleminde reis muavinliği. Ve istemeyerek kabul edilen nahiye müdürlüğü. Sonra değişen dünya. Telefonla işine son veriliş. Köy öğretmenliği. Ve bir nisan sabahı evinin aranışı. Nezaret, hapishane.

Marksistim dediği zaman tek işçinin elini sıkmış değildi. Sadece namuslu olmak, korktuğu için sustu dedirtmemek istiyordu. Zaten yaşanmaz bir dünyada idi artık. Cinsi buhran, ruhi buhran. En küçük bir pırıltı yoktu hayatında. Bir sığınaktı Marksizm, bir kaçıştı, bir yaşama gerekçesiydi. Belki de inanıyordu Marksizme. Eziliyordu ve ezilenlerin yanındaydı. Ama kimdi bu ezilenler? Bilmiyordu. Kitaplardan tanımıştı sosyalizmi. Ne kadar anlamıştı? Anlayabilir miydi? Sınıf kavgası yoktu Hatay'da. Çünkü sınıf şuuru yoktu. Marksizm, gerçekten meçhul'e, yani rüyaya kaçıştı. İnsanları seviyordu. Ama sığındığı her kale insanlardan biraz daha uzaklaştırıyordu onu. Beraat etti. Ne var ki bütün dostları, bütün tanıdıkları selamı sabahı kestiler. Yirmi yıl peşini bırakmadı polis. Yirmi yıl bir Jan Valjan hayatı. Her hangi bir Batı ülkesinde büyük bir fikir adamı, bir teorisyen olabilirdi. Ezdiler... Acaba ezilen daha kaç kişi? Her aydınlığı yangın sanıp söndürmeğe koşan zavallı insanlarım: Karanlığa o kadar alışmışsınız ki yıldızlar bile rahatsız ediyor sizi! Düşüncenin kuduz köpek gibi kovalandığı bu ülkede, düşünce adamı nasıl çıkar? Önce coğrafi kaderle savaş. Cetlerinin toprağından kopuş. Dimetoka'dan Reyhaniye'ye. Dilleri, gelenekleri, zevkleri ayrı bir topluluk. Sonra içtimai kader. İşlemediği bir günahın çilesini çekmeğe mahkum ediliş. Nihayet felaketlerin en büyüğü: karanlıklara çivileniş. Zavallı dostum! Büyüklere yalnız acılarınla mı benzeyeceksin? Düşünce dikenli bir taç. İsa'dan Gandi'ye kadar Tanrı'ya nispeti olan her ulu, Tanrı'ların hışmına uğradı. Tanrı'ya nispeti olmadan Tanrı'ların hışmına uğramak, hazin.

19.8.1973

İki

60'Iara kadar tecessüslerimin yönelddiği kutup: Avrupa. Coğrafyamda Asya yok. Yalnız dilimle Türk'üm. İstan-

bul'da çıkan ilk yazım Heine. Şairi çok mu seviyordum? Yoo.. Tanımıyordum ki. Fransız solu, Hitler Almanyası'nın adını anmadığı Yahudi yazarı göklere çıkarıyordu. Heine ne kadar alakadar ederdi bizi? Silezyalı dokumacılardan bize neydi? Sonra Balzac.. Türk irfanı 30'lara kadar İnsanlığın Komedyası'ndan habersiz yaşamış. Hangi insanlığın? Kültürümüze kazandırmak istediğim BaIzac bir yabancıydı. Ön yargılarıyla, inançlarıyla, kahramanlarıyla yabancı. Sonra Hugo: Asırların Efsanesi, Hernani, Marion Delorme. Yarim kalmış bir Kral Eğleniyor. Ve başlanıp bırakılan bir Sefiller çevirisi. Ayın Bibliyografya'sında bir yıl kadar yazdım. Konu: tercüme tenkitleri. Oradan "Yücel"e geçiş. Tanrıkut'un Gün dergisi: Edebiyat Tarihinde Dejenereler, Lucretius. Ver Haeren'den manzum bir tercüme: Emek. Amaç, Yirminci Asır, v.s. Fransızca'dan Türkçe'ye bir lügat hazırlamak istemiştim. A harfinin baslarında kaldı. Emile'in dörtte birini kazandırdım Türkçe'ye. Dilini öğrenerek içinde eridiğim Fransız kültürünü Türkiye'ye taşımak istiyordum. Babıali boyuna tercüme istiyordu. Ama çevrilmesi teklif edilen kitaplar hiçbir sanat, hiçbir düşünce değeri taşımıyordu. O dönemlerde şöhret ve haysiyet bir başkası olmaktan ibaretti. Hem de kendimizden çok daha sığ, çok daha tatsız bir başkası. Arz-i mevudun altın meyveleri alıcısız kalıyordu.

Hint, benim için Asya'nın keşfi oldu. Avrupa'dan görünen Asya, Avrupalının gözü ile Asya. Ama nihayet Asya. Bu yeni dünyada da kılavuzlarım Avrupalıydı demek istiyorum. İlk hocam: Romain Rolland. Ama büyü bozulmuştu. Anlamıştım ki tarihte başka Avrupa'lar da var. Çağdaş düşünceyi kaynağında yakalamak için on dokuzuncu asır Avrupasına döndüm. Bu yolculuğun ilk meyveleri: Saint-Simon'la Proudhon. Hint'e kadar dünyam birkaç düzine benden ibaretti. Birkaç düzine yankı. Coğrafyamda tek kıta vardı, kafamda tek yarımküre. İrfanıma katılan yeni bir dünya idi Hint. Ama sonunda Hint de bir kaçış, bir arayıştı.

Konya yolculuklarımda ilk defa olarak başkası ile temas ettim. Başkası, yani, kendi insanim. Kaderin karşıma çıkardığı genç üniversiteli "sen bizden değilsin" dedi. "Sen bizden değilsin"! Evet, ben onlardan değilim. Ama onlar kimdi? Uçurumun kenarında uyanıyordum. Demek boşuna çile çekmiş, boşuna yorulmuştum. Bu hüküm hakika-

11. Sınıf öğrencisi Cemil Meriç (1935).

Cemil Meriç .

tin ta kendisi idi. Tanzimattan bu yana Türk aydınının alın yazısı iki kelimede düğümleniyordu: aldanmak ve aldatmak. Senaryoyu başkaları hazırlamıştı. Biz sadece birer oyuncuyduk. Nesiller bir ütopyanın kurbanı olmuşlardı. Ama bu ütopya sonuna kadar yaşanmadıkça, gerçeği görebilir miydik? Kalabalık, kayaya yapışan bir midye şuursuzluğu ile geleneklerine sarılmış, cebin ve uyuşuk. Arada bir uyanır gibi oluyor. Sonra tekrar dalıyor derin uykusuna. Avrupa'yı tanımamak, gaflet. Avrupa'yı tanıyan, ülkesinden kopuyor. Bu lanet çemberinden nasıl kurtulacağız? Gerçeği görmek hatayı sonuna kadar yaşamakla mümkün. Yığın Avrupalılaşırken, aydınlar Türkleşmeli. Ve çalışmağa başladım. Spinoza kırk dört yaşında ölmüş. Nietzsche kırk dört yaşında delirmiş. Ben yolumu kırk dört yaşından sonra buldum.

Son Yaprak

Kimi başında taçla doğar, kimi elinde kılıçla.. Ben kalemle doğmuşum. İnsanlar kıyıcıydılar, kitaplara kaçtım. Kelimelerle munisleştirmek istedim düşman bir dünyayı. Şiirle başladım edebiyata, cıvıldayan bir kuş kadar rahattım yazarken, kulaklarımda bir ses uğulduyordu, etrafımdakilerin duymadığı bir ses. Ve defterler kendiliğinden doluyordu. Sonra ilmin, ilhamı dizginleyen sert disiplini.. histen ve hissiden utanış. Nazımdan nesre, öznelden nesnele adayış. 940'lardaki yazılarımın ayırıcı vasfı, ukalalık. Batı irfanını ülke ülke, devir devir keşfe çıkan genç bir tecessüs. İlk kitabim 1942'de doğdu. Yetmiş beş sayfalık bir araştırma: Balzac. Ve yüz sayfalık bir tercüme: Altın Gözlü Kız. Sonra Ferragus, Duchesse de Langeais (kitapçıda kayboldu). Otuzundaki Kadın. Balıkçı Kız (kitapçıda kayboldu). Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti.

Fransız ve İngiliz edebiyatını Balzac'la beraber dolaştım. Balzac'i tanımasam romancı olmak isterdim. Yıllarca İnsanlığın Komedyası'yla uğraştıktan sonra roman yazmağa kalkışmak küstahlık olurdu. Düşünce hayatıma yön veren öteki ustalar: Rousseau ile Ibn Haldun. Rousseau'dan Nietzsche'ye, Nietzsche'den Hegel'e ve şakirdlerine geçiş. İbn Haldun, İslam dünyasındaki kılavuzum.

Tiyatronun yabancısıydım. Üzerinde rahatça kalem oynatacağım tek saha kalıyordu: deneme. Denemenin belli

bir muhtevası yok. Her edebi nevi kucaklayacak kadar geniş, rahat ve seyyal. Kalıplaşmamış olduğu için çekici. İki handikapı var: Mazimize uzanmıyor, çağrışımları sevimsiz.

Hint Edebiyatı, Saint-Simon, Bu Ülke veya Ümrandan Uygarlığa aynı kaynaktan fışkırdılar. Hint Edebiyatı'nın "bilimsel" ve alışılmış edebiyat tarihi ile ilgisi adından ibaret. Kitapta yaşayan, düşünen, konuşan: yazarın kendisi. Saint-Simon'da konu bir fikir adamının karanlık ve muhteşem macerası. Bir fikir adamının, daha doğrusu bir fikrin. Ama konuşan ve düşünen yine yazarın kendisi. İlim: iskelet.

Monografi, tenkit, edebiyat tarihi.. imzamı taşıyan her yazıda ben yaşıyorum. Bütün bu neviler kendimi anlatmak için bir vesile. Bir Balzac'in, bir Ibn Haldun'un, bir Makyavel'in arkasına gizleniyorum, kendimi yaşıyorum onlarda.. kendi öfkelerimi, kendi ümitlerimi, kendi ümitsizliklerimi. İşlediğim türe insanı getirdim, yaralı bir çağın insanını.

Bir çağın vicdani olmak isterdim, bir çağın, daha doğrusu bir ülkenin, idrakimize vurulan zincirleri kırmak, yalanları yok etmek, Türk insanını Türk insanından ayıran bütün duvarları yıkmak isterdim. Muhteşem bir maziyi, daha muhteşem bir istikbale bağlayacak köprü olmak isterdim, kelimeden, sevgiden bir köprü. Sanat düşüncenin, düşünce mukaddeslerin emrinde olmalı. Hakikat, mukaddeslerin mukaddesi.. Hakikat ve sevgi.

Hafızasını kaybeden bu zavallı nesilleri biz mahvettik, bu cinayet hepimizin eseri, hepimizin yanı aydınların.

Üslupta ilk ceddim: Sinan Paşa. Sonra Nazif, Cenap ve Haşim. Amacım: Yazarı okuyucudan ayıran bütün engelleri yıkmak, sesimi bütün hiziplere duyurmak. Şuurun, tarihin, ilmin sesini. Öyle bir ifade yaratmak istiyorum ki, Türk insanının uyuşan şuuruna bir alev mızrak gibi saplansın. Sanatla düşünceyi kaynaştıran İsrafil'in suru kadar heybetli bir dil.

Türk İslam medeniyeti ahlaka, feragate dayanan bir medeniyet. Gerçekleştirdiği değerler edebiyattan da, felsefeden de, ilimden de muazzez. Ben bu mazlum medeniyetin sesi olmak istiyorum. Korumak istediğim şaheser: insanın kendisi. Tarihine vecitle eğildiğim

Cemil Meriç.

Cemil Meriç, aile bireyleriyle.

bu büyük, bu gerçek, bu mert insanı Osmanlı yaratmış ve yaşatmış. Kendini tanımak irfanın ilk merhalesi. Düşünenin görevi insanından kopan, tarihini unutan ve yolunu şaşıran aydınları irşada çalışmak: Kızmadan, usanmadan irşat. Gerçek sanat ayırmaz, birleştirir.

Arkamda kilometre taşları ve yaprak yaprak dökülen rüyalar. Yeni bir kitabı bitirmek üzereyim: Mağaradakiler. Eflatun'un mağarası bu. İçinde bizler varız. Beşir Fuat'lar, Ali Suavi'ler, Hilmi Ziya'lar... Türk aydınının yüz yıllık dramı. Sonra da genel olarak Batı aydını ve Rus intelijansiyası...

Hayallerimin kaçta kaçını gerçekleştirebildim, bilemem ki.

Cemil Meriç

(Jurnal'den)

Cemil Meriç Kronolojisi *

1877 Babası Mahmut Niyazi Bey'in yaklaşık doğum tarihi.

1912 Balkan Harbi sırasında ailesi Yunanistan/Dimetoka'dan Hatay'a göç eder.

1916 12 Aralık günü Hatay'ın Reyhanlı kazasında Hüseyin Cemil dünyaya gelir. İki de ablası vardır: Zehra ve Nadide. Bir-yedi yaş çocukluğu Antakya'da geçer. Babası aynı şehirde Ziraat Bankası müdürü, sonra da mahkeme reisidir.

1920 Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarla 1936 arası, Suriye Fransa'nın mandası altındadır. Misak-ı Milli dışında bırakılan Hatay'da da muhtar bir idare kurmuştur Fransa: Bağımsız İskenderun Sancağı.

1923 Babasının memuriyetten ayrılması üzerine Reyhanlı'ya dönerler. Aynı yıl Reyhanlı Rüştiyesi'nde okula başlar. Bu ilkokulda, üçüncü sınıftan itibaren Fransızca dersleri de okutulmaktadır.

* *Bu Ülke, 13. Baskı, İstanbul 2001, Hazırlayan: Mahmut Ali Meriç, s. 61-70.*

13 yaşında, Orta 1. Sınıfta

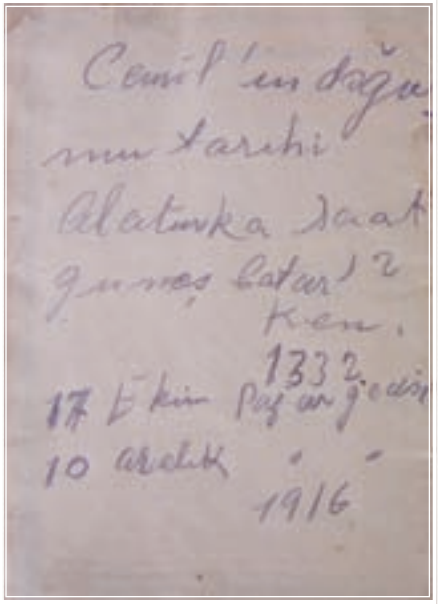

15 yaşında, Orta 3. Sınıfta

10 yaşında, yeğeni Necdet'le

1928 İlkokulu bitirir, elindeki diplomanın adı: "certificat d'études primaires"dir.

Aynı yıl Antakya'ya gider ve Antakya Sultanîsi'nde ortaokula başlar. Eğitim Fransız kültürü ağırlıklıdır.

1933 Çalışkan bir öğrenci olmasına rağmen cebirden ikmale kalır, gözleri zayıftır ve sınıftaki tahtayı iyi görememektedir, altı numara miyobu olduğu anlaşılır.

Aynı yıl, yerel Yenigün gazetesinde ilk yazısı yayımlanır: "Geç kalmış bir muhasebe" (23.09.1933).

1934-35 On birinci sınıfı, birinci bölüm bakaloryayı alarak bitirir; ama liseden mezun olamaz, çünkü aynı yıl, lise on iki sınıf olur ve ikinci bakalorya konur. Yani bir yıl önce on birinci sınıfı bitirenler üniversiteye girebilirken, onun on ikinci sınıfı da bitirmesi gerekir.

1935-36 On ikinci sınıf felsefe sınıfıdır, bu sınıftayken, milliyetçi tutumu, yayımlanan bir yazısı ve bu yazıda bazı hocalarına, onları yeteri kadar milliyetçi bulmadığı için sert çıkması ("Türk Genci", Yıldız, 5.7.1935), parlak bir talebe olmasına rağmen ve mezuniyetine pek az bir zaman kala, ikinci bölüm bakaloryayı alamadan okulu terk zorunda kalmasıyla sonuçlanır. Okulu bitirdiğinde tahsiline Mülkiye'de devam edebilecekken, bu imkân da böylece ortadan kalkar.

1936-37 İstanbul'a gelir. Üniversiteye giremez. Bir süre Pertevniyal Lisesi on ikinci sınıfına devam eder. Hocaları, felsefede İhsan Kongar, tarihte Reşat Ekrem Koçu, edebiyatta Keyise İdalı, Fransızca'da Nurullah Ataç'tır.

Kumkapı ve Kadırga talebe yurtlarında kalır.

Cemil Meriç'in annesi Zeynep Hanım

9. Sınıf öğrencisiyken (1933) (önde, solda)

Aktepe Nahiye Müdürü iken (1938)

Nazım Hikmet ve Kerem Sadi ile tanışır. Onlar için kendi imzasını kullanmadan iki kitap çevirir türkçeye: Gaston Jèze'in maliye ile ilgili 400 sayfalık bir kitabı ile Stalin'in "Pratik ve Teori" adlı kitabı. Vaat edilen tercüme paralarını alamaz.

1937 İstanbul'da geçinebilmesi zordur, Mayıs ayında vapurla İskenderun'a dönmek mecburiyetinde kalır.

Aynı yıl İskenderun'un Haymeseki adlı köyünde dokuz ay kadar ilkokul öğretmenliği yapar, hemen hiç öğrencisi yoktur.

Aynı yıl İskenderun Tercüme Bürosu'na sınavla reis muavini olur, Türkçe basını Fransızca'ya çeviren bir ekibin başındadır. Beş altı ay kadar bu işte kalır.

1938 Hatay bağımsız bir cumhuriyet olmaktadır. Türkiye'nin sancaktaki idare amirlerinin Türk olması için Fransızlar nezdindeki girişimi sonucu, Fransızlar tarafından Aktepe'ye nahiye müdürü tayin edilir. Sadece yirmi iki gün süren bir memuriyet. İşine Hatay Valiliği'nden gelen bir telefonla son verilir.

Reyhanlı'ya dönüp Batı Ayrancı köyünde ilkokul öğretmenliğine başlar. Türk Hava Kurumu'nda sekreterlik, Belediyede katiplik gibi geçici görevlerde de bulunur.

1939 Nisan ayında tevkif edilir, üç yüz kadar kitabına ve dergi koleksiyonlarına el konur. Antakya'ya götürülür, Hatay hükümetini devirmek suçundan idam talebiyle yargılanır, iki ay sonra beraat eder.

Aynı yıl 29 Haziran'da Hatay Türkiye'ye katılır.

1940 Tekrar İstanbul'dadır. Bir arkadaşından İstanbul'da Yabancı Diller Okulu'na burslu talebe alındığını, oraya girebileceğini öğrenmiştir. Okula müracaat eder, giriş sınavını kazanıp iki yıl okur, iki yıl da Fransa'ya staja gönderilecektir.

Tarlabaşı'nda bir pansiyonda kalmaktadır. Elit, Nisvaz gibi zamanın sanatçı ve aydınlarının bir araya geldiği kahvelere devam eder bir süre.

1941 İstanbul'daki ilk yazısı "İnsan" dergisinde yayımlanır: "Honoré de Balzac"

1942 İkinci Dünya Savaşı yüzünden Yabancı Diller Okulu öğrencileri Avrupa'ya gönderilemez, mecburi hizmeti vardır, kurada şansına Elazığ çıkar.

Aynı yıl Elazığ'a gitmeden az önce tarih ve coğrafya öğretmeni olan Fevziye Menteşoğlu ile tanışır ve 19 Mart günü evlenir, eşi İstanbulludur.

Aynı yıl, Haziran ayında babası ölür.

Aynı yıl, 29 Ekim'de Elazığ Lisesi'nde Fransızca öğretmenliğine başlar.

1942-43 "Ayın Bibliyografyası" adlı dergide tercüme tenkitleri yayımlanır.

1943 Elazığ Askeri Hastanesi'nce düzenlenen bir kurul raporuna göre, her iki gözündeki yüksek ve 'müterakki' miyop askerlik yapmasına engeldir, askerlikten muaf tutulur.

Eşi Fevziye Hanım ile

Eşiyle birlikte Ankara'da

Aynı yıl, ilk kitabı yayımlanır, Balzac'dan bir çeviridir bu: "Altın Gözlü Kız" (Üniversite Kitabevi), 189 sayfalık kitabın 74 sayfası Balzac'la ilgili bir incelemenin yer aldığı önsözdür.

1944-47 Dönemin çeşitli dergilerinde ("Yurt ve Dünya", "Yücel", "Gün", "Amaç") özellikle Fransız edebiyatı ve düşüncesi üzerine incelemeler, daha da çok tercüme tenkitleri yazar.

1945 Şubat, Elazığ'daki stajyer öğretmenlik görevinden, iki sene dört ay sonra ayrılır. Eşinin Elazığ'a tayini çıkmadığı gibi, eşi burada iki de çocuk kaybetmiştir, ancak İstanbul'da doğum yapabileceğinin anlaşılması üzerine İstanbul'dadır ve yedi aylık hamiledir. Tip Fakültesi'nden gözlerinin yorgun olması nedeniyle aldığı rapora rağmen Bakanlıkça izinli de sayılmayınca istifa eder.

Aynı yıl, 1 Nisan'da bir oğlu dünyaya gelir, ismini Mahmut Ali koyar.

Aynı yıl, Balzac'dan iki çevirisi çıkar: "Otuzundaki Kadın" (A.Bolat Yayınevi, 168 sayfa) ve "Onüçlerin Romanı (Ferragus)" (Yüksel Yayınevi), 157 sayfanın 28 sayfası önsöz.

1946 16 Aralık, bir kızı gelir dünyaya: Ümit.

Aynı yıl bir çevirisi daha basılır, hep Balzac'tan: "Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti" (İnkılap Yayınevi), 471 sayfa, 17 sayfalık bir önsöz.

Aynı yıl, Aralık ayının son günlerinde sınavla İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Fransızca okutmanı olur.

1947 Bir yıl kadar "Yirminci Asır" dergisinde yazar. 1947-53 yılları arasında makale yazmaya ara vermiş gibidir. 1953'te aynı dergide bir kaç makalesi daha yayımlanacaktır.

1948 Victor Hugo'nun "Hernani" adlı piyesinin manzum olarak tercümesi Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kendisine verilir.

1949-51 tarihlerini taşıyan ve çeşitli okuma notlarından oluşan bir defter doldurur. Aynı zamanda yoğun bir dosyalama ve fişleme çalışması içindedir. İlgisini çeken her konuda malzeme biriktirmektedir.

1951 Muafiyet imtihanına girecek Hukuk Fakültesi öğrencileri için, F. H. Saymen ve Mösyö Louat ile, 43 sayfalık bir Fransızca "Yardımcı Metinler" kitapçığı hazırlar (Yabancı Diller Okulu, Fakülteler Matbaası).

Aynı yıl Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne doktora öğrencisi olarak kaydolur.

1952-53 İstanbul Işık Lisesi'ne Fransızca öğretmeni olur

1952-54 Aldığı okuma notlarıyla iki defter daha doldurur.

1953-54 Yabancı dil okutmanlığına paralel olarak lise öğretmenliğini sürdürür.

1954 İlkbahar aylarında gözlerini kaybeder.

Aynı yıl, yaz ayları boyunca İstanbul Cerrahpaşa Hastanesi'nde yatar, birkaç başarısız göz ameliyatı geçirir. Bir gözünde retina tabakası çatlamıştır, diğerine katarakt sonucu perde inmiştir. Ameliyatlara yurt dışından devam edilmesinin uygun olacağı sonucuna varılır.

1955 21 Ocak, Denizyollarının Tarsus vapuruyla, tek başına İstanbul'dan Marsilya'ya, oradan da Paris'e gider. Fakülte tarafından "tetkikatta bulunmak üzere" Avrupa'ya seyahate gönderiliyor kabul edilerek, yola çıkabilmişse de amaç Paris'te ünlü "Quinze-Vingts" (Kenzven) Hastanesi'nde ameliyat olabilmektir. Ocak sonuyla Temmuz ayı arasında birçok ameliyat geçirir, fakat gözdeki yüksek tansiyon ve kanama yüzünden son ameliyatlar ya-

Kızı Ümit'le

Eşi, çocukları, annesi ve ablasıyla birlikte (15 Temmuz 1950)

Ailesi ve çocuklarıyla

pılamaz, yurda dönmek mecburiyetinde kalır. Bir daha ameliyat olmayacak ve artık hayatının sonuna kadar göremeyecektir.

7 Temmuz günü uçakla Yeşilköy Havaalanı'na iner.

Aynı yıl, Hatay'da oturan annesi Zeynep Hanım vefat eder.

Aynı yıl jurnal tutmaya ve "Quinze-Vingts Geceleri" isimli bir roman yazmaya başlar, her ikisine de devam etmez.

1956 V. Hugo'nun "Sefiller" adlı eserini, sonra da H. Taine'in "Sanatın Felsefesi" adli kitabini Türkçe'ye çevirmek talebi Maarif Vekaleti'nce geri çevrilir. Üç ay kadar sonra, Vekaletten gelen bir yazıyla, J. J. Rousseau'nun "Emil" adlı eserini çevirmesi uygun görülür, çeviriye başlar. Yaptığı çalışma yarım kalmış titiz bir çeviri örneğidir.

Aynı yılın Aralık ayında "Hernani" çevirisi, Maarif Vekaleti'nin "Klasikler" dizisi arasında yayımlanır.

1957 O yılın tiyatro sezonu için İstanbul Şehir Tiyatroları'nda "Hernani"nin temsili uygun görülmüş ve sahne çalışmaları tamamlanmış gibiyken "mühim bir sebepten dolayı daha sonra sahneye konacaktır" gerekçesiyle eser, son anda programdan kaldırılır ve bir daha da temsili söz konusu olmaz.

1959 Fransızca öğrenecekler için bir Fransız dili grameri hazırlar. yaklaşık 100 daktilo sayfası tutan bu çalışması basılmaz.

Aynı yıl, Hugo'nun "Sefiller" adlı eserini Türkçe'ye çevirmesi Bakanlıkça

uygun görülür. Ne var ki Hint düşüncesi ve edebiyatıyla ilgili geniş kapsamlı bir çalışma bütün zamanını almaktadır, çeviriye başlar ama devam etmekten vazgeçer.

1961 Eşi ağır bir rahatsızlık geçirse de hemen tamamen iyileşir.

1963 "Hint Edebiyatı"nın yazılması biter, eser baskıya hazırdır.

Aynı yıl, yılbaşından itibaren düzenli olarak jurnal tutmaya başlar, "Jurnal"ine 64 ve 65 yıllarında da devam eder, bu dönemde "Mektuplar"la zenginleşen Jurnal, aralıklarla da olsa 1983 yılı ortalarına kadar sürecektir.

Aynı yıl, Antakya'da İngilizce öğretmeni Lamia Çataloğlu ile tanışır. Bu tanışma hayatının sonuna kadar sürecek bir dostluğa dönüşür.

Aynı yıl, Edebiyat Fakültesi sosyoloji bölümünde, hem sosyoloji öğrencilerine hem de çeşitli fakültelerden derslerini izlemeye gelen öğrencilere sosyoloji ve kültür tarihi dersleri verir, bu dersler çok düzenli olmasa da emekliliğine kadar sürecektir.

1964 Bir yıl kadar bastırılamayan "Hint Edebiyatı", sonunda yayımlanır (Dönem Yayınları, 266 s.).

1965 53 yılından sonra ilk kez "Dönem" ve "Çağrı" dergilerinde makaleleri çıkar.

1966 Victor Hugo'dan, Mahmut Sait Kılıççı ile beraber manzum olarak çevirdiği "Marion de Lorme" basılır (M.E.B. Yayınları, 192 s.).

Aynı yıl, Hugo'dan yapmış olduğu "Hernani" çevirisi ikinci kez basılır (M.E.B. Yayınları, 184 s.).

1967 Makale yazmayı "Yeni İnsan" ve "Hisar" dergilerinde sürdürür. "Hisar"daki yazıları aralıklarla da olsa on yılı aşkın bir süre devam edecektir.

"Saint-Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist" bu yıl basılır. (Çan Yayınları, 143 s.).

Ayni yıl, A. Meillet ile M. Lejeune'ün Encyclopédie Française'deki bir yazısını "Dillerin Yapısı ve Gelişmesi" başlığı altında, talebesi Berke Vardar ile Türkçeye çevirirler. (Dönem Yayınları, 86 s.).

Eşi Fevziye Hanım'la Fethi Paşa Korusu'nda (24 Mart 1954)

Ahmet Kabaklı'yla birlikte (1974)

1969 "Sosyalizm ve Sosyoloji Tarihinde Pierre Joseph Proudhon" adlı bir çalışması Fakülteler Matbaası'nda basılır. (Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği, sayı 101, 23 s.).

1970 1968'de I.Ü.E.F. Sosyoloji dergisinde çıkan "İdeoloji" ile ilgili bir başka çalışması (sayı 21-22), bir kitapçık halinde yayımlanır (Fakülteler Matbaası, 23 s.).

1973 Balzac'tan çevirmiş olduğu "Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti" adlı eser, ikinci defa, "İhtişam ve Sefalet (Vautrin)" adıyla gözden geçirilip basılır (Ötüken Yayınevi, 543 s.).

1974 İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransızca okutmanlığından emekli olur. Görmemesine ve oldukça zor çalışma koşullarına rağmen hocalık görevini sonuna kadar sürdürmüştür.

Aynı yılın Nisan ayında bir erkek torunu dünyaya gelir, 58 yaşında dede olmuştur.

Aynı yıl, "Bu Ülke" yayımlanır (Ötüken Yayınevi, 170 s.).

"Ümranlar Uygarlığa" adlı eseri de bu yıl basılır (Ötüken Yayınevi, 371 s.) ve Türkiye Milli Kültür Vakfı'ndan "fikir dalında" ödül alır.

Aynı yıldan itibaren "Türk Edebiyatı", "Kubbealtı Akademi" ve "Orta Doğu" gazetesinde yazıları çıkmağa başlar.

1975 "Bu Ülke" ikinci baskıyı yapar. (Ötüken Yayınevi, 200 s.).

Aynı yılın Haziran ayında bir erkek torun sahibi daha olur.

1976 "Bu Ülke" İlavelerle üçüncü defa basılır (Ötüken Yayınevi, 244 s.).

Aynı yıl, "Hint Edebiyatı" adli eseri, "Hint ve Bati" başlıklı bir bölümün de eklenmesiyle "Bir Dünyanin Esiginde" adıyla ikinci kez basılır (Ötüken Yayınevi, 344 s.).

Muhsin Demirel, Ali Özgüven, eşi Fevziye Hanım, Berke Vardar ve kızı Ümit'le birlikte Göztepe'deki evde. (1977)

1977 "Pınar", "Köprü", "Gerçek" dergilerinde makaleleri çıkar, en çok da "Pinar"da yazar.

"Ümrandan Uygarlığa"nın ikinci baskısı yapılır (Ötüken Yayınevi, 366 s.).

1978 "Mağaradakiler" adlı eseri yayımlanır (Ötüken Yayınevi, 352 s.).

Aynı yıl Mart ayında televizyonun birinci kanalında roman üzerine bir söyleşisi yayımlanır.

1978-84 yılları arasında, çoğu Kubbealtı Cemiyeti'nde olmak üzere yılda üç dört kere konferans verir.

1979 "Bir Dünyanın Eşiğinde" üçüncü baskısını yapar (Ötüken Yayınevi, 352 s.).

"Bu Ülke" yeni ilavelerle dördüncü kez basılır (Ötüken Yayınevi, 275 s.).

Aynı yıl "Hareket" dergisinde de yazmaya başlar.

1980 "Kırk Ambar"ı çıkarır Cemil Meriç (Ötüken Yayınevi, 487 s.).

Torunları Cem ve Sinan'la. (1982)

Aynı yıl eser, Türkiye Milli Kültür Vakfı Ödülü'ne layık görülür.

Aynı yıl "Mağaradakiler" ikinci baskısını yapar (Ötüken Yayınevi, 326 s.).

Uriel Heyd'den "Ziya Gökalp, Türk Milliyetçiliginin Temelleri" isimli kitabı çevirir (Sebil Yayınevi, 134 s.).

"Milli Eğitim ve Kültür" dergisinde ve "Yeni Devir" gazetesinde makaleleri yayımlanmaktadır.

1981 "Bir Facianın Hikayesi" Ankara'da bir yayınevi tarafından basılır (Ümran Yayınları, 167 s.).

Thornton Wilder'in "Köprüden Düsenler" adlı kitabını Lamia Çataloğlu ile birlikte İngilizce'den Türkçe'ye çevirirler (Tur Yayınları, 112 s.).

Aynı yıl, Ankara Yazarlar Birliği Derneği tarafından "yılın yazarı" seçilir.

1982 Kayseri Sanatçılar Derneği'nden, inceleme dalında bir ödül alır.

Aynı yıl, 15 Ocak Nişantaşı Akademi Kitabevi'nde bir imza günü düzenlenir. İlk kez okuyucusuyla buluşur.

Aynı yıl, 30 Ocak'ta "Cemil Meriç'le Türk kültüründeki değişmeler hakkında bir söyleşi" başlığını taşıyan bir televizyon programına katılır.

1983 Maxime Rodinson'un "Batıyı Büyüleyen İslam" adli eserini dilimize kazandırır (Pınar Yayınları, 233 s.).

Aynı yıl İletişim Yayınları'nın çıkardığı "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi'ne makaleler yazar.

7 Mart günü 41 yıllık bir beraberlikten sonra eşini kaybeder.

Aynı yıl TÜYAP Kitap Fuarı'nda kitaplarını imzalar.

1984 "Işık Doğudan Gelir" adlı kitabı yayımlanır (Pınar Yayınları, 233 s.).

Aynı yılın Ağustos ayında bir beyin kanaması geçirir; sol hemipleji sonucu sol tarafına felç iner. Cerrahpaşa Hastanesi'nde üç ay süren bir tedaviden sonra taburcu olur.

1985 "Bu Ülke" Entelektüel Bir Otobiyografi ve Cemil Meriç Kronolojisini de içeren 63 sayfalık bir giriş bölümüyle beşinci kez basılır (İletişim Yayınları, 285 s.).

Oğlu ve kızıyla (1984)

"Kültürden İrfana" adli eseri İnsan Yayınları arasında çıkar (405 s.). Aynı yayineviyle bütün eserlerinin basılması konusunda imzalanan sözleşmeye rağmen diğer eserleri basılmaz.

1986 İletişim Yayınları'nın bu kez de "Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi"nde makaleleri yer alır.

1976 yılında, çoğu zaman yaptığı gibi düşünürken.

1987 13 Haziran günü, kendisini yatağa mahkum eden uzunca bir hastalıktan sonra, 71 yaşında hayata gözlerini yumar. Karacaahmet mezarlığına eşinin yanına defnedilir. (Ada 8, No 890).

Aynı yıl, ölümünden bir ay kadar önce, televizyonun birinci kanalında, TRT tarafından hazırlatılan: "Sanatımızdan Portreler: Cemil Meriç" adlı bir belgesel yayımlanır. Ölümü üzerine aynı belgesel bir kere daha ekrana gelecektir.

Aynı yıl, Dönemli Yayıncılık'la Cemil Meriç'in varisleri arasında, bütün eserlerinin basılması konusunda bir sözleşme imzalanır, iki eserinin yayına hazırlanıp baskıya verilmesi aşamasında, yayınevinin kapanması üzerine bu girişim sonuçsuz kalır.

1989 Cemil Meriç için, 13 Haziran günü Cağaloğlu Basın Müzesi'nde düzenlenen ikinci ölüm yıldönümü anma toplantısında yapılan çeşitli konuşmalar, Hürriyet Gösteri'nin Eylül ayı sayısıyla birlikte çıkan Cemil Meriç ekinde yayımlanır.

1991 Dördüncü Ölüm yıldönümü dolayısıyla, Hatay Kültür Müdürlüğü ve İLESAM tarafından Antakya'da, "Türk Fikir Hayatında Cemil Meriç'in Yeri" konulu bir panel düzenlenir. Paneldeki konuşmalar, Mehmet Tekin tarafından "Cemil Meriç: şair, filozof, yazar" adını taşıyan bir kitapçıkta toplanır (Antakya, 94 s.).

1992 Ocak ayında, Cemil Meriç'in bütün eserlerinin bir Külliyat halinde basılması konusunda, İletişim Yayınları ile Cemil Meriç'in varisleri olan çocukları arasında bir neşir sözleşmesi düzenlenir. Bu sözleşmeye göre, Cemil Meriç'in basılmış bütün telif eserleri, basılmamış "Jurnal" ve "Mektuplar"ı, çeviri eserleri ve yine basılmamış ders notları, konferansları, diğer yazıları yayınevince yayımlanacaktır. Cemil Meriç'in beşinci ölüm yıldönümünde "İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Öğrenci Kültür Merkezi Edebiyat Kulübü" tarafından bir anma günü düzenlenir.

Cemil Meriç'e Kuşbakışı

Mustafa Armağan*

Reyhaniye-Hatay 1916 – İstanbul 1987. 20. yüzyıl Türk tefekkürü ve edebiyat eleştirisinin köşe taşlarından birisi olan Cemil Meriç 12 Aralık 1916'da, Fransız mandasına girmesine ramak kalmışken Antakya'nın Reyhaniye (şimdi Reyhanlı) ilçesinde dünyaya geldi. Hakim olan babası Mahmud Niyazi Bey'in görevi münasebetiyle 7 yaşına kadar Antakya'da kaldı. Aile, babasının memuriyetten ayrılması üzerine tekrar Reyhaniye'ye döndü. 1923'de Rüşdiyeye başladı. Türkiye'de Harf İnkılabının yapıldığı 1928 yılında Antakya Sultanisi'ne (Lycée d'Antioche) yazıldı. 1933'de, 17 yaşındayken Antakya'da yayınlanan Yenigün gazetesindeki "Geç kalmış bir muhasebe" başlıklı yazısıyla yazarlık hayatına ilk adımını attı. 1935'de liseyi bitirmesine rağmen mezun olamadı, çünkü Fransız mandası altındaki Antakya'da o yıl liseler 11 yıldan 12 yıla çıkartılmıştı. Milliyetçi eğilimlerinin ağır bastığı lise son sınıfta hocalarına yönelttiği haşin eleştirileri yüzünden bitirme imtihanlarına 15 gün kala okulu terk etmek zorunda kaldı. 1936'da İstanbul'a geldi. Lise öğrenimine Pertevniyal Lisesi'nde devam etti. Bu sırada Nazım Hikmet ve Kerim Sadi başta olmak üzere solcu aydınlarla ilişki kurdu.

İstanbul'da yaşadığı geçim sıkıntısı yüzünden 1936 Mayıs'ında İskenderun'a geri dönmek zorunda kaldı. 9 ay kadar bir köy okulunda öğretmenlik yaptıktan sonra İskenderun Tercüme Bürosu'nda reis muavini oldu. Bir ara Nahiye Müdürlüğü yaptı. Yeniden köy öğretmenliği, Türk Hava Kurumu'nda

* Gazeteci, yazar, editör.

sekreterlik ve belediyede kâtiplik gibi bazı geçici görevlerde bulundu. Nisan 1939'da göz altına alınarak, adı artık Hatay olan Antakya'ya götürüldü. 1938'de kurulan ve 1939'da Türkiye'ye iltihak eden bağımsız Hatay hükümetini devirmekle suçlandı; idam talebiyle yargılandı. 2 ay kadar süren bu sıkıntılı tutukluluk hali, beraat etmesi üzerine sona erdi.

1940'da tekrar İstanbul'a geldi ve 2 yıl süresince Yabancı Diller Okulu'na devam etti. İstanbul'da ilk yazısı, dönemin gözde dergilerinden İnsan'da yayımlandı (1941). Ertesi yıl tarih ve coğrafya öğretmeni Fevziye Hanım'la (doğumu: Beyrut 1905, vefatı: İstanbul 1983) evlendi ve Elazığ Lisesi'ne Fransızca öğretmeni olarak tayini çıktı. Basılan ilk kitabı, her bahar kendisiyle yeniden doğduğunu söylediği Honoré de Balzac'dan yaptığı Altın Gözlü Kız adlı romanın tercümesidir (1943; başında 74 sayfalık ciddi bir Balzac incelemesi yer almaktadır). Bir süre sonra özel hayatında ve işindeki çeşitli sıkıntılar yüzünden yine İstanbul'a dönmek zorunda kaldı (1945). Bundan böyle daimi ikametgâhı, İstanbul olacaktır. Mahmut Ali (1945) adlı bir oğlan ve Ümit (1946) adlı bir kız çocuğu dünyaya geldi. Aralık 1946 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Fransızca okutmanlığına başladı ve 1974'de emekli olana kadar bu görevini kesintisiz olarak sürdürdü.

Bundan sonra Cemil Meriç'in hayatında nispeten istikrarlı bir dönem açılmış ve yılların birikimi olacak eserlerini peş peşe vermeye ve Avrasya adlı bir dergi çıkarmaya hazırlandığı sırada, 1954'de zaten küçüklüğünden itibaren problemli olan görme yetisi giderek zayıfladı ve sonunda kör oldu. Bu arada birkaç başarısız göz ameliyatı geçirdi. Sonunda doktorlar ameliyatlara yurt dışında devam edilmesinin uygun olacağına karar verdiler. 1955'de bu kör adam tek başına "Tarsus" vapuruyla İstanbul'dan Marsilya'ya, oradan da trenle Paris'e gitti. Paris'te geçirdiği bir dizi ameliyat da başarısızlıkla sonuçlandı. Bundan sonraki fikir hayatı, başta kızı Ümit Meriç olmak üzere dostları ve sevenlerinin gözlerini kendisine emanet olarak vermeleriyle vefatına kadar devam etti (kendisiyle yapılan son röportaj, vefatından bir buçuk ay önceye aittir).

Yazarlık hayatının en üretken çağını, Necip Fazıl Kısakürek'in deyişiyle,

dış gözleri kapandıktan sonra yaşadı. Çevresindekilere okuttuğu Fransızca ve İngilizce metinleri sözlü olarak çevirdi ve yardımcılarına yazdırdı. Basılmamış olan bir Fransızca grameri hazırladı. Dikte etmek suretiyle makaleler yazmaya devam etti.

1963'de, ölümünden sonra 2 cilt halinde kitaplaşacak olan Jurnal'ini yazdırmaya başladı ve bu yazdırma işlemi, aralıklarla 1983'e kadar tam 20 yıl boyunca devam etti. 1964'de Hind Edebiyatı, 1967'de ise Saint-Simon: İlk Sosyolog-İlk Sosyalist adlı kitaplarıyla insan beyninin iki yarımküresi kabul ettiği Doğu ve Batı'yı, temsil yeteneğini haiz iki grand örnekle tanımayı ve tanıtmayı hedefledi.

1974, olgunlaşmış üslubunu ve zengin fikir dünyasını geniş kitlelere tanıtacak kitaplarından Bu Ülke ve Umrandan Uygarlığa'nın ard arda basıldığı yıl oldu. (Ergun Göze, Meriç'in Bu Ülke'yi "hüküm", Umrandan Uygarlığa'yı ise "gerekçe" olarak gördüğünü nakletmiştir.) Özellikle Bu Ülke, aforizmatik üslubu ve fikir dünyamız için alışılmadık derecede keskin hükümleriyle 1970'lerin ortalarından itibaren geniş bir okuyucu yelpazesinin yakın alakasına mazhar oldu.

4 yıllık bir suskunluğun ardından fikir hamulesinin gövdesi (ağaç) olarak gördüğü Mağaradakiler (1978) adlı kitabıyla hem kültür mesahasını genişletti, hem de eleştiri oklarını Niyazi Berkes, Erol Güngör, Yaşar Kemal, Hilmi Ziya Ülken, Muharrem Ergin gibi yakın dönemin aydınlarına yöneltti. 1980 yılında en hacimli ama 12 Eylül'ün gölgesinde kaldığı için en talihsiz eserlerinden olan Kırk Ambar'la okuyucunun karşısına çıkan Meriç'in ilgi alanının sınırlarını İspanyol romanı tarihinden Rus fikir hareketlerine, liberalizmin eleştirisinden Ali Şeriati ve İran Devrimi'ne kadar genişlettiği görüldü.

Cemil Meriç, 1981'de basılan yarı derleme, yarı telif Bir Facianın Hikâyesi'nde yakın tarihin yeni bir muhasebesini yaptı. Sağlığında basılan son eserleri Işık Doğudan Gelir (1984) ile Kültürden İrfana (1985) oldu. İlk kitapta Tevrat ve İbranî edebiyatından Seyyid Hüseyin Nasr'ın "İslamın Kozmolojik Doktrinleri"ne (An Introduction to Islamic Cosmological Doctrines, 1964) kadar uzanan geniş bir tayfı kucakladığı görüldü. Kültürden İrfana'da ise "kültür"ün yerine "irfan"ın telaffuz edileceği yeni bir arayışın başlarında olduğunu müjdeledi:

(K)ültürün hizmetinde idim şimdiye kadar... Eserlerimin "kültür" cildi tamamlandı. Bundan sonra "İrfan" cildi başlayacak... Artık bu uzun yolculukta devşirebildiğim hakikat meyvalarını takdime çalışacağım okuyucularıma." (Kültürden İrfana, s. 11.)

Ne yazık ki bu ikinci "cilt", sadece bir niyet olarak kaldı.

Bu verimli dönemin ardından 1984'de beyin kanaması ve ona bağlı olarak felç geçirdi. 3 yıl boyunca kendisini yatağa mahkûm eden ağır bir hastalık döneminden sonra 13 Haziran 1987'de İstanbul'da hayata gözlerini yumdu. Kesif bir kalabalığın katıldığı cenaze namazını müteakip Karacaahmet Mezarlığı'na, kendisinden 4 yıl önce vefat eden eşi Fevziye Meriç'in yanına defnedildi.

Cemil Meriç'in arayışlarla dolu fikir dünyası, kendi tasnifiyle şu devirlere ayrılır:

1917-1925: Koyu Müslümanlık devri. 1925-1936: Şoven milliyetçilik devri. 1936-1938: Sosyalistlik devri. 1938-1960: "Araf" diyebileceğim kuluçka devri. 1960-1964: Hind devri. 1964'den sonra sadece Osmanlıyım.

Doğu'dan Batı'ya, felsefe ve sosyolojiden mistisizm ve irfana kadar çok geniş bir tefekkür yelpazesinde eserler veren Cemil Meriç'in eserlerinde üzerinde durduğu belli başlı temalar şu şekilde sıralanabilir.:

a) Türkçenin hızla kan kaybetmesi ve mazi ile aramızdaki çatlağın her geçen gün biraz daha büyümesi; bunun Türk toplumunun bugünü ve yarını üzerinde icra edeceği yıkıcı tesirler;

b) Bir düşünce geleneğinden mahrum olmaları yüzünden Eflatun'un ünlü istiaresinde geçtiği üzere "mağara"ya kapatılmış olan aydınlarımızın adeta mevsimden mevsime denilecek kadar kısa zaman aralıklarında devrin moda ve eğilimlerine göre hızla burçtan burca savrulmaları;

c) Hakikatin kimsenin tekelinde bulunmadığı, dolayısıyla ona ancak müşterek bir gayretle ve açık bir zihinle ulaşabileceğimiz;

d) Sağ-sol çatışması gibi ucube ve suni kamplaşmaların, Avrupa'dan ithal edilen "bid'at"lerin Türk insanı ve aydınının zaten zayıf ve mecalsiz bırakılmış dinamiğini iyice körelteceği;

e) Kendi kültür köklerimizi oldu-

ğu kadar dünya kültürünü, içine girmek için Tanzimat'tan beri çırpındığımız Avrupa'yı bile son derece yetersiz ve sığ bir şekilde tanıdığımız;

f) Türk aydınının "Batı" karşısında içerisine düştüğü iflah olmaz aşağılık kompleksinin zararlı neticeleri;

g) İnsan beyninin iki yarımküresi olan Doğu ve Batı'nın hakikatte bir "bütün" teşkil ettiği;

h) Dar ve önyargılı düşünmeyi bir kenara bırakarak "gözlerimizi her yandan gelecek ışıklara açık tutma"nın fikir hayatımıza kazandıracağı zenginlik;

i) Fikir hayatında ucuzculuk ve günübirlik düşünmenin, prim yapmak için gösterişe kapılmanın zararları;

j) Avrupa medeniyetine istihalenin ham bir hayal olduğu ve bir medeniyetin diğerine istihale edemeyeceği, ancak malzeme alabileceği;

k) Türkiye'de kendi köklerine sahip yeni bir neslin yetişmesinin ancak Osmanlıca, Arapça ve Farsça öğrenerek irfan hazinelerini, öbür yandan da en azından bir Avrupa dili öğrenerek Tercüme Odalarından yetişme "züppe"lerin vesayetinden azade bir şekilde Batı'yı tanımakla mümkün olacağı;

l) Tanzimat'tan itibaren aydınımızın kendi medeniyetine yabancılaşmasının ulaştığı boyutlar, vs.

Cemil Meriç'i Cumhuriyet dönemi Türk aydın çetelesinde müstesna bir yere koymamızı gerektiren keskin "muhalif" tutumu, modern anlamda hakiki bir "aydın"ın ancak kendi fikir ve kültür geleneklerini hakkıyla özümsemiş, onunla hesaplaşmasını kıyasıya yapmış, buna ilaveten projektörlerini daima kütüphanelerdeki yeni ışık kaynaklarına açık tutmuş dürüst, samimi bir fikir işçisinin yoğun okumalarının ve mevcut yorumlarla yetinmeyen serazat bir ruhun eseridir.

Cemil Meriç'i farklı kılan bir başka faktör ise "Antakya"nın kendine mahsus şartlarıdır. Denilebilir ki, Cemil Meriç Antakya gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun son bakiyelerinden birinde ve Fransız mandası altında kısmen bir sömürge tecrübesiyle yetişmemiş olsaydı, İstanbul aydınlarında müşahede ettiği nasırlaşmış hassasiyetler karşısındaki "yabancı" duruşunu koruyamaz ve harf devrimi, kelimelerin namusu ("Kâmus namustur" sözü bu tavrının en bilinen tezahürüdür), yabancılaşma, dinî hassasiyet, millî kimlik gibi ana problemler

ekseninde geliştirdiği çarpıcı görüşleri, mevcut keskinliğinden çok şeyler kaybederdi.

Kendi ifadesine göre, tahsil gördüğü Antakya Sultanisi, o yıllarda Fransız eğitim sistemine göre tedrisat yapmaktaydı. Antuvan Efendi adlı tercüme eserleri basılmış bir Ermeni, Dârü'l-Muallimîn-i Aliyye mezunu Lâmi Bey ve "şair, muhibb-i cemâl, kalender bir Osmanlı" olan Ali İlmi Fani, onun ilk hocalarıdır. Ali İlmi Fani, Birinci Dünya Savaşı öncesinde İstanbul Darülfununu'nda metin şerhi hocalığı yapmış bir 150'liktir. Mülkiye mezunu Memduh Selim adlı disiplinli bir hoca ile Mahmut Ali adlı çok sevdiği bir başka hocası daha vardır. (Sonradan oğluna bu çok sevdiği hocasının ismini verecektir.) Dersler Türkçe, Arapça ve tarih dışında tamamen Fransızca olarak okutulmaktadır (mezuniyetine yakın, tarih dersinin de Fransızca okutulduğuna şahit olacaktır). Bir diğer "feyz aldığı" hoca, Sorbonne doktoralı, eski Cebel-i Bereket mutasarrıfı ve Ali İlmi'nin kardeşi olan Mesut Fani'dir. 15 yıl Paris'te kalmış olan Mesut Fani Bey, 10. sınıfta Cemil Meriç'in edebiyat hocası olur. Hayatına karışan bir başka ilginç kişilik ise bir zamanlar Damat Ferid Paşa'nın başyaverliğini yapmış olan Tarık Mümtaz (Göztepe)'dir. O da yurt dışına çıkarıldıktan sonra kendisine ancak Antakya'da iş bulabilmiş 150'liklerdendir.

Lisedeki talim ve terbiye heyetinin milliyetlerindeki çeşitlilik, Antakya Sultanisi'nin koridorlarını bir nevi "Cemiyet-i Akvâm" salonuna çevirmiştir:

Fransız muallimlerinin ve talebenin garip bir vaziyetin içinde en yüksek Avrupa Darülfununlarını bitirenlerden tutunuz da, elinde orta tahsil tasdiknamesi olmayanlar da vardır... Diğer muallimlerin de her birisi bir taraftan toplanmış, görgü, bilgi ve nihayet kültür kabiliyetleri büsbütün farklı insanlardı. Türk, Kürt, Çerkez, Eti [Türkiye, Arap Alevileri bu isimle anmaktadır– M.A.], Ermeni, Rum, Arab ve hatta Keldani ırklarından seçilmiş acayip bir halita?

Cemil Meriç de "inkılap aydınları" diye andığı zümre ile arasındaki bu derin farkın bilincindedir:

Benim Tanzimat ricalinden bir farkım da bu. Onların hiçbiri benim gibi bir tecrübeden geçmediler. Ben Fransızlara meftûn iken Türk Şiirine de meftûndum. Lise tahsili boyunca hep Osmanlıca yazdım. Hür bıraktılar, harfleri kullanmada. Türk hocalar da

Osmanlıydılar. Ali İlmi Fani gibi. Belki Osmanlı'dan kopmadığım için inkılâp aydınlarına benzemiyorum." (Jurnal I, s. 64-65.)

Cemil Meriç'in Türk fikir dünyasına getirdiği renk, ışık ve "derin tebahhur", tabii Sinan Paşa'nın Tazarrunâme'si ile Hugo'nun Asırların Efsanesi'nin içinden gelen çarpıcı üslubu, Bu Ülke'nin yayınından sonra okuyanlar üzerinde tam bir şok etkisi yapmış, ardından da belki bu "yabancı mücevher"in hakiki kıratını bir türlü tayin edememenin acemiliğiyle daha yüzeysel ve kolaycı Cemil Meriç algılamalarına yol açmış, çeşitli fikir, siyaset ve ideoloji çevreleri, onun kendilerine yakın buldukları görüşlerini bayraklaştırmak ve sloganlaştırmak suretiyle sahiplenmişler, dergilerinde yazdırmak ve çeşitli ödüller vermek suretiyle de onu kendi kamplarında imiş gibi göstermek istemişlerdir.

Hisar, Türk Edebiyatı, Sebil, Pınar, Köprü, Gerçek gibi dergilerde ve Orta Doğu ve Yeni Devir gazetelerinde yazdığı için bir dönem bazı çevreler tarafından "sağcı" ve "İslamcı" damgası yemiş, bu yüzden çok yönlü fikrî kimliği okuyucu nezdinde parçalanmaya uğramış ve yazıları (ölümünden sonraki yayın sürecinde yaşanan aksamaların da etkisiyle) bir bütün olarak takdir edilememiştir. Oysa o, kendisini bir "hakikat arayıcısı" ve "hakikat âşığı" olarak nitelendirmiş ve bir ömür boyu her türlü peşin hükme, ideolojiye, demagojiye, siyasî görüşe ve düşünceyi daraltan "izm"e karşı daima mesafeli durmaya çalışmıştır.

Bu arayışı sonunda İslamiyetin ve İslam kültürünün merkezinde yer aldığı ama İslam'ın Osmanlı yorumunun belirleyici olduğu, buna karşılık putlaştırılan Avrupa'yı köküne kadar tanıyarak onu demistifiye etmeyi başarmış orijinal bir "Cemil Meriç terkibi"ne ulaşmayı başarmıştır. Lugatinden tabuları silmiş olan Cemil Meriç'e düşen görev, birbirine düşman olarak tanınan Tevfik Fikret ile Mehmed Âkif, Karl Marx ile Max Weber, İbn Haldun ile Giambatista Vico, Tunuslu Hayreddin Paşa ile Beşir Fuad "kardeşler"i barıştırmak, Türk toplumunun içine kıstırıldığı sağ-sol kutuplaşmasını aşmak ve "mazlum bir medeniyetin sesi" olmak için savaşmak şeklinde tecelli etmiştir. Çünkü ona göre düşünmek, başkalarının düşündükleri üzerinde düşünmektir. Ama aynı zamanda da savaşmaktır.

Tıp Tarihi Enstitüsü Perşembe Toplantılarından birinde kızı Ümit Meriç'le. (20 Mayıs 1976)

Ümit Meriç: Babam Cemil Meriç, Türkçe'nin Gördüğüm En Büyük Hatibiydi

Konuşan : Ahmed Gökhan Sümer *

Babanızla beraber geçen yılların sizde bıraktığı alışkanlık ya da alışkanlıklar var mı?

Eğer övünmek gibi olmazsa, babamdan bana kalan en büyük alışkanlık, çalışkanlık ve ciddiyettir. Babam hayatı ciddiye alan bir insandı, ben de hayatı ciddiye alıyorum. İlkokulda çalışkan bir öğrenci değildim. Babamla ilişkim bu yıllarda oldukça gevşekti. Biraz çatık kaşlı, öfkeli bir baba, ama bazen de neredeyse "laubali" bir arkadaş. Mayası tutmamış bir ilişkiydi daha çok. Okuyacağım kitapları seçtiğini sanmıyorum. Sahaflarda bulduğu ucuz bir kitabı kızına hediye eden bir baba. Orhan Veli'nin 2 ciltlik La Fontaine tercümesini, Pardayanlar'ı döne döne okudum. (Önce 4 ciltti, sonra 10'a tamamlandı ama artık eski zevki vermiyordu.) Peyami Safa'nın Yalnızız'ını, Refik Halit'in Nilgün'ünü, gözlerini yeni kaybetmiş Cemil Meriç'in kızının okudukları arasında hatırlıyorum. Babamın gözleri görürken bize ilgisi daha azdı. Gözlerini kaybettikten sonra bizim eğitimimizi ciddiye almaya başladı. (Belki sekreter yetiştirmek için...) O hayatı yaşamayan, kitaplarda yaşayan bir insandı. Kitaplardaki hayatı yaşayan bir insan.

Balzac gibi mi?

Evet. Mesela Hatay'a giderken (ben doğmadan) 2 valiz (biri tamamiyle kitapla) dopdolu götürüyorlar. Normalde bir yılda okunur onlar; halbuki 2 hafta kalacaklar. Kitaplarla nefes alıp verdiği için onlar olmazsa yaşayamayacakmış gibi. Hayattan bu kopukluğu İstanbul'un kendisi için de geçerli. Bir defa, çinilerini görmek için olsun Sultanah-

* *Kitap Haber, Haziran 2004 (Kısaltılmıştır)*

Kızı Ümit Meriç'le çalışırken.

met'e girmemiştir ama Jean Valjean'ın Paris'in hangi sokaklarında dolaştığını gayet iyi bilir.

Cemil Meriç'in kitaplara bu denli sığınmasının nedeni nedir?

Sanıyorum ki fiziki problemleri, miyop oluşu, uzakları göremeyişi, onu satırlarını gördüğü kitapların dünyasına mahkum ediyor. Alice Harikalar Diyarında'ki gibi miyopili küçük Cemil de kitabın bir sayfasını çevirince yepyeni bir dünyaya atlamış gibi oluyor. Bu fizyolojik zaaf bir yerde psikolojik bir reflekse dönüşüyor. Özellikle gözlerini kaybettikten sonra tamamen kitaplarda yaşayan, kitaplar için yaşayan bir insan oluyor.

Bu durum küçük Cemil Meriç'in arkadaşlarıyla ilişkilerinde de geçerli mi?

Bir gün arkadaşı Şevketle konuşurken şöyle diyordu: "Bak Şevket, Eflatun ne türlü bir devlet hayal etmiş? Gel seninle onun La Republique (Devlet) isimli eserini mütalaa edelim. Şevket'in yanıtı şu olurdu: "Kalk Hüseyin Cemil, çarşıya inelim, bir tur ata-lım"... (Babam Cemil Meriç, s. 21.)

Şöyle söylerdi: "Okumadığınız zaman körlüğümü hatırlıyorum ve büyük bir ızdırap duyuyorum." Okuduğumuz zaman körlüğünü tamamen unuturdu. Bu yüzden herhangi bir şeye sinirlendiği zaman "Babacığım, biraz okuyalım" derdik. Sinir ilacı gibi. 2 sayfada öfkesini unuturdu.

Bir yerde "Ümit bile gözlerimin yerini tutamıyor" diyor.

Tabii, o, bir sayfayı Osmanlıca olsun Fransızca olsun bir kerede okurdu. Öyle birini bir daha görmedim. Düşüncenin

hızı, ışık hızından daha fazla. Büyük bir zeka, büyük bir dikkat. Zira zeka dikkatten ibarettir. Sinema ekranına nasıl sahneler bir bütün olarak yansıyorsa, onun müteyakkız zekası da bir anda bir sayfanın bütününün satırlarını hafızaya alabiliyordu.

Üslubunda da, hayatında da ani iniş çıkışlar gözüküyor, ibre sürekli hareketli. Zihin çok hızlı çalışıyor. Gerek Jurnal'de, gerek diğer kitaplarında, uçlarda dolaşan Cemil Meriç'i görüyoruz. Hep yukarıdan, üst perdeden alıyor: "Kıt'aları ipek bir kumaş gibi keser biçerdik" diyor, bu cümle çarpıyor insanı. Peki konuşması nasıldı?

Türkçenin gördüğüm en büyük hatibiydi. Ondan daha güzel konuşan bir insan görmedim. Çok uzun cümlelerle konuşurdu fakat cümle içinde asla durmazdı. Yazıyormuş gibi düşünürdü bütün cümleleri. Yarım saat konuştuktan sonra, derslerinde veya konferanslarında, bazen bir dakika susardı. Dudakları oynardı.

Düşünüyor...

Söyleyeceklerini prova ederdi. Sonra yine muhayyilesinin ya da bilgisinin bütün notalarını, diyelim, dinleyicilerinin hayretle açılan gözlerinin önüne sererek yine çok uzun süren ve asla kesilmeyen bir başka konuşma yapardı. Söylediklerini tashih etmek ihtiyacını asla hissetmezdi. Yani sahnede tek başına tirad yapan büyük bir aktör gibi konuşurdu. Sesi iner, çıkar, bütün vücuduyla konuşmaya katılır, özellikle ellerini çok kullanırdı. Zaman zaman söyledikleriyle kendisi bile o kadar heyecanlanırdı ki, bu ateşle yerinde duramaz, ayağa fırlar ve durduğu yerde dinleyenleri daha da heyecanlandırarak konuşmasına ayakta devam ederdi. O konuşurken başka hiçbir şeyle meşgul olamazdınız, sadece ve sadece onu dinler ve ona bakardınız. Derslerinde öğrencilerin dikkatini bu kadar üzerine toplamayı başaran başka bir hoca görmedim. Vurguları, sesini kullanışı, kelimelere duygularının elbisesini geçirişi mükemmeldi! Sadece Rumeli kökenli bir aileden geldiğini ifşa eden iki defosu vardı. 'Her' kelimesini, belli belirsiz, 'hir' gibi telaffuz ederdi. Ben de mesela 'te oraya kadar' derim. Çünkü babam da 'ta oraya kadar' değil, 'te oraya kadar' derdi.

Cemil Meriç şair-meşrep midir?

Bütün mizacı zaten şairliğini ifşa ediyor. Üzerinde işleme fırsatını bul-

duğu kitaplarında şairleşiyor. Mesela Bu Ülke ve Hint Edebiyatı'nda şairliği ortaya çıkıyor. Buna karşın Mağaradakiler'de konu buna elvermiyor; konu müsait olunca derhal şairleşiyor. Kendi kitaplarından okutmaktan hoşlandığı parçaları şairane parçalardır. Mesela Bu Ülke'yi okuturdu baştan sona.

Bir şair mütefekkir olabilir mi?

Cemil Meriç'te olduğu gibi, o şairliği mütefekkirliğine engel olmayan bir şairdir. Nesri de mensur şiirdir, tam bir poeme en prose. Bu Ülke'yi ve Hint Edebiyatı'nı çalışarak şiir haline getirmiştir. Ama Jurnal'deki parçalar hiç tashih görmemiş şiirleridir. Aklın makasından geçmemiş halis gönlün kumaşı.

Beşir Ayvazoğlu, 'Tanpınar şiirleri üzerinde çok çalıştığı için şairliğini baltalamıştır' diyor.

Aynı fikirdeyim. Tanpınar'ın şairliğinden hiç hoşlanmam. Fakat nesrine bayılırım. Babamınki kadar sevdiğim ikinci bir nesir varsa o da Tanpınar'ınkidir. 20. yüzyıl Türkiye Türkçesinin iki zirvesidir bunlar. Yalnız Tanpınar biraz daha ressam, biraz daha dişi, Cemil Meriç daha erkek ve daha heykeltıraş üslubuyla çalışır Türkçe üzerinde.

Fikir dünyamızda Cemil Meriç nerededir? Hikmet-i hilkati?

Cemil Meriç İstanbul'da yaşamış ve Rodos heykeli gibi bir ayağını Asya'ya, bir ayağını Avrupa'ya basmıştır. Onun düşüncesi her gün kendisi gibi Asya'yla Avrupa arasında gidip gelirdi. Bazen daha çok Avrupalıdır ama en çok Avrupalı olduğu anda hemen As-ya'nın haklarını savunmak aklına gelir. Asya'yı savunurken birden Avrupa'yı özler. Şahsi kanaatim o ki, Cemil Meriç son tahlil de Avrupa'da uzun yıllar fikren yaşamış ama ruhu ile Asyalı bir Avrasyalıdır. Ruhunu Asya'da teslim etmiştir, mezarı da Asya sahilinde bulunmaktadır.

İki ayağı da sabit mi yoksa bir ayağını batıdan doğuya mı atıyor? Ben o kadar Asyalı görmüyorum. İbn Haldun'u Fransızcadan okumuştur, Arapçasını yeteri kadar kullanmamıştır. Mesela İbn Rüşd'ü anlatırken bile referansları hep Batılı'dır.

Aklı Avrupa'da, gönlü Asya'da.

Aklı önde olan, aklıyla amel eden biri diyebilir miyiz?

Diyemeyiz. Avrupa'yı keşfetmek için bir rehber olarak kabul etmemiz doğru olur mu? Evet, yalnız genellikle ölmüş olan Avrupalı'larla meşguldür.

Bunun nedeni ne olabilir?

Şöyle diyebiliriz: Henüz son sözlerini söylemedikleri için...

Yoksa, biraz duygusal, biraz...

Korkunç derecede kıskançtı. Yaşayanları herhalde kıskanıyordu.

Mesela Hind'e o kadar eğilmiş, Hind edebiyatını yazmış ama çağdaşı olan Guenon'dan hemen hemen hiç bahsetmemiş. Guenon'a karşı biraz önce bahsettiğiniz tutumu geçerli olabilir mi?

Hayır.

Cemil Meriç Hind'in ruhunu hissetmiş...

Guenon ise bu ruhu hissetmiş ve Müslüman olmuş. 1970'lerde Cemil Meriç'in Guenon'u anladığını zannetmiyorum. (Hata etmiş olabilirim.) Guenon bir batılı olarak Hind'le ilgilenmiş ve bir din olarak İslamiyeti "tercih etmişti". O yılların Cemil Meriç'inin Guenon'un bu tecrübesine uzak olduğunu sanıyorum. Ona Seyyid Hüseyin Nasr'ın çizgisi daha yakındır. Müslüman doğmuş, Batı'yı fikren fethetmiş birisi. Cemil Meriç'in İran nüshası. Ama Cemil Meriç'in son demlerinde Seyyid Hüseyin Nasr'dan Guenon'a daha yakın olduğunu zannediyorum. Babam şairdi, ama ömrünün sonları hariç hiç mistik olmadı. Ölüm döşeğinde, vefatından kısa bir süre önce söylediği "Muhammed Sevgilim" cümlesi ona da perdelerin açılmış olduğunu gösteriyor sanırım. Bizimle paylaşmasa da babama vefatından önceki son bir ay içinde yoğun bir "kurbiyet neşesi" yaşatıldı sanıyorum.

Guenon durduğu yerden emin. Üslubu şüpheci modern üslup değil. Osmanlı'nın kendinden eminliği var. Ama Cemil Meriç biraz şüpheci sanki...

Kızı Ümit'le bir çalışma sırasında. (1978)

Caddebostan Plajı'nda

Osmanlı monogamdır. Cemil Meriç hayatı boyunca metodik şüpheye sahipti. Bu şüpheyi hakikati bulmak için kullandı. Ve hiçbir zaman şüphenin kendisini amaç edinmedi. Onu hep bir araç olarak kullandı. Ve hakikati bulduğu andan itibaren hakikat-le evlendi ve o zaman monogam oldu.

200 yıl sonra artık müstağrip değiliz. Hala Cemil Meriç'e ihtiyacımız olacak mı? O zaman nerede duracak?

Bir kere dili ile kalacak. Dil demek düşünce demek. Cemil Meriç 20. yüzyıl Türkiye'si için hem mecburi istikamet Batı'dır diyen, hem de 'U' dönüşü levhasını koyan adam.

"Önce öğren, sonra kendine dön" diyor.

Peki biz 'U' dönüşünü yaptık. Yine Cemil Meriç'e ihtiyacımız olacak mı?

Hayır. Ama diliyle her zaman varolacaktır. Türkçe kitabî olarak 1000 yıllık bir dil. Cemil Meriç Asya'nın dağlarından İstanbul'a kadar akıp gelen ve Boğaz sahillerinde en muhteşem rengini alan bir Türkçe.

Son olarak Cemil Meriç'in yeri neresi? Araf'ta mı?

Hayır, Araf'ta değil bence, Cennette...

İlk Yazısıyla Cemil Meriç

1934 yılında, 10. Sınıftayken.

Geç Kalmış Bir Musahabe

F. Y. Yılmaz *

Beş altı yıl evvel bütün fırsat yoksulu baht ve muhit şikâyetçileri " Yenimecmua" nın[1] imdada yetişen, şirin ve şen sayfalarında heveslerini dindirecek, duygularını sindirecek bir köşe bulmuşlar, yaslanmış ve paslanmış kabiliyetler, sıkılmış ve sıkışmış zekâlar husuftan kurtulmuşlardı.

O zamanlar, hislerimi kâğıt üzerine dökecek bir çağda, yazdıklarımı okutacak bir yaşta değildim... Tarzı kadim hazinesinin rakipsiz ve taksirsiz varisi 'meşhuru cihan Nabii Zaman" üstadın ağdalı şiirlerini manasını kavramadan takdir ederdim. Bugünkü "yazabilmek" kudretine ilk örnek o yazılar oldu.[2]

O sahifelerde Cemil Süleyman'ın[3] melali ruhundan dökülen olgun ve yorgun yazılan okudum, gözlerimi dört açarak "Asaf" beyin[4] "Serveti fünun" daki benzerlerine taş çıkaran zarif şiirlerini, "A. Sırrı'nın çocuklara sayı öğretmeye mahsus mahut makineyi andıran, yalçın mısralarını acemilikle kudreti, samimiyetle sanatı birleştiren memleket gençlerinin candan yazılarını takip ettim.[5] O günler geçti... Hülya ve emellerimizi zevk, neşe ve saadetlerimizi, doymaz ve kanmaz kucağına çekerek sırıtan mazi, o günleri de dalgalanan derinliği içinde ademe sürüklerdi. Muhit ve bahtın sert, müsaadesiz cephesi önünde, imanlı gençlerimiz "Yeni Mecmua"yi "Yenigün"e çevirmeye muztar kaldılar.[6] Umumi cihan hadiselerini muhtasar, müfit süzgecinden geçirip gözlerimiz önüne seren, bu kıymetli hak ve halk gazetesini de dinledik, okuduk ve okuyoruz... Susamış muhitin emelli kalbine elem tohumlan saçan

* *Yenigün, 23.9.1933, Sayı 673.*

Hüseyin Cemil'in ilk yazısı Yenigün gazetesinde "F. Y. Yılmaz" imzasıyla yayınlanır. Yenigün Gazetesinde çıkan ve "Geç Kalmış Bir Musahabe" başlığı taşıyan, daha önce hiç dikkati çekmeyen ve metni başka yerde bulunmayan bu yazı ilk defa yayınlanmaktadır. Bu yazıyı aynen alıyoruz.

ufak bir suçtan sonra - zincirden kurtulmuş bir aslan gibi - Yenigün yeniden haykırmağa başladı...

Fakat ufak bünyesinde bir çok hakikatlar toplayan aşık buldukça bunar kavlince yeni ve özlü bir harekete daha lüzum vardı... Öyle bir teşebbüs ki; his ve dimağ mahsullarına kâğıt sepetlerini metfen olmaktan kurtarsın. Hassas Derd Ortağı bunu da sezdi ve bir aydır yeni harflerimizle güzel ilâvemizi okuyoruz. Her sanat âşıkı ve edebiyat meraklısı okuyucunun bu ilk ve 'özlü hareketi geniş bir cevlangâh hazırlamağa çalışması bir vazife, hem de mukaddes bir vazife değil midir ? İşte bu histir ki bu âciz sanat âşıkına bu satırları yazdırdı. Ve kimbilir daha neler de yazdıracak!...

F. Y. YILMAZ

Notlar:

1 *Yeni Mecmua : Antakya'da Şükrü Fehmi (Balcıoğlu) tarafından 18.5.1928 - 1.7.1930 tarihleri arasında 48 sayı yayınlanmış dergi.*

2 *Nabii Zaman (Nafi Miskioğlu) : (1986-1947) Antakya'lı şair. Bilgi için bkz : Hatay'ın Son Aruz Şairi Nafi Miskioğlu. Mehmet Tekin, Antakya 1991.*

3 *Cemil Süleyman : Tıp doktoru, Fecr-i Ati yazarlarından. (1986-1940) 1929-1931 yıllarında Antakya'da yaşamıştır. Bilgi için bkz : Fecr-i Ati yazarlarından Cemil Süleyman (Alyanakoğlu). Mehmet Tekin, 1991.*

4 *Asaf Bey : Antakya'lı şair Asaf Adalı (1876-1971) Bilgi için bkz : "Yahyazade Asaf Adalı" Bülent Nakip. Güneyde Kültür, sayı, s. 39-49. Ekim 1990*

5 *A. Sırrı (Hocaoğlu) : Avukat, iki dönem Hatay milletvekilliği yapmıştır.*

6 *Yenigün : Yeni Mecmua, yayını nedeniyle idare tarafından sık sık uyarılmaya başlamıştı. Ş. Balcı dergiyi siyasi gazeteye çevirdi, işgal yıllarında Hatay Türklerinin sesi olan gazete 16 Eylül 1930'dan 29 Aralık 1946 tarihine kadar yayınlandı. (Hatay Basın Tarihi, s. 67-80)*

Fikirleriyle Cemil Meriç

Göztepe'deki evde eşi Fevziye Hanım'la. (1965)

Tefekkürün Hasbi Kalemi Meriç

Naci Bostancı *

Cemil Meriç'le ilk defa karşılaştığımda Öğretmen Okulu'nda okuyordum. Henüz kitapçı vitrinlerini çok fazla telif eserler doldurmuyordu. Okur-yazarların sayısı ancak küçük bir cemaat teşkil edecek kadardı ve aşağı yukarı herkes birbirini tanırdı. Batıdan üç beş fikir adamı hakkında malumatı olan, biraz da yerli kaynakları bilen her zeki kişi entelektüel sıfatını rahatlıkla üstünde taşıyabilirdi. Öte yandan politik çatışmaların muhakeme yerine keskin sözleri ve sloganları öne çıkarttığı, daha iyi bağıranın haklı olduğu düşünülen bir zamanda entelektüelin aklın ve fikrin bayrağını açmasının ne kadar zor olduğu tahmin edilir. Ayrıca, böyle bir ortamda ayrı bayrak açacak entelektüelin varoluşuna ilişkin toplumsal şartların bulunmadığına da dikkat etmek gerek. Sonuçta, kitapçıların bile ikiye ayrıldığı, ucuz politik risalelerin başköşede yer aldığı, en fazla onların okunduğu, hayranlığın ve övgülerin bu tarzda olduğu bir zeminde entelektüel yetişemezdi. Okuryazarlığı bu türden kodların belirlediği bir dünyaya hocanın kitapları sessizce girdi. Bu sessizlik tamamıyla olağandı; zihinlerin, akıl etme biçimlerinin şablonların bildik güzergâhlarına ayarlı olduğu bu ortamda, hocanın tefekkür adına attığı savaş narasını duyabilecek kulak bulmak kolay değildi. Nitekim hoca daha sonraki yazılarının birinde, sağcıların kendisini anlamadığını, solcuların ise okumadığını söyler. Tefekkürü çekici kılan, kişinin kendi kendisini tatmin etmesi değil, paylaşılması ve insanların hayatına sözler düşürebilmesidir. O yüzden bu sessizlik ve anlaşılmazlık Meriç adına trajik bir durumdur. O bir başka kitabında ise,

* Prof. Dr., Amasya Milletvekili.

"Yeni Bir Dünyanın Eşiğinde" yayınlandığında, dönemin okuryazarlarına tek tek imzalayarak ve notlar düşerek gönderdiğinden, kitaplarına herhangi bir cevabın gelmediğinden acıyla söz eder.

Okumaktan kaybedilen gözler

Ben Cemil Meriç'i okumaya Ümrandan Uygarlığa kitabıyla başladım. Kendisini uzaktan, yazdıklarından az çok tanıyan bir arkadaş "okumaktan gözlerini kaybettiğinden" bahsetmişti. Bu tanımlama beni çarpmıştı. Okumayla, kelimeler dünyasıyla, fikir hayatıyla gözlerini feda edecek derecede içli dışlı olan bir adamın bize söyleyeceklerinin ne kadar muazzam olduğunu düşündüm. Daha ilk satırlardan itibaren yanılmadığımı anladım. Hocanın ilk cümleleri, kendine güvenli bir dehanın, sırtını dayadığı muhteşem birikiminin güveniyle nasıl meydan okuyucu ve sarhoş edici olabildiğini gösteriyordu. Sanki bir kişi değil bir fikir orkestrası dile geliyor, zarif sesler, incelikli şakımalar, savaş naraları, kısaca hayata ait tüm sesler ustalıklı bir fikir bütünü oluşturuyordu.

Öncelikle belirtilmesi gereken ve hocanın kitaplarıyla karşılaşan her kişinin baştan söylediği konuşur gibi yazmasıydı; böylelikle o, en ağır en çetrefil konuların ancak tumturaklı bir üslupla kaleme alınabileceği anlayışını yıkıyor, aklımızı gereksiz yüklerden kurtararak doğrudan konuyla karşılaştırabiliyordu. İkincisi, konuşma üslubunu yazıya çevirerek müthiş kıvrak ve adeta okuyan kişiye canlı bir şekilde seslenen, onunla "şimdi" duygusu içinde diyalog kuran bir dili mümkün kılıyordu. Üçüncüsü, kitapları üzerinden onun düşünce dünyasına girerken, sadece söylemek istediklerini değil aklından geçirdiklerini, dolayıma yerleştirdiği ifadelerini, suskunluklarını, öfkelerini, kahır ve sitemlerini de takip edebiliyorduk. Hoca, fikirleri kadar duygularına da bizleri büyük bir cazibeyle ortak ediyordu.

Dilin tüm imkânları

Hiç şüphesiz onun yazılarının en çarpıcı yanlarından birisi, el attığı her konuyu dört başı mamur bir şekilde değerlendirmesiydi. Genellikle önce kavramların etimolojisinden başlıyor, kamusu namus görüyor, dile ilişkin çözümlemenin birçok kafa karışıklığını önleyeceğini düşünüyordu. Kimi ne idüğü belirsiz kavramların, ucuz polemikçi güçleri nedeniyle hak etmedikleri bir itibarla karşılanmaları, politik söylemlerde baş tacı edilmeleri

Meriç'i fena halde öfkelendiriyordu. İnsanın bu kadar kolay baştan çıkmasında ve çıkartılmasında hazin bir yan vardı. Böyle kavramlardan birisi olarak "çağdaşlık" için söylediği "hafif meşrep" yakıştırması, çağdaşlık üzerine söylenecek nice eleştirel ifadeden çok daha fazla meramı ifade ediyordu ve bu kavramın rolünü açığa vuruyordu. Burada hemen hocanın bir başka özelliği olarak dilin tüm imkânlarını kullanma becerisine işaret etmek gerek. Ancak sokağın dili dahi Meriç'in kaleminde bir soylulukla dolanıyor, içine yerleştirildiği bağlam dolayısıyla bir tür "My Fair Lady" kıvamı kazanıyordu.

Öte yandan popülerleşen, her iki cümleden birisinin içinde yer alan kavramların toplumsal psikolojisine, mahiyetlerinin en karanlık yanlarına nüfuz etmede ustaydı. Yobazlık için söylediği, "Yobazlık, imanın yalçın kayaların arkasına hapsedilmesidir," sözü, eleştirisi kadar hazin bir gettolaşarak korunma tavrını da maharetle dile getiriyordu. Keza, herkesin her vesile ile demokrasiyi dile getirdiği, aydınlanmacı yanlarını saklayarak tahayyül ettikleri bir halk iradesi ve rızası kavramına atıf yapıp meşruiyet kazanmaya çalıştıkları bir zamanda, "Kalabalıklar ırzına geçecek zorba ararlar," diyerek trajik bir gerçekliğe işaret etmişti.

Bir medeniyetin sesi

Hocanın sonraki kitaplarını da okumaya devam ettim. "Işık Doğudan Yükselir," Kırk Ambar, Mağaradakiler, nihayet iki cilt olarak Jurnaller. Hoca sadece Türkiye topraklarının değil, haksız bir yenilgiye uğramış soylu bir medeniyetin tüm coğrafyasını kucaklayan, onun onurunu ve haysiyetini güçlü, meydan okuyucu bir tavırla ortaya koyan bir sesti. Baskın batı medeniyetince yağmalanan Doğu tarihini en parlak örnekleriyle ortaya koyuyor, karanlıkta kalanı kucağında yükselen gün ışığına çıkartıyordu. Farklı yazı türleri, denemeler, eleştiriler, makaleler uyumla bu kitapların içinde yerlerini aldılar. "Mea Culpa" yazısını bu büyük vicdanın adına hüzünle okuduğumu ve o mea culpadan tüm okuryazarlara bir pay düşürdüğümü hatırlıyorum. İnsan elbette bütün hayatı boyunca kimliğini teşekkül ettirir, ama en çok bunun sıkıntısını gençlik dönemlerinde çeker; bu sıkıntıları bir parça aşmanın ve kimlik nitelikleri üzerinden çevreyle ilişki kurmanın yollarından birisi de seçilen yazarlardır. Onlar yazdıklarıyla sadece "bambaşka" konulardan bahsetmezler,

aynı zamanda genç insanların referansları olarak kimliklerinin ifşasına bir dolayım olarak katılırlar. Cemil Meriç, hiç şüphesiz bu az sayıdaki yazarlardan birisidir. Meriç'i okumuş olmak, okuyan kişiye bir iç derinliği, bir muhakeme gücü, klişelere teslim olmayan bir kavrama yeteneği bahşeder. Bu yüzden, Meriç'i okumuş olanlar, onun sözleri üzerinden bir fikir kardeşliği bağı kurduklarını düşünürler.

Meriç benim ve kuşağımın nezdinde, bağımsız bir vicdanı ve özgür bir kafayı temsil etti. "Neyimiz var?" diye kendimize sorduğumuzda, sayabileceğimiz az sayıdaki yol göstericilerimizden birisiydi. Onun için önemli olan sözlerin, anlamların politik olarak değerlerinin ne oldukları değil "gerçeklikle" ilişkisiydi. Yine de kendilerine politik bir yön tayin etmek, değerlere ilişkin tercihlerde bulunmak durumunda gören kuşağımız için, Meriç'in nerede durduğu, nelere inandığı, neleri şüphe ile karşıladığı her zaman önemli olmuştu. Sağcı mıydı, galiba, solcu muydu, bir parça, belki biraz liberal, biraz da milliciydi, gerçekten Meriç neydi? Kesin cevaplara, bildik tanımlamalara ayarlı dünyamızda Meriç'e bir yer bulmakta zorlanıyorduk. Yine de onun kalbinin en derin anlamıyla "bizimle" olduğunu biliyorduk, buradaki "biz" politik kadastronun daha ötesinde "su alan geminin batması halinde kaçınılmaz bir kader ortaklığı içinde olanlar"dı.

Meriç'e ilişkin bir başka merak konusu ve zaman zaman fısıltıyla yapılan tartışma İslama inanıp inanmadığıydı. Bunu en azından zihni düzeyde Sören Kierkeegard kadar önem veriyorduk. O, Allah'a inanıp inanmamanın en temel bir ayırım çizgisi olduğunu ve her şeyiyle dünyaya ilişkin bambaşka algılara ve hayatlara işaret ettiğini söylüyordu. Sören elbette bunu yaşanana ilişkin bir tanımlama olarak değil, inanmanın radikal ayırıcı işlevine dikkat çekmek için yapmıştı. Biz ise henüz, inanıp inanmamanın çoğunlukla sadece bir "sözel" durum olduğunu anlamamıştık. Meriç böylesi bir sözellikte teselli bulacak kişi değildi, o, kalbinin ve dehasının tüm hücreleriyle inanmak isteyen birisiydi. Bugün bu türden tartışmaları ve arayışları fazlasıyla naif bulduğumu söylemeliyim. Çünkü bir yazarın varlığı eseridir, yazar konuşmaz, o konuşur. Büyük değer verdiğimiz insanların inanç durumuna ilişkin sorgulamanın arkasında, esasen, kendi imanımıza ilişkin derin kuşkular ve ona yeni kanıtlar

arama gayreti olsa gerektir. Kendi eksikliğimizin bir telafisi olarak yazarlardan söylediklerinden daha fazlasını talep etmekte haksız bir yan yok mudur?

Meriç'in jurnallerini, o büyük eserlere paralel düşen gündelik hayata, bir bakıma ebediliğin fani zeminine ilişkin "sorgulamalar" yapma heyecanıyla okudum. Bazen yalnız bir adam, bazen aşk dolu bir adam, müthiş bir çalışma disiplini ve her şeyi didikleyen bir söndürülemez merak. Jurnaller, her eser sahibinin okuyucularına yapacağı bir paralel hizmetin hatıralarını yazmak olduğunu gösterdi.

Görüşmemiz

Rahmetli Cemil Meriç'le bir defa evinde görüşmek nasip olmuştu. Halil Açıkgöz, Lütfü Şahsuvaroğlu, Dursun Güleryüz ile birlikte evine gittik. Hoca, çalışma odasında kabul etti bizi. Çayları getiren yaşlı kadının elinden tepsiyi almak için hamle yaptığımda, "Sen otur, misafirsin" türünden bir şeyler söylediğini hatırlıyorum. Gözleri görmeyen bir insanın seslere karşı ne kadar hassas olduğunu, seslerden etrafındaki dünyayı nasıl deşifre ettiğini orada bir kez daha anladım. Türkiye üzerine, kitaplar üzerine konuştuk. Giderken "daha sık gelmemizi" rica etti. Ben, İstanbul'a yerleşmediğimizi anlatmak için "Mekânımız yok," dediğimde, gülümseyerek, "Ah evladım, kimin mekânı var ki?" dediğini unutmuyorum. Konuşma diline ait, hemen herkesin kolaylıkla ifade edebileceği bu söz, Meriç'in dünyası içinde çok katmanlı bir kılığa bürünüyordu. Sözün kendisi kadar kimin söylediğine bağlı olarak anlam kazanması da herhalde "bağlam"a ait bir konu olsa gerek. Meriç'le sürekli görüşen arkadaşımız, onun gündelik hayatına dair bilgiler verirken, çıkan dergileri ne kadar dikkatli bir şekilde takip ettiğini, herhangi bir yazıda bir pırıltı gördüğünde dahi ne kadar heyecanlandığını, sözleri çok dikkatli seçerek yazılarını yazdırdığını anlatmıştı.

Meriç vefat ettiğinde cenazesine büyük kalabalıklar toplanmadı. Türkiye, has bir evladını, ışıldayan bir kafayı sessizlik içinde kaybetti. Bazı insanların şöhret önünden gider, bazıları ise şöhretin referanslarıyla hiçbir şekilde buluşamazlar. Meriç "çağdaş dünyanın" öne çıkarttığı, popüler olmanın gerekli şartları olarak "dayattığı" hiçbir değerle barışık olamazdı. Eminim ki onun kalabalıkları uzun yıllar içinde ağır ağır oluşacak ve zamana karşı en dayanıklı kesimlerden birisi haline gelecek.

Fethi Paşa Korusu Nacak Sokak'taki evde. (24 Mart 1954)

Cemil Meriç'in Mağarası

Mümtaz'er Türköne *

Zihnimdeki haritada bir yere yerleştiremediğim bir adam olarak tanımıştım Cemil Meriç'i. Haritada yeri yoktu, ama dünyayı neredeyse tek başına dolduracak ciltler dolusu bir harita gibi duruyordu. Yazdığı her şeyi azgın bir iştahla okuduğumu ve onun kelimeleri, hatta cümleleriyle düşünmeye başladığımı hatırlıyorum. Karanlıkta yol seçmeye çalışırken, gözümüz karanlığa alışmışken birdenbire ortalık aydınlandı. Biri elimizden tuttu ve bizi mağaranın dışına çıkardı. Elimde avucumda var olan her şeyin değersizleştiğini; dünyaya, insana, insanın kaderine dair hiçbir şey bilmediğimi; bildiğimi sandığım şeylerin bir yanılsamadan ibaret olduğunu fark edecek kadar anlamıştım okuduklarımı.

İdeoloji kutuplarından birinde, ölesiye vuruşanlardandım. Ortalık kan gölüydü. Ölüm, hem de o genç yaşta doğal; yaşamak inanılmaz bir şanstı. Bir ideal uğruna, bir fikir uğruna, soyut değerler uğruna yaşamla ölüm arasındaki çizgi yok edilebilirdi. Sonra, amalarla başlayan, neden ve niçinlerle devam eden sorular yığılıverdi önüme. İdeolojiler bayattı, sığdı, tad vermiyordu; ölüm bir haksızlıktı. Her şey yeniden düşünülmeliydi. Doğrular, gerçekler o kadar da doğru ve gerçek görünmüyordu. Sırtımızdaki küfeleri atıp, zihni özgürleştirmeli ve yükseklere kanat çırpmalıydık. Değeri olan bir gerçek için emek verilmeliydi; çaba harcanmalıydı. İnanıp iman ettiğimiz fani düşünceleri, o tek renkli, basmakalıp, sıkışık fikirleri basit tenkitler bile yıkabildiğine göre; sağlam olanlara, kalıcı olanlara ulaşmalıydık. Cemil Meriç içinde nefes alıp verdiğimiz dünyayı yerle bir etti; derme çatma

* Prof. Dr., Köşe yazarı.

bir kulübe olduğunu göstere göstere. İlk defa duyduğum isimlerden, kitaplardan, düşüncelerden bahsediyordu. Her biri, uzun, upuzun bir yolculuğa girişen gönüllü bir seyyahın elinde olması gereken detaylı bir haritanın dağ, tepe, şehir hatta sokak ve cadde isimleri gibiydi. Zihnimdeki haritada yer bulamadığım Cemil Meriç bana yepyeni bir harita verdi.

Bugün Cemil Meriç'in kitaplarını okuyanlar; benim neslimin keşfettiklerini bulamazlar. Biz onu, Türkçeye hakimiyeti, beynin kıvrımlarında ustaca şaklattığı kırbacı ve zihnin en karanlık bölgelerini aydınlatan düşünce gücü, çelişkileri çözen, zıt kutupları buluşturan sihirbazlığı için değil -gerçi onunla aydınlandık ve hepimiz onun üslubunu taklide giriştik- sorularımıza cevaplar veren bir mürşid olarak benimsedik. Soramadığımız, birikmiş o kadar çok sorumuz vardı ki. Sandalyeye yaslanırken bilindik bir hareketle sol eliyle belindeki silahı çıkartıp yanına koyan bir militanın, sağ elindeki kitabı duraksamadan okumaya devam ettiğini hayal edin. O günlerde böyle bir kitabın yazarı ancak Cemil Meriç olabilirdi. Kimsenin veremediği cevaplar, kimsenin bilmediği diyarlar ve ancak hayal edebildiğimiz bir iklimin havası ile olduğumuz yere çakılıp kalmıştık.

"Sağcı"yı bir kenara bırakın, sağcı aydını "çoban köpeği" diye aşağılayan bu adamın kitapları, sağ bir yayınevinden, üstelik Nihal Atsız'ın da kitaplarını basan bir yayınevinden çıkmıştı. Bu durum sağcıların okuması, diğerlerinin de okumaması için yeterli sebepti. Ama, Aclan Sayılgan'ın Deprem'i için yazdıklarını okuduktan sonra, düşmanlarınızı bile sevmek, üstelik anlamak zorundaydınız. Mahir'e ve arkadaşlarına ayırdığı satırlarda, söyledikleri sıcacık bir serzenişti: "Işık diye ateşe koştunuz". Sizi kavuran, kalpsizleştiren, ölümleri kanıksatan kendi ateşinizi fark etmek için yeterli değil mi? "...ve kanatlarınız tutuştu. Yaşamaya susuzdunuz ve ölüm saçtınız çevrenize. Kimse elinizden tutmadı. Bu ne korkunç beddua, ne meşum alın yazısı..." Mahir'e değil herkese bir el uzanıyordu o satırların arasından. O kadar sıcak, o kadar ölçülü , o kadar müşfik bir ikazdı ki; üstelik bu sımsıcak dokunuş her şeyi, uğrunda ölümü göze aldığınız her şeyi yerle bir ediyordu. İdealize ettiğimiz ölümün yerine bir yaşamı ve gerçekten yaşamaya değecek hazineleri koyuyordu.

Emeğin Düşüncesi:

"Kendi Semasında Tek Yıldız"a dair bazı sorular sormuştum,sık sık uğradığım ve hiç geri çevrilmediğim Göztepe'deki evinin salonunda. Hocam Ümit Hassan'ın İbn Haldun çalışmasından sitayişle bahsetti; çok dikkatli ve titiz bir çalışma olduğunu söyledi. Sonra kendi metnini acımasızca eleştirdi ve eksiklerinden dem vurdu. "Biliyor musun?" dedi; "aslında 150 sayfalık bir metindi o; bu hale getirmek için çok uğraştım." "Bu hal" dediği, Umrandan Uygarlığa'da, toplam 25 kitap sayfasıdır. Oturup 150 sayfalık bir metin yazacaksınız; sonra onu 25 sayfaya indirmek için ayrı bir çaba harcayacaksınız. Ben kendi hesabıma şu sonuçları çıkartmıştım bu itiraftan. Birincisi, kendi yazdıklarınızı beğenmeyeceksiniz. İkincisi, yazdıklarını kılı kırk yaran bir sansürcüden daha insafsızca kesip biçecek ve fazlalıkları yok edeceksiniz. Okuyucuya saygınız olacak; onu yormayacaksınız; bunun için özün özünü bir usare gibi damıtıp sunacaksınız. Cemil Meriç'ten tek bir makaleyi bile başından sonuna kadar okuyanlar bir usare ile karşı karşıya olduklarını fark ederler. Hiçbir tekrara, fazlalığa rastlanmaz. Yazar satırlar arasından kendi varlığını hissettirmek için ortalıkta gezinmez. "Ben" dediği zaman bile okuyucunun zihnini de söze ortak eden bir vicdandır yüzünü gösteren. Okuyucunun bilgi düzeyini sınayan, malumat veren, gereksiz tek bir satır yer almaz. Üstelik karanlıkta kalmadan, kafanız karışmadan, "benim bu adamı anlamam için bir fırın ekmek yemem lazım" demeden maksada ulaşırsınız.

Benim neslim, Batı'yı hatta Hind'i; hamasetin ve yapmacıklığın uzağında yaşayan kendi kültürünü ve birikimini Cemil Meriç'in elinden tutup çıktığı yolda öğrenmiştir. Öğrenmiş, üstelik sevmiştir. Ortalıkta "aydın" diye dolaşanların aslında ne kadar zavallı olduklarını da, onun verdiği hükümle farketmiştir: "Zavallı Türk aydını... Batılı dostları alınmasınlar diye hazinelerini gizlemeye çalışır. Sonra unutur hazineleri olduğunu. Düşmanın putlarını takdis eder, hayranlıklarını benimser. Dev, papağanlaşır." (Umrandan Uygarlığa, 1996,s.9). Bu aydın bir kişi değildir; hatta benzerleriyle birlikte var olan bir topluluk da değildir. Geriliğin, kişiliksizliğin, köksüzlüğün,komplekslerin sembolü olan bütün düşüncelerdir. Ve bu düşünceler bile ancak Batı'nın zirvelerinde dolaşarak anlaşılabilir. Batı, bü-

tün ihtişamı ile bu zavallılığın yabancı bir şahididir.

Düşünce tarihinin zirvelerini ilk defa onun satırlarında tanımış; bu adamlarla ilgili ilk hükümlerimi onun sunduğu ışığın altında vermiştim. Daha sonra, bu fikir devlerinin eserlerini ilk defa okurken çok aradım ama Meriç'in yazdıklarından bir iz ve işaret bulamadım. Machiavelli, İtalyan millî birliğine hayatını adamış bir idealistti. Bir türlü anlaşılamamıştı. Bu kadar anlaşılmaz olabilmek için çok çaba harcamış olmalıydı. Halbuki sonraları okuduğum Hükümdar sade ve açık bir dille politikanın gerçekliğini anlatıyordu. Meriç ise, dürüstlüğün, kılı kırk yaran tecrübî aklın ve hümanizmin zirvesi olarak alkışlıyordu Machiavelli'yi. "Politika ve Bilim" başlığı altında anlattığı Max Weber, bambaşka bir adamdı. Muhtemelen "Bir Meslek Olarak Politika" ve "Bir Meslek Olarak Bilim" başlıklı, Weber'in iki konferansının ışığında yazılan bu metin, çok farklı bir Weber portresi ortaya çıkartıyordu. Weber'in bütün yazdıklarını okumuş olan birine, Weber'in adının geçtiği yerleri silerek bu metni okutsak, kimin hakkında yazıldığını tahmin edemeyecektir. Üstad, "Weber'in eserinde bütünüyle insanı buluruz..." demektedir. "...yaralı bir dünyanın ortasında, tanrılar arasında seçim yapmak zorunda bulunan insan, kaderle pençeleşen, inancını kaybeden insan."

Çok az istisna ile hikayemiz bu tempoda devam eder. Ali Şeraitî, "bir ada"dır; ama farklı bir Şeriatî'dir. Sadece hak ettiği ilgi yüzünden oradadır. Dinî olanı toplumsal ile açıklayan Durkheim, "Sosyoloji, insanlığın acılarını dindirmeye yaramazsa bir saatlik emeğe değmez." hükmüyle karşınıza çıkıverir.

Cemil Meriç'in ilgisine mazhar olmuş her portre, her düşünür, her edip aslında tek bir amaca hizmet eder. Okuyucuyu yanıltan bir paradoks çıkmaktadır karşımıza. Cemil Meriç aslında düşüncelerden ve düşünürlerden bahsetmemektedir; onların arkasından, onların üzerinden kendisi konuşmaktadır. Meriç'in düşünceleri ve eleştirileri vardır; bunların gün ışığına çıkabilmesi için vesileler gerekmektedir. Düşünce tarihinin yıldızları, politikacılar, aydınlar bu amaca hizmet etmek için ortalıkta dolaşmaktadır. Söylediğim şey, Cemil Meriç'in başkalarına dair metinlerinin kendine özgü, seçici ve bir sanatçı subjektifliği ile oluşturduğu okumalar olmadığıdır. Cemil Meriç okumaları

değil, doğrudan Cemil Meriç'in kendisidir okuduklarımız.

Peki o zaman Cemil Meriç'in kendisi nedir?

Mağaranın Dışı:

Eflatun'un Devlet'in 7. Kitabında anlattığı "Mağara alegorisi", geniş kanatları ile yükseklerde uçan felsefenin, faniler için anlaşılabilir olmak umudunu doğuran sıra dışı bir hikayedir. Hikaye sadece idealar dünyasını ve Platon'un "doksa" adını verdiği yanılsamaları sembolleştirmekle kalmaz, neredeyse kutsal kitaplara yakın bir yetkinlikte "ilahî düzeni" ve bizim sıradan fani hayatlarımızı da resmeder. Bu alegoriyi, Devlet'ten sonra, Cemil Meriç'in Mağaradakiler kitabının başındaki kısa tercümeden okuyanlar, ne anlaşılması gerektiğini de anlayacaklardır. Eflatun'un uzun tasvirlerle sayfalarca anlattığı hikaye, Meriç'in kaleminden iki sayfalık kısa ama çarpıcı bir anekdota dönüşür. Mağaranın derininde, yüzleri duvara dönük ve hareketsiz oturan insanlar vardır. Mağaranın girişinden duvara ışık vurmakta ve bu girişin önünden geçen nesnelerin duvara vuran gölgeleri, bu insanların hayatları boyunca görebildikleri yegane şekiller olmaktadır.

Sonra biri bağlarından kurtulur, mağaradan çıkar. Önce ışıkla gözleri kamaşır, sonra gölgesini seyrettiği nesnelerin asılları ile karşılaşır. Güneşi, yani gölgelerin de sebebi olan ışığın kaynağını

keşfeder. Asıl dram bundan sonra başlar Meriç için; çünkü vurgular buraya yapılır. Özgürleşen kişi tekrar mağaraya döner. Keşfettiği gerçeği anlatmaya koyulunca ona deli muamelesi yaparlar, "sen dışarıda gözlerini kaybetmişsin" diye alay ederler.

Eflatun'un alegorisinde her şey bir semboldür. Mağaranın içi sadece görüntülerin, gölgelerin, sahteliklerin dünyasıdır. Dışarısı ise asılların, en gerçek gerçeklerin dünyasıdır. Mağaranın kapısından geçen nesnelerin, ışığın kaynağı olan güneşin ve dışarısı ile içersi arasındaki tezadın bir karşılığı vardır. İlham verici, hayal gücünü kamçılayıcı benzetmeler bulunur bu hikayede. Cemil Meriç için bu hikayenin anlamı mutlaka farklı olmalıdır. Mağaradan çıkan ve ışığı görünce gözleri hiçbir şey görmeyen , körleşen adam Cemil Meriç'in kendisidir. O dışarıda gözlerini kaybetmiştir. Ama bizlere, anlatmakla tüketemeyeceği şeyler biriktirmiştir dağarcığında.

İnsanların kıyıcılığından kitaplara sığınan bu yalnız adam, "yeni bir dünya" inşa etmeye girişir. Munis, insanî bir dünyadır bu. Bunun için düşünce tarihini bütün kilometre taşlarında durarak insanîleştirir. Karşımıza çıkan hep düşünürlerin insanî yönleridir. Anlamaya, karşılaştırmaya ve sistemleştirmeye çalıştığımız düşüncelerin sahipleri etten, kemikten yaratıklar; zaaflarıyla, korkularıyla, endişeleri, telaşları ile, çoğunda hayal kırıklıkları ile karşımıza çıkarlar. Bize, bugüne dair söyleyecekleri vardır. Yaşadığımız hayatı insanîleştirmek , pişman olmamak için onların şahadetine ihtiyacımız aşikardır. O kadar dahî, o kadar düşünce bizim yani insanlar için vardır. Cemil Meriç, döne döne bize bunu hatırlatır. Hepsini, insanî bir çizgide bir araya getirip bize kendi orkestrasyonu ile harika bir senfoni dinletir.

Cemil Meriç'in kendisi bir insandır. Dünyayı, tarihi, zirvelerde gezen düşünceleri elekten geçirir; kendi tarihimizde, arayışlarımızda, hatta hafakanlarımızda insanı bulur çıkartır ortaya. Ve o insanla, bize daha insanca bir hayatın, insanca düşünmenin ve yaşamanın köşe taşlarını sunar.

Cemil Meriç yüzde yüz yerli, yüzde yüz evrensel; ikisini insan için meczeden biridir. Onun için her şeyin ölçüsü insandır. O kelimenin tam anlamıyla bu topraklara ayaklarını sıkıca basarak dünyayı kucaklayan bir Türk hümanistidir.

Cemil Meriç: "Düşman Dünya" ve Kelimeler *

Tanıl Bora **

2005 yılının sonbaharı başında, Ankara'nın Çankaya'sındaki Abdullah Cevdet sokağının adı etrafında bir münakaşa koptu. Büyükşehir Belediyesi Meclisi'nin milliyetçi-muhafazakâr üyeleri, Abdullah Cevdet'in "vatan, millet ve ordu düşmanı" birisi olduğunu söyleyerek, onyıllardır "Abdullah Cevdet sokağı" olarak hayat eden bu muteber sokağın adının değiştirilmesi için girişimde bulundular. Abdullah Cevdet'in öcüleştirilmesi, zamanında "neslin ıslahı için Macaristan'dan damızlık hayvan getirilmesini" teklif ettiğine dair meşhur provokasyonun ısıtılmasıyla taçlandırıldı. (Şükrü Hanioğlu (1981: 387-8), Abdullah Cevdet üzerine çalışmasında, bunun demagojik bir karaçalma olduğunu göstermişti. A. Cevdet'in söylediği, nüfus artışı ve tarımsal gelişme sağlamak maksadıyla göçmen çiftçi gelişinin teşvik edilmesini tekliften ibaretti.)

Abdullah Cevdet, evet, Türk milliyetçi-muhafazakârlarının nazarında, aşırı-Batılılaşmanın pîri sayılan bir figürdür. (Gûyâ) "damızlık erkek" önerisi, Türk modernizmine atfedilen Batı hayranlığının bir karikatürü olduğu için, böylesine sevilen bir tahrik unsuru olmuştur! Kadınlar, modernleşmeye karşı muhafaza edilmesine çalışılan "kültür"ü, "millî öz"ü içinde barındıran mahrem alanı temsil ettikleri için, tahrik bilhassa güçlüdür... Onun düşünür olarak özgünlüğüne, samimiyetine sahip çıkarak adamcağızın "sokağını" korumaya çalışanların da söylediği gibi, Cumhuriyet dönemi reformlarının pek çoğunu, çok önceden, ilk dillendiren-

** Bu makale, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce dizisinin "Muhafazakârlık" cildinde yer alan "Muhafazakâr düşünce ve Cemil Meriç" başlıklı yazının (İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 516-521) geliştirilmiş biçimidir. Sözkonusu yazıyı, Cemil Meriç'in söyleşilerinin (Meriç, 2004) ilham ettikleri doğrultusunda yeniden ele aldım.*

*** Yazar, yayıncı, editör.*

lerdendir. Beri yandan, gerek bir dönem Kürt milliyetçiliğine meylettiği, gerekse "millî davaya" kayıtsız şartsız angaje olmayan "liberal" yönelimlerinden ötürü Cumhuriyetin kurucu elitinden dışlanmış olduğu için, görece korumasızdır – hücum edilmesi kolaydır.

Buradan Abdullah Cevdet'e gelelim. Türk muhafazakârlığının Kanon'unda seçkin bir yeri olan Cemil Meriç, Ab-

dullah Cevdet hakkında ne düşünürdü? Onu, "Batı irfanıyla sermest münevverler" sırasına koyması ve "elbise değiştirir gibi harf değiştirmemizi teklife yeltenmesi"ne buğz etmesi, şaşırtıcı değildir (Meriç, 2004: 183). Buna karşılık Cemil Meriç'in Abdullah Cevdet'i kollamak üzere söyledikleri, muhafazakâr ideolojinin standartları çerçevesinde, şaşırtıcıdır. Üstelik, İslâmcılığın Batılılaşmaya yönelik eleştirisinin muzaffer bir yükselişte olduğu bir zamanda söylüyordur bunları. Onun "İslâm düşmanı" ve "ateist" olarak damgalanan Dozy'nin İslâm Tarihi'ni Türkçeye çevirmiş olmasını –ki bu, Abdullah Cevdet'in şeytanlaştırılmasına yol açan temel 'eserlerindendir'- olumlu bulur: "Bu kitap bir hata değil, bir sevaptı. (...) İslamiyet'in akıl demek olduğunu biliyordu. Akıl karşısında müdafaa edilemeyen her şeyin düşeceğini biliyordu..." (Meriç, 2004: 94) Devamla, Abdullah Cevdet'in arayışçı ve düşünür yönüne sahip çıkar:

"Bu alandaki hareketler (müsbet veya menfi) ölüm uyuşukluğundan daha iyidir. (...) Abdullah Cevdet samimidir. İslamiyet'in büyüklüğüne inanmıştır. (...) [İhvân-ı Safa, İbn Sinâ, İbn Rüşd, İbn Haldun'u da anarak...- T.B.] Düşüncelerine, bizce hata olsa bile, müsamaha göstermek mecburiyeti vardır. (...) İslamiyet, 'fitne' olmadıkça düşünce adamlarını mahkûm etmemiştir. (...) Düşünce daima rahatsız edicidir. Herkes düşünmek zorunda değildir. Abdullah Cevdet'in birçok fikirleri kötüye çekildi. Devrinde polemik yapanlar, Abdullah Cevdet'i kötülemiş olabilirler ama daha insaflı davranmak gerekir. (...)" (agk.: 94-5)

Başka bir söyleşisinde, yine hakkını teslim eder, kollar Abdullah Cevdet'i:

"Abdullah Cevdet... Tabii herkesin bir parça subjektif tarafları vardır. Bir çok yerde faydalandım Abdullah Cevdet'ten. (...) Çok geniş tecessüslü olan mustarip ve yalnız bir adamdır. Mülhid değildir, zındık değildir." (agk.: 214)

Jurnal'de de (Meriç, 1993a: 318-319) şöyle yazmıştı:

"Abdullah Cevdet Müslüman değildi belki. Fakat kendisine çatanlardan çok daha mümindi. Bize göre dava şu: bir yanda kafası işliyen, kâinatın muammalarını anlamak için hem dinlerin hem felsefelerin ışığından faydalanmak isteyen, bütün bilgilere, bütün düşüncelere

açık birkaç kişi... Ötede mutlak hakikatı belli sloganlara irca ederek Müslümanlığı fıtrî bir imtiyaz olarak kendilerine mal eden bir iki oportünist. (...) Dün Abdullah Cevdet'i tekfir edenler onun geniş irfanını affedemiyorlardı. Yazar yasak bölge tanımıyordu, kelimenin en iyi manasıyla hümanist'ti."

Bu uzun Abdullah Cevdet bahsinin hasılâsı şudur: Cemil Meriç'i muhafazakâr kimlik damgası ile 'tüketmek' kolay değildir. En azından, yerleşik muhafazakârlık standartları açısından... Meriç'in düşüncesinin ayırdedici özelliklerinden biri, modern Türkiye'de siyasal ve toplumsal ideolojilerin ana çizgileri, kutupları arasında yatay eksenler çizmesidir. Hakkındaki "münzevî yıldız", "semâsında tek yıldız" (ki onun İbn Haldun'a dair nitelemelerinden devralınmıştır) ya da "ârâfta kalmış" vb. yakıştırmalar, bu 'özgün' duruşuna işaret eder. Kadir Cangızbay'ın (2003) dikkat çektiği üzere, tüm Eserinden, bizzat düşünce edimini bir insan edimi olarak etkili, saygın, özerk, 'sahici' kılmaya dönük bir eleştirellik kaygısı çıkarsanabilir. Abdullah Cevdet'i müdafaa çabası, bunun bir örneği. Ona atfettiği "mustarip ve yalnız" konum, kendisinin de konumu – ve hep dertlendiği üzere, Türkiye'de Düşünce'nin konumu.

1980'lerde İslâmî çevrelerin, "Cemil Meriççilik hastalığının" yaygınlaşmasından duydukları rahatsızlık, bu eleştirel momentin verdiği bir rahatsızlıktır. 1986'da Aylık Dergi'de bu rahatsızlığı dile getiren Metin Demirci, Meriç'in Müslümanlığının "Allah'a inancının sabitleşmemiş olduğunu" açıkça beyan eden bir şüphecilikle kayıtlandığına, "Allahı devre dışı bırakıp hakikatı kendi başına kavramaya çalışanlarda [görülebilen] konumsuzluklara, gerginliklere, ikilemlere" dikkat çekmişti. Gerçekten, Cemil Meriç, zamanın "kültür" ve "medeniyet"ini sorgularken, onların gayrısahihliğini vurgulamak için başvurduğu kelimelerle "müphemliklerden, kaypaklıklardan" çekinen biri değildir aslında. İslâma özellikle son yıllarındaki bağlılığı da, esasen Müslüman kültür ve geleneğine olan bağlılığıdır – onunla beraber, Batı'yla kavgasında sığındığı bir bağdır. İtikâdî bir bağ olmaktan bile önce, böyledir belki de. "Tanrı sorusuna cevap veremem. (...) İnanıyorum da, inanmıyorum da. (...) Zaman zaman inandım. Ama ne kadar inandım? Bilemiyorum." dememiş miydi? (Meriç, 2004: 129)

Müphemlik, muğlaklık... zaman zaman aleyhlerinde sayıp dökse, acz ve 'iktidarsızlık' zaafı saysa bile, asla kaçındığı şeyler değildir. 1963'te "müphemin cazibesi" diye yazmış Jurnal'ine... (Meriç, 1992b: 130) Fikrinin ve sözünün yuvası "müphem, korkak, mürai" dediği (Meriç, 2004: 121) deneme değil midir zaten? Tenkide verdiği tutkulu öneme uygun olarak, meselelerinin iç çelişkilerini, ikilemlerini, antinomilerini pas geçmez, tam tersine üzerlerine varır. Cemil Meriç okuru, reddiyelere, kesin hükümlere, birtakım müphemliklerin, tereddütlerin, sesli düşünme makamından ucu açık akıl yürütmelerin refakat etmesine alışmak zorundadır. Bu da, ortalama muhafazakâr okurun barışıklık tesisinde zorluk çekebileceği bir durumdur.

Yazılarının ruh halinde de görülmez mi bir kayganlık? Gerçi genç okuru tavlayan Cemil Meriç, patetik Cemil Meriç'tir; esip üfüren, mahkûm eden... Fakat "Muhtaç olduğumuz şey ölçüdür, dengedir, soğukkanlılıktır" diyen de odur (Meriç, 2004: 77). Ölçülülük, itidal, muhafazakâr düşünce üslûbunun bir alâmetidir; Meriç'in de sonunda aradığı odur sanki – fakat Onda bizzat itidalin "ölçüsü" de kolayca elevermez kendini!

"...entelektüel ilgi barındırmayan bir hürmet"

'Standart' muhafazakârlık içinde onu tüketemeyiz, evet ama Cemil Meriç'in (milliyetçi-)muhafazakâr düşünce iklimi içinde bir alımlanmasının, okunmasının yaygın ve geçerli olduğu da açıktır. Hatta denebilir ki, Cemil Meriç'le ilgili hâkim 'yorum ekolü', muhafazakâr ekoldür. Bunun elbette Cemil Meriç'in düşüncesinin özgül bir indirgenişiyle ilgisi vardır; fakat bu düşüncenin özgün içeriğiyle de ilgisi vardır.

Ahmet Turan Alkan, "Sağın ona içinde entelektüel ilgi barındırmayan bir hürmetle alâka gösterdiğini" söylemişti (Nokta, 5.4.1992). Milliyetçi-muhafazakârların Cemil Meriç'i indirgeme tarzını böyle özetleyebiliriz: Yazdıklarının içeriğine değil, milliyetçi-muhafazakâr cenahın ilgilerine hitap eder istikamette yazıyor oluşuna gösterilen bir hürmet ve alâka...

Muhafazakâr söylemde Meriç'i, ona formasyonunu veren Batılı kültürden 'arınıp' Müslüman-Türk 'özüne' rücu etmiş, 'geri-kazanılmış' bir aydın olma-

sı sıfatıyla değerli sayan, esas değerini, özelliğini sanki bunda gören örnekler çoktur. Ergun Göze'nin 'izahatı' gibi: "Cemil Meriç de önce Hint'te heyecanlanmış, o ana kadar içinde olduğu Batı materyalist kültürünün Hint kültürü karşısındaki sığlığını görmüş, sonra Osmanlı-Türk kültürünün ihtişamına teslim olmuştur. Aslında bizdeki solcularda biraz fikrî endişe olsa, üzerinde durmaları gereken enteresan bir tecrübe, Cemil Meriç'in fikir hayatı." (abç., Tercüman, 15.6.1987) Bu vulgerizasyona, Meriç'in Batı düşüncesiyle ve hususen –"Batı'nın sunabileceği en efendice armağan" dediği! (Meriç, 2004: 153)- Marksizmle kurduğu eleştirel ilişkinin verimlerini, bunun süren ve ucu açık bir tartışma oluşunu görmezden gelen bir bakış yön verir. Hakkındaki milliyetçi-muhafazakâr yorumlar itibarıyla Bu Ülke'nin özeti, "kendi kültürlerinden kopup Batı'ya sığınan Tanzimat ve Cumhuriyet devri aydınları"na (Ömer Öztürkmen, Ortadoğu, 17.5.1974), " 'Batı çıkmazı' içinde kaybolmuş zavallılar kafilesi"ne (Ahmet Kabaklı, ay.) bir küfürden ibarettir; Batılılaşmanın düşünsel serüveninin, Meriç'in ana izleğini oluşturan trajik boyutunun farkında bile olunmaz. Meriç'in müktesebatını ve 'bibliyofilliğini,' milliyetçi-muhafazakâr ve hususen anti-komünist repertuvara boca edilen bir mühimmata indirger bu bakış. Meriç'in anektodal, aforizmik, mecazlı dilinin de, bu şekilde 'kullanılmaya,' alıntılarla yağmalanmaya müsait olduğunu söylemeliyiz. Meriç külliyatı, böylesi bir düşünce üslûbuna teşvik sağlamıştır.

Onun, yerlilik endişesini sembolize edişiyle gördüğü bir muhafazakâr işlev de vardır. İsmet Özel'in deyişiyle: "Cemil Meriç'in öncü vasfı, bu topraklarda yaşayan insanın keşfi yolunda çok önemli ipuçlarına cesaret ve olgunlukla eğilmiş olmasıdır." (Yeni Devir, 21.5.1978) En fazla ilgi gören kitaplarından Bu Ülke'nin sadece adının, kendi başına, böyle bir heyecanı naklettiğini söyleyebiliriz. Meriç, Yahya Kemal'in deyişiyle "kendimizin, kendiliklerimizin" keşfini ilham etmiştir. En geç Yahya Kemal'den beri Türkiye'de muhafazakârlar, muhafazakâr boyuttan yoksun milliyetçiliğin ülkeye/millete-halka/tarihe gösterdiği ilgiyi aşırı-politikleşmiş, 'kâfi' romantizmden uzak, kitabî, 'sentetik' bulmuşlardı. Meriç, bu rahatsızlığı ifade etme ve giderme arayışına yeni bir ivme vermiştir.

Öte yandan, muhafazakâr düşünce vasatında Meriç'e "içinde entelektüel ilgi barındıran bir hürmetle alâka gösterenlerin" de mevcudiyetini belirtmek gerekir. Meriç'in Eserinin, milliyetçi-muhafazakâr okur-yazar çevrelerde, özellikle 12 Eylül 1980 askerî müdahalesi sonrasındaki fikrî bunalım ve arayış döneminde, kuşkusuz 'zihin açıcı' etkisi olmuştur. 1970'lerde de, siyasal kargaşanın berisindeki fikrî fukaralıktan rahatsız olanlara 'el ediyordu.' Meriç, "Bilmek kıyas etmektir." demişti (Meriç, 1996: 61). O bunu aslında "kendimizi bilme" gereğini belirtmek için söylemişti. Fakat bu sözde ifadesini bulan Eseri, "ötekileri/başkalarını bilmeye" dönük büyük bir iştahla yüklüdür. Mağaradakiler'de, 19. Yüzyıl Rus düşüncesine yönelttiği tutkulu ilgi, -Dostoyevski'yi "Dosto" diye anışındaki samimiyetin güzelce simgelediği üzere-, bu doğrultudaki heyecanının örneğidir. Bu heyecan 'bulaşıcı' da olmuş, muhafazakâr düşünce muhitlerindeki 'otarşist' eğilimleri bir miktar aşındırmıştır. Cemil Meriç, 19. Yüzyıl Rus intelijensiyasına, neticede "yabancılaşma" ile itham ederken dahi, empati ve deyim yerindeyse 'şefkatle' yaklaşır. "Modernleşmenin sıkıntıları" karşısında modernist ay-

1981 yılında Göztepe'deki evde.

dınların durumuna bakışındaki -Mağaradakiler'in sözkonusu bölümünde iyice netleşen- empatik tutum, muhafazakârlığın da trajik bilinç haliyle yüzleşmesine, kendi konumunu trajik bilincin mihengine vurmasına kapı açmıştır.

Ancak bütün bunların dolaylı tesirler olduğunu söylemeliyiz. Cemil Meriç, kişiselliği çok bariz olan üslûbu ve duruşu ile, 'eğitici', 'ekol oluşturucu' bir düşünce insanı olmamıştır. Eğitime, yol göstermeye, uyarmaya verdiği büyük öneme rağmen... Tipik aristokratik-muhafazakâr bir edâyla, "Demokrasiden önce demopedi (halkın terbiyesi)..." diyordu (Meriç, 2004: 154) Tecessüsü teşvik etmek bakımından, hitap ettiği zümre üzerinde demopedik bir tesiri olmuştur – fakat yukarda değindiğimiz üzere, aforizmik-anektodal erzak tüketimine dayalı 'yarı-aydın/yarı-cahil' tavrını teşvik eden yan etkileriyle beraber!

"Bozgunda fetih rüyası": "İrfan"la

Cemil Meriç'in sürekli izleği, dahası leitmotiv'i, Batılılaşmanın yol açtığı manevî buhrandır: "Hürmet ve muhabbet buhranı... mefhum ve mukaddes hercümerci..." (Meriç, 1986: 393) Türkiye'nin modernleşme serencâmını "fezahat, inkisar, ihtilâç" (Meriç, 1997: 256) gibi yozlaşma ve çöküntü ifadeleriyle anar. Osmanlı'nın 19. yüzyılını ve ona damgasını vuran Batılılaşma sürecini ele aldığı küçük kitabının adı: Bir Facianın Hikâyesi'dir (Meriç, 1981): "Teceddüd illetinden doğan bir buhran. Bin yıllık bir medeniyet parça parça yıkılır, toplum hayatına yön veren inançlar yok edilirken, şuursuz bir intelijensiya sevinç çığlıkları atıyordu." (ay.: 66) Bu izlek doğrudan doğruya (milliyetçi-) muhafazakâr düşünüşün toprağıdır ve Meriç'in sistemli olarak bununla cebelleşmesi, onun Eserini bu toprağa düşürür. En tutkulu ifadeleri, anti-Batı hınca hasredilmiştir: "Avrupa... yani maddeci ilim, kurnaz politika, haşin mantık..." "Batı'da insan kendi ferdiyetine mahpustur. (...) Batı'da insane, insan için kurttur. Batı'da yaşamanın kanunu kavgadır." (Meriç, 2004: 125, 240) Nurdan Gürbilek'in (2004: 56) gösterdiği gibi, "Batılılaşmayla birlikte yaşanan haysiyet kaybını bir kültürel efemineleşme hikâyesi olarak anlatır"; orada erkeklik kaybı, iktidarsızlaşma, kadınsılaşma görür. Milliyetçi-muhafazakâr Batı imgesinin bu esaslı leitmotiv'inin bellibaşlı sürükleyicilerindendir.

Meriç'in Batılılaşma serencâmını anlatışındaki kahırlı dilin ardındaki trajik bilinci teşhis etmek de, muhafazakâr bir okumada her zaman o kadar kolay olmayabilir – hem o bakış açısından şart da değildir!

Ondaki yerlilik endişesinin muhafazakâr işlevine, yukarda değinmiştik. Hep "Bu Ülke"ye özgü olanın, otantik olanın peşindedir. Deşelediği "bukalemun kelimeler"in en tehlikelilerinin, "toprağımızda doğmayanlar" (Meriç, 1992a: 77) olduğunu söyler. Temel davası olan yozlaşma ve yabancılaşma probleminin esasını "kendi derisinden çıkmak, kendi mukaddeslerini inkâr etmek" (ay.: 97) teşkil eder. Kadir Cangızbay'a (2003) göre, Meriç bu otantizmi veya özgünlük arayışı ile, "hiçbir şeyin 'gibi'si olmamanın peşindedir" ve bu davası onun herşeyi (toplumsal yapıları ve kurumları da) ahlâkîleştirmesine yol açmıştır.

Otantizmin muhafazakâr düşünüşteki refakatçisi, Gelenekçilik ve Geleneği canlandırma arayışıdır ("canlandırma" yerine "yeniden icadı" da diyebilirdik). Bu da Cemil Meriç'te belirgin bir izlek olarak mevcuttur. Modernlikle nizâsı vardır bu noktada: "Çağımız geleneklere değil, geleneğin kendisine düşman. Hayata bir şey eklemek istemiyor, hayatı altüst etmek peşinde." (Meriç, 1986: 10) Geleneği hayatın yegâne sahih üretici kaynağı olarak tanımlayan bu ifade, muhafazakâr düşüncenin ruhuna veciz bir özet getirir. Çare ve dava, Geleneği canlandırmaktır Meriç'e göre: "Dava, irfanımızı yeniden fethetmek... bugünü düne bağlamak" (Meriç, 1986: 392) "Bozgunda fetih rüyası"nda Ona irfan görünmüştür. "Dünü yarına bağlayan millî şuur", "kültürden irfana [dönmek]" demektir. Keza Meriç'in metinlerinde yer yer kendini gösteren provokatif "gericilik" savunusu, bu arayışı yansıtır: "Murdar bir hal'den muhteşem bir mâziye kanatlanmak gericilikse, her namuslu insan gericidir." (Meriç, 1992a: 80) Oysa aslında sağcılık, en iyi ihtimalle bir zorunlu iltica yeridir onun için. Sadece Jurnal'deki meşhur hayıflanmasında (Meriç, 1992b: 192) değil, her vesileyle, sağcılıktan 'Allaha sığınır'...

Geleneğin canlandırılmasını ifade eden "kültürden irfana" şiârı, "kültür" ve "uygarlık" bahsi bağlamında ayrıca bir önem taşıyor. Milliyetçi-muhafazakârlığın 'ortalama' yorumu, evrensel

bir maddî uygarlık ile millî-otantik bir manevî kültür arasındaki 'işbölümüne' yaslanır. Buna mukabil, bu işbölümünü reddeden, otantik bir uygarlık-kültür bütünlüğünü arayan bir muhafazakârlık anlayışı da vardır. Bu anlayışı erken dönem muhafazakâr restorasyon akımının karşı-devrimciliğinde görebiliriz; 19./20. yüzyıl dönümündeki gelenekçi muhafazakâr hareketlerde görebiliriz; radikal muhafazakâr hareketlerin karşı-devrimciliğinde görebiliriz (Bora, 1999: 53-70).

Cemil Meriç de, Batı-Doğu sınırını maddiyat-maneviyat ayrımının izdüşümü olarak çizen şemayı tekrardan geri kalmamakla beraber; kültür ve uygarlık bahsinde, birçok vesileyle horladığı Gökalp'in yahut örneğin "acıdığı" Peyami Safa'nın önerdiği türden "sentez"lere itibar etmez. Her şeyden önce, "Medeniyet"i olumlamaz: "kaypak, karanlık... müphem ve mazisiz" bir kelimedir o (Meriç, 1996: 81, 86). Maddî medeniyetin tözsel kuvveti olan rasyonelleşmeyi, "şeâmet" [uğursuzluk] ve "şuurun eşyalaşması" olarak görür (ay.: 18-22). "Kültür"ü de olumlamaz; o da kaypak, bütünlüğü bozan bir kelimedir (Meriç, 1992a: 173-4). Onda kültür, kültürümüz, "kültür" kelimesiyle genellenemeyecek derecede otantik ve 'başka'dır; "kültür" yerine "irfan" vardır bizde: "Kültür, irfana göre, katı, fakir ve tek buudlu. İrfan, insanı insan yapan vasıfların bütünü. Yani hem ilim, hem iman, hem edeb. Kültür, Homo Ekonomikus'un kanlı fetihlerini gizlemeye yarayan bir şal. İrfan, dinî ve dünyevî diye ikiye ayrılmaz, yani her bütün gibi tecezzi kabul etmez." (Meriç, 1986: 11) Başka bir yerde, otantizmle doygunlaşmış daha tok bir tanım yapar: "İrfan, kendini tanımaktır..." (Meriç, 1993b: 305) Nihayet, kültür-medeniyet ayrımına karşı, "aynı bütünün iki parçasını oluşturan" bu iki kutbu/boyutu biraraya getiren 'umran'ı teklif eder; yani, "en geniş manâda içtimâî hayat" (Meriç, 1996: 86) – olanca yalınlığı, dolayımsızlığı ve şümûllülüğüyle...

Meriç, muhafazakârlığın ilmihâlini yazarcasına tipik bir tutumla, soyut ve analitik olan karşısında somut, doğal, bütün ve mutlak olanı arar. Hümanizmi reddedişi, onda "mücerrede [soyuta] bağlanış" zaafını görmesinden ötürüdür –her ne kadar "yaşayan bir mücerrede, yaşayacak olan bir mücerrede" kaydını düşse de (Meriç, 1997: 251-2). Onun

davasının müşkülü şudur ki, özlediği somutluğu, doğallığı, bütünlüğü, mutlaklığı, diyelim "İrfan" ve "Umran"ı temsil iddiasındaki verili, 'hazır,' müşahhas (somut) modeller, tasarımlar, girişimler karşısında mesafeli, güvensizdir veya galiba daha çok kayıtsızdır; mücerred bir arayıştır Onunkisi.

Onun Eserine ve bilhassa Eser'inin genel alımlanma tarzına uygun bir tarzda, 'şık' sözlerle bitirelim! Söyleşilerinden –birini yukarda da andığımız- üç 'tok' cümleyi sıralamak, Cemil Meriç'in endişesini, -hem Türkçede kullandığımız anlamıyla hem Farsça 'düşünce' anlamıyla- anlatmaya uygun gibime geliyor.

"Düşünce rahatsız edicidir. Herkes düşünmek zorunda değil." (Meriç, 2004: 95)

"Düşman dünyayı kelimelerle uysallaştırmak istedim." (agk.: 120)

"Ya ciddisiniz ya ciddi değilsiniz." (agk.: 270)

Kaynaklar

Bora, Tanıl (1999): Türk Sağının Üç Hali. Birikim Yayınları, İstanbul.

Cangızbay, Kadir (2003): "Cemil Meriç üzerine", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- Cilt 5: Muhafazakârlık. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 533-538.

Gürbilek, Nurdan (2004): Kör Ayna, Kayıp Şark. Metis Yayınları, İstanbul.

Hanioğlu, Şükrü (1981): Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi. Üçdal Neşriyat, İstanbul.

Meriç, Cemil (1981): Bir Facianın Hikâyesi. Umran Yayınları, Ankara.

Meriç, Cemil (1986): Kültürden İrfana. İnsan Yayınları, İstanbul.

Meriç, Cemil (1992a): Bu Ülke. İletişim Yayınları, İstanbul.

Meriç, Cemil (1992b): Jurnal –1. Cilt. İletişim Yayınları, İstanbul.

Meriç, Cemil (1993a): Jurnal –2. Cilt. İletişim Yayınları, İstanbul.

Meriç, Cemil (1993b): Sosyoloji Notları ve Konferanslar. İletişim Yayınları, İstanbul.

Meriç, Cemil (1996): Umrandan Uygarlığa. İletişim Yayınları, İstanbul.

Meriç, Cemil (1997): Mağaradakiler. İletişim Yayınları, İstanbul.

Meriç, Cemil (2004): Bulutları Denen Kartal – Cemil Meriç'le Konuşmalar. Hazırlayanlar: Mustafa Armağan – Sezai Coşkun. Umut Kitap, İstanbul.

1941-42 yıllarına ait, toplu taşım araçlarında kullanılan öğrenci kimliği.

Bir "Huzursuz" Adam

Hamit Emrah Beriş *

I. Huzursuzluk

Edward Said, Türkçe'ye Yersiz Yurtsuz adıyla çevrilen otobiyografisinde, muhtemelen kendisinin de fazlasıyla muzdarip olduğu dertlerden birini, "huzursuzluk"u, "geçici, kısa soluklu, süreksiz bir his" ifadesiyle niteliyor.[1] Eğer, "her şeyin zıddıyla kaim" olduğu iddiası doğruysa ve huzur da "zihnen, vücûden ve kalben rahat olma hâli"[2] şeklinde tanımlanabilirse, sükûnetle dinginliğe karşılık gelen huzur karşısında, rahatsızlıkların, gelgitlerin çokluğunu ifade eden huzursuzluğun marazî, istenmeyen bir hâli yansıttığı söylenebilir. Bu bakımdan huzursuzluk, hayatın genel akışı içinde olağan değil, istisnaî bir durumdur.

Her cevap bir soru içindir. Cevabın olduğu yerde, onun ortaya çıkmasına neden olan bir soru'nun bulunduğu soru'yu türetenin ise "sorun" olduğu açıktır. Bu minvalde çoğunlukla insanı huzursuz kılan, cevabını bulamadığı ya da cevabı bilse bile mevcut şartlarda içinden çıkamayacağı sorunlardır. O halde huzursuzluk hissi, aynı zamanda, tatmin edici bir cevabı bulunamamış soru'nun ve dolayısıyla zihni meşgul eden bir sorun'un varlığını gösterir. Söz konusu sorun'un cesameti, huzursuzluk hissinin büyümesine yol açan ve bu hissin sürekliliğini besleyen temel etmendir. Diğer taraftan Said'in bahsettiği "süreksizlik" durumu, huzursuzluğun hissedilmesine sebep olan sorun devam ettiği sürece geçerliliğini yitirir; sorunun çözülememesi, huzursuzluğun süreğenleşmesini beraberinde getirir. Böylece huzur, bulunmuş cevapların ve bu cevaplar aracılığıyla kurulmuş

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü

bir düzenin varlığını ima ederken huzursuzluk, arayışların halen sürdüğünü veya mevcut çözümlere itibar edilmediğini anlatır. Bu bakımdan huzursuzluk hissi, içinde, yeni cevapların bulunmasına yönelik bir imkan barındırır. Dolayısıyla huzursuzluğun kimi durumlarda, aslında hiç de kötü bir his olmadığı, aksine daha iyi bir gelecek arayışını yansıtan ve bu yönüyle huzura ulaşmayı mümkün kılan bir uğrağı teşkil ettiği gözden kaçırılmamalıdır.

Buradan hareketle, şiirlerinde kullanacağı tek bir sözcüğün dahi üzerinde titizlikle durduğu bilinen Ahmet Hamdi Tanpınar'ın başyapıtı için "Huzur" başlığını tercih etmesinin tesadüf olmadığı rahatlıkla iddia edilebilir. Romanın baş kahramanı Mümtaz, kitap boyunca, kendi çelişkileri içinde, "huzur"a kavuşmasını sağlayacak bir dünya görüşünün ana hatlarını arar.[3] Bu açıdan Huzur, aslında, Türk aydınının şahsında mücessem hâle geldiği Mümtaz'ın huzursuzluklarının dile getirildiği bir mahiyet taşır. Tanpınar, romanının başlığına ilişkin tercihiyle "intelijensia"nın Türkiye'nin modernleşme tecrübesi boyunca peşinde koştuğu hissi tek bir sözcükle ifade etmektedir. Söz konusu huzursuzluğun en önemli nedenlerinden biri ise aydınların derinden yaşadıkları bir çelişkidir. Bir taraftan neredeyse tüm aydınlar, "Batılılaşma"nın kaçınılmaz ve zorunlu bir olgu olduğunda hemfikirdirler; ancak, öte yandan bu sürecin toplumsal bünye üzerinde meydana getirebileceği tahribatın da farkındadırlar. Bundan dolayı Mümtaz'ın örneklediği aydınların temel derdi, Batılılaşma projesinin kendisiyle değil, kapsam ve hızıyla ilgilidir. Burada ironik olan, Mümtaz örneğinde açıkça görüldüğü gibi, hızlı Batılılaşmanın olumsuz etkileri üzerinde duran aydınların alışkanlıkları, hayat tarzları, görüş ve inanışlarıyla muhtemelen toplumun en Batılı kesimini teşkil etmeleridir. Dolayısıyla aydınların yaşadıkları çelişkiler derinleşecek ve "huzur'un kaçması"na neden olacak tüm koşullar adeta kendiliğinden hazırlanmış olacaktır.

Türkiye'nin modernleşme (genel temayül göz önüne alındığında "Batılılaşma") tecrübesi, üç yüz yıllık yolculuğunun en keskin virajını Cumhuriyet ile beraber dönmüştür. Cumhuriyet idaresi, toplumsal ve siyasal hayatı dönüştürmek ve bunlara "Batılı" bir form vermek amacıyla kendisinden önce atılan tüm adımların ötesine geçmiş ve neredeyse hayatın tüm boyutlarını etkileyen pek

çok radikal değişiklik gerçekleştirmiştir. Bu sürecin kendisini önceleyen dönemden farkı, geçmiş ile bağların mümkün olduğunca koparılmaya çalışılması, aynı zamanda tedricî değil, hızlı ve kökten bir reform programının uygulanmasıdır. Mesela Latin harflerine geçiş için öngörülen süre, ilgili kanunun kabulünden itibaren yaklaşık iki aydır ve belirlenen tarihten sonra eski alfabenin kullanılması kesinlikle yasaklanır. Bu şekilde yeni harflerin kısa sürede yerleşmesi sağlanmış olur; ancak, başka bir açıdan bakıldığında böyle bir değişiklik, en basitinden, bir anda yüz binlerce insanın okuma yazma bilmez hâle getirilmesi anlamına gelmektedir. Bundan daha önemlisi, geçmiş ile bağların ortadan kalkması amacından yola çıkan bu tür girişimler, toplumsal hafızanın sanıldığı kadar zayıf olmaması nedeniyle kendi içlerinde bir zaaf barındırırlar. Bu zaaf, izleri silinmeye çalışılan geleneksel unsurların toplum hayatı üzerindeki etkilerinin -belki şekil değiştirerek- devamında kendini gösterir.

Modernleşme adına toplumsal dinamikleri belirli bir plan dahilinde yönetme ve yönlendirme çabası, toplum üzerinde önceden tahmin edilmesi mümkün olmayan etkiler doğuracaktır. Bu bağlamda toplumsal gelişmenin kendiliğinden bir akışa bırakılmaması, dışarıdan müdahale yöntemiyle yönetilmeye çalışılması ve bu süreçte tasarlanan reformların gerçekleştirilmesine engel olabileceği düşüncesiyle din başta olmak üzere geleneksel değerlerin kamusal hayatın dışında bırakılması, Türkiye'de devlet ile toplum arasındaki mesafenin açılmasının en önemli sebebidir. Modernleşme projeleri ile bunların toplumsal alandaki izdüşümlerinin örtüşmemesi, toplum ile modernleştirici güçler arasında gerilim yaratacaktır. Bunun temel nedeni, siyasal otoritenin kendi dışında gelişecek toplumsallıklara izin vermemesi ve bunların önünü kesmeye gayret etmesidir. Öte yandan toplumun hayata geçirilmeye çalışılan yeniliklere intibak etmekteki isteksizliği, genellikle projenin yavaşlatılmasını değil radikalleşmesini beraberinde getirir. Getirilen düzenlemelerin halka benimsetilmesinde zecri tedbirler uygulanması, değişiklik girişimlerinin sağlıklı bir müzakere ortamında ele alınmasını engellemiş; "halka rağmen" atılan adımlar, ne kadar doğru oldukları sorusunu beraberinde getirerek çok sayıda insanda "huzursuzluk" hissinin belirmesine yol açmıştır.

"Bu ülke"nin aydınları arasında "huzursuzluk" hissinden en fazla muzdarip olanlardan biri Cemil Meriç'tir. Meriç'in huzursuzluğunun ilk sebebi, kendi varoluşsal kaygıları ve inanca ilişkin unsurların sorgulanmasını da yoğunlukla içeren dünyayı anlamlandırma çabasıdır. Ancak Meriç'i huzursuz kılan ve bizim için burada asıl önem taşıyan daha önemli sebep, onun bir aydın olarak, içinde yaşadığı toplumun yüz yüze bulunduğu sorunlardan çıkış yolu bulabilmesi açısından taşıdığını düşündüğü sorumluluktur.

II. Arayış

Cemil Meriç'e göre "bu ülke 89'dan beri su alan bir gemi"dir.[4] Geminin su almasının nedeni, dışarıdan gelen ve bu coğrafyaya yabancı pek çok fikrin, mutlak birer gerçekmişçesine aşama aşama toplumsal hayata yerleşmeleri ve bunun toplumun kendi değerlerinin aşınmaya uğramasına, hatta tamamen yok olmasına sebebiyet vermesidir. Bu sürecin meydana getirdiği etkileri en yakından hissedenler ise Cemil Meriç'in kendilerini toplumun geri kalanından ayrı bir zümre, daha doğrusu ayrı bir sınıf olarak gördüğü aydınlardır. "Bütün şereflerimizden utanır"[5] olmamıza yol açan bu süreç, kendi benliğinden ve kültürel özünden kopmuş ve geleneksel değerleri ile tarihî tecrübenin biçimlendirdiği özelliklerine adeta "Ödip kompleksi" ile yaklaşan ve dolayısıyla bunlardan utanır ya da bunları inkar eder hâle bir aydın neslinin doğmasına yol açmıştır. Öyle ki bu süreçte toplum kendini tanımlarken dahi Batılı bakış açısının ürettiği değer ve yargılardan hareket etmiştir. Bu bakımdan Meriç'in temel izleği, Batılılaşmanın yol açtığı, toplumda çöküntü ve yozlaşma yaratan "manevî buhran"dır.[6] Söz konusu buhran, toplumun geleneksel değerlerinden vazgeçilmesi ve bunların yerine Batı'ya ait unsurların ikame edilmeye çalışılmasından kaynaklanmıştır.

"Çağdaşlık, neden Hıristiyan ve kapitalist Batı'nın putlarına perestiş olsun."[7] ifadesiyle Batılılaşma karşıtı duruşunu sergileyen Meriç, sözgelimi on dokuzuncu yüzyılda yazdığı bir mektupta, o dönemde yaşanan iktisadî ve siyasî gerileme sürecinden Batılı norm ve kanunların dönüştürülerek İmparatorluk yapısına yerleştirilmesiyle değil, toplumsal yapının kendi şartlarına uygun düzenlemeler aracılığıyla çıkılabileceğine söyleyen Metternich'in görüşlerine itibar eder.[8] Nitekim esasında dindar bir insan olmadığını her fırsatta ifade

Kamil Önal, Hurşit Şehsuvaroğlu ve Berke Vardar'la birlikte. (1960)

eden Meriç, dinin toplumsal unsurlar arasındaki pekiştirici rolünü ve kültürel değerlerin en önde geleni olmasını gerekçe göstererek dine karşı olumlayıcı bir tavır sergiler. Türkiye'nin Batı eksenli modernleşme tecrübesinin Meriç'in savunduğu anlayıştan hayli farklı bir çizgi izlemesi ise düşünürün bu projeye itiraz etmesini beraberinde getirir. Zira Meriç, kültürler arası bir hiyerarşi kurulmasına, bir kültürün belirli bazı özellikleri nedeniyle diğerlerinden üstün ya da aşağı görülmesine karşıdır.[9]

"Arzın kaderinin değiştirilmesini" boşuna bir çaba olarak görür, Meriç. Buna tevessül edenleri, kaderlerinden

utanmakla ve zilletten kurtulmaya çalışmakla suçlar.[10] Burada Meriç'in ima ettiği, toplumu Batılılaştırma yönünde çaba harcayan "toplum mühendisleri"nin bir anlamda Tanrı rolüne soyundukları ve toplumun kaderini kendilerinin belirlemeye çalıştıklarıdır. Oysa Meriç, Batı ile Doğu arasında, dış görüntüler ya da müdahaleler aracılığıyla kapanamayacak kadar derin bir karşıtlık, hatta, tarihsel açıdan somut olgular göz önünde bulundurulduğunda bir nevi "düşmanlık" olduğunu düşünmektedir.

Değinildiği üzere Meriç'in dine karşı gösterdiği olumlayıcı tavır da kendi dindarlığından değil, dinin tarihte kapladığı yer ve toplum için taşıdığı anlamdan kaynaklanır ve bu bakımdan din mevzuu, "huzursuzluğunun" en önemli sebeplerinden birini oluşturur. Cemil Meriç, kendi ifadesiyle "Tanrı'ya hem inanmakta hem de inanmamaktadır." Tanrı konusundaki yaklaşımını, bu "inanç" meselesinin "matematik bir realite olmaması" ile izah eder ve böylelikle Müslümanlığını "kültürel" bir temel içine yerleştirir.[11] Zira Meriç düşüncesinde mutlak, yanılmaz ve değişmez hakikatlere yer yoktur. Aksine "fikir adamı için namus, abesde direniş değil, hakikate teslimiyet"[12]; yaşamak ise "tekamül etmektir."[13] Dolayısıyla hakikat yolunda Cemil Meriç'in yolculuğu, hiç durmadan devam eden, farklı durakları ziyaret eden, ama ana güzergâhtan asla ayrılmayan bir istikâmet takip eder. Ancak aynı istikâmetin başka yolcuları olduğunun da farkındadır Meriç ve onlarla arasında bir söze dayalı bir bağ bulunmasını arzular. Bahsedilen entelektüel yolculuk, topluma kaybettiği ışığı yeniden getirme amacını gütmektedir ve aynı yolda ilerleyen tüm yolcuların beraber hareket etmesi ışığın hedefine daha hızlı ve güçlü ulaşmasını sağlayacaktır. Bu açıdan, başlangıçta kullandığımız metafora dönecek olursak, "su alan gemi"nin yolcuları içinde en fazla sorumluluk aydınlara düşmektedir.

III. Çağrı

Meriç, modernleşme sürecinde Batılı kurum ve değerlerin yerleşmesini sorgulamadan kabul eden aydınları yaşanan manevî buhranın ve toplumda ortaya çıkan kendine güvensizlik hislerinin sorumlusu olarak görür; ancak, ona göre buradan çıkış için gerekli adımların atılması da yine aydınların sorumluluğundadır. Mesela Meriç, düşünce adamına "bir devrin şuuru" olarak "bütün hakikatleri yoklamak,

bütün yalanların maskesini yırtmak, kalabalığa doğruyu göstermek" vazifelerini yükler.[14] Bu nedenledir ki, "bu ülke"nin kendisini anlayacaklarını düşündüğü, başka bir ifadeyle kendileriyle entelektüel bir bağ kurduğu her görüşten aydınına büyük saygı gösterir ve onları "diyalog"a çağırır. Burada beklediği, "düşünen insanlar" arasındaki iletişim kopukluklarının ve kopuklukların neden olduğu bireysel ve grupsal karşıtlıkların giderilmesi, böylelikle de ülkenin karşı karşıya bulunduğu sorunların çözümü açısından müşterek bir zemin oluşturulmasıdır.[15] Nitekim yeni basılan tüm kitaplarını, samimi hislerini içlerine kaydederek, farklı ideolojilere mensup çok sayıda aydına gönderir; kitaplarını yayınlayacak yayınevleri konusunda ideolojik tercihlerden hareket etmez.[16] "Kesilen bir konuşmayı tekrar başlatmak, mezardakileri diriltmek kadar güç"[17] olsa da Meriç, taşıdığı sorumluluk hissi nedeniyle aynı dili konuştuklarını düşündüğü aydınlara diyalog çağrısında bulunur. Hatta Türkiye'de sol ve sağ arasında ciddi fikri ayrılıkları bulunduğunu da düşünmez ve "gurur dargınlıkları ve benzeri şeylerden doğan ayrılıklar"ın kolayca giderilebileceğine yönelik oldukça iyimser bir ümit besler.[18] Oysa ne sağ ve sol arasındaki ayrılıklar, "söz"ün ortadan kaldıracağı kadar sathîdir ne de aydınlar, ülke meselelerini ortak bir düzlemde tartışmaya Meriç kadar gönüllü.

Diyalog çağrılarının genellikle sonuçsuz kalması, bu, münzevi, ama "fildişi kule"den çıkma çabasındaki fikir adamını hayal kırıklığına ve umutsuzluğa sevk eder. Mesela "Kime yazıyorsun bu mektubu? Elinde hiçbir adres yok. Domuzlar kutsal kitaplarla beslenmez."[19] derken, onun bu umutsuzluk hissini en derinden yaşadığına tanık oluruz. Meriç'i en fazla ümitsizliğe sevk eden söylediklerinin yerine ulaşmadığı ya da yeterince anlaşılamadığı düşüncesidir. Bu umutsuzluk hissi, "her aydınlığı yangın sanıp söndürmeye koşan zavallı insanlarım: Karanlığa o kadar alışmışsınız ki yıldızlar bile rahatsız ediyor sizi! Düşüncenin kuduz köpek gibi kovalandığı bu ülkede, düşünce adamı nasıl çıkar?"[20] ifadesinde örneklendiği gibi kimi zaman iyice belirginleşen yılgınlığa dönüşür.

Cemil Meriç'in kimi satırlarına sinen hüzün hissi, aslında sesinin gerekli yerlere ulaşmadığı, ulaşsa bile yeterince etkili olmadığı düşüncesinin sonucudur. Bu nedenledir ki, bazen sesini duyura-

mamaktan bazense anlaşılamamaktan şikayet eder. Bu bakımdan yalnızlık, adeta onun kaderidir.

IV. Arâf

Cemil Meriç, en çok, elinde imkan da olmasına rağmen, Ahmet Hamdi Tanpınar ile sağlığında tanışamadığına hayıflanır ve Tanpınar'ı edebiyat tarihimiz içerisinde müstesna bir yere yerleştirir. Tanışamamalarının sebebi büyük ölçüde, Tanpınar'ın değerinin yaşadığı dönemde fazla anlaşılamaması ve bundan dolayı dönemin edebiyat çevrelerinde neredeyse yalnız bırakılmasıdır. Meriç, Tanpınar'ın bir insan olarak taşıdığı zaafların farkındadır;[21] tıpkı kendi zaaflarını itiraf etmekten kaçınmadığı gibi.[22] Her ne kadar yazar, Kırk Ambar'da Tanpınar için "dürüsttür, samimidir, sanatkârdır. Ama imanını kaybeden insanın büyük yabancılığı içindedir"[23] ifadesini kullansa da, aynı zamanda, Tanpınar ile ortak yönlerinin sanılandan çok daha fazla olduğunu sezmektedir.

Tanpınar, Huzur'da kendi huzursuzluğunu yansıtırken, kendisi gibi hisseden, daha doğru bir ifadeyle onunla "hemdert" olan aydınların duygu dünyalarını da aksettirmektedir. Bu mânâda Tanpınar'ın Mümtaz'a söylettiği "Ne kadar garip... İki dünyam var. Tıpkı Nuran gibi, iki âlemin, iki aşkın ortasındayım. Demek ki bir tamlık değilim! Acaba hepimiz böyle miyiz?"[24] cümlelerinde ifadesini bulan çelişkisi gibi Meriç de "benim trajedim şu birkaç satırda: sevebileceklerim dilsiz, dilimi konuşanlarla konuşacak lakırdım yok. Yani dilimle, zevklerimle, heyecanlarımla, yarımla 'Büyük Doğu' kadrosundanım. Düşüncelerimle, inançlarımla 'Yön'e yakınım. Bu bir kopuş, bir parçalanış."[25] diyecektir. Meriç, tıpkı Tanpınar ve niceleri gibi "arâf" insanıdır. Bir yandan içinde yaşadığı toplumun kültürel değerlerinin ve gelenekselciliğin savunusunu üstlenmiştir; diğer yandan ise kendisinin toplum içinde "ayrıksı" bir konumu olduğunun farkındadır.

Edward Said ile başladık, onunla bitirelim. Said, "kendi halkının kolektif acılarını temsil etme, çektiklerine tanıklık etme, hâlâ ayakta olduğunu gösterme, belleğini pekiştirme" görevlerini entelektüele yüklüyor.[26] Said'in sunduğu perspektif, entelektüelin bir anlamda halkının çektiği tüm acıları duyumsamasını, ama bununla yetinmeyerek aynı zamanda maşerî vicdanın sesi olma yönünde bir yükümlülük üstlenmesini gerektirir. Meriç, bu tür

bir sorumluluk üstlenmeye zaten gönüllüdür; ancak, bunun aynı zamanda kendisinin ve tabiî tüm aydınların görevi olduğunu da düşünmektedir. Cemil Meriç'i "huzursuz" kılan, üstlendiği, üstlenmek zorunda olduğu bu görevin sırtına bindirdiği yüktür. Meriç, toplumun karşı karşıya bulunduğu "manevî buhran" tehlikesini toplumsal çözülmeye yol açacak bir sorun olarak görür. Ancak bunun nasıl engellenebileceği sorusunun doğru cevabını bulmak her zaman mümkün değildir. Kaldı ki Meriç'in başlıca çözüm yolu olarak gördüğü "aydınlar arası diyalog"un çok da işe yaramayabileceği kendisinin kişisel tecrübelerinden, yani neredeyse tüm diyalog çağrılarının havada kalmasından anlaşılmıştır. Dolayısıyla Cemil Meriç'i huzursuz kılan, cevaplanamamış sorular, "biz"e yöneliktir. Bu bakımdan Meriç'i anlamaya çalışmak, aslında "biz"i anlamaya çalışmaktır.

Notlar:

1 Edward Said, Yersiz Yurtsuz, çev. Aylin Ülçer, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 286.
2 D. Mehmet Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, 11. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 503.
3 Ahmet Hamdi Tanpınar, Huzur, 8. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998.
4 Cemil Meriç, Bu Ülke, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 134.
5 Cemil Meriç, Jurnal Cilt I, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 400.
6 Tanıl Bora, "Cemil Meriç", Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Cilt 5, Muhafazakârlık, ed. Ahmet Çiğdem, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 519.
7 Cemil Meriç, Umrandan Uygarlığa, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 25.
8 Meriç, Bu Ülke, s. 165-166.
9 Kadir Cangızbay, "Cemil Meriç Üzerine", Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Cilt 5, Muhafazakârlık, ed. Ahmet Çiğdem, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 534.
10 Meriç, Bu Ülke, s. 282; ayrıca Jurnal I, s. 310.
11 Hüsamettin Arslan, "Arâf'ta Bir Yalnız", Bulutları Delen Kartal: Cemil Meriç ile Konuşmalar, haz. Mustafa Armağan, Senai Coşkun, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2004.
12 Meriç, Bu Ülke, s. 249.
13 Meriç, Bu Ülke, s. 249.
14 Cemil Meriç, Mağaradakiler, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 252.
15 Cangızbay, a.g.m., s. 538.
16 Cangızbay, a.g.m, s. 538.
17 Meriç, Jurnal I, s. 370.
18 Arslan, a.g.r., s. 135.
19 Meriç, Bu Ülke, s. 269.
20 Meriç, Mağaradakiler, 280-281.
21 Halil Açıkgöz, Cemil Meriç ile Sohbetler, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2005, s. 47.
22 Mesela bkz. Meriç, Jurnal I, s. 161, 319.
23 Cemil Meriç, Kırk Ambar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 203.
24 Tanpınar, Huzur, s. 284.
25 Meriç, Bu Ülke, s. 55.
26 Edward Said, Entelektüel: Sürgün, Marjinal, Yabancı, çev. Tuncay Birkan, 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 55

Evinde ağırladığı bir ziyaretçisiyle.

Cemil Meriç'i Değerlendirmek

Süleyman Hayri Bolay *

Edebiyat dünyamızda ve fikir hayatımızda derin tesirler ve sarsıntılar meydana getiren Cemil Meriç'in önce hayat hikayesine bir göz atalım. Dolayısıyla eserlerini de zikretme fırsatı elde edeceğiz. Çünkü onun hayat hikayesi demek fikrî macerasının da hikayesi demektir.

Cemil Meriç'in Hayat Hikayesi ve Eserleri

Hüseyin Cemil Meriç, Ümit Meriç'in bizim için yazdığı yazısında belirttiğine göre, 12 kanun-i evvel 1915 (25 Aralık 1916'ya tekabül etse gerek) de Reyhanlı'da doğdu. Ailesi Balkan Savaşı'ndan sonra Hatay'a gelen "Hocazadeler" olup müftüler yetiştiren bir ailedir. Onun "Cemil Meriç" olmasında bu göçmenlik psikolojisinin rolü olduğu muhakkaktır. Cemil Meriç, 4 yaşında okumayı öğrenir. Ailesi o sırada Antakya'ya taşınmıştır. 1920-1930 arası Hatay'da Fransız idaresi hakimdir. O, böyle bir ortamda ilkokulu bitirmiştir. Türkçe ve tarih dersleri dışında bütün dersleri Fransızca okumuştur. Kendisini çevreye intibak etmek durumunda hissetmiş; sonradan çevreye isyan dönemine girmiştir. Türkçü olmuş, sonra ateizme yönelmiştir. O da kendisini tatmin etmeyince sosyalizme geçmiştir. Onun ilk dindarâne hayatı, sonra hızlı Türkçülüğü ve daha sonraki sosyalistliği, hayatında yeni ufuklar açan "tahavvül"lerdir. Bu tahavvüller/halden hale geçişlerin "merkezinde yalnızlık korkusu" vardır. Bu tahavvüller neticesinde çevreden, müphem olandan, tehlikeden geçerek "cihanşumül/küresel" olanda karar kılmıştır. Bütün bu geçişler,

* Prof. Dr., Felsefeci

sıçramalar, tercihler bir "tefekkür çilesi"nin mahsulü değildir. Çünkü camiye gittiği zamanda İslam'ı doğru dürüst tanımadığı gibi, Türkçülük hakkında da bir araştırması yoktu; Marx'ı zaten tanımıyordu. 1928'de Rüşdiye'nin ilk kısmını bitirerek Antakya sultanîsine girmiştir.1936'da Pertevniyal Lisesi son sınıfına kaydolmuş, üniversiteye gitmeden İskenderun'a dönmüştür. Köyde ilkokul öğretmenliğine başlamış; aynı yılın sonlarına doğru İskenderun Tercüme odasına reis muavini olmuştur. 1938'de Aktepe Nahiye Müdürlüğü'ne geçmiş; 1939'da bu görevden alınınca yine ilkokul öğretmenliğine başlamıştır. Aynı yıl hükümeti devirmek ithamıyla tutuklanmış, yargılanmış ve beraat etmiştir.

Cemil Meriç, 1940'ta İstanbul'a gelmiş ve Yabancı Diller Yüksek okuluna burslu olarak kaydolmuştur. Bu arada sahaflara gitmeye başlamış ve üniversite kütüphanesinin müdavimi olmuştur. İstanbul'da kendisini yalnız ve aç hissetmiştir. Temsil ettiği beşerî değerleri lekelememeye özen göstermiştir; açlığı ve yalnızlığı biraz da bundandır. Bu sıralar kendisinin yeni bir terkip ve dünya yaratan büyük üstadlardan birisi olması gerektiğini düşünmeye başlar. Kitap onun için bir sığınak ve bir limandır. Kitaplar onu ayrı bir dünyaya götürmüş, onun hayat yolculuğunda karşılaşacağı sınır taşları vazifesini görmüştür. Kitapların dili de başkadır zaten. Bu sebeple kendi neslinden farklı bir dil konuştuğunu fark etmiş ve dolayısıyla kendisini yapayalnız, gurbette hissetmiştir. Bu gariplik hissi onu, Batı kültürünü/irfanını ülke ülke, devir devir keşfe çıkan derin tecessüs sahibi olmuştur.

Cemil Meriç, 1942'de tarih coğrafya öğretmeni Fevziye Hanım'la evlenir. 1942-44 yıllarında Elazığ Lisesi'nde Fransızca öğretmenliği yapar; daha sonra İstanbul'a dönerek tercümeler yapmak suretiyle ailesini geçindirmeye çalışır. 1946'da mezun olduğu okula Fransızca okutmanı tayin edilir. Yabancı dili, hocalar ve talebeler için de "arabanın beşinci tekerleği" olarak görmeye başlar. Çünkü karşısında dilini unutan ve konuşamayan yeni bir nesil vardır. Böyle bir nesil yabancı dili nasıl sever? Kendisinin boşa direndiğini fehmeder. 1952-54 yıllarında Işık Lisesi'nde Fransızca öğretmenliği yapar. 1955'te retina yırtılmasıyla gözlerini kaybeder. Artık bundan sonra ifadenin aslı Şinasî'ye" ait olan "Avrupa'nın bikr-i

fikri ile Asya'nın Akl-ı pîrâne" sini evlendirmek için uğraşır.

1960'a kadar fikir coğrafyasında Asya yoktur, sadece Avrupa vardır. Hint'in keşfi ona Asya'nın da kapısını aralar. Ona göre "Hint, bütün inançlara söz hakkı tanır." Çağdaş Avrupa, en aydınlık taraflarıyla Hint'in devamıdır. O, bu münasebetle şunu da fark etmiştir: Asya Avrupalılaşırken Avrupa Asyalaşıyor. Bu tespitten sonra o, çağdaşlarına şöyle haykırır: "Batıyla Doğu, insan beyninin iki yarım küresidir." O, Hint'ten tesamuhu/müsamahayı, peşin hükümlerden kaçmayı, hayatın her tecellisine saygı duymayı, hakikatin muhtelif yönlerine eğilebilmeyi öğrenmiştir.

1965'te N. Ş. Kösemihal'in daveti üzerine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji bölümünde Fransızca dersler vermeye başlar. Sosyoloji bölümündeki derslerinin ilk katkısı olarak "Saint Simon" adlı eseri, 1967'de çıkar. Bu dersler kısa zamanda bir fikir arenasına dönüşmüştür. O arenadan bize yansıyan bazı çarpıcı cümleler şöyle: "Sol ile sağ bir bütündür, solu tayin eden sağdır, sağı tayin eden de soldur. Biz hakikatlerin sadece bir tarafını görmeye mahkum edilmişizdir. Halbuki bir şeyin yalnız bir tarafını görmek, hiçbir şey görmemektir. Halifeliğin müdafaa edilmediği yerde sosyalizmin hiçbir değeri yoktur. Milyarlık bütçelerle müdafaası yapılan iki büyük dünya görüşü var: Kapitalizm ve sosyalizm. Bunları düşünmek lazım ama bunların dışındakileri de düşünmek lazım. Düşünceye yasak bölge tayin edildiği andan itibaren düşünmek yoktur, bir düşüncenin esareti altına girmek vardır. Düşünmek evvela düşünenlerin düşünceleri üzerinde düşünmek, sonra da onların tesirinden kurtulmaktır. 1908'den beri

Antakya Lisesi girişinde öğrenci arkadaşları ve Hocası Mesut Fani ile birlikte. (1936)

bütün Türk aydınları memleketi batırmışlardır ve bütün aydınlar Türk olduklarından utanmaktadırlar. Millet, entelijansiya'sıyla millettir. Kendisinden utanan bir entelijansiya ne getirebilir? Bu entelijansiya Müslüman değildir, Türk değildir, Anadolu ile hiçbir münasebeti yoktur. Her namuslu adam, daha namuslu bir dünyanın kurulması için bir lağım banyosundan geçmelidir. Angaje olmamış insan, doğmalar karşısında daima uyanık olmak zorundadır. Bir İmam hatiplinin inandığı dava için mücadele etmesi, bir sosyalistinkinden daha mukaddestir. Çünkü şimdi tek şey yasaktır: Türkün gerçekten üstün olduğunu idrak etmek."

Cemil Meriç Hind ile ilgili kitabını yazarken tek bir amaç taşıyordu: Asya'nın büyüklüğünü haykırmak. O, bu yıllarda kendi toplumsal misyonunu sorgulamaya devam etmektedir. Kendisini bir tarikatın, bir grubun sözcüsü olarak görmemekte, ilan edecek hazır bir formülü olmadığını söylemektedir. Onun nazarında düşünmek, hele insan üzerinde düşünmek, bilhassa yasak bölgelerden birkaçına dalıp çıkmakla olur. Düşünce adamı, bir zümrenin emir kulu değildir. Hiçbir merkezden ve partiden emir almaz; ama bir devrin şuuru olmak zorundadır. O, tarihe ve içinde yaşadığı topluma angajedir. Kalabalıkları aydınlatmak, yalanların maskesini yırtmak, düşünürün başlıca vazifesidir. Cemil Meriç, siyaset ve aksiyon adamlarının fikir adamlarını küçümsemelerini, onların en zayıf tarafları olarak tespit eder. Bu tespite dayanarak, nazariye ile aksiyon, beyin ile kollar, el ele vermedikçe toplum sıhhate kavuşamaz, der.

Cemil Meriç, 1967'den itibaren Hisar, Pınar ve Yeni İnsan gibi dergilerde yazılar yazmaya başlar. Her yazısı, adeta bir tokmak gibi okuyanların beyninde patlar. Zihinlerdeki yerleşik peşin hükümler, kalplerdeki tortulaşmış inançlar alt üst olur. Onların yerine yeni ve doğru bilgiler ve fikirler yerleşmeye başlar. Adeta her cümlesi okuyucunun kafasında yeni ufuklar açar. Bunda onun kavramlarla savaşmasının derin rolü vardır. Çünkü O, yerleşik Doğu, Batı, medeniyet, kültür, akıl, insan, madde, milliyet, sosyalizm gibi pek çok kavramı masaya yatırır; onları ameliyat eder, kurtarabilirse kurtarır, kurtaramazsa defneder. O, mutlaka kelimelerin pasaportuna bakar. Hangileri

nereden gelmiş, kimler onları nasıl ve nerede kullanmış, bu kullanışlarda hangi yeni mânâları kazanmış? O, bütün bunları irdeler. Cemil Meriç, kendi ifadesiyle, hiçbir zaman sağda veya solda olmamış, bunlardan hareket etmemiş, zıt kutupların birbirlerini tamamladığına inanan bir düşünür olmuştur.

Cemil Meriç, 1974'te emekliye ayrılır. Aynı yıl "Bu Ülke"yi neşreder. Bunu "Umrandan Uygarlığa" takip eder. Bunlar fikir dünyasına birer bomba gibi düşer. 1976'da "Hint ve Batı", "Bir Dünyanın Eşiğinde" adıyla yeniden yayımlanır (Rahmetli Erol Güngör'ün bana söylediğine göre bu değerli esere yeni ismini kendisi bulmuş ve C.Meriç'e önceki ismi değiştirtmiştir.). 1978'de "Mağaradakiler" yayımlanır. 1980'de "Kırkanbar"ı neşreder. Yine bu senede Uriel Heyd'den "Ziya Gökalp ve Türk Milliyetçiliğinin Temelleri"ni tercüme eder. Köprü, Gerçek, Türk Edebiyatı, Kubbealtı, Hareket gibi dergilerde yazıları neşredilmektedir. 1981'de "Bir Facianın Hikayesi", "Köprüden Düşenler"i çevirir ve neşreder. 1983'de M. Rodinson'dan "Batıyı Büyüleyen İslam"ı Türkçeye kazandırır. 1984 yılında "Işık Doğudan Gelir" adlı eserini yayımlar. 1986'da "Kültürden İrfana" isimli eserini çıkarır. 12 Haziran 1987 gecesi Hakk'ın rahmetine kavuşur. 1992'de "Jurnal"in ilk cildi gün yüzü görür.

Şimdi de Cemil Meriç'in, çeşitli konularda muhtelif kavramlar etrafında yaptığı tahlillerle ortaya koyduğu bazı fikirlerini yansıtmaya çalışalım:

Önce onun fikir kaynaklarına işaret edelim: Zihnî hayatının gelişmesi üzerinde Rıza Tevfik'in, Selim Sırrı'nın, İbrahim Ethem'in ve Abdülhak Hamid'in tesirleri büyük olmuştur; ama esas derin ve köklü tesir, tabiatıyla Batı'dan gelmiştir. Meşhur materyalist Büchner'in "Madde ve Kuvvet"i, Engels'in "Anti-Duhring"i ve Marx'ın "Kapital"i, Cemil Meriç'in lise yıllarında okuyup da en çok tesirinde kaldığı kitaplar ve yazarlar olmuştur. Ancak en çok Büchner'in kitabından etkilenmiştir. Kapital'in dili ve dünyası bir lise öğrencisine elbette yabancı gelmiştir. Fikrî gelişmesinde Fransız Paul Bourget ve H. Taine onu en çok etkileyen iki düşünür. Bunlara Voltaire'i, Hugo'yu, Rousseau'yu, Balzac'ı, Dostoyevski'yi, Quinet ve tarihçi Michelet'yi ilave etmek lâzım; ama zincirin son halkasını İbn Haldun'un teşkil ettiğini de unutmamak icap eder.

20. Asır Mecmuası'nın duyuru toplantısında. (1947)

Üslûbu ve Metodu

Cemil Meriç, üslûbu olan bir yazardır. Fikirlerinin tesirli olmasında bu üslûbun payı büyüktür. O, üslûbu sayesinde fikirlerini kolayca ve tesirli bir şekilde ifade edebilmiştir. Onun üslûbunda göze çarpan en önemli özellik, farklı cümleler kullanabilmesidir. O, önce iki bölüm halinde düşünür; ilk bölümde belli bir fikri ortaya koyan, fikri tartışma zeminine çeken bir hüküm ifadesine yer verir. Sonra onu tamamlayıcı yan cümleciği getirir. Cemil Meriç, bu sebeple "Kamus/büyük sözlük, bir milletin hafızası yani kendisidir; heyecanıyla, hassasiyetiyle, şuuruyla. Kamusa uzanan el namusa uzanmıştır." diye düşünür. Kamusu namusla bir tutan Cemil Meriç, bir milletin dilini de milletin kendisi, bütün mazisi ve istikbaliyle mefahiri olarak niteler. Kamusa ve onun taşıdığı dile bu gözle bakan bir kimse kelimeler ve kavramlar üzerinde de elbette duracaktır. Bu bakımdan o fikir hayatımızı "mefhumların kâh gülünç kâh korkunç maskelerle raksa çıktığı bir karnaval balosu"na benzetir. "Bu mefhumlar, nereden geliyor, bilmiyoruz ve tanımıyoruz, onlar kalabalığa yüzünü göstermeyen Firavunlar gibidir. Kavga, ona göre insanla kelimeler arasındadır." İnsanla kelimeler ve mefhumlar arasında bir kavga cereyan ediyor ise aydınların görevi, kelimeleri ve kavramları berraklaştırmak, çoğunluğun kabul edebileceği bir zemine oturtmaktır. Halbuki aydınlarımız bunları "ehramlara taşıyan köleler" durumundalar. O, toprağımızda doğmayan kelimeleri, en tehlikeli kelimeler olarak görür (Bu Ülke, Ötüken, 1975, s.11). Cemil Me-

riç , istiyor ki aydınlarımız, ilim ve fikir adamlarımız, insanımızın şuurunda bir kıvılcım tutuşturabilsin. Bir fecir veya bir yangın parıldatabilsin. Yahut bir büyük düşüncenin taşıyıcısı veya yaratıcısı olabilsin. Bir içtimaî veya felsefî mektebi temsil etmiş olsun. O, Hilmi Ziya Ülken gibi bir büyük fikir ve ilim adamının ölümü üzerine yazdığı yazıda ülkenin tefekküründe bu hususiyetleri aramıştır. Ülken'de bulamadığına göre başka hiçbir yerde bulamayacaktır.

Cemil Meriç bu anlayışla lügatlere, itibarlı ansiklopedilere dalar, kelime ve kavramların şecerelerini araştırır, tanınmış düşünürlerin eserlerine bakar. Onların bazı kavramları nasıl kullandığını tespit eder, sonra da kendi fikrini söyler.

Cemil Meriç'in Başlıca Fikirleri

Cemil Meriç'in fikirlerini tespit edebilmek için bazı kavramlara yüklediği mânâları iyi bilmek gerekir. Önce kültür ve irfan kavramlarına bir göz atalım:

Kültür: Kültür kavramı, Cemil Meriç'in en çok üzerinde durduğu kavramdır, denebilir. Çünkü "İrfanım tabiiyet değiştirdi" diyenlerin karşısında kendi irfanını arayıp bulmak emelindedir. Kültür, ona göre hayatın bir "kalıbı", Batı'nın düşünce sefaletini belgeleyen kelimelerdendir. Cemil Meriç onu kaypak, karanlık ve samimiyetsiz bulur. "Kültür, bir tutkudur, bütün varlığımızı ilgilendiren bir davranış, insana inanış, kendini insanlığın kaderinden sorumlu tutuştur. Kısaca bir sevgidir kültür" (Umrandan Uygarlığa, Ötüken, !974, s.88-89). Kültürü bir sevgiye ve tutkuya bağlayan ve bir sorumluluk yükleyen düşünürümüz, bu tutkunun millete mal olmasını ister; kültür sayesinde insanların acılarını yenebileceklerini ve hayatlarını yüceltebileceklerini, bugünü maziyle zenginleştirebileceklerini, maziyi istikbale böyle bağlayabileceklerini ifade eder. Fakat O, kültür her iklimde gelişmeyeceği için onun irfanın büyülü ortamına girmesini ve onun hizmetinde kalmasını ister.

İrfan kavramını Cemil Meriç, kültürün mukabili olarak kullanır. Peki neden bu kavramı tercih ediyor? Bundan ne anlıyor? İrfan kavramı, kapsamı çok geniş bir kavramdır. "Düşüncenin bütün ufuklarını kucaklayan bir kelimedir. İrfan, insanoğlunun hasbahçesi"dir. İrfan, Batı entelijansiyasının "gnose" dediği "ilm-i ledün/ilahî alem bilgisi"dir. O,

karanlıkları aydınlığa boğan bir şimşek, yarı ilham, yarı seziştir. Cemil Meriç'in irfanı ayırmaz, bölmez, birleştirir. İrfan bahçesinde kinler susar, anlaşmazlıklar sona erer. İrfanın başka meziyetleri yok mudur? Olmaz olur mu? İrfan önce kendini tanımakla olur. Kendini tanıyan peşin hükümlerden kurtulur, tecessüsü madde dünyasına "çivilemez", zekayı zirvelere "kanatlandırır". Daha da mühimi irfanın uzun ve çileli bir "nefis terbiyesi" olmasıdır. Hani Necip Fazıl, "Yetiş ey zorlu nefis muhasebesi!" diyor ya, öyle bir şey. Tabiî buradan çıkan netice, bilginin insanı oldurması, yani amelle ilmin "taçlanması". İrfan, nefis terbiyesindeki acılı ve ızdıraplı cehtle gerçekleşir. İrfan bir bütünü, "dinî" ve "dünyevî" diye ikiye ayırmaz. O, "hem ilim, hem edeb, hem iman"dır Buna mukabil "kültür, katı, fakir ve tek buutlu/boyutlu", "homo ekonomikisun kanlı fetihlerini gizlemeye yarayan bir şal"dır (Kültürden İrfana, İnsan Yayınları, İstanbul ,1986, s.11). Cemil Meriç, uzun süre kültürün hizmetinde yaşamışken irfanın büyüleyici manevî dünyasına göç edip oradan bize has meyveler derer. İrfanın bulunduğu yer Batı'nın medeniyeti (civilisation) değil, Doğu'nun "Umran"ıdır. Çünkü umran kelimesi, daha kapsamlı, daha anlamlı ve üstelik mazisi olan bir kelime olup kültürü ve medeniyeti de kucaklar. O, İslâm kadar köklüdür. Umran tarihi ve insanı içinde barındırır. Demek ki üstad, medeniyet tabirini de köksüz bulmakta, onu Batı'nın gizli emellerini güzel göstererek pazarlamaya yarayan bir şal bir örtü olarak görmektedir. Medeniyet yerine İbn Haldun'un "Umran"nını tercih edişi de bundandır. O, bütünüyle her şeyi kucaklayan bir kelimedir.

Cemil Meriç, bu irfan tabiriyle, bir terkibe gitmek istiyor. Ama bu terkipte irfan yalnız kalıyor, zira adeta kültürü tard ediyor. O zaman Batı, bir "antitez olarak kendiliğinden ortaya çıkıyor. Batı, ilahî olanın yerine beşerî olanı, beşerî olanın yerine de maddî olanı geçirmiştir. Bundan dolayı yıkılış içindedir. Batı hür düşüncenin vatanı ise, zaman zaman Doğu Batı olmuştur. Doğu, büyük yaratıcılar ülkesidir. Bütün büyük dinler ve temsilcileri Doğu'dan çıkmıştır. Batı, materyalist felsefeye dalıp çıkamamıştır."

Cemil Meriç, burada kendisinin lisede okuyup da anlamadığı Buchner'in "Madde ve Kuvvet"ine atıfta bulunur. Meslier'in (Baron d'Holbach) "Akl-ı Selim" adlı kitabı ile bu iki kitabın Türk

aydınlarına en çok tesir eden kitaplar olduğunu ilave eder. Fakat "Madde ve Kuvvet"i "mekanik materyalizmin İncil"i olarak niteler. Burada bir yanlışı var. Mekanik materyalizmin İncil'i Prens d'Holbach'ın "Systeme de la Nature"üdür. Büchner'in kitabı olsa olsa evrimci kaba bilimci materyalizmin İncil'i olabilir. Nitekim Büchner ve arkadaşları mekanik materyalizmi beğenmediği için 19. asırda gelişen müspet ilimlerin bazı verilerine dayanarak kendi evrimci maddeciliğini geliştirmişlerdir. Baha Tevfik'in Türkiye'ye ithal ettiği maddecilik akımı budur. 18. asır mekanik maddeciliği Descartes'a dayanırken bu evrimci maddecilik Kant'tan hareket etmekteydi. Bundan dolayı Baha Tevfik çıkardığı "Felsefe Mecmuası"nda devamlı Kant felsefesiyle ilgili yazılar yazmıştır. Bu maddeciliklerden ilki düalist, ikincisi monisttir. Cemil Meriç, bunları ayıramıyor ama maddeciliğe karşı sağlam bir tavrı ve duruşu var.

Cemil Meriç'e göre maddecilik, Kilise karşıtı Batı için "arz-ı mev'ud" (Yahudilik'teki vaat edilmiş topraklar), yükselen burjuvazinin kavga silahıdır. "Maddecilik, kalıplaşmış bir düşünce yani bir nass. İspat edilmesi gereken bir faraziye."(Bu Ülke, s. 93) Üstad, bilimin maddeci olduğu iddialarına da karşı. Onun nazarında maddecilik, "Hakikatte lâftır. İnsanı yok etmektir." O, maddeciliğin bilim olduğu iddiasını, 18. asır burjuvazi sınıfının ispata muhtaç bir sloganı olarak görür. Çünkü "İlim, gerçeği bölerek anlamaya çalışan, sınırlı olmaya mahkum bir tecessüs. Karanlık bir ormanda dolaştırılan çıra" diye gerekçelendirir. Bu bilim çırası, "materyalizm ve idealizm gibi küstah ve bütüncü nazariyelerin dünyasına sokulmamalıdır" diye de ilave eder. Cemil Meriç, bizim "pratik materyalizm" dediğimiz günlük hayattaki menfaatçi, çıkarcı maddecilik ile felsefî maddeciliği dikkatle ayırmanın lüzumunu hatırlatır. Bu günlük maddecilik veya materyalizm, "Mukaddesi olmayan, dâvâsı olmayan, bir fikir uğrunda fedâkârlık yapmak zevkini tatmayan bedbaht." Felsefî maddecilik ise "Ruhun da kuvvetin de maddenin bir unsuru olduğunu kabul eden doktrin." Cemil Meriç, maddeciliğin, Hegel idealizminin mistik tarafını törpülemek için sahneye çıktığı kanaatindedir. Bu, diyalektik maddecilik için söylenebilir. Ancak Marx'tan önceki ve diyalektik olmayan maddecilikler için geçerli değildir. Üs-

tad, mekanik maddeciliğin insanı hiçbir yere bağlamadığını, hiçbir uzantısı olmadığını, gökyüzünün boş olduğuna inandığını söyledikten sonra maddeciliğin Türkiye'deki yansımasını şöyle tespit eder: "Türkiye'de mekanik materyalizm, bir nevi kompradorluktur, hepsi memur aristokrasisine mensuptur. Kitleden, kalabalıktan kopuştur, yani sağcılıktır, materyalizm. Batı'nın istediği insan tipi olmaktır." (Sosyoloji Notları, s.171). Yanılmıyorsam, aristokratların ve çocuklarının benimsediği materyalizm, diyalektik maddeciliktir. Durağan maddecilikle devrim yapılabilir mi? Dünya değiştirilip yeni bir dünya kurulabilir mi? Halbuki bu hedefleri gösteren bizzat Marx'tır, yani diyalektik maddeciliğin kurucusudur. Cemil Meriç, tasvire çalıştığı maddeciliğin Türkiye için nasıl zararlı olduğu hususunda da mühim tespitlerde bulunur: "Büchner'in Madde ve Kuvvet'i insanı insanlığından uzaklaştırıyor ve bir yere bağlamıyordu. Heyecan kaynaklarını kurutuyor ve yerine hiçbir şey koymuyordu." Bunun sebebini de şöyle açıklar: "Bizde materyalizm sadece bir imha vasıtası olarak belirir." Bu iddiasına bir de delil getirir: "Türk maddeciliğinin belli başlı temsilcilerinden Beşir Fuat, intihar eder." Burada bir başka mühim tespit daha yapar: "Bir milleti yok etmenin en kestirme yolu inançlarını yok etmektir. Türk aydını bu muzır/zararlı, usaresiz/özsüz düşünce sistemini tenkit süzgecine tâbi tutmadan benimsemek bedbahtlığını göstermiştir" (Sosyoloji Notları, s. 279). Cemil Meriç, bu kadar ağır ifadelerden sonra uzlaşmacı bir tavırla birbirinin "tezi ve antitezi" durumunda olan spiritüalizm ile materyalizmin "tezle antitez gibi birbirlerini tamamlar" özelliğine sahip olduğunu söyler. Felsefenin ve tarihin bu iki akımı birbirinin zıddıdır, bunları barıştırmak adeta imkansızdır. Çünkü biri maddeyi temele alırken diğeri ruhu temele koymaktadır. Cemil Meriç 'in dediği gibi, hür düşünmek ve bütün düşüncelerin bilinmesi adına bunlar birbirini tamamlayabilir mi? Tezle antitez birbirini tamamlayarak bir bütün teşkil eder mi, yoksa birbirleriyle diyalektik gereği çarpışmaya devam mı ederler veya bu çarpışmadan yeni bir sentez çıkar mı? Hegel'in ve Marx'ın diyalektiğinden şimdiye kadar sadece kavga, çatışma, isyan, ihtilal ve büyük savaşlar çıktı. Buna rağmen Cemil Meriç, Descartes gibi bütün bilgilerimizin akıl muhakemesinden geçirmenin lüzumunu

belirtir. Maddeciliğin özelliği, "insanı yok etmek" olunca, Cemil Meriç, "İnsan, ruhundaki sonsuz iştiyakını nasıl karşılayabilir?" diye sormadan kendini alamaz. Bu soru, her iki akımı ayıran en temel sorudur.

Cemil Meriç Akıldan Ne Anlıyor?

Cemil Meriç, her düşünceyi akıl muhakemesinden geçirmeyi istediğine göre "akıl"dan ne anlıyor? Cemil Meriç, önce aklın dıştan görünen bazı menfi özelliklerini, kendi çarpıcı ifadeleriyle ortaya koymaktadır: "Akıl devlerin değil cücelerin silahı. İnsiyaktan/içgüdüden daha ahmak bir meleke/yeti. Küstah, şımarık, mütecaviz/saldırgan. Hırsız fenerinin soluk ve şüpheli aydınlığı. Toprak köleleri bu tanrı sayesinde zincirlerini kırdılar; fakat insanlık ne kazandı?"(Bu Ülke, s. 82) Üstad, aklın ahmak bir yeti olduğunu, şımarıklığının, saldırganlığının ve bilgisinin soluk ve şüpheli bir aydınlık verebildiğini söylerken niyeti onu yıkmak veya rasyonaliteye cephe almak değildir. Her zaman olduğu gibi bir hakikati tespit etmek, akla bir nevi sınır çizmektir. Aklın yanına destekçi ve yol gösterici olarak imanı yerleştirir. İnanç asildir. Medeniyetler onun eseri, der. Akıl, mühendis-

Elazığ Lisesi'nde öğretmen arkadaşları ve öğrencileriyle. (29 Nisan 1943)

leri yaratırken iman da kahramanları yaratıyor. Cemil Meriç, "Gerçek akıl, ilâhî bir mevhibedir" diyerek bir hakikî bir de sahte akıl ayırımı yapmış oluyor. Akla ilâhî bir kaynak göstermekle onun ontolojik yapısına da işaret eder. Yani o, aydınlanmacılar veya maddeciler gibi aklı, maddenin görüntüsü olarak almaz. Gazalî gibi, Leibniz gibi onu Allah'ın bir nuru olarak telakki eder. Ona göre bu "ilâhî mevhibe", bizi aşka, sonsuza ve ferâgata kanatlandırır. Ancak maddecilerin aklı, "insanı maddeye ve rakama zincirleyen bu miskin meleke" olup "yabancı bir tanrıdır; düşmanlarımızın tanrısı." Mevlânâ'nın ilâhî hakikatler karşısında çamura saplanan "tahta at" dediği bu sahte akıl olsa gerek.

Cemil Meriç, diğer konularda olduğu gibi akıl konusunda da dıştan bazı tespitler yaptıktan sonra muhtevaya inip derinliğine tahliller yapmıyor. Akıl Allah'ı idrak edemez, diyor. Neden idrak edemez? Aklın gücü nedir? Bilme sınırı nerede başlar, nereye kadar devam eder? Bilgisi, ne derece doğrudur? Aklın ürettiği her bilgiye güvenilir mi? Bu gibi sorulara hiç girmez. Adeta böyle uzun ve etraflı fakat derinlikli tahlillerden uzak durmaya çalışır. O, önce birkaç darbeyle bir tablo çizer, konuya dikkati çeker, sonra da hemen oradan uzaklaşır.

Cemil Meriç'in İnsana Bakışı

Şimdi bir de onun insan anlayışına bakalım: Cemil Meriç'e göre insan "bir nüsha-i suğradır" (Allah'ın en küçük nüshası). "Tanrı, insanlığın en büyük keşfidir." Allah ona kendi ruhundan üflediği için o en küçük nüshadır. İnsan tabiatta geçici bir olaydır. Çünkü başlangıçta insan yoktu, sonda da olmayacak. Tanrısız bir dünyada insan bittabi kendisi tanrı olacaktır. Emile Boutroux gibi o da "Fizik dünyada determinizm vardır, hürriyet dünyasında ise hürriyet hüküm sürer" der. İnsan tabiatı değiştirebilir, bunu yaparken kendisini de değiştirir. Tabiat hep aynı kalırken insan hep aynı insan değildir. İnsan Allah'ın yeryüzündeki halifesi, yani vekilidir. Fakat Cemil Meriç'e göre "Pek toy bir halife. Kainatın bu yeni misafiri, nihayet bir milyon yaşında. Elbet hataları olacak" (Bu Ülke, İletişim, İstanbul, 2001, s. 218). Bu toy varlık, bir milyon senede olgunlaşamamış, yine de olgunlaşması lâzımdır. Çünkü "Şahikalara ancak tırmanarak yükselinebilir." O zaman insan "insan-ı kâmil" olur. İnsan

insana muhtaçtır ama "O bana saygı gösterdikçe" der. Cemil Meriç, insanı "eşya" sayan, maddeleştiren her sisteme ve her medeniyete şiddetle karşı çıkar. Günümüz insanını "bir makine, daha doğrusu makinenin bir parçası" olarak niteler. Ona göre çağımız insanı, tanrı korkusunun yerine insan korkusu geçtiği için çok korkaktır. Çağdaş insan, parçalandığı için korkmuş ve yalnızlaşmıştır. Batılı insan entellektüalizasyon, materyalizasyon, egalizasyon ve rasyonalizasyonun kurbanıdır. Bundan dolayı ruh, inisiyatifini ve "karar verme muhtariyetini" kaybetmiştir. Bundan kurtulmak gerekir. Bunun için "Aydın olmak" icap eder. Aydın olmak için "Önce insan olmak lâzımdır." "İnsan, mukaddesi olandır, hırlaşmaz, konuşur, maruz kalmaz, seçer." İşte, Cemil Meriç'in insan ve aydın tipi. İnsan üzerine düşünmek gerekir. Bunun için "mutlak yasak bölgelerden bir kaçına dalıp çıkmak" icap eder. O, Batı medeniyetinin de insana gereken değeri vermediğine inanır. Ona en yüksek değeri İslam'ın ve onu temsilen de Osmanlı'nın verdiğini söyler. O, insana inanır ve kendisini insanlığın kaderinden sorumlu tutar. Bu bir sevgi ifadesidir. Bu sebeple insanların yaşayan ve yaşanmış bir kültür sayesinde acılarını yenip yaşayışlarını yüceltebileceklerini düşünür. "Belli bir seviyeye gelen insan için insanlık bir bütündür" (Sosyoloji Notları, s. 270). Cemil Meriç bu insaniyetçilik anlayışını ortaya koyarken millet çapında düşünmeyi ihmal etmez, böylece birtakım gerçekliklerin varlığına vurgu yapmak ihtiyacını duyar: "Eğer, millet çapında düşüneceksek, millet vardır, Osmanlı kültürü vardır, biz varız. Batı'nın teknik üstünlüğü vardır, o kadar". Üstad sadece Batı'nın teknik üstünlüğünü bir gerçeklik olarak belirttiğine göre diğer taraflarına yan bakıyor, demektir. Bu bakımdan Batılılaşmayı bir felaket olarak görür: "Batılılaşmak bize ne kazandırıyor? Şahsiyetsizlik, erimek, yok olmak. Benimsediğimiz bir idam hükmüdür. Avrupalılar için Doğululaşmak diye bir şey tasavvur edilebilir misiniz? Düşüncede, teknikte, tıpta, ilimde asırlarca ilerde olduğumuz halde. Medeniyetler irréductible(birbirine indirgenemez)dir. Batı benim anti-tezimdir. Ben, Batı'yı, yok etmek için, temessül etmek (bu etmemek şeklinde olacak herhalde) için savaşmışım"(Sosyoloji Notları, s. 270). Cemil Meriç, Ahmed Mithat Efendi'den iktibas ettiği "müstağrib" tabirini kullanarak aydınlarımızın birer

müstağrib, yani Batı'nın içinde kaybolmuş kimseler olduğunu söylüyor. Bu bakımdan Batı'nın hümanizmasına da inanmaz. Onu asrın dini olarak görür. Ancak kendisinin de bir hümanizmasının varlığından bahsedilebilir. O, tercihini Doğu'dan, Türk ve onu temsilen Osmanlı irfanından yana kullanır. Kendisini onun temsilcisi olarak takdim eder. Aslında o, Osmanlı irfanına sahip çıkmakla yeni ve ideal bir insan tipi geliştirmek ister. Fakat Cemil Meriç, Osmanlı'nın "gevezelikler" dediği felsefeye ve düşünceye iltifat etmediğini söyler. Düşüncesi ve felsefesi olmayan bir devlet ve medeniyet altı yüz sene yaşayabilir mi? Cemil Meriç Osmanlı hayranı ama Tanzimat'tan gerideki Osmanlı ilmini ve tefekkürünü hiç incelemez; onların olmadığını söyleyip meseleyi kapatır. Bugün Osmanlı tefekkürünü, yazma kaynaklara inerek köklü bir şekilde araştıran kaç kişi var? Kendisinin bazı yönleriyle iyi bildiği Meşrutiyet dönemi fikir adamı ve filozofu, Filibeli Ahmet Hilmi'den bahsederken onun felsefî eserlerinden ve fikirlerinden, maddiyuna karşı çok ciddî ve seviyeli mücadelelerinden hiç söz etmemesi, felsefeyi gevezelikler olarak görmesinden midir? Aynı şekilde İsmail Fennî ve benzerlerinden hiç bahsetmemesini ne ile izah etmek lâzımdır? Ele aldığı düşünürlerin fikirlerini birkaç yüzeysel ama çarpıcı ifadeyle ortaya koyup derinliğe inmemesi neye bağlanabilir?

Cemil Meriç'in Düşüncesinde Felsefenin Yeri

Tabiî Cemil Meriç, hümanizma gibi, bir şeye daha inanmıyor. O da felsefe. Felsefe, onun açısından "bir tereddüttür". Felsefeyi meşru görüyor ama "memduh/öğülmüş" olarak görmüyor. Felsefe bütün ifşalarını eski Yunan'dan beri zaten tüketmiştir. Bu ifşalar da "hakikatte incir çekirdeğini doldurmayan ifşalardır. Osmanlı'nın selîm aklı elbette bu gevezeliklere iltifat etmeyecekti. İslam'ın Devlet-i Aliyye'ye mirası laf cambazlığı değil, "adalet ve imandır". Hamdi Yazır'ın, Taşköprülü Zade Ahmed Efendi'nin ve Nev'î Efendi'nin aksine felsefeyle İslam arasında çelişme olduğuna kânidir. Halbuki Hamdi Yazır, felsefenin yegâne sığınağının İslam olduğunu söylüyordu. Felsefeyi, "incir çekirdeğini doldurmayan ifşalar" ve "gevezelikler" olarak niteleyince sormak lâzım : Kendisi, Rıza Tevfik'in "Kamus-ı Felsefe"sini neden defalarca okudu? Descartes'i, Hegel'i, Voltai-

re'i, Marx'ı, A. Comte'u,Rousseau'yu, Nietzsche'yi, Sartre'ı, Proudhon'u, Plehanof'u ve benzerlerini niçin defalarca okudu? Niçin bunların tesirinde kaldı. Eflatun'un, Aristo'nun, Kant'ın, Bergson'un felsefeleri olmasaydı Cemil Meriç veya başkaları bu nitelikte olabilir miydi? Böyle güzel ve yıkıcı tenkitler yapabilir miydi? Buna mukabil Cemil Meriç, İslamiyet'in mutlak hakikat ve iman olduğunu söylüyor, bir taraftan da onun düşünmeye müsait olduğunu belirtiyor. "İslamiyet'te sınıf kavgası yoktur, çünkü İslam İslam'ın kardeşidir" sözüyle de İslam'da sınıf kavgası yaratmaya çalışanlara karşı çıkıyor.

Sonuç ve Değerlendirme

Cemil Meriç, yazıları, kitapları ve konferansları ile her kesimden okuyanları derinden sarsmayı başarmış bir yazar ve düşünür. Cümleleri ve fikirleri, okuyanların beynine adeta tokmak gibi inmektedir. Kısa ve dolgun cümleleri, tok ifadeleri ve mantığı ile sarsmadık zihin bırakmadı. Edebiyattan, felsefeden, bilimlerden, ahlâktan, tarihten, dine kadar girmediği saha kalmadı. Kimsenin el atmadığı veya gördüğü halde söylemeye cesaret edemediği gizlilikleri araştırdı, ortaya çıkardı ve cesaretle bunları ifade etti. Tabu sayılan her alanla ilgili ciddî tenkitler yaptı. Bu konu da yeni ufuklar, yeni düşünce alanları açtı. Çarpıcı ifadeleri ve fikirleri sağda ve solda bir mutabakat ve yakınlaşma noktası temin etti. Onun için mühim olan, okuma, yazma, düşünme, yeni fikirler üreterek toplumu, uyandırma ve yönlendirme eylemidir. Onun ideolojileri aşan sıradışı bir şahsiyeti var. Denebilir ki, Baha Tevfik ve arkadaşlarının her değeri yıkmasına, saldırmadık değer ve şahıs bırakmamasına karşılık Cemil Meriç, yıkılan ve yıkılmak istenen değerleri ve şahsiyetleri ayağa kaldırmak için çalıştı; bundan dolayı da Doğu'da ve Batı'da yıkmadık sahte kahraman bırakmadı. Cemil Meriç, diyalektiği kullanmayı ve zıtları, paradoksal ifadelerle çelişkileri kullanmayı ve barıştırmayı iyi becerdi: "Münakaşada zafer mağlup olanındır, yenilmek zenginleşmektir." , "Düşünce tezatlarıyla bir bütündür.""Kavga eden cemiyet iyimserdir. Kavga canlılığın ifadesi"dir. "Demokrasi demodedir." "Faşizm devrimci bir sağdır" (Sosyoloji Notları, İletişim, 1999, s. 44). " İnsan bazı bahislerde sağdır, bazı bahislerde soldur. Bu itibarla bu kelimeleri aşmak lâzımdır." "Oryantalizm, kapitalizmin keşif koludur." "Batı benim anti-tezim-

dir.", "Tarih,insanla madde dünyasının çatışmasından ibarettir.", "Liberalizmin hürriyeti, hür bir kümeste hür bir tilki hürriyeti." gibi sloganımsı ifadeler onun tezatlarla nasıl oynayabildiğini ve okuyanların zihinlerini nasıl karıştırabildiğini gösteren örneklerdir. Meriç, İslamiyet hakkında da farklı ifadeler kullanır: "İslamiyet mutlak hakikattır,fakat bu düşünceyi menetmiş olduğu mânâsına gelmez.", "İslamîyet sınıf kavgasını körükleyemez. Çünkü İslâmiyet'te sınıf kavgası yoktur, çünkü İslâm, İslâm'ın kardeşidir." "Kur'an'da bir iktisat sistemi yoktur fakat sosyal adalete yönelen bir ahlâk vardır" (Sosyoloji Notları, s.165,269) O, tam ve mutlak olanın peşindedir.

Şimdi onun düşüncesinin değerlendirmesini, kendisinin Hilmi Ziya Ülken'e sorduğu sorulara dayanarak yapmaya çalışalım:

Cemil Meriç, Hilmi Ziya Ülken'de arayıp da bulamadığı düşünür veya aydın özelliklerini kendinde taşımakta mıdır? "İnsanımızın şuurunda bir kıvılcım tutuşturabilmiş midir?" Evet, tutuşturabilmiştir. "Bir fecir veya yangın parıldatabilmiş midir?" Bu soruya da müspet cevap verip parıldatabilmiştir, diyebiliriz. "Bir büyük düşüncenin taşıyıcısı veya yaratıcısı olmuş mudur?" Hayır, böyle bir şey yoktur. Bir büyük düşüncenin veya tarikatın temsilciliğini yapmayı zaten kendisi açık bir şekilde reddediyor. O, kendi "Ben"ini ve "tam"ını kendisi kurmak ister. Bu eylem de uzun bir süreç olup kendi "Ben'indeki "göre"lileri ayıklamaya dayanır. C.M., bu bakımdan ne şuna buna "göre"liği, ne de şunun bunun "gibi"liği kabul eder. Bir büyük düşünce hareketi yaratmak da milyonda bir insana ya nasip olur veya olmaz. "Bir içtimaî ve felsefî mektebi temsil etmiş midir?" Hayır, böyle bir şey de yoktur. Bir içtimaî/toplumsal veya felsefî okulu temsil etmiş olmak için çeşitli felsefî ve toplumsal okulları derinden tetkik etmiş olmak, sonra da onların arasında mukayeseler yaparak birini tercih etmek, onu temessül etmek ve onun hakkıyla temsilcisi olmak lâzımdır. Cemil Meriç, hiçbir felsefî ve içtimaî okulu mukayeseler yapacak kadar derinliğine tetkik etmiş değildir. Zaten felsefî düşünceye gevezelikler olarak bakan bir kimseden de böyle şeyler beklemek mümkün değildir. Öyleyse Hüseyin Cemil Meriç'in yakın dönem Türk düşüncesindeki yeri ve değeri nedir?

Onun önemi, Meşrutiyet'te gelişen ve daha sonra iyice körelen tenkitçiliği ve eleştirme zihniyetini tekrar canlandırmış olmasında, kafalarda köklü bir zihniyet değişikliği yapmaya çalışmasında yatar. Bunun tabiî bir neticesi olarak da onun farklılığını, özgünlüğünü ; bir şuur, bir parıltı meydana getirmiş olmasında , Osmanlıyı kendi içinde âhenkli bir bütün gibi ele alarak "Avrupa'nın bikr-i fikri ile Asya'nın akl-ı pîrânesi"ni evlendirmek gibi imkansız görünen bir idealin peşinde koşmasında, Tanzimat'tan beri aydınların aldanmışlığını, hainliğini açıklamasında, insanların diyaloğa girerken kendi kendileriyle de bir münasebet içine girmeyi öğretmesinde, bunları yaparken kendi ahlakî bütünlüğünü korumaya dikkat etmesinde, her defasında kendisini yenilemeye çalışmasında aramak lâzımdır.. Yoksa yeni bir fikir hareketi meydana getirmek, özgün bir düşünce sistemi kurmak, söz konusu değildir. O, düşüncenin önündeki bir kısım engelleri kaldırabilmiş olmakla zaten fikir hayatımıza bir çeşit işlerlik kazandırmasının şerefini taşıyacaktır. O, bir gerçek münevver olarak halkı ve aydınları aydınlatmış, "yalanların maskesini yırtmış", Türklüğünden, Müslümanlığından utanç duymayan, onlarla iftihar eden yeni ve canlı bir nesil yetiştirmeye çalışmış bir okyanustur. Ama maalesef derinliği olmayan bir okyanus. Denebilir ki o, fikir dünyamızda kendi başına parıldayan "münzevî" bir kutup yıldızıdır. Mekanı cennet olsun.

Kaynaklar:

Cemil Meriç'in kendi eserleri

Cemil Meriç, Kırk Ambar, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1980.

Cemil Meriç, Bu Ülke, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Cemil Meriç, Sosyoloji Notları ve Konferanslar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Cemil Meriç, Mağaradakiler, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1978.

Cemil Meriç, Jurnal, İletişim Yayınları, Cilt I, İstanbul, 2002.

Cemil Meriç, Umrândan Uygarlığa, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1974.

Cemil Meriç, Kültürden İrfana, İnsan yayınları, İstanbul,1986

Cemil Meriç hakkında yapılan bazı araştırma eserleri:

Mustafa Armağan, Düşüncenin Gökkuşağı Cemil Meriç, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001.

Ahmet Turan Alkan, Doğu ve Batı Karşısında Cemil Meriç, Akçağ Yayınları,Ankara 1993.

Kızı Ümit'le birlikte. (1947)

Metinlerarasılık Odağında Cemil Meriç'te Doğu-Batı Sorununa Kısa Bir Bakış

Güney Çeğin *

Hiç kuşkusuz, Türk düşünce dünyasının bilimsel / düşünsel / akademik kayıtsızlığına en fazla maruz kalan aydınlarından birisi Cemil Meriç'tir. Fikir dünyamızdan, hakkında atıp tutma konusunda bu denli bonkör davranılan az düşünür çıkmıştır: Mütecessis bir ansiklopedist, 'doğucu' bir münzevi fikir işçisi, tutkulu aşk mektupları yazarı, fildişi kulenin ebedi sakini, "ne sağcıdır ne solcu, somuncudur somuncu", deneme yazarı, üstad, gerici, kalem erbabı bir retorikçi, pür sosyolog vs. Kısacası ona ilişkin yapılan değerlendirmeler, fasit bir daire içerisinde döner durur; ya Cemil Meriç'in bir düşünür olarak büyüklüğünü ortaya koyabilmek için, onu göklere çıkaran methiyeler düzülür ya da Cemil Meriç, analitik bir biçimde okunmadan ve anlaşılmadan mahkûm edilir.

Eğer ülkemizde her iki yorumlama/ifadelendirme (teslimiyetçi bir olumlama ve afakî bir olumsuzlama) tarzının sakıncalarını içeren bilimsel bir prosedürün zorunlu kılındığı bir entelektüel alan kurulmuş olsaydı, bu sorun kendiliğinden çözülür müydü? Bu soru bizi bir başka soruya daha götürür: Türk düşünce dünyamızın düşünsel haritasını çıkaracak bir enstitü inşa edilmeden bu skolâstik etiketlemelerden kurtulmak mümkün müdür? Doğrusu şimdilik bu pek de mümkün görünmüyor: Hele de akademik hayata yerleşip köklüleşen o sembolik âlemin yarattığı fikr-i sabitlik (akademik doxa) akademisyenler arasında fazlasıyla prim yaparken. Kurtuluş Kayalı Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı adlı kitabına yazdığı girişte, fikir âlemimizdeki müzminleşmiş so-

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

runların en önemlilerinden birine, düşünsel duyarlılık eksikliğine dikkat çekerken benzer kaygılardan dem vurur:

> *Zaten düşünce adamlarının metinleri de rötuşlanarak sunulmuyor mu? Türk düşünce adamlarının düşüncelerinin anlaşılması duyarlılıklar yüzünden önemli sınırlılıklar taşıyor. Aslında Türk entelektüellerinin düşüncelerine müdahale edildikleri yerlerde hassas olmak ve düşüncelerinin yaygın yaklaşımlarla bütünleştirilerek sunulduklarını bilmek entelektüel tarihi anlamanın da yolunu açabilir (vurgular benim; Kayalı, 2000:14).*

Bundan ötürü çıkış noktamızı Şerif Mardin'in bir yazısında dile getirdiği kayda değer bir öneriden alsak iyi olur. Mardin, günümüz Türkiye'sini temel alacak çalışmaların, örneğin bir Durkheim ya da Marx'a oranla, diyalojik öğeleri betimlemesi ve ritüel hiyerarşi düzeneklerini açıklaması bakımından Mikhail Bakhtin'den hareket etmesi gerektiğini, ancak bunu gerçekleştirmek isteyenlerin de öncelikle Türk tarihinin "çok katlı derinliği"ni sosyal-analizin merkezine taşıması gerektiğini vurgular (Mardin,1997:69-70). Bu yerinde saptamanın öncelikli olarak, Türkiye'de düşünsel topografya üzerine kafa yoranların yeni sosyal-bilimsel yönelimlerden hareketle, kendi toplumsal-tarihsel gerçekliğimizi kavramasına yönelik bir çağrı olarak algılanması gerektiği kanaatindeyim. Tartışmayı genellikle edebiyat metinlerinin intihal olup olmadığı ekseninde gündeme getirilen metinlerarasılık bağlamına oturtmak istiyorum. Çünkü Cemil Meriç'in yazı yazma biçiminin bu yeni yönelimle dolaylı bağlantısının olduğunu, Mikhail Bakhtin'in "her metnin her daim diyalog" halinde olduğu tezinin Meriç metinlerinde de kendini gösterdiğini düşünüyorum.

1960 sonrası tüm yazınsal analizlerin artık zorunlu bir merhalesi olarak kabul edilen metinlerarasılık (L'Intertextualité'), iki ya da daha fazla metin arasında bir söyleşim biçimi, sürekli bir alışveriş, bir anlamda bir tür konuşma şeklinde anlaşılmalıdır. Başta kavramın kuramsallaştırıcısı olarak tanınan Julia Kristeva olmak üzere, Roland Barthes, Michael Riffaterre ve Harold Bloom'un teorik girişimleriyle "metinlerarası ilişkiler", edebi analizlerin (ve bu yazıda işleyeceğimiz toplumsal-siyasal analizlerin) merkezi kavramlarından biri du-

rumuna gelmiştir. Herhangi bir yazar, başka bir yazarın metninden parçaları kendi metninin dolayımında eriterek/özümseyerek yeniden-yazdığından metinlerarasılık, bir yeniden-yazma işlemi olarak da algılanabilir. Bu noktada, hiçbir metnin eski metinlerden bütünüyle bağımsız olamayacağı düşüncesi ön plana çıkar. Edebi geleneğe bir tür öykünme işlemi olarak anlaşılan kavramın çerçevesinde, her metin önceki metinlerden aldığı kesitleri yeni bir birleşim düzeninde bir araya getirmekten ibarettir (Aktulum, 1999:17-8).

Metinlerarasılıkta iki önemli düzlemle karşılaşırız. İlkin, kendisinden yararlanılan, alıntı yapılan, çağrışım yoluyla akla getirilen ya da varlığından bahsedilen metin düzlemi; diğeri de faydalanan (kurmaca eser) düzlemi ki, bu ikincisine "ana metin", diğerine de "eklenti metin" diyebiliriz. Söylemsel parçaların bir kolajı durumundaki "metinlerarasılık", işte bu ana metinle eklenti metin ilişkisini anlamlandırma/yorumlama yönteminin adıdır.[1] Bu noktada metinlerarasılığın işaret ettiği şey, anlamlandırma pratiklerinin muhtelif anlamlandırma sistemlerinin yeniden eklemlenmesinden, yeni bir konuma aktarılmasından ve yinelenirken farklı kılınmasından ibarettir. Böylece metnin, metinlerarasılıktan doğan semiyotik çok değerliliği, sonuçta çok anlamlılığı da olanaklı kılar (Erdoğan, 1994:42).

Tarihin Çok Katlı Derinliklerinde Gezinen Münzevi Bir Mütefekkir

Türk düşüncesinde nadir eleştirel vizyonlar ortaya koyan Cemil Meriç'te de gözlemlenebilen metinlerarası alışveriş, yapısal düzeyden ziyade tematik düzeydedir. Ördüğü metni tıpkı bir alıntılar mozaiği gibi örüp, farklı metinleri kendi metninin gövdesinde usta bir retorikle eriten yazarımız, eserlerini son derece güçlü bir etkileşim içerisinde oluşturmuştur. Metinlerinin büyük bir bölümü (didaktik olanından koyu spekülatif olanlarına dek geniş bir yelpazede) yerleşik kanaatlerden uzak, açık-uçlu, akademik söylemin durgunluğundan kurtulmuş ve devingendir. Bütün yönlere açık olan ve farklı momentlerin, ayrımların ve benzerliklerin örgüsü biçiminde birbiri içine geçen, bir öğenin yekdiğerine bağlanabildiği bu metin tasarımında diyalojik bir yönelim göze çarpmaktadır.[2] Tür itibariyle sosyolojik bir deneme özellikleri gösteren Meriç yazısı, bilgi-

yi temsil olarak gören anlayışın aksine metni yaratıcı bir süreç olarak görür. Bu bağlamda anlaşılan

> *...sosyoloji metni, dünyayla ilgili hakikatin şeffaf taşıyıcısıdır. Barthes, bilimsel hakikatin 'paternal terör'ünden yalnızca 'yazının kopabileceği'ni iddia ederek 'dilden kopuk...teolojik bir hakikat kurmacası'ndan söz etmektedir. Yazı 'gerçekliği' ve gerçeklikte temellenen her türlü hakikati rahatsız eder; yazı ayrıca, toplumsal ilişkilerin dışında duran objektif bir gözlemci olgusunu da rahatsız etmektedir. Tartışabileceğimiz tek gerçeklik kültürel bakımdan üretilmiştir. Bundan dolayı bilimle uğraşan kişi dilin içindedir, dilin toplumsallığıdır; bilimle uğraşan kişi kültürel yolla üretilmiştir (Game/Metcalfe,1999:118-9).*

Bu çerçevede Cemil Meriç'in, 1950 sonrası döneminin hâlihazırdaki yazınsal tarzından farklı bir güzergâha yönelddiği iddia edilebilir. O halde, ilk olarak kendisini münzevi bir fikir işçisi olarak gören ve kalemiyle düşünen Meriç'in yazısının, metinlerarasılık ve doğu-batı sorunu dolayımında sosyolojik pratiğe yansıyan içerimlerinin neler olabileceği üzerinde duralım.

Meriç'in, metinlerarasılık dolayımında Doğu ve Batı düşüncesi arasında kurmaya çalıştığı köprü, Riffaterre'nin ifadesiyle "geçmişteki semiyotik pratik"in temellük edilişi, bir anlamda tradisyonun/geleneğin yeniden üretilmesi anlamına geliyordu. Onun açısından modernleşmenin tarihi, kökenlerini Osmanlı tarihinden alabilecek bir kimliğin reddiyle örtüşmekteydi. Dönemin modern düşünürler panteonundan farklı biçimde, Osmanlı'yı bir medeniyet çerçevesi ya da kültürel referanslar bütünü olarak gören yazar, özcü denebilecek bir perspektifin ötesinde, karmaşık ve belirsiz bir çağdaş Türk kimliği arayışına girdi. Öte yandan Sayın'ın belirttiği gibi, bir "Hindistan'ı Avrupa'nın karşıt bir parçası olarak ilan etmemek için, Hegel sonrası çağın ikilemeci söylemine büyük olasılıkla bilinçli olarak" (1996:43) karşı çıktı ve Ganj kıyılarında yaptığı düşünsel yolculuklarla iki kutbu uzlaştırmaya çalıştı. "İkinci bir Rönesans"a önayaklık eden Hind'in cangılında keşfettiği hakikat "bütün inançlara söz hakkı tanıma" özelliğiydi. 'İnsan beyninin iki yarım küresi' olarak gördüğü doğu ve batının nasıl uzlaşacağı sorusunun yanıtı ise oldukça iyimserdi: Avrupa, öteki'nin farklılığını yok

etmeyi istemeksizin, öteki'yle bir araya gelip kaynaşacaktı. Meriç, bunu metinlerinde ve kafasında kısmen gerçekleştirmişti, ancak şimdi sıra insanlardaydı. Ne var ki, bu arada-kalmışlık hali ve doğu'ya yöneliş, öteki'nin karşısında anti-hümanizmle ve Avrupa-merkezcilikle suçladığı Avrupa'ya bir alternatif oluşturabilecek miydi?

Cemil Meriç'in doğu ve batı karşısındaki duruşunu analiz etmek için öncelikli olarak bir takım kavramların izahı şart. Bilindiği üzere O'nun yazılarında açıklığa kavuşturmak için büyük çaba sarf ettiği kavramların başında irfan-kültür ve medeniyet-umran kavram çifti gelmektedir. Meriç'in doğuyu batının yanına yerleştirme konusunda üzerinde durduğu kilit terim "irfan" kavramı olmuştur. Monadolojik bir kültür kavramının yerine bilgi ve bilme, eğitim ve gnosis anlamını taşıyan ve belirli bir halkın tekelinde olmayan "irfan" kavramı önerilir:

> *İrfan, düşüncenin bütün kutuplarını kucaklayan bir kelime. İrfan, insanoğlunun has bahçesi. Ayırmaz, birleştirir. (...) İrfan kendini tanımakla başlar. (...) Tecessüsü madde dünyasına çivilemeyen, zekâyı zirvelere kanatlandıran,*

Sedat Yenigün'le bir çalışma esnasında. (1976)

uzun ve çileli bir nefis terbiyesi, irfan. Kemâle açılan kapı, mealle taçlanan ilim. (...) İrfan, insanı insan yapan vasıfların bütünü. (...) İrfan, dinî ve dünyevî diye ikiye ayrılmaz, yani her bütün gibi tecezzi kabul etmez" (1986:11).

Kültür, Herder'in sözleriyle "mutluluk merkezlerini, dairelerin ağırlık merkezleri gibi kendi içlerinde taşıyan" yerli, türdeş ve karıştırılamaz bir bütün olarak tanımlanırken (Sayın,1996:43), Meriç'in önerdiği irfan kavramı yapılacak çözümlemeler açısından, 'kültür-aşırı' bir anlayışı vurguladığı için sözde kutuplaşmaları kapsayan ve bir araya getirip karıştıran eşitlik momentlerini de kavrayabilir ki bu daha tercihe şayandır. Bu açıdan bakıldığında, Avrupa'yı Hind'in bir devamı saymak, Avrupa'nın sırtını Olemp'e dayadıktan sonra Avrupalılaştığını söylemek ve dünyaların çokluğuna hakkını vermek zor olmasa gerek.

Türk düşünce hayatı açısından, Doğu-Batı sorunu genel olarak "Batılılaşma" ekseninde değerlendirilegelmiştir. Bu bağlamda Meriç için, Avrupa mefhumu kartografik olmaktan ziyade kültürel bir ifade olarak anlam taşır. Ortak değerler manzumesi ve birlikte vücuda gelen birikimler, müşterek bir bilinci meydana getirmiştir. Ancak Avrupa, kendinden olmayanı "öteki" olarak tanımlama gafletine düşerken aydınımız da Avrupalılaşma ihanetine (bilinçsiz bir tek çizgili modernleşme anlayışına) düşmekte tereddüt etmez. İşte bu noktada Türk aydınının bayraklaştırdığı bir kavram girer devreye: Civilisation/ Medeniyet.

Tanzimat intelijansiyasının meçhulü olan bu mefhum sonraları bir bayrak olmuş... Tarihlerinden kopan bir avuç şaşkının omuzladığı bir teslimiyet bayrağı. Avrupalılaştırmak. Giderek bu mefhum da fazla dar, fazla gurur kırıcı bulunur. Yerine yeni bir yalan bayraklaştırılır: Batılılaşma, şuurlanan Doğu bu kelimeden de tedirgin olunca, modernisation sahneye çıkarılır (1980:266).

Tanzimat aydınlarının kafasındaki medeniyet, ancak Avrupa'ya ulaşmakla yakalanabilir. Tanpınar'ın deyişiyle, "Bu devrin ilk ideolojisi medeniyetçiliktir". Ne var ki "medeniyet" kavramı daha lügatimize bile girmemişken, Mustafa Reşit Paşa Paris'ten yolladığı mektuplarda "civilisation"u "terbiye-i nâs ve icrâ'y-ı nizâmat" olarak tarif eder. Namık Kemal'de medeni olmaya direnen

milletlerin "akvâm-ı mütemeddinenin esiri" olacaklarını yazar. Tunuslu Hayreddin Paşa ise, Batı'daki üstünlüğü adalet ve özgürlük düzenine bağlayarak, bir zamanlar onların bizi taklit ettiğini, şimdi de taklit sırasının bizde olduğu önerisine yönelir. Cemil Meriç'e göre burada yapılan temel yanlış, kültür yerine irfanı tercih etmeyişimiz gibi, medeniyet kavramı yerine de ümranı tercih etmememizdir. Hâlbuki ümran daha derin ve kapsayıcı bir kavramdır: "İslam bu keşmekeşten asırlarca önce kurtulmuş. Medeniyet ve kültür aynı kültürün iki cephesi. Bütün tek kelimeyle ifade edilmiş: ümrân" (1986:15).

Ne Batı'nın 'bikr-i fikri' ile Doğu'nun 'akl-ı piranesi'ni birleştirme hülyasındaki Şinasi'nin Doğu-Batı sentezine ne de muhtelif ideolojik reçetelere prim vermeyen Cemil Meriç'in eleştirisinin odak noktası, doğal olarak yabancı bir medeniyetten iktibasta bulunan aydınlarda (onun deyişiyle müstağriplerde) toplanır. İdealler silsilesinde iletişimsel değerler, moralizm ve pedagojik öğeler içeren Tanzimat'tan bu yana Osmanlı-Türk aydınlarının zihninde hep bir "deneycilik" kavramı barınmayı sürdürmekte, fakat bu da "bize göre..." kılmaya yönelik bir modeller terkibine dönüşmektedir (Baker,2000:164). Öyle ki selefi olan ulemadan farklı bir şekilde, inhitat duygusuyla kendi irfanına olan itimadını yitirince Osmanlı aydını Batı'nın "Putlarını takdis eder, hayranlıklarını benimser. Dev papağanlaşır" (1996:68). Fikriyat ithalinin sıkça gözler önüne serildiği "Umrândan Uygarlığa" adlı eserinde Cemil Meriç; yeni tanıdıkları bir dünyanın şaşaasıyla gözleri kamaşan bu hayalperest nesiller için, medeniyetin anlamının, bir teslimiyet veya bir temessül olduğu tesbitini yapar (1996:85). Ne de olsa Tanzimat, "uçuruma açılan tereddiler dehlizi"; Tanzimatçılar da "gafil bir entelijansiya, sirenlerin şarkılarını dinleyerek diyar-ı küfre yelken açanlar"dır. Şu tesbitler de ona aittir: "Avrupa'da okuyan, Tercüme Odası'nda yetişen, yeni bir dünyanın iğvalarına herkesten çok maruz bulunan entelijansiya (aydınlar), halktan koptu. Sonra başsız kalan kitle, ihtişamlı mazisinden uzaklaştırılmaya çalışıldı." Doğu'yu inkar eden bu küçüklük kompleksinin ardında ne tarihimiz ne de uzviyetimiz vardır; teşhis cemiyetin sözcüsü olmayı unutan ve redd-i maziyeyi maharet sayan aydının ihanetidir.

Dönemin entelektüel atmosferiyle birlikte düşünüldüğünde Meriç, daha çok zihinsel spekülasyonlar itibariyle kalemini oynatırken, sözgelimi Niyazi Berkes-İdris Küçükömer eksenli süren Doğu-Batı tartışması akademik bir çizgiye sahipti. Siyasal söylem düzleminde Meriç'in sabit-dışı tutumunun aksine sol gelenek çevresinde olmalarına rağmen farklı yollardan meseleye yaklaşan Berkes ve Küçükömer'den ilki merkezin dili haline gelirken diğeri çevrenin dili olacaktı. Niyazi Berkes, modernleşme çabalarında "din ve dünya işlerini ayırma" davasını temel ölçek alıyordu. "Türk Düşününde Batı Sorunu" (1975:293) adlı eserinde zihniyet dünyamızda Batı'nın bize dönem dönem nasıl gözüktüğünü (önce Hıristiyan dünyası olarak, sonraysa sırasıyla Avrupa devletleri olarak, emperyalizm olarak ve sonunda çağdaş uygarlık olarak) titizlikle tasvir eden Berkes'in asıl sorunu emperyalist yüzlü Batıdan bağımsız nasıl Batılılaşacağımız sorunuydu. Çünkü Tanzimat'tan beri sürdürülen Batılılaşma, bu soruya bir çözüm getirememiş ve Batıya bağımlı kalmıştı.

Küçükömer ise farklı bir tezle çıkacaktı yola. Osmanlı-Türkiye'nin toplumsal evrim sürecinin bir türlü kapitalizmi doğuramaması, kurumların Batı'dan alınmasının sağlıklı bir toplumsal yapı inşa edememesiyle sonuçlanmıştı. "Düzenin Yabancılaşması" (1989:91) adlı nev-i şahsına münhasır eserindeki şu sözleri çarpıcıydı: "Tarihi toplum dokusu kapitalist olan batının üst yapı kurumlarını, Türkiye toplumunun başka dokulu yapısına dikmeye, ona bağlamaya çalıştıkça ve buna bağlı olarak kapitalist yetiştirmeye gayret ettikçe ne olacaktı? Şu olacaktı; Bir bünyenin kendisine takılan başkasına ait dokusu farklı böbreği ya da kalbi atmak istemesi gibi, Türkiye'nin tarihi toplum yapısı da batı kurumlarını kabul etmeyecekti". Bu noktada salt üstyapı kurumlarının alınmasını doku uyuşmazlığı metaforuyla açıklayan Küçükömer, Türkiye'deki batılılaşmayı "sözde bir kültür devrimi" (s:99) olarak tanımlamıştı.

Cemil Meriç ve başka isimlerle de farklı bağlantılar kurulabilir. Bizim perspektifimizden bu bağlantılar son derece önemlidir. Çünkü bu yazıda incelediğimiz eleştirel profilin, düşüncede sabit noktaları yurt edinmiş sığ bir çoğunluktan daha fazla kişiyi ilgilendirdiğini görmemize yardımcı olur. Neticede

Meriç için, doğu-batı kavramlaştırmasında alınacak temel kriter, modernizasyonu içeren maddi ilerleme ve bunun sonucu gelişen konformizm değil, tarihi ve insanı bir bütün olarak kucaklayan umrândır. Tefekkürün ne doğunun ne de batının tekelinde olmadığını savunan Meriç, Kipling'in "Doğu Doğudur, Batı Batıdır" sözüne verdiği karşılık, meseleyi algılayış biçiminin özlü bir ifadesidir: "Batı Doğudur, Doğu da Batı". Belki de, Johannes Fabian'ın gelenek ve modernlik karşıtlığı için söylediği ironik yorum, bu mukadder karşıtlık için de geçerli: "berbat metaforik lafazanlık". Ne var ki hegemonyacı ve tekelci Batı medeniyetinin 20. asır itibariyle paradigmatik temelinin ciddi bir sarsıntı geçirdiğini söylemek de oksidantalistik bir sav olmasa gerek. Çünkü "endizm"/ "sonculuk" adını verdiğimiz fiktif bir melankoli duygusunun ardında ciddi sorunlar yatmakta: Sonculuk akımları, Ahmet Davutoğlu'nun "Bunalımdan Dönüşüme Batı Medeniyeti ve Hıristiyanlık" (2000/2:1-74) adlı makalesinde çerçevesini çizdiği gibi, yeni dünya düzeni söylemine teorik destek sağlayan ve ilerlemeci zaman anlayışının ürünü olan 19. asırdaki tarihselciliğin yeni matrislerdeki tezahürüdür.[3]

Medeniyetler çatışması gibi bir aldatmacayı dayatmaya çalışan Amerikalı sosyal bilimcilerden yıllar önce Cemil Meriç'in söylediği şu söz Batı'daki Güliver kompleksinin bir süre sonra çekmeye başlayacağı iktidar(sızlık) sorununun da kökeni olarak okunabilir: "Biz kıt'alar arasında ezelî bir savaş olduğuna inanmıyoruz. Savaş, Avrupalının ruhundadır... Sınıflar arası savaş, milletler arası savaş, tabiata karşı savaş. Nizamını bir türlü kuramayan bu tedirgin ruh, arzı geniş bir salhâneye çevirmiştir ve çevirmektedir" (1980:227-8). Zaten "çöküş"lü ve "son"lu değerlendirmeler yapan sayısız yapıtın yazıldığı Batı yazınında Avrupa'nın kibre varan özgüveninde ciddi yarılmaların yaşandığını rahatlıkla görebiliriz. Spengler'in "Batının Çöküşü", Hugo Dingler'in "Bilimin Çöküşü", Paul Kennedy'nin "Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşü", Henderick'in "Asya Krizi ve Sonrası Asya'nın Çöküşü", Bardieff'in "Yeni Zamanların Sonu", Brunetière'in "İlmin İflası", Feyerabend'in "Akla Veda", Paul Valery'nin "Tinin Bunalımı", Jeremy Rifkin'in "Çalışmanın Sonu", J. Lewis Gaddis'in "Amerika ve Soğuk Savaşın Sonu", Bell'in "İdeolojinin Sonu", François Partant'ın "Kalkınmanın Sonu", John Lukacs'ın

"21. Yüzyılın Sonu ve Modern Çağın Sonu", Vattimo'nun "Modernliğin Sonu" ve Fukuyama'nın "Tarihin Sonu ve Son İnsan"... Bu sonculuk fetişizminin ardında yatan nedir? Her şeyi tarihe bağlayan Hegel mi haklı, yoksa tarihin bir tekne kazıntısı olduğunu söyleyen Nietzsche mi?

Notlar:

* Pamukkale Üniversitesi Fen-Edb. Fakültesi Sosyoloji Bölümü. Araştırma Görevlisi.

1 Herhangi bir metnin çağrışım ve imâlarla metinlerarasılık özelliği barındırması ve Eco'nun (1992:18) deyişiyle "açık yapıt" (opera operta) olması, her bir muhatabın metin üzerinde kendi çapında birşeyler anlaması, bunların yorumlarıyla metnin yeniden doğmasıdır. Bir anlamda yazar, yorumcuya tamamlanacak bir yapıt sunmaktadır.

2 Cemil Meriç'in ne sağda ne de solda konumlanamamasının ve epistemolojik bir bunalım yaşayarak zorunlu bir araf-sakini olmasının ardında da kısmen metinsellik anlayışı yatmış olabilir.

3 Aynı yazıda Davutoğlu, bu tip teorilerin temel bir açmazından bahseder: sonculuk teorileri, toplumsal realiteyi açıklamaya çalışırken metodolojik sapmalardan kaynaklanan spekülatif önermelere dayanmaktadır. Dolayısıyla, bu teoriler Mills'in soyut amprizminde olduğu gibi bütüncül bir çerçevenin küçük parçacıklarını kullanarak pragmatik siyasal pratiğe uygun anlık tasvirler yapmakla mı yetiniyorlar, yoksa gerçekten tarihsel süreci zaman-mekan boyutunda analize mi çalışıyorlar? sorusu yanıtlanmalıdır.

Kaynakça:

Aktulum, Kubilay (1999), Metinlerarası İlişkiler, Öteki Yay., Ank.

Baker, Ulus (2000), Aşındırma Denemeleri, Birikim Yay., İst.

Berkes, Niyazi (1975), Türk Düşününde Batı Sorunu, Bilgi Yay., İst.

Davutoğlu, Ahmet (2000/2), "Bunalımdan Dönüşüme Batı Medeniyeti Ve Hristiyanlık", Divan Dergisi, Bsv Yayınları, İstanbul

Eco, Umberto (1992), Açık Yapıt, (Ç:Yakup Şahan), Kabalcı Yayınları, İst.

Erdoğan, Necmi (1994), "Metinlerarasılık, Hegemonya Ve Siyasal Alan", Toplum Ve Bilim, Sayı:63, İst.

Game, Ann- Metcalfe, Andrew (1999),Tutkulu Sosyoloji, (Ç:Osman Akınhay), Ayrıntı Yay., İst.

Küçükömer, İdris (1989), Düzenin Yabancılaşması, Bağlam Yay., İst.

Mardin, Şerif (1997), "Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler", Çev. Nurettin El Hüseyni, (Ed) Sibel Bozdoğan Ve Reşat Kasaba, Türkiye'de Modernleşme Ve Ulusal Kimlik İçinde, İst., Tarih Vakfı Yurt Yay.

Meriç, Cemil (1986), Kültürden İrfana, İnsan Yay., İst.

Meriç, Cemil (1996), Umrandan Uygarlığa, İletişim Yay., İst.

Meriç, Cemil (1980), Kırk Ambar, Ötüken Yay., İst.

Sayın, Zeynep (1996), "Cemil Meriç:İrfan Ve Hindistan", Birikim, Sayı 92, İst.

Cemil Meriç ve Edward Said: Oryantalizm Üzerine

Aytaç Yıldız *

Cemil Meriç hakkında düşünmek ve yazmak meşakkatli bir uğraştır ve bu kadar üretken biri hakkında, ortada neredeyse yok denecek azlıkta çalışma olması da muhtemeldir ki bununla ilgilidir. Yakın zamanda kaleme alınan bir makalede şöyle denmektedir: "O, diyalektiği bir metot olarak uygulayan 'serazad' bir düşünür; sonunda titreyip kendine/hidayete dönmüş, hidayete ermiş, hak yolunu bulmuş eski bir Marksist; Doğu ile Batı ve/veya 'muhteşem bir mazi' ile 'muhteşem bir istikbali' birbirlerine bağlamanın yılmaz misyoneri; Avrasya idealinin öncüsü; müzik zevk ve anlayışından dil ve din konusundaki görüş ve tavırlarına kadar Türk-İslam sentezinin ete kemiğe bürünmüş prototipi; son ve mükemmel Osmanlı veya bu temelde komple sistematik bir düşünür; postmodernizmin ilk yerli öncüsü ve temsilcisi…". Kadir Cangızbay bu satırlarını "kendisi hakkında bu kadar çok çeşitli ve birbirine zıt/birbirine uzak tanımlamalar getirilen başka biri herhalde çok az bulunur" (Cangızbay, 2004:533) cümlesiyle tamamlamaktadır. Gerçekten de Cemil Meriç söz konusu olduğunda "ne yapılacağına" karar vermek epey bir düşündürtmekte; yazılanlar silinip, konuşulanlar unutulup, söylenenler geri alınıp her şeye yeni baştan başlama mecburiyeti bile doğabilmektedir. Onun kitapları, makaleleri ya da diğer yazılarının elde hazır olması bu durumu aşmaya yetmemekte, tersine iyice zorlaştırabilmektedir de. Türkiye'de aydın sosyolojisi alanının önde gelen isimlerinden Kurtuluş Kayalı'nın belirttiği üzere Meriç'in makaleleri ço-

* Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

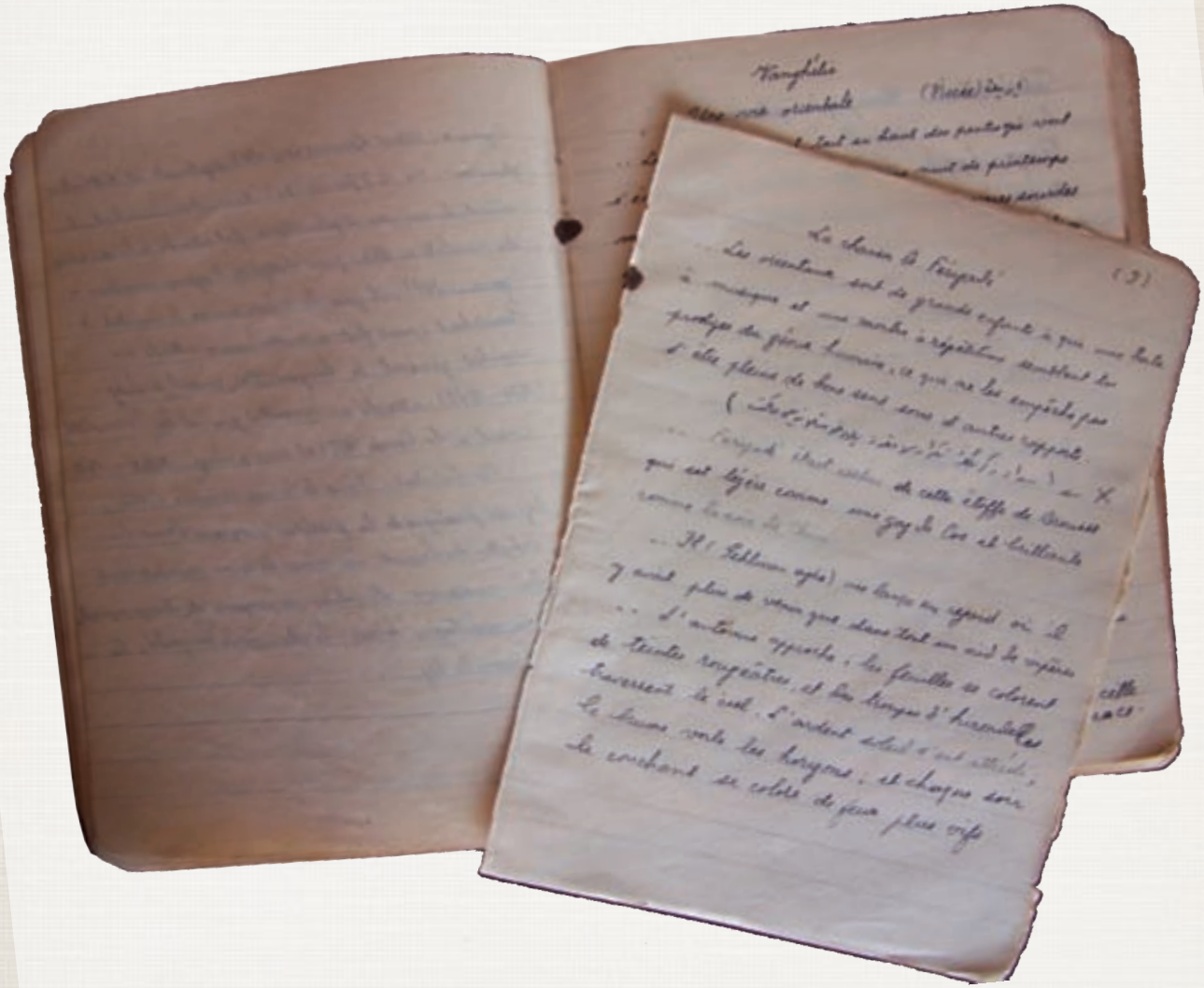

Cemil Meriç'in notları.

ğunlukla mevcut entelektüel ortamın eleştirisi üstünedir ve "...Cemil Meriç'in düşünsel serüvenini kitaplarından yakalamak mümkün değildir" (Kayalı, 2001:227).

Bütün bunların baştan söylenmesinin nedeni şudur: Meriç'te belirli bir özgül temanın bütünlüklü, sürekli ve tutarlılık arz eden sarih bir mevcudiyetini aramak keyifli ve heyecanlı olmakla birlikte, bulmak hiç de kolay değildir. Kendi kişisel serüveni ile fazlasıyla içli dışlı olan fikirleri ve bakış açıları, ne bunlardan bağımsız bir değerlendirme yapmaya ne de bunlarla birlikte incelikli bir incelemeye izin vermemekte, büyük bir direnç sergilemektedir denebilir. Elbette bu, hiçbir biçimde eserleri üzerinden sağlıklı, kalıcı bir tartışma yürütülemeyeceği anlamına gelmez. Çünkü her şeye rağmen ortada düşünmeye çağıran kışkırtıcı bir ses, engin bir bilgi kümesi, bu kümeyi ısrarla yorumlayan, evirip çeviren, onunla didik didik uğraşan ateşli bir zeka ve en üstte de olağanüstü bir üslup durmaktadır. O nedenle de üzerinde düşünülmeyi fazlasıyla hak etmektedir.

Bu yazının amacı, yukarıdaki çerçeveyi hatırda tutmak kaydıyla, Cemil Meriç ile Edward Said arasında oryantalizm ekseninde bir karşılaştırma yapmaktır. Önemi ise, Türkiye'de Said ve eseri hakkında entelektüel değerlendirme yazıları kaleme alıp, eleştirel bir perspektiften olaya yaklaşan ilk kişinin Cemil Meriç olmasıdır. Bu, Türkiye'de o tarihten bu güne aydınlarca yürütülen oryantalizm tartışmalarının hem kısmen kökenini hem de niteliğini gösterebilmesi açısından kayda değer görünebilir. Daha da önemlisi düşüncelerinin büyük kısmında "doğu-batı" sorunu diye tanımlanan konuda argümanlar öne süren Meriç'in, bu sorunu radikal bir meydan okuma ile yeni baştan düşünmeye davet eden Said'i alımlama tarzına bakmak ise başlı başına ilgi çekicidir. Çalışma birbirini tamamlayan iki küçük bölümden oluşmaktadır. İlk olarak, Cemil Meriç'in, Said'i okumadan önceki döneminde, yani 1980'e kadarki yazılarında oryantalizmi nasıl algıladığı, onu nasıl kavramsallaştırdığı üzerinde kısaca durulacak, ardından Oryantalizmi okuduktan sonraki yaklaşımı ele alınacaktır. Açıkça anlaşıldığı üzere, bu çalışmamızda Meriç'in Said okuması ağırlık noktası olduğu için (tersi değil), Said'in kitabında geliştirdiği argümanlar ve tezler ayrıca belirtilmemekte,

okuyucunun bildiği ön varsayımından hareket edilmektedir. Bu çalışmanın kapsamı ve amacı, böylesi bir sınırlandırmayı zorunlu kılmaktadır.

Said'den önce...

Oryantalizm adlı eserin yayınlanış tarihi 1978'dir. Cemil Meriç'in bu tarihten önce konuyla ilgili fikirleri, geniş açılardan ele alınmış olması ve tartışmanın merkezindeki noktalara temas etmesi nedeniyle dikkat çekicidir. Bu bağlamda iki noktanın öne çıktığı görülmektedir: (1) Meriç bir yönüyle neredeyse Said'in eserindeki temaları önceleyen değerlendirmeler yapmaktadır, (2) Öte taraftan oryantalizm ve oryantalistler konusuna yaklaşımı Edward Said'in eleştirisine nazaran değişken ve karmaşık bir yapıdadır.

Meriç 1960'lara kadar, yani hayatının ilk elli yılını sadece Batı ve Batı düşüncesi ile iştigal ederek geçirmiş ve bunu kendisi de açıkça dile getirmiştir. Hiçbir biçimde genel olarak "doğu", özel olarak ise "Türk düşüncesi" lügatinde yoktur. Kurtuluş Kayalı'nın deyimiyle "Türkiye'de yaşayan fakat Türk düşünce dünyasına yabancı bir konumdadır" (Kayalı, 2001:230). Bu Ülke'de şunları söyler: "60'lara kadar tecessüsümün yöneldiği kutup Avrupa. Coğrafyamda Asya yok...Hint benim için Asya'nın keşfi oldu" (Meriç, 1996b:45). Peki bu durumun, onun entelektüel yönelimleri ya da arayışları üzerinde ne türden bir etkisi olmuş olabilir? Meriç'in, bu satırların devamında meseleye yaklaşım biçimi ilginçtir: "...Avrupalının gözü ile Asya ama nihayet Asya. Bu yeni dünyada da kılavuzlarım Avrupalıydı demek istiyorum...Ama büyü bozulmuştu, anlamıştım ki tarihte başka Avrupa'lar da var". Avrupa fikri ile hemhal yaşanan çocukluk, gençlik ve hatta kısmen olgunluk çağının ilk devresi, yazarın fikri haritasını belirleyen bir nirengi noktası olarak sağlam bir şekilde yerini almış görünmektedir. Asya'ya dönüşünü bile, Avrupa üzerinden, onun sınırları, metinleri ve perspektifinden hareketle yapmış olmalı ki "yeni dünyada da kılavuzum Avrupalıydı" diyebilmektedir. Özellikle "başka Avrupalar" da olabileceğini dile getirmek, yazarın doğu ile batı arasında, en azından o dönemde, nerede durmayı tercihe şayan bulduğu noktasında açık bir veri olarak değerlendirilebilir. Avrupa'nın Meriç'teki bu biriciklik statüsü elbetteki basit ve ne-

densiz bir durum değildir; çünkü onun için Avrupa her şeyden öte düşüncenin kendisidir, düşünmeyi mümkün kılandır; bir başka deyişle "düşünce demek, Batı düşüncesi demektir" (Meriç, 1996b:41). Bundan ötürü Asya'ya geçerken de aynı köprüyü kullanma gereği duymuştur. Ancak belirtmek gerekir ki kendisinin de itiraf ettiği gibi Cemil Meriç için bu da bir kaçış ve arayıştan başka bir şey değildir; aradığı, ruhunda ve zihninde kendisiyle birlikte taşıdığı fırtınaların dineceği liman, Hint de olmayacaktır.

Fakat bizi ilgilendiren şey, artık fikirlerinde bu tarihlerden (Hint'i keşfinden) sonra değişmeler, yeni bakış açılarına doğru genişlemeler ve doğu-batı meselesine dair farklı düşüncelerin görülmeye başlanmış olmasıdır. Dolayısıyla bu, 1978 yılından önce, onun oryantalizm hakkındaki ifadelerini mümkün kılan bir tür dönüm noktası olarak da kabul edilebilir.

Cemil Meriç'te bu bağlamda en göze görünür olan, Said'den tam olarak on yıl önce, oryantalizmi emperyalizmin (ve kapitalizmin) keşif kolu olarak tanımlamış olmasıdır (Meriç, 1996:172). Said'in çalışmasının bütün bir amacının bunu göstermek olduğu, bilgi ile iktidar arasındaki ilişkinin nasıl da Doğu'nun Batı tarafından sömürgeleştirilmesine zemin hazırladığını gözler önüne sermek olduğu hatırlanırsa, Meriç'in bu ifadesinin hiç de küçümsenemeyecek bir öneme sahip olduğu kendiliğinden beliriverir. Özellikle "keşif kolu" ibaresi, doğu'ya seyahat eden ya da resmi görevli olarak gönderilen Avrupalıların aslında ne yaptıklarına ilişkin Said'in uzun örneklerle sunduğu tez düşünüldüğünde, gerçekten de dikkate değerdir. En basitinden Napolyon'un Mısır işgali öncesinde, oryantalistlerin Fransa'ya taşıyıp yerleşik kıldığı doğu imajı ve doğu hakkındaki yoğun belge, bilgi ve araştırma sonuçlarının, Mısır'ın Fransızlar tarafından ele geçirilişinde oynadığı rol etrafında Oryantalizm kitabında serimlenen çerçeve, "keşif kolu" ibaresinin taşıdığı vurguyu daha açık şekilde göstermektedir.

Kuşkusuz 1978 öncesi, Meriç ile Said arasındaki benzerlik bununla sınırlı değildir. 1968 yılında Meriç şunları kaleme almıştır: "İlk kapitalist ülke olan Hollanda'da Doğu'ya karşı alaka başlıyor. Dil sahasında ilk üniversiteler orada

açılıyor. Doğu Kütüphanesi'nin yazarı Herbelot tahsilini Hollanda'da yapmıştır…Bunlar, burjuvazinin fethetmek istediği ülkeler hakkında fazla bilgi sahibi olmak için yaptığı çalışmalardır…İlim, milletlerin maddi menfaatine hizmet etmiyorsa, gelişmemeye mahkumdur. Batı'nın Doğu merakının temelinde mutlak olarak kapitalizm vardır, saf bir ilmi tecessüs değildir bu. Gelişen bir sınıfın ihtiyacıdır" (Meriç, 1996:172). Oryantalizmin kurucu metinlerinden biri olarak kabul edilen Doğu Kütüphanesi'nin, hangi alanda bilgi ihtiyacına hizmet ettiği burada ortada durmaktadır, Said için de bu örnek merkezi önemdedir. Yine doğu hakkındaki bilginin, ne türden bir bilgi olduğu, bunun iktidarla bağlantısı da aynı ölçüde önem taşımaktadır. Aradaki fark, Said'in, Herbelot'un bu eseri yazmasını – yazabilmesini- mümkün kılan ağı, yani hakim söylemin etkinliğini hatırlatarak, Doğu Kütüphanesi'nin, hayali bir doğu kurgusu olan oryantalist söylemdeki yerini işaretlemesidir. Bir başka deyişle Said "metin"i, tarihselliği inşa eden olarak göstermek yoluyla, söyleme öncelik ve üstünlük tanımaktadır, Meriç ise daha spesifik bir açıdan yorumlamakla yetinmektedir.

Bununla birlikte Meriç'in özellikle bütün bir entelektüel hayatına damgasını vuran Batı düşüncesi ile olan diyalogundan kaynaklı bir çelişkinin, bilhassa oryantalizm mevzu bahis olduğunda varlığını sürekli olarak koruduğunu da belirtmek gerekir. Özellikle hayranlık duyduğu, etkilendiği, eserlerinin pek çoğunda "...kendisine çok şey borçlu olduğum ilk hocam" sıfatını layık gördüğü Avrupalı şair, romancı, sanatçı ve filozofları, kendisinin de yer yer suçladığı oryantalizmden ayrı tutmaktadır. Hiç kuşku yok ki buradan, oryantalizmin salt menfi değil müspet olarak da kavranabileceği (hatta kavranması gerektiği) yolundaki argümanlar hatırlanabilir. Oryantalistlerin Doğu tarihi, dili ve edebiyatının gün yüzüne çıkarılıp görünür kılınması çabalarına karşı haksızlık ve nankörlük edildiği de sıkça dile getirilmiştir. Ancak Cemil Meriç söz konusu olduğunda bu durum iyice karmaşık bir hal almaktadır. Bir yanda "emperyalizmin keşif kolu" olarak oryantalizm dururken, öte tarafta doğu irfanını ve kültürünü Batıyla buluşturan takdire şayan bir oryantalizm algısı durmaktadır. Çalışmanın diğer bölümünde gösterileceği gibi Said'e olan temel itirazında da hep bu "çelişki"nin

izleri bulunmaktadır. Meriç için onlar, gerçek düşüncenin temsilcisi, aydınlık zihinleri ile dünyaya biçim veren eşsiz simalardır; en çok da "doğu irfanı"nı Batı'ya taşıdıkları, Avrupa'yı bundan haberdar kıldıkları zaman övgü ve saygıya fazlasıyla layıktırlar. Said'le olan bu temel çatışma noktasına ileride ayrıntılı değinileceği için şimdilik yalnızca, bağlamla ilgili bir örnek verilmesi yeterli olacaktır. Umrandan Uygarlığa başlıklı eserinde şöyle demektedir: "Avrupa, uygarlığın bir inhisar metal (yalnızca birlerine ait) olmadığını oryantalistlerden öğreniyor. Her insan topluluğunun kendine göre bir medeniyeti vardır; az veya çok zengin, az veya çok eski bir medeniyet. Milletlerin üstünlük iddiası zavallı bir vehimdir".

Aşağıdaki iki paragraf ise Oryantalizm adlı çalışmanın ABD'de yayınlandığı –ve muhtemelen Cemil Meriç'in henüz haberdar olmadığı- 1978 yılı içinde Meriç'in konu hakkındaki makalelerinden alınmış kısa örnekler sunmaktadır. Bu örnekler, aslında bize bir kez daha, oryantalizm söz konusu olduğunda Meriç'te bütünlük aramanın ne kadar riskli bir çaba olduğunu göstermektedir.

Hatırlanacağı üzere Said'e yöneltilen eleştirilerden birisi, onun Eski Yunan'dan bugüne tutarlı bir Doğu söyleminin Batı tarafından muhafaza edildiğine dair yaklaşımı hakkındadır. Cemil Meriç'in, daha genel olarak dile getirmiş olsa da, bu hususta Said'le ortak kanaatte olduğu görülmektedir: "Avrupalı'lar için Yakındoğu ve Ortadoğu bölgeleri binlerce yıl sadece Doğu idi, klasik ve kadim Doğu. Büyük Pers Kralı Yunan topraklarını istila ettiği günlerden, Osmanlı padişahlarının son artçıları bu topraklardan çekildiği günlere kadar, Greko-Romen'lerin ve Hıristiyan Avrupa'nın rakibi Doğu" (Meriç, 1997:143). Yazarın bu yargısı, belki de en çok Oryantalizmin birinci bölümündeki ilgili kısımları andırmaktadır ve seçilen kelimeler neredeyse aynıdır.

Diğer yandan Meriç'in Mağaradakiler'de, "ihtilal" ve "reform" kavramları hakkında kaleme aldığı uzun bir makalesinin sonunda yaptığı değerlendirme de dikkatlerden kaçmamaktadır. Yazısında yapmaya çalıştığı, Osmanlı'nın son döneminden 1970'lere kadar Türkiye'de bu iki kavramın aydınlar ve siyasetçiler tarafından nasıl algılandığını ve kullanıldığını gösterebilmektir.

Pek çok sözlük, siyasi demeç ve yazıya giderek, kelimenin izini sürer; sıkça alıntılar yaptıktan sonra vardığı sonuç, kavramların çoğunlukla keyfi ve muğlak şekilde kullanıldığı yönündedir ama çarpıcı olan, bunun üzerine yaptığı değerlendirmedir: "Avrupalılar, Doğu düşüncesini 'aşağı-yukarı' bir düşünce olarak damgalarlar. Doğu kafası, alacakaranlıktan hoşlanır onlara göre. Riyazi düşünce, kesin düşünce Avrupalıların imtiyazıdır. Yapmış olduğumuz alıntılar onları doğrulamıyor mu? Diyelim ki politika adamı demagojinin sisli ikliminden hoşlanabilir, ama ya kamuslardaki bulanıklık ne?" (Meriç, 1997:142). Bu satırları yazdıktan birkaç yıl sonra Meriç, Said'in eseri ile karşılaşacak ve bir kere daha doğu ile batı arasındaki ilişkinin niteliği hakkında düşünmek zorunda kalacaktır. Bunun, bir anlamda tam da kendisi hakkında bir düşünme pratiği olduğu da söylenebilir.

Said'den Sonra...

Said'in ünlü çalışması, ABD'de 1978 yılında yayınlanmış, başlattığı büyük tartışmayla birlikte kısa sürede önce İngiltere ve ardından da 1980'de Fransızca'ya çevrilerek daha geniş okuyucu kesimi nezdinde tartışılır hale gelmişti. Türkçe'ye tercüme ediliş tarihi 1982 olmakla birlikte Cemil Meriç'in eser hakkındaki ilk düşüncelerine 1981 yılı Mart ayında rastlamaktayız. Meriç, Oryantalizmi Fransızca'ya tercüme edilmesinden hemen sonra okumuş ve okuduktan sonra da Boğaziçi Üniversitesi'nde "Oryantalizm" başlıklı bir konferans vermiştir.

Meriç Said'le ilgili bu ilk konuşmasında, Ahmed Midhat Efendi'nin 1889 yılında Stockholm'de katıldığı Uluslararası Oryantalistler Kongresi'ne atıfta bulunarak, Midhat'ın kendi zamanında onurlu ve Batı karşısında kişilikli bir tutum sergilediğinin altını çizdikten sonra "bugünkü nesle düşen, Ahmed Midhat'ın başlattığı medeniyet hamlesini sürdürmektir" demekte ve sözü Said'e getirmektedir: "Kaliforniya Üniversitesi İngiliz Edebiyatı profesörü Edward Said, batı emperyalizmine karşı kin doludur ve bütün oryantalistlere ateş püskürmüştür. Doğu kavramı Avrupa'nın uydurmasıdır. Oryantalizm Avrupa'nın sefil menfaatlerine giydirilmiş, tülden bir elbisedir" (Meriç, 1995:346). Cemil Meriç bu ifadelerle tanıttığı eserin, temel bir noktasına olan itirazını da konuşmanın devamında dile getirir. Ona

göre Said'in oryantalizmi bütünüyle mahkum etmesi doğru değildir: "Bütün oryantalistleri yalancılık ve casuslukla itham etmek doğru olmaz. Bu, yamyam Avrupa ile, düşünen Avrupa'yı aynı kefeye koymak olur". İlginç olan, Meriç'in bu eleştirisinin benzerlerinin aynı dönemde Avrupa'da da Said'e yöneltilmeye başlanmış olmasıydı.

Bu konferanstan birkaç ay sonra Haziran 1981 yılında kaleme aldığı bir yazısında Meriç'in, Said'e dönük eleştirisini muhafaza ettiği görülmektedir: oryantalistlerin tümünü mahkum etmek hatalıdır! Bu kez tartışma, ünlü oryantalist, dilbilimci William Jones üzerinden yürütülür. Said'in de çalışmasında geniş yer ve büyük önem verdiği Jones örneğine belki karşılaştırmalı olarak yaklaşmak daha doğru olur. Yani hem Said'in bakışını hem de bu bakışı okuduktan sonra ortaya kendi bakış açısını koyan Meriç'in yorumunu alt alta koyup bakmak, bize, Meriç'in oryantalizmi okuyuş biçimini anlamamızda yardımcı olabilir. Şu satırlar Meriç'e ait: "William Jones'u düşünüyorum. Edward Said'in ithamları geliyor aklıma: oryantalistler ajandırlar. Belki doğru ama neyin ajanı? Adam Farsça'nın zamanımıza kadar muteber bir gramerini Fransızca olarak kaleme almış, Nadir Şah tarihini Voltaire'in diline kazandırmış, Osmanlı edebiyatının İran ve Arap edebiyatları içinde çok orijinal bir yeri olduğunu delilleriyle ispat etmiş…Ajan bu mu?" (Meriç, 1999:296). Said'e göre ise, oryantalistlerin klasik doğu edebiyatı ya da geçmişine dair ilgisi, aslında modern doğulunun, onların gözünde neredeyse yok olmuş olmasıyla ilgili bir şeydi; başka bir güdünün sonucu değil: "…doğulunun gözle görünür tükenmişliğiyle, siyasal güçsüzlüğü ile yüz yüze gelen Avrupalı oryantalist, görevinin, o günkü Doğu'da 'ıslahatı kolaylaştırmak üzere,' yitmiş, geçmişte kalmış klasik Doğu görkeminin bir kısmını kurtarmak olduğu kararına varmıştı. Avrupalının klasik Doğu geçmişinden devşirdiği şey, yalnızca kendisinin en karlı biçimde kullanabileceği bir tasavvurdu" (Said, 2003:89). Başka bir yerde Said şunları da eklemektedir: "Sir William Jones'un zamanından beri Doğu, İngiltere'nin hem yönettiği hem de hakkında bilgi sahibi olduğu bir şeydi. Coğrafya-bilgi-iktidar çakışması –İngiltere daima efendi konumunda olmak üzere- tamamlanmıştı" (Said, 2003:227). Said'in, Jones'u da içine dahil ettiği kitabının ana tezini

uzunca anlatmadan, buradaki ifadeleri tam anlaşılamayacak olsa bile, özetle filolog William Jones'u büyük oryantalist geleneğe hem katkıda bulunan hem de kendisinden sonra gelecek olan oryantalizm çalışmaları için bir köşe taşı olarak gördüğünü belirtmek gerekir. İngiltere'nin doğu hakimiyetinin altında Said'e göre, William Jones ve diğerlerinin deşifre ettiği, çarpıttığı, yeniden kurguladığı bir "doğu söylemi" vardır. O zaman denebilir ki Jones'un Fars diline ya da Osmanlı edebiyatına ilgisi de ancak, oryantalist gelenek içinde taşıdığı anlam görülebilirse anlaşılabilir. Üstelik Jones, İngiltere hükümetinin tayin ettiği resmi bir memurdur, yargıçtır.

Cemil Meriç'in konu üzerine derli toplu ve uzun denebilecek yazısı ise, bu tartışmalardan birkaç yıl sonra yayınlanmıştır. Kültürden İrfana (1986) adlı kitabına alınan bu makalesinin yazılış tarihi belirtilmemiş olsa da, en azından yukarıdaki yazılardan sonra yayınlandığı kesin. Çünkü Meriç bu yazısında, Oryantalizmin Türkçe'ye yapılan çevirisini okuduğunu ve tercümeyi fena bulmadığını dile getirmektedir. Sözünü ettiği çevirinin 1982 yılında yapılmış olduğu hatırlanırsa, Meriç'in Said ve oryantalizm eleştirisi üzerine kaleme aldığı en son yazının bu olduğu söylenebilir. Meriç'in "Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Kolu" adlı bu yazısı, onun Edward Said'in argümanları üstüne iyice düşündükten sonra, geçmişe dönük öz-eleştirilerini, Said'in metnine dönük methiyelerini ve nihayet ondan temel biçimde ayrıldığı noktayı gözler önüne sermektedir.

Meriç yazısına, 1968'de kullandığı "sömürgeciliğin keşif kolu olarak oryantalizm" ibaresini elden geçirmekle başlar ve İbni Haldun'un Avrupa'da neden görmezden gelindiğini yıllar önce incelediği dönemde bu ibareyi uygun gördüğünü söyleyerek devam eder: "{bu başlık} parlak bir formül ama her genelleme gibi hakikatin ancak bir kısmını belirtiyor. Oryantalizm elbetteki yalnız bu değil. Tarifi son derece güç olan bu disiplinler bütününü herhangi bir slogana hapsetmek imkansız" (Meriç, 1986: 61). Daha sonra uzun uzun alıntılarla kavramın anlam tarihçesini sunarak, argümanını anlamlı kılmaya çalışan Meriç, ardından önce sözü M. Rodinson'a bırakarak, onun oryantalizm hakkındaki görüşlerini maddeler halinde sıralar, bu konuda ne kadar

yerinde eleştiriler getirdiğini göstermeye çalışır. Arkasından nihayet sözü Edward Said'e getirerek onun "oryantalizm konusunda Rodinson'dan daha zalim" olduğunu söyler. Cemil Meriç'in, Said'i, Rodinson dolayımıyla okuması dikkat çekicidir. Bunda, Rodinson'un bizzat kendisinin Avrupalı ama "iyi" oryantalistlerden olmasının payı kuşkusuz inkar edilemez ve üstelik Rodinson, Said'den çok daha önce Meriç'in ilim dünyasında yer etmiş, güvenini kazanmış etkili düşünürlerden birisi olarak öne çıkmaktadır. Bu dolayımlı okuma, biraz daha ileri de Meriç'in tek -fakat önemli- eleştirisinin de temelini oluşturmaktadır. Önce Maksime Rodinson'un bu eser hakkındaki çekincesini alıntılar: "Said'in tahlilleri sınırlarına kadar götürülürse…yanlış bir hükme varılabilir…Nice aydınlar, sömürge ilmi ile emperyalistlerin ilmi diye iki ayrı ilimden söz etmeye başladılar bile. Yanlış ve tehlikeli bir yol". Ardından da kendi değerlendirmesini ortaya sürer: "Çok doğru! Hele bizim gibi müzmin bir fikir tembelliği içinde bocalayan toplumlar için…Düşünce, nüans demek. Bir hatadan kurtulurken daha büyük bir hataya düşmek, düşünce tarihimizin en az yarım asırdır şahidi olduğumuz bir alınyazısı" (Meriç, 1986:68). Bu ifadeleri değerlendiren Orhan Koçak'a göre Meriç'in böyle bir yaklaşımı kabullenmiş olması onun eleştirelliğinin derecesi ile ilgilidir: "...Daha kitabı sunarken bile, kendisinin neden böyle bir kitap yazamayacağını sezdirir: her şeyden önce yeterince radikal değildir, emperyalizm eleştirisini sonuçlarına ve köklerine götürmekten çekinir" (Koçak, 1995: 240). Doğrusu Koçak'ın yorumu, özellikle düşünceyi radikalleştirme noktasında, Meriç'in portresine çok fazla uymamaktadır; burada daha çok bir "nüans"-tan söz eden Cemil Meriç, bu toplumun düşünce geleneğindeki tecrübelerden yola çıkarak, yeni bir yanlışa sürüklenme ihtimaline karşı bir tür itidal çağrısı yapıyor gibidir. İtirazının köklerini belki de başka yerlerde aramak gerekir. Ayrıca, kendisinin böyle bir kitabı neden yazamayacağına ilişkin gerekçeleri de farklıdır. "1960'lardan sonra böyle bir kitap yazmayı ben de çok isterdim" der ve kitabı okuduktan sonra böyle bir işin üstesinden gelemeyeceğini söyler: "…Said'in kaynaklarından çoğu, benim de zaman zaman faydalandığım kitaplar. Ama böyle bir terkibi yine de başaramazdım" (Meriç, 1986:71). İlginçtir, onun bu tespitinin benzerini,

yıllar sonra kaleme alınan ve Said'in, Batı'da yapılan en iyi eleştirisi olarak kabul gören Teoride Ulus, Sınıf, Edebiyat adlı çalışmasında marksist düşünür Aijaz Ahmad dile getirecektir. Said'e oldukça gelişkin, altı doldurulmuş fakat son derece sert eleştiriler yönelten Ahmad da nihayet şunları yazar: "Her şeyden öte, Lamartine ile Olivia Manning, Chateaubriand ile Byron, Camus, Voltaire, Getrude Bell, Gibb gibi Arabistler, Cromer ve Balfour gibi sömürge yöneticileri, Edward Lane gibi çeşit çeşit yarı-edebi şahsiyetler, Massignon gibi sufizm bilginleri, Henry Kissenger-bütün bunların aynı arşive ait olduklarını ve birörnek söylemsel bir oluşumu meydana getirdiklerini kim düşünmüştü ki!" (Ahmad, 1995:201).

Yeniden mezkûr makaleye dönecek olursak, burada Cemil Meriç'in Said ve eseri hakkında kullandığı dil üzerinde biraz durmak yararlı olabilir. Sözgelimi bir yerde "Said'in kitabı, dokunulmaz birer hakikat olarak yutturulan hain ve sinsi yalanları bir bir deviriyor. Düşünceye çağıran bir düşünce kitabı, aydınlık, öğretici. Uyuşuk zekaları tokatlayarak uyandırmaya çalışıyor. Susan milyonların müdafaanamesi" (s.67) demekte, biraz ileride "Düşman hepimizin ortak düşmanı: Yalancı Avrupa ve şuursuz Ortadoğu insanı" (s.68) gibi bir ifadeyi duygularına tercüman kılmakta, bir başka yerde ise "Filistin'li bir Arap, 'üçüncü dünya'nın ne korkunç bir gaflet içinde bocaladığını sergiliyor...bütün bir uzmanlar güruhuna 'sizi yalancılar' diye çıkıyor" diyerek, eser hakkında genel bir değerlendirme yoluna gitmektedir.

Ancak daha yakından bakıldığında, bu - ve buraya alıntılamadığımız- benzeri diğer ifade biçimlerinde zımnen de olsa bazı hususların bulunduğu öne sürülebilir. Meriç, birkaç kez yazısının değişik aşamalarında Edward Said'in yerel kimliğine vurgu yapmaktadır. "Filistin'li Arap" diyerek simgeleştirdiği bu kimliği, Meriç'in, ısrarla okuyucuya hatırlatma zorunluluğu hissetmesi dikkatlerden kaçmamaktadır. Tabii ki burada basit bir ırkçılık yahut ötekileştirme yapıldığını söylemek istemiyoruz. Daha ziyade, sanki Meriç'te Said'e karşı bir mesafe, bir tür gıpta ile bakma, imrenme ve bunlardan ötürü, deyim yerindeyse, tam kabullenmemiş olma hali var gibidir; yerel kimlik vurgusu bu halin yansıtılma aracı olarak anlamlan-

dırılabilir. Öte yandan Meriç'in tartışmayı, Said'le birlikte ama Said'e rağmen yürüttüğü de bu bağlama eklenmelidir. "Susan milyonların ifadesi", "şuursuz Ortadoğu insanı" gibi ifadelerinde Meriç, bir yandan Said'le birliktedir çünkü kendisi bizatihi bu bölgede yaşayan birisi olarak vaziyetin yanı başındadır, yaşanan sosyo-politik gerçekliklerin şahididir; fakat öte taraftan "susturulan" yerine "susan", "şuursuzlaştırılan" yerine "şuursuz"u tercih ettiği oranda da Said'e rağmen, onun kitabındaki tez'in tersi yönde hareket etmektedir. Çünkü oryantalizm eleştirisi, "doğu"nun sömürgeci emeller için pasifize kılınıp, nesneleştirilmesi ve ondaki her bir(ş) eyin yersiz-yurtsuz bırakılışının tarihidir; bu haliyle Meriç, Said'in tezinden bilinçli ya da bilinçsiz uzaklaşmıştır demek mümkündür.

Cemil Meriç için Said'in çalışmasındaki en affedilmez hata, bütün oryantalistlerin oryantalizm eleştirisinde aynı suçtan hüküm giymiş olmalarıydı. Oysa bunların tümünü birden mahkum edilemezdi ve Meriç farklı örnekler vermeye devam ederek, bu eleştirisini muhafaza etmeye kararlıydı. Gerçekte aradaki temel kopuş noktası da burasıydı. Meriç ile Said aynı oryantalist hakkında konuşurlarken bile (bazen neredeyse o konuda başvurdukları kitapların sayfa numaraları bile aynıdır) bakış açıları ve vardıkları sonuç, birbirine oldukça uzaktır. Bunun için "Ocklay" hakkındaki argümanlara karşılaştırmalı olarak bakılabilir. Meriç oryantalizmin kaynaklarını sorgularken 18.yy'daki kimi kırılma anlarının önemini ve altını çizmek için şöyle der: "Bakışlar değişmişti, bir zaman kınananlar şimdi seviliyordu ve bu devrim kısa bir zaman içinde gerçekleşmişti. Artık herkes başka türlü görüyordu İslamiyeti. 1708: Ocklay'e göre, Batı'nın Doğu'ya üstünlüğü bir masaldır. Yaşayış Doğu'da daha mutludur. Doğu da birçok dahilerin vatanıdır…İnsanı insan yapan konularda Batı, Doğu'nun hikmetine en küçük bir ilavede bulunmamıştır. Bu düşünce Avrupa'ya yayılır…(ve) Muhammet Arapların hikmetini temsil eder, İsa Yahudilerinkini" (Meriç, 1986:76). Şimdi aynı kişi ve tartışma bağlamında Said'in ne dediğine bakalım: "...d'Herbelot'un Doğu Kitaplığı'nın ardından gelen ilk büyük oryantalist eserin, Simon Ockley'in –ilk cildi 1708'de yayımlanan- Sarazenlerin Tarihi olması şaşırtıcı değildir. Yakın dönemden bir oryanta-

lizm tarihçisi, Ockley'in Müslümanlar karşısındaki tutumunun (Avrupalı Hıristiyanların felsefeyle ilk tanışmalarını Müslümanlara borçlu olduklarını belirmişti Ockley) Avrupalı okur için 'acı verici bir sarsıntı' olduğu kanısına varır. Çünkü Ockley yapıtında İslam'ın söz konusu ayrıcalığını açıkça göstermekle kalmamıştı, Araplar'ın Bizans'la ve İran'la savaşlarına ilişkin bakış açısını da ilk kez esaslı biçimde hissettirmişti Avrupa'ya. Ne var ki, Ockley kendisini İslam'ın bulaşıcı etkisinden uzak tutmaya özen gösteriyordu; meslektaşı Willaim Whiston'dan farklı olarak, İslam'ın ahlaka aykırı bir sapkınlık olduğunu göstermişti hep. Oysa Whiston, İslamiyet'e duyduğu hayranlık yüzünden 1709'da Cambridge'dan kovulmuştu" (Said, 2003:85). Bir kere daha konu hakkında düşünce geliştirilirken ortaya çıkan yaklaşımdaki farklılığı görmekteyiz. Said için oryantalizm, "doğu" hakkında stereotip yargıların üretildiği ve bunların üretilmesi ile kendisi de yeniden üretilmiş olan bir alandır ve bu alan içindekiler (yani oryantalistler) şu ya da bu biçimde onun söylemine aittirler. Bu söylemi oryantalistler kurar ancak söylem de onları inşa eder, bu ikilik ve karşılıklı beslenme hali eskiden beri devam edegelmiş ve nihayet son iki yüzyılda bilgi ile iktidar ilişkisinin doğası sonucu gereği emperyalizm yahut tahakkümle sonuçlanmıştır. Bu alanın temel özelliği, kendisinde "doğu" üzerine sınırsız konuşma serbestisi görmüş olmasıdır. Bu kapsayıcılık gereği oryantalist, doğu hakkında yazar, konuşur; onu yargılar, yeniden tanımlar ve işaretler. Doğu'nun gelenekleri, adetleri, gündelik hayatları, eski dilleri, şimdiki dinleri velhasıl ne varsa tümü malum işaretlenmeden yakasını kurtaramaz. Dolayısıyla Ockley, bir Batılı olarak Doğu düşüncesine ne kadar yaklaşmış olursa olsun, bu, onun bir oryantalist olarak İslam ya da Doğu'ya ait mevcut söylemin işleyişinin dışında kalmasına yetmemiştir. Nihayet "sapkın" kelimesini içselleştirmeye çağıran söylemin baştan çıkarıcı davetine o da kulak kesilmiştir.

Cemil Meriç ise bu noktada temkinle karışık bir tereddüt içindedir. Bir yandan Said'in eserini büyük bir coşku ile karşılayarak okuyucusuna duyurur, öte yandan bu coşkuyu neredeyse alıp götürecek bir itirazla gerisin geri döner. Kuşkusuz onun için bu durum, karar anında bir tercihte bulunup bulunmamadan çok daha fazla bir şeydir. Said'in bu kadar açık bir meydan

okuyuşu karşısında, onu temkine iten tek sebep -herhalde- Rodinson'un Said hakkındaki yorumu olmasa gerektir. En makul yorumlardan birisi, Osmanlı'dan bu yana düşünce krizlerimize sık sık işaret eden Meriç'in, Said'in tezini tümden benimsemenin bu krizi aşmak bir yana sadece yeniden üreteceğine dair bir endişe içinde olduğunu söylemek olacaktır. Ama doğrusu bu tatmin edici bir çıkış yolu değildir ve başka sorulara ihtiyaç vardır. Belki de bu yeni soruları da hesaba katarak, daha kapsamlı bir değerlendirmenin kapısı aralanabilir: Acaba Meriç'in itirazının altında, kendisinin düşünce iklimini oluşturan Batılı aydınların, entelektüel birikiminin kilometre taşları olan Avrupalı düşünürlerin neredeyse tamamının, Said'in çalışmasında teker teker yargılanmaları ve birörnek oryantalist olarak sunulmaları mı yatmaktadır? Yani Edward Said karşısında geçirdiği tereddüt, aslında bütün olarak kendi tefekkür tarihi karşısında geçirdiği tereddüt müdür? Öte yandan, bugünden geriye dönüp baktığımızda, Said'in –Meriç dahil- Türk düşünce dünyasında hiçbir ciddi kuramsal ilgi uyandırmamış olmasını da bu ve benzer soruları çoğaltmak suretiyle incelemek mümkün müdür?

Kaynakça:

Ahmad, A. (1995), Teoride Ulus, Sınıf, Edebiyat, çev. Ahmet Fethi, Alan Yayıncılık:İstanbul.

Cangızbay, K. (2004), "Cemil Meriç Üzerine", içinde, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C. 5 Muhafazakarlık, Ahmet Çiğdem (ed), ss: 533-538, İletişim Yayınları: İstanbul.

Kayalı, K. (2001), Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri, İletişim Yayınları: İstanbul.

Koçak, O. (1995), "Ataç, Meriç, Caliban, Bandung: Evrensellik ve Kısmilik Üzerine Bir Taslak", içinde, Türk Aydını ve Kimlik Sorunu, Sabahattin Şen (der), ss: 227-255, Bağlam Yayınları: İstanbul.

Meriç, C. (1986), Kültürden İrfana, İnsan Yayınları: İstanbul.

Meriç, C. (1995), Sosyoloji Notları ve Konferanslar, Ü. Meriç Yazan (der), İletişim Yayınları: İstanbul.

Meriç, C. (1996a), Umrandan Uygarlığa, M. Ali Meriç (der), İletişim Yayınları: İstanbul.

Meriç, C. (1996b), Bu Ülke, M. Ali Meriç (der), İletişim Yayınları: İstanbul.

Meriç, C. (1997), Mağaradakiler, M. Ali Meriç (der), İletişim Yayınları: İstanbul.

Meriç, C. (1999), Jurnal Cilt 2, M. Ali Meriç (der), İletişim Yayınları: İstanbul.

Said, E. (2003), Şarkiyatçılık, çev. Berna Ünler, Metis Yayınları: İstanbul.

CEMİL MERİÇ
BÜTÜN ESERLERİ 2
Bu Ülke
İLETİŞİM YAYINLARI

Cemil Meriç: “Bu Ülke”nin Aydını

Suavi Kemal Yazgıç *

Okumaya ve yazmaya adanmış bir ömrün, eserlerle taçlanmış bir neticesidir anlatmak istediğim. Ancak bu noktada “Okumanın ve yazmanın boş bir heves olarak kabul edildiği bir ülkede okumaya ve yazmaya adanmış bir ömrün kıymeti harbiyesi nedir?” diye sormak istemiyorum. İnsanların her şeyi bildiği bir ülkede yaşıyoruz çünkü. Evet, her şeyi biliyorlar. Çünkü bu insanların liderleri, ağabeyleri, günlük gazeteleri, televizyonları, okulları onlara günün, partinin, camianın, cemaatin geçerli doğrularını ezberletiyor. Kimin hain, kimin kahraman olduğu sorusuna verilecek “paket” cevaplarla dolaşan bu insanlara ellerindeki paketlerin boş olduğunu söylemek ne mümkün? Ya da zamanla “paketlerin” el yordamıyla değişmesine paralel olarak “kahraman” ve “hainler”in yer değiştirdiğini, fikri hayatın konjonktürel sloganlardan ibaret tutulmasının gizli bir sansür mekanizması gibi sürekli işler halde tutulduğu bir ülkede sıradanlığı konforlu sırasına girmeyi reddeden bir insanı nasıl anlatmalı? İnsanları George Orwell’in 1984 adlı romanın anlattığı konjonktüre göre tarihini ve dilini değiştirme olayının bilfiil yaşandığı bir ülkede ezberden konuşmayan ve mevcut ezberleri sorguya çeken bir aydını anlamak için nasıl davet etmeli?

“Paket” cevapların içinin boş olduğunu göstermek için iğneyle kuyu kazarak geçti Cemil Meriç’in ömrü.

Okudu ve yazdı…

Yazdı ve okudu…

Şifahi bir toplu olduğumuz; yani “sohbet”in en önemli kültür aktarma ve yaşatma aracı olarak hâlâ bizim için

“Kimi başında taçla doğar, kimi elinde kılıçla... Ben kalemle doğmuşum.”

Cemil Meriç

* *Gazeteci, yazar.*

önemli bir yeri olduğunu bildiği için de anlattı, anlattı, anlattı... Bir hocaydı o aynı zamanda. Gençlerin etrafına toplandığı, sürekli sorularla karşılaşan ve birikimini yazılarında olduğu gibi ve belki de yazılarında olduğundan daha da fazlasıyla sohbetleriyle aktaran bir hoca. Sürekli uyanık, sürekli müteyakkız zihnini besleyen en önemli dinamiklerden biri de bu akıştı zaten.

Cemil Meriç'i "hayatın", "tarihin", deli gömleği olarak tarif ettiği "ideoloji"lerin bir noktasında donup, bir kalıba teslim etmeyen de bilgiye, hakikate olduğu kadar akışa olan tutkusuydu zaten.

"Okumak" ise Cemil Meriç için asıl mesaisini işgal ediyordu.

Bu durumda Meriç'in adresi tarif edilirken, evinin en belirgin ayırt edici vasfı olarak "caddeden geçerken kitapları görürsünüz" denilen bir evde yaşamasından daha normal bir şey olamaz. (Çınarlı, 1979, s:186.) O, pakete değil hakikate talip bir okur-yazar. Okur-yazarlığın hakkını öylesine tutkuyla vermeye çalışıyor ki bu bütün hayat rotasını belirliyor.

Çilekeşimiz dış dünyaya kapanan gözlerini içe (içimize) çevirmiş. Yeni sorular bırakmış ufkumuza, sahicilik tutkusunun ürünü yakıcı sorular. Seçmediği inzivasında fikirlerini ağır ağır olgunlaştırmış. Ona gösterilen uzletten yazılarıyla haykırmış.

Ya duyulmamış yahut fütursuzca kulak arkası edilmiş.

Kadirnaşinaslığın yangınında kavrulmuş, bahası ömre bedel bir mücadelenin adamı olmuş.

Ne Mülkiye Ne Mülkiyet

Balkan Harbinin 1912'de evinden, yurdundan ettiği sayısız ailelerden biri Meriç'in ailesi. Cemil Meriç, Dimetoka'dan hicret eden ailenin Hatay'da doğan çocuğu. Doğu ile batı arasındaki o derin çatlak üstünde yaşamış, köklerini aramış, kimliğini bu arayış sancıları içinde var kılmıştır Meriç. Hatay tam bir kültürel fay hattıdır. Hatay'ı fay hattı kılan sadece doğu ile batı arasında yer alması değildir. Eski ile yeni arasındaki fay hattında da yer alır Hatay. Anayurda iltihakına kadar kaldırılmış elifba geçerlidir orada. Ve Cemil Meriç, lise yıllarına kadar alfabeyi değil elifbayı kullanır.

Her yerin yabancısıdır o. Ancak bu yabancılık onu kendine bir yer aramaya ve bulmaya itmiştir. Bu yabancılık, onun arayışını sürdürmesinde yakıt görevi üstlenmiştir. Bu yabancılığın içi-

ni kavurduğu hasret yüzünden Meriç, bulduğuyla, kendisine sunulanla yetinmemiştir.

Fransız işgalindeki Hatay'da Türklüğünü vurgulayabilmiş olması lise mezuniyetine, dolayısıyla Mülkiyeli olmasına mani olur. Mülkiyeli olamadığı için mülksüzlüğe adım atmıştır.

İstanbul'da tuhaf ve tehlikeli bir taşralı olarak algılanır. (1939'da Hatay hükümetini devirmeye teşebbüs suçundan idam talebiyle yargılanırken "Ben marksistim" diye haykırabilmiş, beraat de etse mimlenmiş bir insandır. Hüsamettin Arslan'ın "Cemil Meriç 2" dediği bu haykırıştır işte. (Edisyon, 1998 s: 35.) Ancak Arslan'ın tasvir ettiği üç Cemil Meriç'te de yani Osmanlı kültürü ile yoğrulmuş otantik Cemil Meriç 1, "faustvari" Cemil Meriç 2 ve "evine dönen" Cemil Meriç 3'te de onun hakikate duyduğu açlığı okumak mümkündür. Otantik haliyle yetinmemesinde de, Marx'a hicret etmesinde de, eve dönmesinde de yani hayat boyu sürdürdüğü uçbeyliğinde Cemil Meriç'i yönlendiren iç motivasyonun kaynağı hep bu açlıktır işte. Pascal "insan büyüklüğünü bir uca giderek değil, her iki uca dokunarak gösterir" demekte... Cemil Meriç'in büyüklüğünü hesap edebilmek tabii ki ayrı büyüklük.

'Belde-i nur' diye gittiği Paris "okuduğu romanların en tatsızı, en namussuzu, en kahpesi"; gözleriyle ilgili son tedavi umudunu da kaybetmiştir orada.

Çetesizliğin Uzun Yolu

Meriç, yaban kalmak istememiş ama zihinsel vatanını olan kimliğini bulmak için uzun yoldan gitmeyi tercih etmiştir. Seçtiği yolu uzatan ise "hiçbir çeteye mensup olmamayı" seçmesinden kaynaklanır. Bir çeteye mensubiyet ise öncelikle "şube müdürü" olmaya talip olmaktan geçer. Bu yüzden olsa gerek "revaçta" olan bir nevzuhur fikir adamının Türkiye şubesi olarak anılmayı başarmak kariyer yıldızını parlak tutmak için yeterlidir.

Ancak Cemil Meriç kolay olanla ilgilenmemiştir. Onun tutkusu hakikate yöneliktir çünkü. Kariyerizme değil. Bu yüzden kestirmelerin, kolayca dönülen köşelerin dayanılmaz kolaylığı onu cezbetmemiştir. Oysa entelektüel tarihimiz, el yordamıyla bulunmuş ve ardı arkası sorgulanmadan kabullenilerek insanları ikbale erdirecek bir merdiven niyetine kullanılmış ve eskimeye mahkûm yeni fikirler mezarlığına çevrilmiş durumda çıkar karşımıza.

Bu mezarlıkta Cemil Meriç'in yerinin olmamasını ise Mustafa Armağan'dan okumak mümkün: "Size tuhaf gelecek belki, ama ben Cemil Meriç'in "yeni" bir şey söylediği kanaatinde değilim. Çoğu Cemil Meriç havarisi onun hep yeni ve özgün şeyler söylediği yolunda mavallar anlatıyorlar bize. Ancak bu sözler onu anlamadıklarını gösteriyor sadece. Çünkü "yeni" değimiz şey nedir? O anda, o şahıstan zuhur etmiş bir düşünce veya görüş. Peki bu görüşün "yeni" olduğuna nasıl kanaat getireceğiz? Tabii ki onu "eski" ile kıyaslayarak. Bu durumda "yeni" dediğimiz şeyin aslında "eski"nin bir devamı, yani geleneğin aslî anlamıyla "eski"nin üzerine yapılmış bir yorum olması icap eder. Ben Cemil Meriç'in çağdaşı Türk aydınlarından ayrıldığı noktanın belki onu yukarıda kullandığım anlamda "yeni" yapan şeyin bu "eski"ye hakimiyeti olduğunu düşünüyorum." (Armağan, Coşkun 2004, s: 18)

Gayyada Bekleyen Kitaplar

"Bir Dünyanın Eşiğinde", "Bu Ülke", "Umrandan Uygarlığa", "Kültürden İrfana", "Bir Facianın Hikayesi"...Yazdığı kitaplar derin bir gayyaya atılmış taşlardı. Aks-i seda duymak için sabırla bekledi. Sessizliğe teslim olmadı. Issız adasında şişe içinde mesajlar yolladı. Beklentisi kalmamıştı gerçi. Yine de devam etti. Batıya doğru giderken Hindistan'a vardı. Ganj kıyılarında gördüğü rüyayı 'türbem' diye tanımlayacaktı.

Uzun ve sabırlı bir çıraklık döneminin nihayetinde "sen bizden değilsin" nidasıyla daldığı aldanış uykusundan kan ter içinde uyandı ve ütopyanın ezici hafifliğini bir kenara bırakıp ülkesini tanıyarak hayat tablosunu 'vuzuha' ve 'şuura' kavuşturdu.

İzmlerin, ayaküstü tüketilecek paketlenmiş fikirlerin, kaynağı ve dayandığı meçhul ve karanlık önyargıların dışında ülkesine, tarihine ve toplumuna angaje olmaya cesaret etti. Ta en başta bilmeye cür'et ederek attığı ilk adımla bu neticeye doğru yol almaya başlamıştı zaten. Mecrası ve istikameti onu nihayete sevk etti: Eser'e.

Bütün uğraşı sağırların duvarına çarptı; daha kötüsü, duymak isteyenlerin. Hint'te sağcı diye damgalandı. Saint- Simon'da solcu diye. Sol, diyaloğu hepten kopardı. Bir kitabın Ötüken'den basılmış olması aforoz edilmeye yeterdi. Okumadığından şikayet ettiği sağ, ona sözlerini yayacak imkanlar tanıdı.

Onun çığlığını sığ bir sessizlikle boğmak istediler.

Sukût suikastına yenilmedi Cemil Meriç.

Meriç'i yenemeyen "sukût suikastı", onun daha da güçlü olmasını sağladı.

Üstadın Attila İlhan'a yazdığı mektup, onun halinin en öz beyanıdır: "Her kitap, meçhule yollanan mektup, meçhule yani adresi olmayana. Bazen bir S.O.S., bazen bir aşk mektubu, bazen yıldızlara atılan kement, fakat daima bir çoğalmak, bir yalnızlıktan kurtulmak arzusu. Sanat, bu manada, yeni bir dünya yaratmak cehdidir, daha doğrusu Tanrı'nın murdar, rezil, pespaye dünyasını dostlarla doldurma cehdi." (Meriç 1993, s:189)

"Umrandan Uygarlığa" ve "Kültürden İrfana" Giden Yol

Uzun bir yolculuktur Cemil Meriç'in yazı macerası. İlk yazısı olan "Geç Kalmış Bir Muhasebe" (1933) ile tamamen kendisine ait ilk telif kitabı olan "Hint Edebiyatı" arasında geçen (1964) 31 yıl boyunca ağır ağır örer kozasını. Eserlerinin önemli bir bölümü ise 1974 ile 1985 arasındaki dönemde yayınlanır.

Onun soruları bir davettir.

'Biz' adını verdiğimiz topluluk kimlerden oluşur? Bu ülke nasıl bir ülkedir? Kimin ülkesidir? Bu zehirden soruları hatırlatır okuyucularına. "Bu Ülke": Büyük bir meydan okuyuş. Hem de karşılık alamamış bir meydan okuyuş. Sonraki eserleri de bu tohumdan neş'et eden, bu kitaptaki sorunları derinleştiren, büyüten eserler. O pınardan çağlayan nehir.

Bütün çilesinin özü: Bu Ülke.

Bu Ülke: Bütün eserinin tohumu.

O, alemini bu tohumda gizledi.

Topyekün eserleri, kitaplardan inşa edilmiş bir kıtayı anlatan; öğrenmek, öğretmek tutkusundan doğan birer seyahatname ve aynı zamanda da bu büyük cehdin ürünü olan seyahate başkalarını da çağıran sahici davetiyelerdir.

Hakikate talip olan her okur bu davetiyenin esas muhatabıdır.

Tabii yüreğiniz ve beyniniz, henüz iğrenç iğvanın çarklarına kapılmamışsa...

Kaynaklar

Armağan Mustafa, Coşkun Sezai, Bulutları Delen Kartal, İstanbul 2004, Ufuk Kitap)

Çınarlı, Mehmet, Sanatçı Dostlarım, İstanbul 1979, Ötüken Neşriyat)

Edisyon, Cemil Meriç Ve Bu Ülkenin Çocukları, Yayına Hazırlayanlar Ayşe Çavdar, Ergün Meriç, İz Yayıncılık, 1998)

Meriç, Cemil, Jurnal C.2, Yayına Hazırlayan: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993)

Türkiye Milli Kültür Vakfı tarafından Umran'dan Uygarlığa adlı eseri için verilen ödülü Prof. Muharrem Ergin'den alırken. (1974)

Fikir Namusuna Sahip Soylu Bir Aydın: Cemil Meriç

Mehmet Nuri Yardım *

1970'li yılların sonuydu. Anadolu'nun ücra küçük şehrinde yaşayan ve edebiyata meraklı olan ben, bazı dergilerle birlikte özellikle Türk Edebiyatı, Hisar ve Pınar dergilerini tâkip ediyordum. Bu sanat edebiyat dergilerindeki yazı ve şiirler ilgimi çekiyor, sayfalar arasına serpiştirilen desenler hoşuma gidiyordu. Türk Edebiyatı, Pınar ve Hisar dergilerinin kapakları diğerlerinden daha farklı, daha güzeldi. Dergilerde imzasını gördüğüm yazarlar arasında bir isim dikkatimi çekiyordu: Cemil Meriç. Düşüncelerindeki derinlik, cümlelerindeki ahenk, şiirli üslûbu doğrusu beni kendisine hayran bırakmıştı. Türkçe'nin bayraktarıydı. Bir gün İstanbul'a gidersem ilk görmek isteyeceğim kişilerden biri olmuştu. Benim için bir ideal şahsiyetti artık, bir kahramandı. Gün oldu, devran döndü ve ben İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni kazandım. Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne kaydımı yaptırdım.

Hâtıraların Işığında Bir Âbide Şahsiyet

Hocalarımdan Mehmet Kaplan'ın da yakın dostuydu Cemil Meriç. Derslerde ondan bahsediyor, iyi bir aydın olduğunu söylüyor, gördüğümüz makalelerini mutlaka okumamızı istiyor ve kitaplarını tavsiye ediyordu. Durur muyum? Hemen Sahaflar'a koştum ve kitaplarını edindim. Büyük bir iştahla okumaya başladım. Zaten âşinası olduğum bir üslûp, takdir ettiğim fikirler. Bu Ülke'yi, Kırk Ambar'ı bir solukta okumuş, birçok satırın altını çizmiştim. Ne coşkulu, ne heyecanlı, ne zevkli bir okumaydı öyle. Fikirle şiir iç içe girmiş,

* *Gazeteci, yazar, araştırmacı.*

dimağla kalp birlikte ahenkle yürüyordu. Hasretini çektiğim eski ve ölümsüz bir şarkı, büyük bir sanatkâr tarafından icrâ ediliyordu sanki.

Sonra Çarşıkapı'daki Kubbealtı Cemiyeti'ndeki konferanslara katılmaya başladım. Aynı zamanda Cağaloğlu'ndaki Yeşilay İşhanı'nda kültürümüze hizmet veren Türk Edebiyatı Vakfı'ndaki çarşamba sohbetlerine de iştirak ediyordum. Her iki mekâna da gelmişti Cemil Meriç. Kalın çerçeveli siyah gözlüğü vardı. Meçhule bakan gözleri hakikat arayıcısıydı aslında. Kelimeleri bütün derinlikleriyle anlatıyor, onları âdeta mâveraya doğru kanatlandırıyordu. "İhvan-ı Safa", "Ansiklopediler", "Lûgat", "Roman", "Entelektüeller", "Batılılaşma" ve diğer konular... O ayakta saatlerce anlatmaktan yorulmuyor, biz oturarak saatlerce dinlemekten usanmıyorduk. Cemil Meriç'i dinlemek insanı hem bilgilendiriyor, hem de dinlendiriyordu doğrusu. Daha önce anlatılmayan hakikatleri dillendiriyor, söylenmemiş doğruları ifade ediyordu. Pervasız, korkusuz ve tereddütsüz anlatıyordu bildiği ve inandığı gerçekleri. Cemil Meriç bir uçbeyi gibi gözümüzde büyüyordu. O sağın da solun da itiraf etmekten çekindiği meselelerin üzerine büyük bir cesaretle yürüyor, bu hususlarda doğru bildiğini haykırıyordu.

Cemil Meriç bir roman cengaveriydi bizim için. Destanların ortasından kopup gelmiş bir efsaneydi âdeta. Eserlerini yutarcasına okuyor, cümlelerini ezberliyorduk. Umrandan Uygarlığa, Işık Doğudan Gelir, Mağaradakiler...

Gazetecilik yaptığım yıllarda en çok okuduğum, fikirlerinden istifade ettiğim bir aydındı Cemil Meriç. Dost meclislerinde onun düşünceleri aydınlatıyordu etrafımızı. Sıcak ve demli çaylarla birlikte denemelerini yudumluyorduk sanki. Bir deyim, bir atasözü, bir mâni gibi dilimize yapışıvermişti cümleleri. Her cümlesi bizi uzun dehlizlerden geçiriyor, sonra da özlenen ışığa kavuşturuyordu. Cemil Meriç'i okuyan, onun tesirinde kalan ve ona hayran olan bir nesil yetişmişti Türkiye'de. Artık gençler ikiye ayrılıyordu bize göre. Cemil Meriç'i tanıyanlar ve onu tanıyamayanlar. Bu büyük yazarın tiryakisi olanlar taassuptan ve peşin hükümlerden de uzak duruyordu. Çünkü o, mutlak hakikati arıyor ve onun doğruluğunu haykırıyor, sahih olanı işaret ediyordu.

80'li yılların sonuydu. Çeşitli toplantılarda dinleme bahtiyarlığına kavuştuğum Cemil Meriç'i evinde ziyaret etmek istedim. Uzun yıllar evine giden ve kendisine sekreterlik yapan aziz dost Dursun Gürlek Bey'e bu ricamı ilettiğimde beni kırmadı. Randevu alındı. Göztepe'deki Tütüncü Mehmed Efendi Caddesi'ni yürüdük. Eve girince büyülenmiştim. Bir mabet sessizliği vardı ortada. Kitaplardan müteşekkil bir oda ve somyada bir mütefekkir: Cemil Meriç... Liseli yıllardan beri makalelerini hayranlıkla okuduğum, zihnimde düşünceleriyle yer eden büyük aydının evindeydim işte. Derin bir huşu ile eğilip elini öptüm. Büyük bir âlimin, gerçek bir edibin, hakikatlı bir münevverin bu mübarek elini, hürmetle, muhabbetle, edeple ve biraz da teslimiyetle öpüp başıma götürmüştüm. O, hayâlimde her dâim yaşayan bir simaydı. Işıklı bir çehreydi. O gün neler konuşuldu, hangi sohbetler edildi. Tam olarak kelime kelime hatırlamam mümkün değil. Yazık ki, not da almadım daha sonra. Ama uzun zaman bu ziyaretin te'siri altında kaldığımı hatırlıyorum. Muhterem eşi Fevziye Hanım ve kıymetli kızı Ümit Hanım'ın ilgileri görülmeye değerdi. Onlar Cemil Bey'in her misafirine zaten büyük bir alaka gösterirlerdi. Civanmert ve misafirperver idiler. Cemil Meriç Hoca'yı okuyan, tanıyan ve anlayanları, anlamaya çalışanları severlerdi.

Bu gür ırmak coşkulu akışını hep devam ettirdi. Konuştu, hatırlattı, ikaz etti, inledi, haykırdı ama hep konuştu. Son demine, son nefesine kadar. Ve bir gün emr-i Hak vâki olduğunda sevap defterleri olan eserleri konuşmaya başladılar onun yerine. Artık onu dünya gözüyle göremeyenler eserlerine başvurmaya başladılar. Her kitabı bin mumluk bir ampul gibi aydınlattı düşünce hayatımızı. Fikir namusuna sahip olanlar ona büyük değer biçtiler, eserlerine kıymet verdiler, onu anlamaya, başkalarına anlatmaya, topluma aktarmaya çalıştılar. En yakın talebelerinden ve takipçilerinden Doğu ve Batı Karşısında Cemil Meriç isimli eserin yazarı Ahmet Turan Alkan, Meriç'in fikir dünyasında yaptığı inkılabı şu sözlerle aktarıyor:

"Cemil Meriç'in her yaptığını çok sevdiğim birinden gelmiş, güzel haberler taşıyan mektup gibi okudum. Zihnimdeki keskin köşeleri o törpüledi. Renkler dünyasında ana tonları, onunla seyrettim. Cemil Meriç, ıtır, gülün sesi,

ışık, sonsuzun duygu, düşünce dünyamıza 'Yedi kandilli Süreyya' heybetiyle emanet ettiği kitaplarının ışığı sönmedikçe, o da yaşayacak."

Bir Mektep Adamı

Cemil Meriç, son 40 yıldan beri kültür hayatımıza damgasını vuran aydınlarımızın önde gelenlerindendir. Onun, gerek dergilerde ve gazetelerde yayımlanan makaleleri, gerekse eserleri, irfanımıza tutulan birer ışık hüzmesi. Fransızca'yı gramer kitabı yazabilecek kadar bilen, Batıyı bir Batılı kadar tanıyan fakat Doğulu olmaktan utananların aksine Şarklılığıyla iftihar eden bir Türk mütefekkiri... Batılılaşan yarı aydınlarımızı cesaretle tenkit edebilen, onları silkeleyebilen soylu bir mizaç... Bir hattat oğlu ve torunu...

Cemil Meriç'i ebedî mekânına uğurlayalı 19 yıl olmuş. 1917'de Hatay'da başlayan ve 70 yıl süren debdebeli, dağdağalı hayatı 13 Haziran 1987'de noktalandı. İlköğrenimini Reyhanlı'da, liseyi Antakya Sultanisi'nde bitirdi. Bu lisede yerli ve yabancı hocalardan özel dersler aldı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe ve Fransız Filolojisi bölümlerini okudu. Liselerde ve üniversitede hocalık yaptı. Onlarca dergi ve gazetede yüzlerce makale yazdı. 1974'te emekliye ayrıldı.

36 yaşından sonra kapanan gözlerine rağmen, zihni ömrünün sonuna kadar hep açık ve zinde kaldı. Hayatının son günlerine kadar yorulmaksızın çalıştı. Gönlü kitaba sevdalıydı. Kitaba yani insana. Çünkü kitap sığınılacak bir 'liman'dı onun için, bu ülkenin 'has bahçe'siydi. İnsanların vefasızlığına karşı kitaplara sığındı, sayfalar arasında define arayan bir seyyahtı.

Cemil Meriç fikrî arayışlarını ömür boyu devam ettirdi. Hakikatin peşine düşerken peşin hükümleri reddetti. Değişik kesimlerden tiryakileri, takipçileri oldu. Onu yalnız bırakmadılar. Saint Simon-İlk Sosyolog İlk Sosyalist, Bu Ülke, Umrandan Uygarlığa, Mağaradakiler, Kültürden İrfana, Kırk Ambar, Işık Doğu'dan Gelir, Bir Dünyanın Eşiğinde, Bir Facianın Hikâyesi ve diğer eserleri okuyucuların başucu kitapları oldu. En çok bilinen, okunan ve sevilen eseri Bu Ülke oldu. Bir bakıma bir manifestoydu kitap. Bir bildiri, bir ikaz, bir irşat metni. Yazarına göre Bu Ülke, "Yarım asırlık bir tetebbuun, bir sanatçı

mizacından süzülen usaresi. Bir mesaj, daha doğrusu bir çığlık... Kesif, dertli, derbeder..” Sonra tercümeleri: Uriel Heyd’in Türk Milliyetçiliğinin Temelleri, Thornton Wildern’ın Köprüden Düşenler ve Maxime Rodinson’un Batı’yı Büyüleyen İslâm isimli nefis eserler. Ve iki ciltten meydana gelen Jurnal’leri. Burada erdemleri zaaflarıyla, hayalleri sevgileriyle, dostlukları düşmanlıklarıyla kısacası bütün cepheleriyle, bütün yönleriyle Cemil Meriç’i buluyoruz karşımızda. Kendisini teşhir eden, pervasızca ortaya atan dürüst bir aydın profili duruyordu önümüzde.

Cemil Meriç, bir aydın kuşağı yetiştirdi. Bir alperen gibi didindi, uğraştı. Bir derviş sabrıyla kozasını ördü. Yozluklara, kofluklara iltifat etmedi. Taassubun ve sığ düşüncenin karşısında tavır aldı. Uçsuz bucaksız iklimlerde at koşturdu dört nala. Bir serdengeçti gibiydi, ikbâlden uzak. Cemil Meriç’in meziyetleri neslinin meziyetleri. Hataları da öyle. Ancak yanlışını, hatasını daha sonra fark ettiğinde bunu itiraftan çekinmedi. Doğru bildiğini söyledi, hakikati hançeresinden çıkan en gür sadasıyla haykırdı. Osmanlının hayranı,Türk’ün manevi değerlerine meftundu. Dürüsttü, kalenderdi, mertti ve açık sözlüydü. Dobra dobra konuşurdu, bu yüzden bazen fincancı katırlarını ürküttü. Kimileri, sadece bazı düşüncelerini benimsedi. Onu bütün yönleriyle, bütün benliğiyle hazmedemediler, kabullenemediler. Hâlbuki o baştan ayağa samimiyet, serapa dürüstlüktü.

Denemenin Derinliğine İnen Yüksek Fikir

Cemil Meriç, doğru, iyi ve güzel fikirlerin sağlam, oturmuş ve zengin bir lisanla aktarılabileceğinin şuurundaydı. Bu yüzden dile büyük önem veriyordu. Türkçe’ye tek kelimeyle âşıktı. Uydurma kelimelere ise şiddetle muhalifti. Bu soysuz kelimeler Türkçe’yi kirletiyordu çünkü. “Kamus namus”tu onun için. “Kelimelerde bile asalet” arıyordu. Ömrünü “Türkçe’nin inceliğine” hasretmişti Cemil Hoca. Meriç’in sekreterliğini yapanlar, hocanın bazı makaleleri 7-8 defa yazdırdığını anlatır. Ahmet Cevdet Paşa ve Süleyman Nazif, üslûpta üstatlarıydı. Büyük bir fikir hâmulesine ve yüksek bir idrake sahip olan Meriç’in her yazısı hazmedilerek okunmalıydı. Çünkü eserlerinde fikirler sıkıştırılmış, âdeta rafine edilmişti.

Tarihten sosyolojiye, felsefeden edebiyata uzanan geniş bir sahada kalem oynattı Meriç. "Ansiklopedi", "Sözlük", "Edebiyat Tarihi", "Roman", "Şiir", "Deneme" hakkındaki en şaşırtıcı hükümleri ondan okuduk. Düşüncelerini edebiyatın "deneme"siyle ifade ediyordu.

Cemil Meriç Türk düşüncesinde farklı ve özgün bir isimdir. Fikir basamaklarının en üst noktasındadır. Zirvede, kulededir. Ona gösterilen büyük ilgi ve sevginin temelinde bizim değerlerimize sahip çıkışı, Batının köksüz düşüncelerine ciddî anlamda tavır alışıdır. Ele aldığı meseleleri sağlam bir bakış açısı ve tahlil gücü ile masaya yatırır, hastalığı teşhis eder ve hâl çareleri gösterirdi. O 20. yüzyıl Türk düşünce hayatının büyük dağı, ama 21. yüzyılda da adı ve eserleri hep anılacak bir dehâdır.

Farklı çadırlara yerleşenler eşikten onu dinlediler. O hiçbir grubun adamı olmadı, hiçbir odayı mesken etmedi kendine. Çıktığı kürsüden herkese seslendi. En çok da yarı aydınlara. Peşin hükümlerin sahibi olan okumuşlara. Manevi çizgisini Mevlâna ve Yunus'la başlatan bir irfan sahibiydi. O soru soran ve soruları cevaplayan adamdı. İstifhamların kafalarda kalmasını, kalpte yuva yapmasını istemezdi. Aristo, Descartes, İbn-i Haldun, Nietzsche, Hugo, Balzac, Marks, İbrahim Hakkı ve Bediüzzaman fikirlerini merak ettiği filozoflar, tarihçiler ve âlimlerdi. Osmanlı devirlerini geçip Said Nursi ve Kenan Rifaî'ye uzandı bu bağlılık halkası. Sinan Paşa'dan, Süleyman Nazif'ten, Namık Kemal'den, Cenap Şahabettin'den, Peyami Safa'dan mısranın ve cümlenin hakkını aldı. Kendine has bir üslûbun mimarı oldu. Gurbette kaybolanlar, karanlıkta ışığa koşanlar onu buldu. Cemil Meriç, hiziplerin dışında kalıp hakikatleri arayanlar için bir deniz feneri oldu.

Aydınların Hayran Olduğu Mütefekkir

Cemil Meriç, hakkında en çok yazı yazılan, hayatından ve eserlerinden en çok bahsedilen, fikirlerinden en ziyade söz edilen bir münevver, bir mütefekkir. Türk aydınları için bir cazibe merkezi. Bir ışık menbaı. Mehmet Şevket Eygi'den Berke Vardar'a, Ergun Göze'den Murat Belge'ye, Alev Alatlı'dan Mustafa Özel'e farklı kesimlerden yüzlerce aydının uğradığı bir tekke Cemil Meriç'in evi. Ahmet Kabaklı, Kemal Tahir, Mehmet Kaplan, Sâmiha Ayverdi, Mehmet Çınarlı yakın dostları. Bakın yüzlerce aydından seçtiğim birkaç isim onun için neler söylüyor:

Necip Fazıl Kısakürek: "Cemil Meriç, Allah'ın iç gözü daha iyi görsün diye, dış gözünü kapattığı sahici bir münevverdi."

Tarık Buğra: "Benim değerlendiremediğim kadar bilgi yüklüydü; bir paragrafa beş, altı yabancı düşünürün, filozofun, sanatçının adını sığdırabiliyor ve beni şaşırtıyordu."

Enis Batur: " Yarım yüzyıllık Cumhuriyet aydınlığını ve karanlığın özlerinden ayırabilmek için saptanması gereken bir-iki odak varsa, onların başında Meriç'in serüveni gelir, diye düşünüyorum."

Ahmet Turan Alkan: "Konuşma dili ile yazı dili arasındaki kalite ahengi, tanıyabildiğim insanlar meyanında sadece rahmetli Cemil Meriç'e ihsan buyrulmuş bir armağan idi..."

Murat Belge: "Bireyselliğinin pek fazla gelişmediği, aydınların bile kampların özelliklerini tercih ettiği bir Türkiye'de, tornadan çıkmayı reddeden bir kişiydi Cemil Meriç."

Ümit Meriç: "Cemil Meriç bir isyandır, tarihten gelen, coğrafyadan gelen haklarımızın yok sayılmasına karşı bir isyan. 'Az gelişmişlik' yaftasını bir nişan-ı zişan Osmanlı Devleti'nin ve Türk insanının göğsüne yapıştıran Avrupa'ya karşı bir isyan."

İsmet Özel: "Cemil Meriç'in öncü vasfı, bu topraklarda yaşayan insanın keşfi yolunda çok önemli ipuçlarına cesaret ve olgunlukla eğilmiş olmasıdır. Bu yüzden, bu topraklarda yaşayan ve mücadelesini bu topraklarda vermeye niyetli veya kararlı herkes için (zıt düşünceler ve hedefler taşısalar bile) onun öncü vasfı tanınmak ve kabul edilmektir."

Alev Alatlı: "Cemil Meriç'in yerleşik düşünce, yaklaşım ve eğilimlere muhalefeti sadece Türkiye insanına değil, büyük makinanın teslim aldığı insanlığa, insanlık adına örnek olacak bir muhalefettir. Meriç'in, çok değer verdiğimiz 'evrenselliği' de bundandır. O sistem dışı, özgür bir birey olmak vasfını koruyabilmek için toplumun 'üvey evlat' olmayı göğüsleyebilecek ender namus erbabındandır. Dahası bu bir kader değil, bilerek, isteyerek yapılan bir seçimdir."

D. Mehmet Doğan: "Onu hep konuşan adam olarak hatırlıyorum. Sesini bulmak isteyen, bunun için öfkesini

kullanan ve söyleyeceklerini Namık Kemal'den, Süleyman Nazif'ten gelen bir nesir sesiyle söylemeyi tercih eden bir yazar. Sözün kudretini bize yeniden anlatan Cemil Bey, kitaba dökülmüş sözleriyle okuyanları en önce ses ve söz çağrışımlarıyla kavrar. Cemil Meriç, bu dünyadan göçse de onun engin bir birikimden süzülmüş çabalarını yansıtan metinleri elimizde olacak. Ola ki, birileri bir gün okumak, düşünmek, kendini bulmak, kimlik sahibi olmak isterler."

Mehmet Akif Ak: "Cemil Meriç'in üslûbunda göze çarpan ilk özellik, hiç şüphesiz ki okuyucu için kapılmaktan kurtulunması zor büyü idi. Bu üslûp, önemli ölçüde şiirdi. Şiirde ne varsa, Cemil Meriç üslûbunda da o vardır; bu sestir, mûsikîdir, çığlıktır, inleyiştir, sızlayıştır, yeri geldiğinde ise sükûttur. Fakat Cemil Meriç'in nasıl olup da tefekküre ait konuları şiir tavrıyla ama nesir şeklinde yazdığı bize göre hep meçhul kalacaktır."

Tefekkür Okyanusunun Barbaros'u

O bir "ahlâk ve irade âbidesi" olarak tanındı. "Türk Düşüncesinin Everest"i sayıldı. "Düşüncenin gökkuşağı" kabul edilip benimsendi. Necmettin Turinay ise, ona "Kelimelerin Yeni Serdârı" şeklinde hitap etti. Çünkü Türkçeye sevdalı ve bağlıydı Meriç. Türkçeye yani kelimelerimize, medeniyetimize. O tefekkür okyanusunun Barbaros'uydu. Bazı hükümleri ve cümleleri atasözü, deyim gibi fikir hayatımıza mal oldu, makalelerimize konu ve başlık. Meselâ "Dergi hür tefekkürün kalesi"ydi. "Her medeniyet, uçuruma açılan bir kapı"ydı. "Zamanın parmakları her yarayı kapatır"dı. "İdeolojiler, uçurumları aydınlatan hırsız fenerleri"ydi. "Deha, tabiatın en değerli armağanı"ydı. "Tefekkür bir arayış"tı. "Aydının vazifesi aydınlık getirmek"ti. "İnsanından kopan intelijansiyanın kaderi suya nakışlar çizmek"ti. "Kültür süngü ile fethedilemez"di. "Tarihin en büyük abideleri kitaplar"dı. "Düşüncenin malzemesi dil"di. "Argo, kanundan kaçanların dili"ydi. "Kamus bir umman"dı, "Dualar uğuldar derinliklerinde, destanlar coşar"dı. "Tarihimiz, mührü sökülmemiş bir hazine"ydi. "İnsanlık düşe kalka ilerleyen bir kervan"dı. "Sevgi feragat"ti. "Aşk bir teslimiyet, bir eriyiş"ti. "Millet hâfıza"ydı. Bunlar Cemil Meriç külliyatında fikir hamulesine sahip yüzlerce, hatta binlerce sözden, tespitten, teşhisten birka-

çı sadece. Aslında Cenap Şahabettin'in Tiryaki Sözleri gibi Cemil Meriç'in eserlerinden de ne güzel özdeyişler, özlü sözler seçilebilir ve kitaplaşabilir. Bu da üniversitelerimize ve araştırmacılarımıza benden bir minik hatırlatma olsun.

Bazıları bir roman okur ve hayatı değişir. Cemil Meriç, bir insanın değil, nesillerin hayatını değiştiren bir kılavuz. "Muhteşem bir maziyi, muhteşem bir geleceğe bağlamak için köprü olmak" istediğini söylerdi. Arzusu tahakkuk etti. Meriç'i okuyanlar, Batı karşısında komplekse kapılmıyor artık. Onlar bu toprağın çocukları, şarkın mahzun evlatları oldu. Hüzünlü ama boynu bükük değil. Bugün birçok alanda Batıyla boy ölçüşebiliyorsak, edebiyatta, sinemada, tiyatroda, fikirde, hatta iş hayatında bazı Avrupa ülkeleriyle at başı koşuyorsak, bu gelişmede Cemil Meriç gibi fikir sakalarının büyük payı vardır. Onlara herkes, hepimiz şükran borçluyuz.

Vefatından sonra yüzlerce imza, değişik yayın organlarında Cemil Meriç hocayı andılar. Sadece vefat yıldönümünde yâd edilmiyor o. İrfan sohbetlerinde, kültür meclislerinde, edebiyat mahfillerinde, ocak konuşmalarında Cemil Meriç'in adı geçiyor. Kim ki, onu yok sayıyorsa, adını anmıyorsa, eserlerine bakmıyorsa bir kuraklık, karanlık ve fukaralık içindedir. Cemil Meriç soysuz bir çağdaşlığın fevkinde çağlarüstüdür. Dönemlere hapsolanların inadına devirler üstüdür. Fiziğe bağlı metafizik düşüncenin temsilcisidir. Bugün kültür çevrelerinin hâlâ saygıyla andığı bir isimdir Cemil Meriç. "Bu Ülke"nin yetiştirdiği büyük bir mütefekkirdir. Rahmetle, saygıyla, şükranla anmak her aydının üzerine millî bir vecibedir.

Renard (tiny, daf, pât) بوروباشی کوره

" دو دلم . fort en conseil میزانلی بر کله ده

Faire un — : قورمق

cuir au — صاغدر ویرمک اولمق

se confesser au —

vendre la poule au — : کندیزه ماتاپه ویرمک اوتشایرق

se donner la discipline avec une queue de Renard

(Femme. موزلنمه‌سی یوزیزکوره یاشامه)

Le renard prêche aux poules.

En sa peau mourra le renard

جاقیجق رغوی چیقماز .

اکر بابیه ویرمز ایسکز تاسی سوشتر . ازکلی غزتیکی یرینه
قادینه قیزی اقامه ایتیرکز ایجیه .

اوتکوزدیکیه سنی دوکیه . یه قشدیکیه یرکیه (دوزه‌لمه)

Lisanyla Cemil Meriç

1979 yılında, kendisiyle yapılan bir röportaj sırasında.

Söylenmemiş Cümlenin Hasreti ya da Cemil Meriç'in Kendi Cümlesine Erme Süreci

Recmettin Turinay *

1. Girizgâh:

Cemil Meriç'in en büyük faydası, türkçe üzerine yeni baştan düşünmemizi sağlamak oldu. Üstad, 1967'den vefatına kadar devam eden bir süre içinde, durmaksızın yağdı ve adeta sağnak gibi boşandı. Burada kullandığımız "sağnak" ibaresi, onun yazışını, yazış biçimini ifade için değil. Bu ibare ile sürekli bir yazışı, hemen her dergide yazdıklarının neşredilişini, kitaplarının bir biri peşi sıra çıkışını kastediyoruz. Daha doğrusu Türk okuru ile Cemil Meriç, sanki yüzyılların hasretini gideriyor gibiydi. Bu buluşma öyle bir kucaklaşma olmuştu ki, meyveye durmuş bir ağaç gibi Cemil Meriç durmaksızın konuşuyor, yazıyor, uzun yıllar içinde giderek olgunlaşmış bir terkip ve muhtevâyı habire boşaltıyordu. Dolayısıyle okuyucu ile ilişkisi enteresan bir elektriklenmeye yol açıyor; her temas, ortalığı adeta bir şimşek aydınlığı ile lebâleb dolduruyordu.

Yani, son yılları itibariyle Cemil Meriç'in yaptığı, durmaksızın bir yazıştı. "Sağnak" tabirini işte bunun için kullanıyoruz. Sürekli ve ara vermeksizin devam eden bir yazışı, daha iyi anlatabilmek için.

Kuşkusuz bu tabir, yazıştaki devamlılığı tavsif etse bile, Cemil Meriç'in bizatihi kendi ifadesini, yazı uslûbunu anlatmak noktasında yeterince uygun düşmez. Bu bakımdan onun nesrini, daha başka tesbit cümleleri ile ifade etmek gerekir diye düşünüyorum. Hem ayrıca "sağnak" tabiri ani bir boşalma, birbiri ardınca sürekli bir yağış anlamına gelse bile, bu kelimenin muhtevâsında ister istemez sürekliliğin doğurduğu bir

* *Yazar, araştırmacı, köşe yazarı.*

yeksenaklık ve biteviyelik hissediliyor. Yani hafiften hafife bir "ıttırat" gizlidir bu yağışta. Sür'atin yanı sıra, belirli aralıkların tayin ettiği standart bir tempo belki de.

Halbuki rahmetli Cemil Meriç'in uslûbunu ifade noktasında, en uygun düşmeyen tabir belki de bu olabilir: ıttırat!.. Yani benzer cümlelerin birbiri ardınca sürekli tekrarı. Ya da benzer cümle kalıplarının, aynı fonksiyonu icra eden "ek" ve "kip"lerle tekrarından hasıl olan biteviye bir yeknesaklık. Üstadın, yazışta tahammül edemediği bu tekerrür hissi, türkçe cümle üzerinde onu, başı sonu gelmez deneme ve arayışlara sevk etmemiş miydi?

Şu an çoklarının hafızasında, Cemil Meriç üslûbunun seslerden kurgulanmış kalıplar halinde yaşadığından kuşku duyulamaz. Zira onun cümleleri zihnimizde, durmaksızın yeniden oluşuyor. Yeni yeni anlam öbekleri olarak algıladığımız bu durumlar, gene ona ait ifade formlarıyla birlikte teşekkül ediyor hafızalarımızda. Anlam ve ifade bir arada!..

Düşünelim isterseniz:

Zaman olur, bir şairi tek bir mısraya kadar indirgeriz. O an için şair ömrünün bütün muhassılası, o tek bir mısrada toplanır. Üç beş kelimelik bir mısra, bizim önümüze, şairin bütün şiir coğrafyasını açar. Kırk odalı sarayların esrârına tutulmuş bir ayna hükmünde, dilimizde o mısrayı tekrar ede ede, şairin dünyasını yeni baştan kurarız. Yani bir hayatı, bir şiirin tekevvününü, o bir mısradan yola çıkarak yeniden üretiriz. Necip Fazıl'ın, Fuzûli'nin, Dıranas'ın, Yahya Kemal'in ve Haşim'in böyle mısraları vardır. Hepimizin müştereken kullandığı nice sesler ve kelimeler, sadece onlara ait terkipler olarak formlara dönüşmüştür. Seslerin, ibarelerin ve anlamların oluşturduğu bütünlükler, asırlardır hiç kimsenin icat edemediği son derece bâkir söyleyişlerdir karşılaştığımız. Âdetâ şaşar kalırız. Yüz yüze kaldığımız yepyeni anlamlar mıdır, yoksa dilin yeni bir kullanış tarzı, yani kelimeler arasında oluşturulmuş yeni ilişki biçimleri midir? Form mu öne çıkıyor, yoksa yeni ve bâkir imajlardan hasıl olan anlamlar mı? Kestirmekte o kadar zorlanırız.

Belki ikisi birden!... Belki de sanatkârdan sanatkâra değişen bir durum.

Okuyucu olarak, bu yeni söyleyişi biz muhakkak ki fark ederiz. Fakat nereden

ileri geliyor bu farklılık, onu yakalamakta da o kadar zorlanırız. Onun için, durmaksızın mısralar dolaşır durur dilimizde. Form ve anlam bir arada! Yepyeni terkipler halinde! Her biri bizi bir başka âleme, bir başka şiirin dünyasına çeker götürür. Bu tür mısralar, ilgili şairin bütün külliyatını tedâi ettiren "estetik nesneler" olup çıkar. Ya da o şiirin bütününü ifade eden bir istiâre hükmüne yükselirler.

O anda, öyle bir kanaate ereriz ki, iyi şairlerin her bir mısrasında, onların şiirlerinin bütünü gizlidir.

İşte, iyi nesirler de böyledir: Bir Cenap Şehabeddin, Halit Ziya, Süleyman Nazif, Abdülhak Şinasi, Tanpınar, Peyami Safa, Haşim, Necip Fazıl hatta Ataç! Bu isimleri daha da çoğaltmak mümkün. Namık Kemal ayrı bir dil, Süleyman Nazif ayrı bir cümle değil midir?

"Mısra benim haysiyetimdir" diyen şair, bu bakımdan ne kadar haklı ve övgüye lâyık! Bir hayatın bütününü, yaşanmış bir ömrün bütün hikmetini tek bir mısraya indirgemektir bu. Dolayısıyle burada Abdülhak Şinasi'nin, Celâl Nuri ile ilgili bir cümlesini hatırlatmak isterim. Kendisi ile röportaj yapan kişiye soruyor Abdülhak Şinasi Hisar:

"Siz Celâl Nuri'yi hatırlar mısınız? Ya da hiç böyle bir isim duydunuz mu?"

Beklediği cevabı alan romancı, acı acı itiraf ediyor:

"Nereden hatırlayacaksınız! Çünkü otuz ciltlik bir külliyatı var; fakat kendine mahsus tek bir cümlesi yok. Hafızalarda yer etmiş tek bir cümlesi!..."

Abdülhak Şinasi'nin, yazı hayatına dergi ve gazetelerinde başladığı Celâl Nuri için söylediği bu sözler, bizi acı acı düşündürmelidir. Çünkü o Celâl Nuri için "Hafızalarda yer etmiş tek bir cümlesi yok" derken, takdir ettiği dostunu suçlamıyor; bilâkis "yazı" karşısında her birimizin duyması gereken bir sorumluluğu hatırlatmaya çalışıyordu. Ve aynı zamanda da cümlelerinin uzunluğunu ihsas ettiren röportajcıya, ihtiyacını duyduğu bir cevabı vermiş oluyordu. Nesrinde kendine has bir cümleye ve üslûba eren bütün sanatçıların yaptığı gibi!

Cemil Meriç de işte o familyadan!.. Yaptığı işi ciddiye alan, nesrinde titizlenen biri. Özgün şairlerin mısraları gibi bir cümle ile yazmak! Anlamı ve sen-

taksı, birbirinden ayrıştırılamayacak bir bütünlüğe erdirmek.

Zira, nesre dönüştürülmüş bütün mısraların büyüsünü yitirdiği gibi, gerçek nesir cümleleri aynen de öyledir. Sentaksı değiştirin; o cümleyi, kendi zamanınızın mantığına, yani cümlesine aktarın; uzayan cümleleri bölüp parçalayın!.. Ya da isterseniz kısa ve kesik olanlarını birleştirin!..

Yaptığınız iş, sadece ve sadece, bir üslûbu bozguna uğratmaktır. Hayret, güzelim bahçeler târumâr olmamış mı? Nitekim işte gül yerlerde sürünüyor; bir samyeli esmiş gibi, her şey kargaşa içinde! Anlıyor ve acı acı düşünüyorsunuz ki, bu harabâtın tamiri icap eder.

Bu bakımdan edebiyat ve düşünce hayatımızda, kendine mahsus özgün bir cümle ve uslûpla temayüz eden Cemil Meriç'in dayandığı kaynaklara doğru uzanmamız icabetmektedir:

"Uslûpta ilk ceddim: Sinan Paşa. Sonra Nazif, Cenap ve Haşim. Amacım: yazarı okuyucudan ayıran bütün engelleri yıkmak. Sesimi bütün hiziplere duyurmak. Şuurun, tarihin, ilmin sesini. Öyle bir ifade yaratmak istiyorum ki, Türk insanının uyuşan şuuruna bir alev mızrak gibi saplansın. İsrafil'in sûru kadar heybetli bir dil San'atla düşünceyi kaynaştırmak."[1]

"Nesir: İhtiyar medeniyetlerin meyvesi. Müşahedenin, kıyas ve istidlâlin, bir kelimeyle ilmin ve tekniğin dili. Çıplak, kuru, berrak. Zekânın son fethi. İnsanlık uzun arayışlardan sonra nesri keşfetti. Kelimeler cüruflarından sıyrılıp bir elmas parıltısı kazandılar. Ve nesir, şuurun ifadesi oldu. Sadık ve kesin bir ifade"[2]

Burada ister istemez, Evliya Çelebi'nin bir cümlesini de hatırlatmak icabediyor: "Velhasıl Bursa sudan ibarettir!" demiyor muydu Evliya Çelebi?

İşte Cemil Meriç de, böyle doğrudan doğruya kendi cümlesine indirgenebilen sanatkârlardan!. Dolayısıyle burada, asıl bu cümle üzerinde düşündüklerimi yazmak isterim. Çünkü, gerçek bir nesir cümlesinin oluşması, öyle sıradan bir hadise değildir. Cemil Meriç'de olduğu gibi bir cümleye ermek demek, dilin yeniden tekevvünü hadisesiyle karşı karşıya bırakır bizi. Böylesi anlar dil tarihinin, dilin bütün imkân ve imkânsızlıklarının şiddetli bir kasılması ve kendisini yeniden bırakması hadisesine ulaştırır bizi.

Bu Ülke yazarının mizacına inmemiz gerek ayrıca. Bu cümle niçin bu kadar geriliyor, kırılıyor? Okuduğumuz metinlerde, bizi içten içe sarmalayan yoğun "tazyik hissi" nereden ileri geliyor? Hissettiğimiz tazyiki, metinlerin muhtevâsı ile mi izah etmeliyiz? Yoksa maruz kaldığımız tazyik, doğrudan bu uslûptan, yani Cemil Meriç'in dil tutumundan mı kaynaklanmaktadır? "Öyle bir ifade yaratmak istiyorum ki, Türk insanının uyuşan şuuruna bir alev mızrak gibi saplansın. İsrafil'in sûru kadar heybetli bir dil. San'atla düşünceyi kaynaştırmak" derken, Cemil Meriç acaba nerelerden hareket etmekteydi?

İşte bu soruları cevaplandırmakla ortaya çıkar Cemil Meriç'in üslûbu. Bunların soyut genellemelerle geçiştirilmesine de gönlüm razı değil ayrıca. Hem mesele, Süleyman Nazif'le de sınırlı değil. Onda, benim de bir kitabımı kendisine ithaf ettiğim Sinan Paşa'dan;[3] yeni Türkçe cümlenin teşekkülünde büyük bir rolü bulunan Namık Kemal'den; şiiri kadar, belki şiirinden de üstün gerçek bir nesir/dil virtiözü olan Cenap Şehabeddin'den; Cenap'ta bu şuurun uyanmasına vesile olan Süleyman Nazif'ten, ilâve olarak Haşim'den ve Peyami Safa'dan, muhtemeldir ki Necip Fazıl'dan yansıyıp gelen tesirler!... Sanki ana türkçenin, birbirinden farklı mecralarda akıp duran ırmakları, yeni bir terkibe eriyordu Cemil Meriç'te. Böylesi yüksek mutlu bir terkip, Mütareke yıllarında Haşim'in, daha sonra 1930'larda da Necip Fazıl'ın şiiri etrafında tezâhür etmemiş miydi?

Ayrıca, Cemil Meriç'in dili, Tanzimat sonrası iki ana kanaldan akan türkçenin bir yanını teşkil eder. Diğer kanalda ise Halit Ziya'nın Abdülhak Şinasi'nin Tanpınar'ın ve Tarık Buğra'nın türkçesi!..

İşin derinine inildikçe görülür ki, uslûplar sadece onu meydana getiren sanatkârlarıyla da sınırlı kalmaz. Bir uslûp, mensubu bulunduğu dilin bütününü ihata eder. Yani bir dilin bütün imkânları, tarihin belirli bir ânında, yepyeni fonksiyonlar üstlenmiş olarak karşımıza çıkabilir. İşte uslûp sahibi büyük yazarlar, âdeta bir din müceddidi gibi, konuşup yazdıkları dil adına yeni yeni hamleler üretir dururlar.

Şiirin olduğu kadar hakiki nesrin de farkında olan Haşim, Süleyman Nazif için "kelimelerin serdârı" diyordu.

Arkadaşıyla birlikte.

Süleyman Nazif'in yaptığı büyük işin farkında olan iki kişiyi daha burada kaydetmek gerekir: Büyük şair Cenap Şehabeddin ve gene büyük bir nesir üstadı olan Abdülhak Şinasi Hisar!... Bu dikkatleri dolayısıyle, onları burada rahmetle anmak isterim.

2. Cemil Meriç'in Dil'i Farkedişi

Bu noktada Cemil Meriç için önem arzeden bir başka ismi daha anmamız gerekecek. 1930'larda Antakya İdadisinde okuyan genç Cemil Meriç'in eline, Süleyman Nazif'in kitaplarını tutuşturuveren Tarık Mümtaz Göztepe'yi!.. Hatay ve İskenderun o zamanlarda henüz daha Türkiye sınırlarının dışında ve Tarık Mümtaz Göztepe de aynen Refik Halit ve Rıza Tevfik'te olduğu gibi sürgün yaşamaktalar.

İşte genç Cemil Meriç'in Antakya İdadisinde öğrenciliğini sürdürdüğü sıralarda, Refik Halit Halep'te Türkçe olarak Vahdet ve Doğru Yol gazetelerinde yazılar yazıyor, Tarık Mümtaz da Antakya'da gene Türkçe olarak yayınlanan Karagöz adlı bir dergi çıkarıyordu.

Antakya'da işgal karşıtı bir dergi çıkaran bu adam, kendi kendine yoğun bir okuma programı uygulayan Cemil Meriç'in dikkatini çekmekten geri kalmıyor. Sonuç olarak bu genç talebe, bir grup arkadaşı ile birlikte onu ziyarete gidiyor. Nitekim bu ilişkinin ardından Cemil Meriç, Tarık Mümtaz'ın dergisinde yazı ve şiirlerini yayınlamaya başlıyor.

Tarık Mümtaz'ın asıl özelliği, aşırı derecelere varan Süleyman Nazif hayranlığıdır. Bu özelliği dolayısıyle Tarık Mümtaz'ın, Cemil Meriç üzerinde, ileriye dönük bazı tesirler meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Jurnal'lerde kendisinden zaman zaman bahsedildiğine şahit oluyoruz .[4]

Tarık Mümtaz-Cemil Meriç ilişkisini şunun için önemsiyoruz: Süleyman Nazif cümlesinin bu genç beyin üzerindeki tesiri daha bir ortaya çıksın diye... Ya da Cemil Meriç üzerindeki uslûp uyarıcılığının ciddiyeti daha bir fark edilsin için!..

Antakya İdadisinde felsefe bölümünde öğrenci olan ve müfredat gereği her hafta yirmi saat felsefe dersi gören Cemil Meriç'in dersleriyle alâkalı veya değil, okuduğu eserler son derece dikkat çekici:

Her birini aşk derecesinde okuduğu Nabi, Fuzûli ve Nedim divanları.. Refik Hailt'in her nevi kitap ve makaleleri.. Mehmet Emin Yurdakul'un Türk Sazı, Yusuf Akçura'nın Türk Yıllığı ve Türk Ocağı Dergileri... Dostoviyevski, Chateaubriand, Victor Hugo, Moliere, Corneille ve Racine'den eserler.. İlyada ve Odise destanları.. Cemil Meriç'in başucu kitaplarından Rıza Tevfik'in Kamusu Felsefe'si... Şemsettin Sami'nin Kamusu Fransevî'si.. İbrahim Edhem'den Tevbiye-i İrade ve inançlarında sarsıntılar meydana getiren Buchner'in Madde ve Kuvvet'i.. Ahmet Refik'ten Umumi Tarih.. Freud'un muhtelif eserleri.. Gene bu yıllarda Halep'ten edindiği Engels'in üç ciltlik Anti During'i.. Ve ayrıca da Marks'ın Kapital'i (sadece birinci cildi) vs.

Gene bu yıllara ilişkin (1936) notlarından öğreniyoruz ki, Andre Gide'in Clarte dergisi ile Nouvvelles Littéraires'e abonedir bu genç öğrenci.

Henüz daha lise döneminde gerçekleşen bu yoğun okuma faaliyetinin, felsefe ve edebiyat olarak iki ayrı kanalda cereyan edişi ortadadır. Gene bu döneminde ağırlıklı olarak şiirle meşgûl olan ve bir hayli uzun metinler de kaleme alabilen Cemil Meriç'in; daha iyi ve güzel bir yazışın peşine düşmesi kadar tabii bir şey olamazdı diye düşünüyoruz.

3. İlk Göz Ağrısı: Refik Halit Nesri

Nitekim Jurnal'lerinden birinde, "Nazif, hayatımın ilk mukaddes isimlerinden" dese bile; onun gözünde asıl edebi nesrin temsilcisinin, özellikle bu dönem için Refik Halit olduğundan kuşku yoktur. Çünkü bu hususla ilgili önemli bazı açıklamalarının bulunduğunu hatırlamakta zorlanmıyoruz: "Benim için nesir sanatının gerçek temsilcisi ise Refik Halit'ti. Halep'te yayınlanan Vahdet ve Doğru Yol gazetelerini

günü gününe okuyordum. Refik Halit hecenin en usta şairleri kadar ahenkli yazıyordu. Tazeydi, samimiydi ve mükemmeldi. Nesrin de edebiyatın gür ve ihtişamlı bir kolu olduğu Refik Halit'ten öğrendim.[5]

Cemil Meriç'te kendisine karşı bu tür takdir duygularının uyandığı sıralarda, Refik Halid'in sırf kronikler yazmadığını; Gurbet Hikâyeleri'nin de parça parça gene bu dönemlerde kaleme alındığını unutmamak icabeder. Meselâ Eskici gibi "dil"i vesile kılarak somutlaştırılmaya çalışılan derin gurbet hisleri ile, vatanî hasretleri ifade eden nice hikâyeleri de gene bu yolda hatırlamak gerekir. Ayşegül gibi, Caber Kalesi gibi, insanda tarih ve dil/türkçe şuurunu harekete geçiren daha nice parçalar!..

Bu bakımdan yaşadığı bölgelerde hakim durumda olan Fransız işgali sebebiyle, kendini derin bir esaret duygusu ile dopdolu hisseden ve asıl bütünden kopmuş ruh hali ile de bir nevi gurbet atmosferi içinde algılayan Cemil Meriç'in üzerinde, Refik Halit nesrinin bu türden takdir hislerini harekete geçirmesi kadar tabii bir şey olamaz. Yeni demek istiyoruz ki, Refik Halit nesrinin Cemil Meriç üzerindeki yoğun tesiri, onun ruh haline tekabülü dolayısıyledır. Yoksa, daha ileriki yıllarda ortaya çıkacak Cemil Meriç nesrine ilişkin herhangi bir tesir söz konusu değil burada.

Zira Cemil Meriç'in bildiğimiz cinsten uslûp ve cümlesi ile, Refik Halit'in yazışı arasında herhangi bir alâka söz konusu olmamak gerekir. Nitekim olamaz da!.. Aksi halde bunca Refik Halit takdirkârlığının, şurasından veya burasından, Cemil Meriç nesrine nüfuz eden bazı tedâhüllerin bulunması icabeder ki yok böyle bir şey! Çünkü uslûp tesiri, şuurlu cümle iktibasları ve bir nevi yazma meşkleri suretiyle ortaya çıkabileceği gibi; daha da önemlisi bunun gayr-ı şuuri tesirler suretinde gerçekleşmesi hadisesidir. Bir yazarı veya şairi çok okumaların sonunda, ondan bize, farkına vardığımız veya varmadığımız karakteristik bazı dil/yazma tutumları sirayet edebilir. Yani dolaylı bir uslûp ve ifade transferinden söz ediyoruz ki, Cemil Meriç ile Refik Halit üslûbu arasında böyle bir ilişki okunamamaktadır.

Her iki yazarın cümlesine, yazış biçimine ve dolayısıyle üslûbuna âşina olan birisinin, buna ihtimal vermesi de zaten beklenemez. Çünkü her iki nesirin hareket noktaları birbirinden çok farklı. Ayrıca yazma amacı ve ifadenin bürün-

düğü formlar bakımından da aynı farklılık sözkonusudur.

Bir defa Refik Halit'in türkçesi, "tasvirî bir dil" olarak anlam kazanmaktadır. Dil böyle olunca; ister istemez, bu dil ve uslûp tutumunun çıkış noktasının da farklı düşeceği aşikârdır. Bilindiği kadarıyla Refik Halit'in dikkati peysajdadır ve hayatın dış tezahürü üzerinde ziyadesiyle oyalanır. Nitekim büyük hikâyecinin, reel hayatın anlatımına ne derece önem verdiğini bilmeyenimiz yok gibidir.

İsterseniz bu iki nesir arasındaki farkı şöyle de izah edebiliriz. Meselâ Fikret, Akif ve Haşim şiirleri ile, Necip Fazıl ve Ahmet Kutsi şiiri arasındaki fark gibi bir şey!.. Yani birinci grup şairler "kendi beni" dışındaki bir uyarıcıdan ve meselâ toplumdan, tabiattan, akşamdan vs. hareket ederken; diğerleri yani Necip Fazıl ve Ahmet Kutsi şiirinin çıkış noktası şairin "kendi beni" dışında değil, içindedir. Daha açık ifade edecek olursak birinci grupta psikoloji, ikinci grupta da doğrudan doğruya "zihni bir durum" söz konusudur. İşte Refik Halit nesri ile Cemil Meriç nesrinin doğuş, çıkış ve hareket noktaları birbirinden farklı olduğu için; bu iki nesir arsında, Cemil Meriç Refik Halit'i ne kadar takdir ederse etsin, herhangi bir etkilemenin veya etkilenmenin gerçekleşmesi söz konusu değildir.

Bu söylediklerimizi daha açık ifade edecek olursak, bu iki nesir birbirini itmiş ve reddetmiştir demek gerekiyor. Ayrı şekilde bir Halit Ziya, Abdülhak Şinasi, Tanpınar ve meselâ Sait Faik'in dil ve ifadesi için de bu söylediklerimiz geçerlidir. Peki ya Necip Fazıl ve Peyami Safa üslûbu için ne demek gerekecek? İyi düşünülecek olursa, Necip Fazıl ve Peyami Safa ile Cemil Meriç'in uslûbu arasında, birbirini itme ve red söz konusu olamaz. Özellikle de Peyami Safa'nın düşünce yazıları ve kronikleri göz önünde bulundurulacak olursa!..

4. Cemil Meriç'in Namık Kemal Durağı

İşte Cemil Meriç üslûbunu vuzûha erdirmek bakımından, yukarıdan beri yapmaya çalıştığımız tahlilleri takip ederek Süleyman Nazif'e ulaşmak gerekir diye düşünüyorum. Dolayısıyle o, "Nazif, hayatımın ilk mukaddes isimlerinden" dediğine göre, bu tür takdir cümleleri ile Cemil Meriç nesrinin ilişkisini, aynen Refik Halit'te olduğu gibi çeşitli açılardan yoklamak icapedecektir. Çünkü bir nesir teşekkül ederken,

onun görünür görünmez bir dış tesire kapılarının açık durdurduğu malûmdur. Fakat yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bu dış tesirin nerelerden ve kimlerden gelebileceği veya gelmeyebileceği hususunun öngörülmesi de aynı derecede önem arz etmektedir.

Ne var ki burada Cemil Meriç-Süleyman Nazif ilişkisine doğrudan girmek yerine, hadiseyi biraz daha dıştan dolanarak ele almak yerinde olur diye düşünüyorum.

Bu Ülke yazarı 1936-1937 yılında liseyi bitirmesini müteakip, İstanbul'da Yabancı Diller Yüksek Okulu'na kaydolur. Zaten fransızcaya ileri derecede hakim olan Cemil Meriç, iki yıl sonra aynı okuldan mezun olur (1942) ve Elâzığ lisesine Fransızca hocası olarak tayin edilir. Bu sıralarda yaşının henüz daha 26 olduğu unutulmamalıdır. Yani Cemil Meriç çok genç bir hocadır sizin anlayacağınız. Fakat bu yeni hocanın, Elâzığ lisesinden öğrencisi olan Ahmet Kabaklı üzerinde bıraktığı intiba ise o derece büyük:

"...Cemil Meriç hoca, evet Nazım Hikmet'i sever, ondan mısralar okurdu ama, meselâ Namık Kemal'e de aşırı derecede hayranlığı vardı. Onun belâgatli ve taşkın üslûbuna bilhassa tapardı. Uzun süre heveslerinden biri de Namık Kemal gibi bol teşbihli, istiareli ve büyük sözler yazmaktı. Daha o zamanlar Cevdet Paşa'ya tutkunluğunu bilirdim. Gerçi Divan Edebiyatını iyi bilmezdi ama, Tanzimattan sonrakilerin hepsini okumuştu. Ahmet Midhat Efendi'den, Tarih-i Cevdet'ten bilmediğimiz cevherleri dökerek gözümüzü kamaştırırdı adeta." [6]

Meriç'in genç öğrencisi Ahmet Kabaklı bununla da kalmayarak, hocasının derin yönelime ve içinde bulunduğu okuma sürecine ilişkin de şunları söylüyor:

"Elâzığ Cemil Meriç'in önünde insanı ile, irfanı ile yepyeni ufuklar açar. Marifetname'yi, Kamusu Okyanus'u ve Burhan-ı Katı'yı da ilk defa Elâzığ'da bulur ve satın alır." [7]

Kendisi gepgenç bir fransızca hocası olduğu halde, ondaki bu okuma süreci ne kadar mânalıdır? Fakat burada bize asıl anlamlı geleni, Cemil Meriç'in içinde yüzdüğü "yazma arayışı" değil midir? Dikkat edilirse Cemil Meriç, öğrencilerine okuttuğu yabancı dil der-

sinin hemen yanı başında, sürekli kendi müktesebatını boşaltacak kanallar arayan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha da önemlisi öğrencilerine, onu bunu tavsiye edip duran didaktik bir hoca tutumundan ziyade, kendi iç arayışlarının peşinde oluşuyla dikkati çekmektedir. Dediğimiz gibi bu bir "yazma arayışı"dır ve kendi tekabüllerini arayıp bulma sürecidir. Bunun da ötesinde asıl önemli olanı, Cemil Meriç'in uslûp ve ifade tutumunun henüz daha netleşmediği hususudur. Fakat buna karşılık Kabaklı hocadan yaptığımız bu alıntı, Cemil Meriç üslûbunun inşa ve tekevvün sürecini vuzûha kavuşturması bakımından gene de son derece anlamlı geldi bize.

Kabaklı hocanın üzerinde durduğu Namık Kemal meselesine eğilmeden önce, üstadın 1935'te kaleme aldığı bir metin örneğine göz atmak yerinde olacak. Antakya İdadisinden arkadaşı olan ve 1935'te İstanbul'da bulunan Kemal Sülker'e yazdığı bir mektup, onun ilk metinlerinden olması bakımından hayli önem arzediyor. İdadi sıralarında kaleme aldığı yazılar elimizde bulunmadığına göre, bu nesir örneği metinlerin değeri bir kat daha artmış oluyor. Dolayısıyle, daha ileride teşekkül edecek Cemil Meriç nesriyle mukayeseye imkân vermesi bakımından, aşağıdaki pasaja göz atmak faydadan hâli değildir diye düşünüyorum:

> *"Bu kış Reyhaniye'deyim. Doğduğum yerde bir gurbet senesi daha sürmekliğim mukaddermiş. Efsus!.. Her birini bitirinceye kadar imanımı gevretecek sekiz on arkadaşım kitaplar alacaktır. Bunun için mecmûu servetim olan oniki Suriye lirasını o yolda harcayacağım. Ve haziran ayında ikinci bakaloryaya iştirak edeceğim. Sana ricam, bana lisenizin son sınıf arkadaşlarından "olgunluk" imtihanı programını öğren. Onu da ihtiyaten ihzâr edeyim. Aman birader rast geldiğin ilmî, tarihî, riyazî, içtimaî, hususiyle felsefî eserlerin ismini, sayfasını, muharririnin ismini, fiyatını yazıver, işime gelirse isteyeyim"* [8]

Dikkat edilirse düzgün, kurallı cümlelerden oluşan bu metin örneği ile, daha ileriki yıllarda ortaya çıkacak Cemil Meriç cümlesinin ilgisini kurmak hayli güçtür. Bu bakımdan alıntı yaptığımız metinde yüklemleri özellikle siyah kullandık. Zira aradaki fark iyice ortaya çıksın diye!.. Açıktır ki bu cümleler, Cemil Meriç'in ileride ulaşa-

cağı keskin, şiddetli, yerine göre devrik veya kırık, daha açık bir ifade ile de isim cümleleri'nin ağırlıkta olduğu dil kullanışı ile, herhangi bir paralellik arzetmemektedir.

Ancak şunu da ifadeden geri kalmayalım: Bu cümlelerde henüz daha ne bir Süleyman Nazif tesiri, ne de bir Namık Kemal şiddeti söz konusu değildir. İşte bu zemin üzerinden, Kabaklı hocanın söylediği hususa doğru kademe kademe evreleyebiliriz:

Demek ki 1942 civarında Cemil Meriç, Namık Kemal'in yazış biçimini hayli önemsiyor. Her şeyden evvel de, Namık Kemal'e karşı derin bir hayranlık tezahür ediyor yukarıdaki satırlardan. Namık Kemal hayranlığının altında yatan sebep de, Cemil Meriç'in içinde yüzdüğü ideal bir kahraman tipiyle özdeşleşmek arayışından başka bir şey olmamaktadır.

1939'da sol görüşlere sebebiyle hapse giren, vazifesinden de olan Cemil Meriç'in, bir de İstanbul'da geçirdiği aç-susuz yıllar düşünülecek olursa, Namık Kemal gibi aşkın ve taşkın bir ruhla arasında kurduğu ilintiyi anlamak güç değildir. Ayrıca ondaki Namık Kemal özdeşleşmesinin, sırf yaşadığı siyasî-içtimaî şartlardan kaynaklanmadığı; bunda biraz da son derece yalnız, gururlu, isyanlara oynayan, kırılgan ruh halinin büyük bir payı bulunmaktadır. Batı ve doğu kaynaklarını yıllardır okuyan ve hatmeden bu kırılgan ve asi ruhun, iradesi dışında, kendini bir davaya ve mücadeleye adamak ibtilâsını bu bakımdan anlamak gerekir. Ayrıca Kabaklı hocanın söylediğinin hilâfına, kendine örnek aldığı kişi, hiç kuşkusuz Nazım'dan ziyade Namık Kemal'dir. Çünkü Nazım'ın mücadeleci karakterini ne kadar takdir ederse etsin, onun ne kişiliğine, ne de şiirine hayatı boyunca yakınlık duymamıştır.

Toparlayacak olursak, Cemil Meriç'i Namık Kemal'e taşıyan, Vâveylâ şairinin nesrinden önce şahsiyet ve karakteri olmaktadır. Yani önce Namık Kemal'i takdir ve onunla kendi arasında kurduğu ciddi ruh akrabalığı!.. Sonra da Namık Kemal'i üslûb olarak yüceltmek ve örneğe dönüştürmek arayışları!..

İşte Namık Kemal'le kendi arasında yakaladığı karakter benzerliğinin ardından, bu üslûbu tahlile ve nirengilerini tespite doğru adım adım ilerleyen bir zihin süreci… Dolayısıyle Cemil Me-

riç'in otuz yaşı civarında ortaya çıkan dil ve uslûp parametrelerini, şöylece çerçevelendirmek mümkündür:

Yüksek, belâgatli bir dil ve taşkın bir uslûp!.. özellikle, özellikle de, "büyük sözler" söylemek arzusu!.. daha doğrusu, tepeden konuşmak gibi bir tesir üreten yazış biçimidir onun peşinde olduğu!.. Ayrıca Namık Kemal üslûbunun önemli göstergelerinden olan bol teşbihli, istiareli cümleler!..

5. Cemil Meriç'te Türkçe Cümle ve Uslûp Sancısının Asıl Kaynağı

Düz yazıya ilişkin bu tür düşünceler içinde iken, Cemil Meriç Elâzığ'dan İstanbul'a nakleder ve Sabri Esat Siyavuşgil aracılığı ile, mezun olduğu Yabancı Diller Yüksek okulunda hocalığa başlar (1944). 1954'tegözerinin kapanmasına kadar devam edecek bir süre içinde, yoğun olarak tercüme işiyle meşgûl olur. Cemil Meriç'te gördüğümüz marazî derecelere varan dil hassasiyeti de işte bu dönemleri de nüksetmeye başlar.

Fransızcanın derinliklerine nüfuz ettikçe, türkçenin yeni yeni imkanlarını da gene bu dönemde keşfetmiş oluyordu. Victor Hugo, Balzac, Chateaubriand, Voltaire vs. Batılı sanatçı ve düşünürlerin, okuyanda gerçek bir deha tesiri bırakan uslûplarını, türkçe olarak yeni baştan ibdâya çalışmak!.. Adeta bunu, aşırı bir ihtiras derecesine kadar vardırmak!.. Bunu başardıkça da, türkçenin imkân ve kabiliyetlerine her seferinde yeni baştan iman ve itimat!.. Kendi tabiriyle, "uydurca" nın Türkçeyi maruz bıraktığı açmazları daha bir derinden fark etmesi ile, Nurullah Ataç vs'nin karşısında adeta isyanlara oynaması gene bu dönemi ile izah edilmelidir.

Bu arada Cemil Meriç'in tercüme üzerine aşırı derecede yoğunlaşması sonucu, 1940'lardan itibaren görmeye başladığımız yazıları da, ister istemez tercüme problemi etrafında dönüp dolaşacak demektir. Ne yazık ki bu yazıları toparlanarak bir kitaba dönüştürülmüş değildir. [9] Oğlu Mahmut Ali Meriç'in Jurnal'lere koyduğu "sunuş" yazısı ile kızı Ümit Meriç'in yazdığı Cemil Meriç biyografisinde, 1940 sonrasında yayınlanmış makalelerinden bazı pasajlar aktarılmakla beraber, bu alıntılardan sağlıklı bir sonuca gidilmesi kuşkusuz zordur. Fakat Kabaklı hocanın naklettiği şekilde, Namık Kemal yolunda "büyük sözler" söylemek isteyen bir Cemil Meriç'i bu satırlardan safha safha izle-

mek kısmen bile olsa mümkün olabilmektedir.

Fakat Cemil Meriç'in bu dönemine ilişkin, her şeyden evvel şunu söylemek icabeder: Onun türkçe cümle üzerine yoğunlaşan tefekkürü, bildiğimiz edebî türlerle meşguliyeti sonucu ortaya çıkmamaktadır. Belki ortaokul-lise çağlarındaki birkaç şiir denemesi istisna kabul edilirse, onun hikaye ve roman gibi asıl edebî türlerle meşguliyetine şahit olmuyoruz. Denilebilir ki tiyatro ve deneme türüne karşı da oldukça mesafelidir. Netice olarak geriye kala kala tercüme konusuna teksif edilmiş makaleleri olmaktadır.

Yani onun türkçe üzerine geliştireceği egzersiz, ister istemez, meşgûl olduğu batılı büyük sanatkârların eserlerini tercüme safhasında ortaya çıkacak demektir. Nitekim kafasında gezdirdiği asıl büyük soru,bu eserlerin türkçeye nasıl aktarılacağı hususu ile ilgilidir. Hemen herkesin kullana kullana fersûde hale getirdiği "anonim bir cümleyi" sürekli tekrarlarla mı yapılmalıdır bu iş? Nasuhi Baydar'da olduğu gibi!.. Ya da o büyük sanatkârların insanda gerçek bir ibdâ tesiri bırakan uslûp ve cümlelerini, orasından burasından bölüp parçalayarak, son derece güdük ve kısa cümlelere dönüştürülerek mi? Nurullah Ataç ve bazı peyrevlerinin yaptığı gibi!..

İşte Cemil Meriç'in cümle ve uslûp sancısının asıl kaynağı da burası!.. Ve bu sancıyı telâfi yolunda yeni baştan türkçeye, türkçeyi hakiki birer uslûp seviyesine yükselten büyük sanatkârlara yeni baştan ve özellikle de bu açıdan eğilmek!..

Tanzimat yazarları başta olmak üzere (A.Midhat, Beşir Fuat ve Ş.Sami gibi); Edebiyat-ı Cedidecilere (Ahmet Şuayp, C. Şehabeddin ve S.Nazif gibi); Tolstoy tercümeleri dolayısı ile Raif Necdet'e; tekrar tekrar Rıza Tevfik'e , Ali Kemal'e ve Şemseddin Sami'ye; Hüseyin Cahit ve Nasuhi Baydar'a (ikisini de, fakat özellikle H.Cahit'i çok zayıf buluyor); Haşim nesrine, sonra sırası ile Yakup Kadri, Peyami Safa, Tanpınar, Sabri Esat Siyavuşgil ve adını anmasa bile Necip Fazıl'a tekrar tekrar baş vurur ve bu dönemlerin nesir ve tercümeleri üzerine yoğunlaşır da yoğunlaşır. Meselâ ne zaman okuduğu hakkında hiçbir ipucuna tesadüf edilmese bile Tazarru-name müellifi Sinan Paşa ilgisinin de gene bu döneme tesadüf ettiğini rahatlıkla ileri söyleyebiliriz.

Osmanlıcanın, daha doğru bir ifade ile de, ondokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyıl başlarında ortaya çıkan türkçenin gücüne olan itimadı da aynı şekilde.

Türkçenin "uydurca" dönemi öncesinde yapılan tercümelerle, son yıllardaki tercümeleri mukayesesi, onda bu tür kanaatler uyandırmaya yetip de artıyordu. Yani son yıllarda yapılanlara göre eski tercümeler daha başarılı olduğu gibi, eski "sanatkar-mütercimler"in dili de daha bir başka idi. Daha açık bir ifade ile de ondokuz ve yirminci yüzyıl başlarındaki türkçe, önemli bir eser tercüme edilirken her hangi bir acze düşmediği gibi, o büyük mütercim-sanatkârlar da yazıp konuştukları dilden, o derecede emin gözüküyorlardı. Nitekim Bu Ülke, Umrandan Uygarlığa, Mağaradakiler ve Kırk Anbar gibi eserleri gözden geçirilirse, sayfaların orasına burasına serpiştirilmiş, bu hususla ilgili tespitlerini yakalamak hiç de zor olmamaktadır.

Dolayısıyle Cemil Meriç için tercüme demek; yazıp konuştuğumuz dili, maruz kaldığımız evrensel sınav karşısında sınıfta bırakmamak ve tercümeyi türkçe dil adına yeni bir fetih hareketine dönüştürmek gibi bir şeydir. Yani

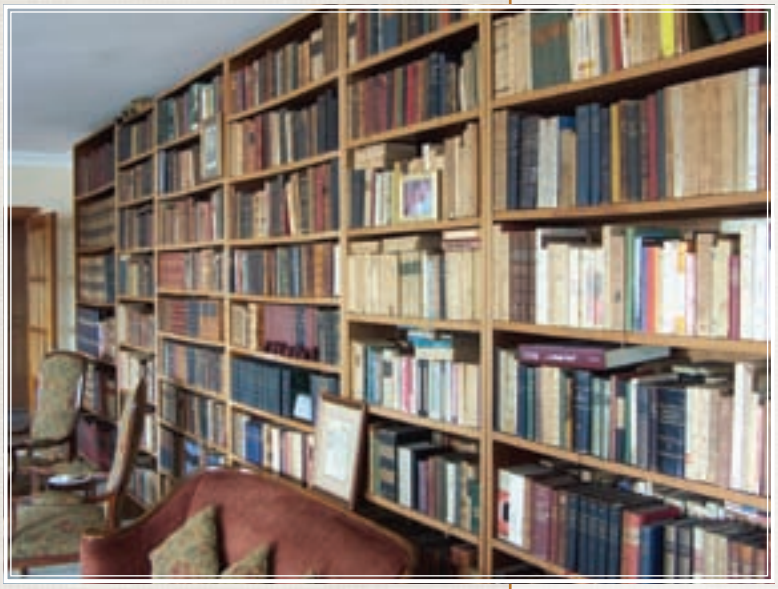

Cemil Meriç'in zengin kütüphanesi.

Türkçe edilgen biçimde batı irfanını iktibas aracına indirgenmemeli, ve bu irfanı fethe çıkan yeni, büyük bir imkân olarak arz-ı endam edebilmeliydi. İşte Cemil Meriç'in türkçe karşısında duyduğu sorumluluğun menşei, buralarda aranmalıdır.

6. Kendine Mahsus Cümleye Ermek:

İkinci husus da, Cemil Meriç için türkçeyi, türkçe olarak yazarken ulaştığı büyük sonuçlar olmaktadır. Türkçeyi büyük fikirleri ifade edebilecek bir

dil olarak inşâ etmek ve bunu kendine mahsûs özgün bir üslûba dönüştürmek yani. Daha yerinde bir ifade ile de, tercüme engelini aşmak noktasında, türkçenin büyük nâsirlerinden sonuna kadar istifade!.. Fakat türkçe yazarken, onları behemehal aşmak ve onlardan daha yüksek bir uslûp ile temayüz edebilmek!.. Ve işte Cemil Meriç'in içine girmeye hazırlandığı yeni süreci çerçeveleyen parıltılı ve tantanalı cümlesi!.. Daha doğrusu Cemil Meriç'in ulaşmayı arzuladığı büyük hedef:

> *"...Amacım: yazarı okuyucudan ayıran bütün engelleri yıkmak, sesimi bütün hiziplere duyurmak. Şuurun, tarihin, ilmin, sesin!... Öyle bir ifade yaratmak istiyorum ki, Türk insanının uyuşan şuuruna bir alev mızrak gibi saplansın. İsrafil'in şûru kadar heybetli bir dil. Sanatla düşünceyi kaynaştırmak!.."*

Dolayısıyle Cemil Meriç okumalarının beni ulaştırdığı bir sonuca göre söylüyorum: Onun bu husustaki sınavı, tercüme karşısında duyduğu sıkıntı ile mukayese edilemeyecek bir seviye teşkil eder. Nitekim türkçe üzerinde ciddi iddiaları bulunan bu büyük nâsirin geçirdiği uslûp istihalesine, duyduğum bir saygı Dolayısıyle kalem alıyorum bu satırları. Çünkü mütefekkir bir kalemin, kendi diline ve cümlesine ermesi, bir anda olup biten bir hadise değildir. Hatta denilebilir ki böyle bir üslûba ve cümleye ermek, bâkir mısralara eren bir şaire göre daha uzun bir süreye ihtiyaç gösterebilmektedir.

Nitekim böyle bir süreci Halid Ziya'da veya Ahmet Hamdi Tanpınar'da, ya da Cenap Şehabeddin veya Süleyman Nazif'te rahatlıkla izleyebiliyoruz. Fakat Türkiye'de yapılan dil çalışmaları ve edebiyat araştırmaları maalesef bu meseleler üzerine yoğunlaşmadığı gibi, derinden derine duyulan bir aciz nedeniyle de, bundan özellikle sarfı nazar edildiği görülmektedir.

Bu bakımdan üzerinde durduğumuz hususa daha bir açıklık getirmek için, ister istemez Cemil Meriç'in 1940 sonrası ile, Jurnal'leri kaleme almaya başladığı tarih arasında kalan "ara dönem" yazılarını hareket noktası olarak kabul etmekten başka çaremiz kalmıyor. Şöyle böyle on- onbeş yıllık bir süredir kastettiğimiz bu dönem. İşte tercüme konuları etrafında dönüp dolaşan bu dönem yazıları üzerinde ne kadar durulsa az olur diyoruz. Ancak işaret ettiğimiz gibi, bu döneme ilişkin yazıları

maalesef bir kitapta da toplanmış değiller. Bu yüzden, kırık-dökük bazı iktibas parçalardan yola çıkmak durumunda kalacağız demektir.

Gene bu arada onun, Ahmet Kabaklı, hocanın vurguladığı biçimde, Namık Kemal yolunda iddialı, keskin hüküm cümleleri ihtiva eden sözler söylediğine işaret etmiştik. Fakat Jurnal'lerden itibaren ortaya çıkacak, asıl Cemil Meriç nesrinin üzerine bina edildiği cümle form ve kalıpları?.. Asıl bunları yakalamak, bu cümlenin geçirdiği bir istihaleyi bu metinler üzerinden izleyebilmek!.. Bize asıl anlamlı geleni de zaten burası oluyor.

7. Cemil Meriç'te Kök Cümle ve Bu Cümlenin Doğuş Süreci

Nitekim üstadın istikbalde bol bol kullanacağı ve üslûbuna şekil vermeye çalışacağı "asıl cümle"yi yakalamak yolunda küçük bazı denemelere giriştiğine şahit oluyoruz bu metinlerde. Büyük bir acemilik kokan bu denemelerden önce, Cemil Meriç'in çeşitli eserlerinden seçtiğimiz "cümle formatı"ına ilişkin örnekler sunmamız gerekiyor.

- "Düşünce bir köprü: Kıldan ince, kılıçtan keskin."
- "İçinde bizler varız: Beşir Fuatlar, Suaviler, Hilmi Ziyalar."
- "Nesir ihtiyar medeniyetlerin zirvesi: Müşahedenin, kıyas ve istidlâri, bir kelimeyle ilim ve tekniğin."
- "Mübhem ve esrarlı bir kelime: Çağ."
- "Yeni bir kitabı bitirmek üzereyim: Mağaradakiler."
- "Sağa türbedarlık düşer; yani ezeli değerlerin bekçiliği."
- "Hayır, onlar Türkiye'nin insanından şikayetçi, insanından yani kendilerinden."
- "Kamus bir milletin hafızası, yani kendisi; heyecanıyla, hassasiyetiyle, şuuruyla."
- "Tek emeli Osmanlıyı dinsizleştirmek; dinsizleştirmek yani etnik bir toz haline getirmek."

Dikkat edilirse, bu cümlelerin her biri ikişer kısımdan oluşuyor. İki nokta işaretinin önü ve arkası!.. Bu iki bölümlü cümle yapılarını fark etmek için, aslında bu işaret çok da önemli değil. Nitekim örneklerde görüldüğü iki nokta yerine bazen virgül, bazen da noktalı virgül koyabilmektedir. Yalnız burada

söylememiz gereken, cümlelerin ikinci bölümlerinin, birincilerin açıklaması durumunda oluşudur.

Gene bu cümlelerin bir başka özelliği de şudur:

Birinci bölümde yer alan asıl cümlenin herhangi bir unsurunun yerine, ikinci kısımda yer alan ibareyi rahatlıkla ikâme edebilmek!.. Meselâ "Mübhem ve esrarlı bir kelime:çağ" cümlesini şu şekilde okuma imkânı da vardır: "Çağ, mübhem ve esrarlı bir kelime" (dir.) Ya da "Düşünce bir köprü: Kıldan ince, kılıçtan keskin" cümlesini, rahatlıkla şu şekle dönüştürebiliriz: "Düşünce kıldan ince, kılıçtan keskin bir köprü (dür).

Cemil Meriç'in burada yaptığı, bildiğimiz tipteki kurallı cümleyi parçalamak ve parçalardan birini diğerinin açıklamasına dönüştürmek olarak özetlenebilir. İşte bu tip bir cümle kurgusu, Cemil Meriç üslûbunun "temel, kök cümlesi" olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca buna benzer birkaç cümlesi daha vardır ki, onlar üzerinde şimdilik durmak istemiyorum. İkili paralel cümleler ya da zıtlıkları bir arada, bir cümlede telif denemeleri vs. Fakat asıl Cemil Meriç cümlesinin yukarıdaki cümle tipi olduğundan kuşku duyulmamalıdır. Bu tür karakteristik cümle teknikleri Dolayısıyle biz, okuduğumuz herhangi bir metnin Cemi Meriç'e ait olup olmadığını anlamakta güçlük çekmeyiz. Ruhsuz birer kalıp olarak izaha çalıştığımız bu cümlelere, Cemil Meriç'ten yansıyan asabi bir mizacı ve gerilimi yüksek bir tefekkürü de eklerseniz ne olur? Ortaya çıkacak sonuç Cemil Meriç'in Üslûbu değil de nedir?

Fakat Cemil Meriç bu cümleye, kolayca ermiş de değildir. Nitekim benzer tipteki cümle denemelerine, karşılaştığım kadarıyla söylüyorum, 1950 civarındaki yazılarında giriştiği görülüyor. Son derece acemi ve gevşek dokulu denemeler bunlar. Nitekim 1947'de çıkan "Fildişi Kule Efsanesi" başlıklı bir yazısında, böyle birkaç cümle denemesine giriştiği anlaşılıyor.

> *"Vatandaşlar günün çetin kavgalarında yer alırken yıldızlara serenat besteleyen bedbahtın adı: Savaş kaçağıdır"*[10]

Nasıl buldunuz cümleyi bilmem. Fakat bana göre, ilerideki Cemil Meriç cümleyi böyle kırmazdı. Her şeyden evvel sondaki "dır" ekinden nefret etmesi gerekirdi. Acaba, "Savaş kaçağı"nı

başa alsa da, iki noktayı ondan sonra koyarak devam etse, cümle nasıl olurdu dersiniz?

Aynı yazıda benzer bir cümlesi daha var:

"Fikir ve sanat adamının yeri: Fikir ve sanat kavgasının ateş hattıdır..."

Bu cümlede de ikinci kısım, birinci bölümün açıklaması sayılamaz. Siz cümledeki iki noktayı kaldırın da öyle okuyun: Bu tam anlamıyla kurallı bir cümle değil de nedir?

Gene Yirminci Asır'da çıkan yazılarından bir cümle (1953):

"Oysa Avrupa'yı ortaçağın kabuslu gecesinden kurtaran mucizenin adı: Yabancı Dil'dir" [11]

Arayış hep aynı!.. Fakat bir türlü idealindeki cümleye de eremiyor. Ne var ki cümleyi ikiye bölüme, ayırma ısrarı da sürüyor. Cümlelerin arasına koyduğu iki noktadaki ısrarı bundan başka bir şey olabilir mi? Olamaz elbette.

Ancak Cemil Meriç'in bu cümle üzerindeki, şu birkaç denemeyi yapmasına da fazla bir zaman kalmamıştır sayılır. İsterseniz acele edelim, onun yerine bu tasarrufa biz girişelim: Burada ilk önce, sondaki "dır" ekinin kalkması gerekiyor. İkinci olarak da cümlenin son kısmını başa almak ve iki noktayı da oraya koymak!.. Burada yaptığımız, Cemil Meriç'in kafasında mevcut olduğunu sandığımız, iki unsurlu cümlenin bölümleri arasındaki bir takdim-tehirden başka birşey değil! O halde cümleyi, bu son şekliyle okumaya çalışalım. Bakalım nasıl olmuş?

"Yabancı dil: Avrupa'yı ortaçağın kabuslu gecesinden kurtaran mucize(nin adı)!.."

Cemil Meriç'e daha yakışan bir cümle olmadı mı?

8. Cemil Meriç Cümlesinin Menşei ya da Süleyman Nazif

Bütün bunlar bir tarafa!.. Burada karşımıza çıkan asıl soru şu olmalıdır. Bu Ülke yazarı, yukarıdan beri üzerinde durmaya çalıştığımız kök cümle formatına nasıl ulaştı acaba? Bu tür bir kalıp cümle, spontane olarak mı doğdu şuurunda? Ya da takdir ettiği ve kendine örnek ittihaz edindiği büyük nâşirlerden mi yola çıktı?

Gene Cemil Meriç ve Süleyman Nazif okumalarının sonuca göre!.. Sahip olduğu yüksek istidadı onu; Namık

Kemal, Cenap Şehabettin, Refik Halit, Ahmet Haşim ve batılı büyük yazarlardan ziyade, Süleyman Nazif'le karşı karşıya getirdi. Yani onun nesir ve türkçe cümle konusundaki ilk hareket noktası daima Süleyman Nazif oldu. Zaten onun ilk karşılaştığı ciddi nesir ustaları Refik Halit ve Süleyman Nazif değil miydi?

Burada Refik Halit'i bir tarafa bırakmak gerekir diye düşünüyorum. Çünkü başlarda, Refik Halit'i yeterince izah ettiğimi sanıyorum. Dolayısıyle üzerinde durduğumuz cümle biçimini esas alırsak, onun asıl kılavuzunun Süleyman Nazif olduğu gerçeği daha bir kuvvet kazanıyor. Daha ötede de onu Namık Kemal'e, C. Şehabettin'e ve hatta Ahmet Haşim'e taşıyan mutavassıt kişi de gene Süleymen Nazif'ten başkası değildir.

Çünkü yukarıdaki cümle biçimleri ile biz ilk defa, orada burada değil, doğrudan doğruya Süleyman Nazif'in nesirleri vasıtası ile yüz yüze kalıyoruz. Çünkü bu cümle asıl olarak Süleyman Nazif'te, belki kısmen Cenap Şehabettin'de!..

Nitekim bu tip cümlelerle, Süleyman Nazif'in Mütareke dönemi ve sonrası nesirlerinde karşılaşma imkanı buluyoruz. Meselâ Malta Geceleri'nde önemli bir yer işgal eden, "Namık Kemal ile Hasbıhal" yazısına bu açıdan göz atalım!..

Vatan topraklarının paramparça olduğu Mütareke yıllarında, Namık Kemal, bir gün mezarından kalkmış, bu elîm manzarayı şaşkın vaziyette seyretmektedir. O esnada, Namık Kemal ile karşı karşıya geliveren Süleyman Nazif, üstâdının yarı sorusuna aynen şu cevabı vermektedir:

> *"Ah... Çok....Ve pek çok... Şimdi vatanımız serâpâ hicranzâr, vatandaşlarımız serâpâ matemdârdır. Akdenizin, size on sene kürsi-i istiğrak olan adaları dört yüz, beş yüz senelik bir tarihi, bu gün belki unutulmuş bile... Bıraktığınız vatanın her ufkunda başka bir yabancının bayrakları dalgalanıyor. İşkodra'dan Hint denizine, Edirne'den Necid Çölüne, Erzurum'dan Sahra-yi Kebir serhatlerine kadar her taraf hicranzâr, her fert matemdârdır. Şebnemlerini birkaç dakika sonra güneşin ilk kıvılcımlarına içirecek olan şu karşıki dağların ötesinde biraz toprağımız kalmış: Vefakâr ve cefakeş Anadolu. Vefakâr ve cefakeş kavminizin son efradı!.. Son evlâdınız bu son topraklarınızı kudurmuş bir cihan-ı gayza karşı dişiyle, tırnağıyla müdafaa etmeğe çalışıyor dedim ve ağladım."* [12]

Bu pasajda italik dizilmiş uzun cümleye dikkat edebildiniz mi bilmiyorum. Cemil Meriç'in sentaksına göre hayli uzun kaçan bu cümle, kuruluş biçimi olarak tam da aradığımız cümle değil de nedir? İşaret ettiğimiz cümlede ("biraz toprağımız" kalmış) ibaresi, bilmem dikkatinizi çekti mi? Bu ibare, adı geçen cümlenin öznesi mesabesinde gibi bir şey. Namık Kemal'e, karşıki dağların ötesinde kalan toprakları işaret eden Süleyman Nazif, bu işaretle yetinmeyerek, biraz daha vuzûh ihtiyacıyla açıklamalara girişiyor. Meğer orası "Vefakâr ve cefakeş Anadolu" değil miymiş!..Dikkat edilirse biz bu açıklama pasajını, asıl cümlede geçen "biraz toprağımız"ın yerine aynen monte imkanına sahip bulunmaktayız. Nitekim Cemil Meriç'in ikinci kısmı, birinci kısmının açıklaması mahiyetindeki cümlelerinde olduğu gibi!..

Cemil Meriç işte bu cümleyi o kadar sevdi, o kadar benimsedi ki, ileriki yıllarda nesrini bu cümle üzerine bina etti denebilir. Hem bu cümle tekniğini metinlerinde çok sık kullanarak alabildiğine yaygınlaştırdı, hem de aynı cümleden yola çıkarak yeni yeni cümle biçimlerine ulaştı. Süleyman Nazif'te zaman zaman karşılaştığımız bu tarz cümleler, Cemil Meriç'te biraz daha derli toplu hale geldiği gibi; daha keskin, daha vurucu ve alabildiğine veciz bir ifade biçimine yol açmaktan da geri kalmadı.

Zaten Namık Kemal yolunda büyük hüküm cümlelerine mütemayil görünen Bu Ülke yazarı, sahibi olduğu mizaç ve istidadın zarureti Dolayısıyle "uzun cümlelerden" oluşan bir nesir geliştiremezdi. Zira uzun cümle Cemil Meriç gibilerinin değil; Halit Ziya, Abdülhak Şinasi ve Tanpınar gibilerinin haline tercüman olmaya daha uygun bir imkândır. Kaderlerine ceng ü cidal yazılmış, yani hilkatleri böyle teşekkül etmiş kişilerin cümlesi ise, ellerinde olmayarak daima kırık ve kısa olur. Cemil Meriç'i de zaten böyle algılamıyor muyuz okuduğumuz metinlerinde?

9. Süleyman Nazif ve Cemil Meriç: İki Dil ve Uslûp Müceddidi

Bu arada Süleyman Nazif'ten yaptığımız geniş alıntıda, nesrin iç mûsiki ile nasıl donatılabildiği dikkatinizi çekmiştir sanırım. Biz böyle bir hususiyeti daha ziyade, Sinan Paşa'nın nesirlerinden yakalaya biliyorduk. Bir de onun gibi bazı eski divan nâsirlerinde!.. Nesirde bir nevi iç kafiye demek olan ve secilerle sağlanan bu ifade biçimini, yeni Türk

nesrine taşıyan uslûpçuların başında geliyor Süleyman Nazif. Ona göre, şiirde mısra sonlarındaki ses tekrarlarıyla temin edilen musiki duygusu, nedense nesirde aksi bir sonuç veriyordu. Yani nesir cümlelerinin sonunu, hep aynı zaman ve şahıs ekleriyle donatın bakalım. Buradan bir musiki değil; tam aksine bir ıttırat, tekerrür hissi ve yeknasaklık hasıl olur ki, o da nesri öldürmeye bire birdir diyor Süleyman Nazif. İşte onun bu yoldaki arayışlarıdır ki, Türk nesrine büyük kapılar araladı. Ve onun bu tür denemelerini ilk fark eden kişi de, unutmayalım ki Cenap Şehabettin'den başkası olmadı. Soralım o zama Süleyman Nazif'in Türk nesri adına, araladığı büyük kapı ne idi?

Nesir cümlesi adına onun gerçekleştirdiği en büyük hamle, aynı yüklem kalıplarıyla sona eren cümleleri asgariye indirmek ve bu yoldan alışık olmadığımız derecelerde isim cümlelerini öne çıkarmak olmuştur. Bu noktadan, Süleyman Nazif cümlesine ve ondan yola çıkan Cemil Meriç cümlesine tekrar tekrar bakılabilir. Aynı metin içinde bazen farklı fiil zamanlarına baş vurmak, bazen cümlede yüklemi araya çekmek,çoğu zaman da cümleyi fiilden bağımsızlaştırarak kurmak!..Yani kurduğu metinleri isim cümlelerinin ağırlıkta olduğu bir dile dönüştürmek!...

Dolayısıyle Cemil Meriç-Süleyman Nazif ilişkisi, sırf bir cümle formatının iktibas denemeleri ile sınırlı değildir. Bundan daha önemlisi, Süleyman Nazif'in şahsî tecrübesiyle ulaştığı dil/cümle tefekkürüne, Cemil Meriç'in bütünüyle vâkıf olduğu gerçeğidir. Ve Türkçe cümle üzerine geliştirilmiş bu tefekkürü, Cenap Şehabettin'den sonra, ilk fark eden kişi olmasından kaynaklanıyor Cemil Meriç'in özelliği. Hem ilk fark eden, hem de Türkçe adına onu yepyeni bir Rönesans hamlesine dönüştüren dil ve uslûp meceddidi olarak!.. [13]

Dipnotlar:

1. Mağaradakiler, Ötüken Yayınevi, İst. 1978, s. 449-451
2. Kırk Ambar, Ötüken Yayınevi, İst. 1980, s. 64
3. Bkn. Necmettin Turinay, Geleneğin Dünyası/Yeniliğin Ufukları, Akçağ Yayınları, Ankara 1996.
4. Cemil Meriç Jurnal'lerin yanı sıra Mağaradakiler'de de Tarık Mümtaz'dan söz ediyor. Tarık Mümtaz Damat Ferit Paşa'nın başyaverliğini yapmış, edebiyata düşkün, türkçeye aşık birisidir. İstanbul'da iken Ümit adıyla bir edebiyat dergisi de çıkarmıştır. Mütareke dönemi İstanbul'unu ve edebî çevreleri iyi tanıması Cemi Meriç'in hoşuna gider. Milli Mücadele sonrasında 150'likler listesine dahil edilen (Refik Halit ve Rıza Tevfik'le bera-

ber) Tarık Mümtaz; sürgün yıllarında Şam'da Musavver Sahra, Hatay'a Antakya, Karagöz adıyla dergiler çıkarmıştır. Cemil Meriç onun gene bu yıllarda "İslâmi Sosyalizme Doğru" başlıklı bir risale yayınlandığını haber veriyor. 25 ocak 1981 tarihli Jurnal'inde Tarık Mümtaz'dan söz eden Cemil Meriç, aynen şunları yazıyor: "Tarık'ın edebiyat dünyasında tek mukaddesi vardı: Süleyman Nazif. Tarık tanımadığım Nazif'in bir havarisiydi. Türk nesrinin o serdarını, şâkirdine bakarak şekillendirmeye çalıştım. Kitaplarından önce efsanesiyle karşı karşıyaydım."

5. Jurnal, İletişim yay., 1992 İstanbul. Bu eserde yer alan 25 ocak 1981 tarihli günlüğü.
6. Bkn. Ağustos 1987 tarihli Türk Edebiyatı dergisinde yer alan Cemil Meriç yazısı.
7. Türk Edebiyatı dergisi aynı tarih (ağustos 1987) ve sayı.
8. Cemil Meriç'in İstanbul'da bulunan arkadaşı Kemal Sülker'e yazdığı (15 Ekim 1935) tarihli bu mektubu, Türk Edebiyatı dergisinin Nisan 1984 sayısında yayınlandı.
9. Cemil Meriç'in Jurnal'lerini iki cilt halinde yayına hazırlayan (iletişim yayınları, İst. 1992) Mahmut Ali Meriç, bu dönemde kalem alınmış yazıların, ellerinin altında hazır bulunduğunu söylemektedir. Aynı şekilde kızı ümit Meriç'in kalem aldığı Cemil Meriç Biyografisinde de (Kültür Bak. Yayını, Ankara 1992, 160 s.), ilgili dönem yazılarına bol bol atıflar yapıldığı göz çarpıyor. Dolayısıyle bu tür yazıların her hangi bir ayıklamaya tabi tutulmaksızın, bir bütün halinde yayınlanması gerekir. Hatta buraya, 1940 öncesinden kaleme aldığı yayınlanmış veya yayınlanmamış şiir ve mektupları da dahil edilmelidir. Şimdiye kadar böylesi bir çalışmanı yapılmamış olması garip değil midir?
10. Bkn. Yirminci Asır dergisinde (1 Ocak 1947) tarihli yazı. Bu yazıda "Fildişi Kule" kavramı ağır bir eleştiriye tabi tutuluyor. Cemil Meriç'in bu husustaki fikirleri, sonraki yıllarda biraz değişikliğe uğramış sayılmaz mı? Ne dersiniz?
11. Bu Kitabın Düşündürdükleri, Yirminci Asır, 7 Şubat 1953.
12. Süleyman Nazif'in önemli eserleri arasında yer alan Malta Geceleri, manzum-mensur karışık bir eserdir. Malta Geceleri, üstadın Malta esaretinin ardından (1924) yayınlandı. Türk nesrinin görünmez ve bilinmez dehası Süleyman Nazif üzerine, onun bu yönünü öne çıkaran ciddi araştırmalar maalesef bulunmuyor. Bırakın böyle bir çalışmayı, El-Cezire Mektupları (1987), Batarya İle Ateş (1917), Firak-ı Irak (1918), Çal Çoban Çal (1921), Malta Geceleri (1924), Fuzulî (1925) vs. gibi hacim bakımından küçük, fakat dil-sanat değeri bakımından hayli önemli eserleri de hâlâ yayınlanmayı beklemektedir.
13. Cemil Meriç'in, kendi nesri dolayısıyla sık sık vurgu yaptığı Ahmet Haşim, Cenap Şehabettin ve Taarruz-name sahibi Sinan Paşa üzerinde ayrıca durmak gerekmektedir. Cemil Meriç'in nesri ile, birbirinden farklı bu üç ayrı uslûb arasındaki ilişkileri yakalamak bakımından. Fakat daha önemli olanı, Nazif Cümle'sinin, Cemil Meriç'te uğradığı büyük kırılmanın asıl sebeplerine doğru ilerlemek değil midir? Bu iki hususu da iki ayrı yazı konusu olarak ele almak arzusundayım.

GRAMMAIRE LAROUSSE DU XXe S.
DICTIONNAIRE
FRANÇAIS-TURC

Cemil Meriç'in Üslûbu Beyânındadır

İbrahim Şahin *

Cemil Meriç, Jurnal'in ikinci cildinde şöyle diyor: "Kimim ben? Hayatını, Türk irfanına adayan, münzevi ve mütecessis bir fikir işçisi." [1] Bu iki cümle, Cemil Meriç'i tanımlayan üç mühim unsur içermektedir: Kendisini Türk irfanına adamış olması, münzevi oluşu ve mütecessis tarafı. Türklerin medeniyet değiştirme sürecinin son büyük aşamasının; Tanzimat sonrası sürecin ortaya çıkardığı aydın tiplerini bir çok bakımdan temsil eden Cemil Meriç, 19. yüzyıl başlarında, mensup olduğumuz müşterek medeniyeti form ve muhteva olarak terk etmek zorunda kalışımızdan beri, Türk irfanını batı tefekkürü ile mücehhez kılmaya çalışan aydınlarımızdandır. Aydınlarımızın, son yüzelli senelik zaman diliminde, batı ile münasebetler açısından nasıl bir tavır gösterdiklerini, zaman zaman bedbin, bazen taklitçi, bazen hayran, bazen de umutsuz olduklarını, fikir ve edebiyat tarihimizin kaynaklarında izlemek mümkündür. Meriç, Avrupa irfanı karşısında duruşu bakımından daima bir "Kırk Ambar" müellifi kimliğindedir. Bu durum, onun kendisini Türk irfanına adamış olması ile açıklanabilir. Onun Kırk Ambar adlı eseri, bu bakımdan bütün entelektüel faaliyetinin özeti gibidir. Zaman zaman bir ansiklopedist, bazen bir sanatkar, ara sıra bir feylesof, sık sık bir münekkit fakat daima mesafeli. Bu mesafe daha çok, sanatkarca konuşmaya başladığı zaman kaybolan Cemil Meriç, asıl böyle zamanlarda kendisi olmakta ve "içerden biri" olarak konuşmaktadır. Reisü'-l Küttab Atıf Efendi'den, Mümtaz Turhan'a kadar bir çok Türk aydını

* Prof. Dr., Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

batı ve biz konusunda eserler kaleme aldılar. Bu yüzden Türk okuyucusu, kendisi için "öteki" olan batı karşısında, yakın tarihin tecrübelerini unutamadığından hep mesafeli oldu.

Her aydın nisbeten "münzevi"dir. Cemil Meriç'in hayatının yazıcılık tarafında, onun bu durumunu "fildişi kule"de olmak tabiriyle izah edebiliriz. Bir tarafıyla "Yön"e, diğer tarafıyla "Yol" a bağlanabilen, kendisinden olanların kendisini anlamadığından, kendisini anlayabileceklerin ise kendisini okumadıklarından şikayet eden bir entelektüelin münzevi olmaktan başka çıkar yolu var mıdır?

Bu Ülke, Mağaradakiler, Umrandan Uygarlığa, Bir Dünyanın Eşiğinde, Kültürden İrfana, Bir Facianın Hikayesi, Sosyoloji Notları ve Konferanslar ve Jurnal serisi…Kırk Ambar adını taşıyan ve "Hace-i Evvel"den mülhem eserinin içeriği dahi, onun mütecessis tarafını izah eder.

Cemil Meriç hemen her yazısına kavramları tanımlamakla başlar. Çünkü kavramlar düşüncenin anahtarlarıdır. Biz kavramlarla düşünürüz. 19. yüzyıl ikinci yarısında, klasik şiirin yerine içeriği yenileştirilmiş yeni bir manzume türü öneren Şinasi de hatırlanacak olursa kavramları tarif ederek ve tanımlayarak başlıyordu. Modern düşünceye açılan yolun başındaki bir cemiyete, modernizmin alfabesini öğretmek gibi bir şey bu. Cemil Meriç için batı, bilinmesi gereken bir kültür ve medeniyet dünyasıdır. Her ne kadar Tanzimat aydınlarını eleştirse de kendisi için dahi Fransız merkezli bir Avrupa medeniyeti ve edebiyatı söz konusu olan Cemil Meriç öncelikle bir üslûp adamıdır. Bu üslûbun en temel özelliği hükümler içeren cümlelerden teşekkül etmiş olmasıdır. Yani "kavramsal" üslûp. Bu yüzden, onun üslûbu, analitikçi bir yazarın, kendi zihinsel serüvenini, zihinsel serüveninin hangi aşamalardan geçerek mevcut hükümlere ulaşıldığını göstermez. Metnin yazarı olarak Cemil Meriç, ancak, farklı konulardaki yazıları tanınmak suretiyle, düşünce aşamaları takip edilebilecek bir kalem sahibidir. Onun üslûbundaki hikemi tavır, sanatkarca bir eda ile süslendiğinden, okuyucunun dikkatini, manadan çok formun ahengine yöneltmektedir. Bu yüzden, yoruma açık olmayan, meselelerini halletmiş bir üslûbun sahibi olan Cemil Meriç, okuyucusunu emek vermeye zorlayan bir üslûp kullanır. Kendi okumalarının, ansiklopedik bilgilerin sonucunda

vardığı yargıların dökümü niteliğindeki eserlerinde, biz bir yandan muhteşem bir bilgi yığını diğer yandan da zevkle okunan bir metinle karşı karşıya kalırız:

Cemil Meriç'in üslûbundaki hikemi edanın yanında, ikinci mühim özellik ironidir. "İroni, her zaman verili yada sabit anlamları sınırlarına sürükler. İroninin bir ayağı anlamda ise diğer ayağı anlamsızlıktadır. Dolayısıyla bu nedenle de ironi tanımlanamaz; çünkü o hiçbir zaman tanımlanacak kadar sabit kalmaz. İroni anlamayı güçleştirir. Anlama ise ironinin kontrol edilebilmesini sağlar. Anlamın anlaşılması geliştikçe ironi geri çekilir. Ancak ironi, aynı zamanda anlamanın da ironisidir. İroni her zaman, anlamanın zorluğu ve hatta olanaksızlığını ima eder." [2] Her ironist üç koşulu yerine getiren kimsedir: Birincisi "ironistin öbür sözcük dağarlarından, karşılaştığı insanların nihai kabul ettiği sözcük dağarlarından etkilenmiş olmasından ötürü kendisinin halihazırda kullanmakta olduğu nihai dağarı hakkında radikal ve süregiden kuşkuları vardır." İkincisi "kendisinin şimdiki sözcük dağarı içerisinde ifade edilen argümanın bu kuşkuları ne garantileyeceğini ne de dağıtacağını idrak eder." Üçüncüsü "kendi durumu hakkında felsefe yapması ölçüsünde kendi sözcük dağarının gerçekliğe başkalarınınkinden daha yakın olduğunu, kendisine ait olmayan bir güçle ilişki içinde olduğunu düşünmez." [3] Bu bakımdan, üslûp, dünyaya bakışımızın bir göstergesidir yada göstergeler dizisi. Cemil Meriç, akademik bir üslûp kullanmaz. Onu okunur kılan, bilgi yükünden ziyade, şahsi hükümleri ve derin ironisidir. İroni, metnin yaratıcısı ve okuyucusu bakımından en temel işlevi, alışılmış anlamı ortadan kaldırmak ve yeni bir anlam üretmek olan bir biçem aracıdır. Cemil Meriç'in üzerinde durduğu konular bakımından ironinin elzem olması doğaldır. Bu Ülke yazarının, yakın dönem fikir ve edebiyat tarihimizin ilginç öyküsünü ironik bir üslûpla vermesinden başka bir yol görünmez. Diğer taraftan, her ironik üslûp sahibi, nisbeten trajik bir bedbinlik ima eder; belki de ironinin vazgeçilmezi trajik olandır. Çünkü ironi, çoğu zaman, umutsuzluktan doğar ve umutsuzluğa götürür. Varlığımızı meşru kılmak için inandıklarımız bizi umutlu kılandır; ancak, ironik metin veya ironi, bu meşrulaştırma biçiminin öğelerinin yanlışlığını veya olmadığını, bizim gerçekte

bir yanılsama içerisinde bulunduğumuzu ortaya koyar. Bu yüzden ironi dinamiktir. Umutsuzluk, metnin okuyucusunu, başka alanlara kanalize edecek ve zihni yoracaktır. Klasik akademik dille kaleme alınmış metinlere nazaran, ironik metinlerin çoğu zaman, doğru tabirle "algılanmaması", kullanılan ironik dilin gerçeklik iddiasıdır. Açık anlamın, düz söyleyişin yetmediği, başka bir deyişle, hiçbir yankısının bulunmadığı zamanlarda, ironik anlatımın daha etkili olduğu bilinir. İroni, trajik olanı da içerir. Tam da burada, "fildişi kule"den bahsetmek gerekmektedir. Çünkü, fildişi kule, anlaşılmamaktan doğan doğal kaçış mekanıdır. Trajik olan budur. Bireyin yalnızlaşması ve bu yalnızlığın belgesi niteliğindeki dili, yığınlara karşı bir silah gibi kullanması dilden mürekkep fildişi kuleye çekilmekle mümkün olacaktır. Ve her ironik metin yaratıcısını yani özneyi metnin dokusunda var kılar... Cemil Meriç, yazdığı metnin içinde olan adamdır. Çoğu zaman akademik metinlerin işlevsizleşmesi, bireyin inkarından kaynaklanır. Bir Dünyanın Eşiğinde adlı, Hint düşüncesini anlatan eserinden başlayıp, çağımızı anlattığı Bir Facianın Hikayesi'ne kadar her metinde Cemil Meriç'in kendisini görürüz. Hint düşüncesinin ayrıntılarından bahseden Cemil Meriç, klasik akademik bakışla Hint düşüncesini anlatmaz. Anlayan ve seven dolayısıyla açıklamaya çalışan bir bakışla yazmayı dener. Çünkü o metinlerde kendisini bulur. Çoğu zaman anlatılan düşünce sisteminin benimsenmesi gerekmez ama sevilebilir. Seviliyor olması ise doğal olarak meşrulaştırmayı gerektirir. Cemil Meriç'in en popüler olduğu zamanlarda bu "meşrulaştırma" biçimine elbette çok ihtiyaç vardı.

Yukarıda, ironik üslûbun, anlamı sıfırladığını, yok ettiğini söylemiştik. İronize edilen çoğu zaman, alışkanlığa dönüşmüş despotik bilgidir. İnsanı bir kenara bırakmış, katı ve acımasız hatta haksız bir yargı, küçük bir ironi darbesiyle ortadan kalkabilir. Böylece ironinin "anarşist" kimliğini, bozan, yok eden fakat yerine yenisini de önermeyen özelliğini görmüş olduk. O noktada, okuyucunun serüveni başlar. Yazarın trajik duygulanımları, okuyucuyu da etkileyerek, haksız yere bir kenara itileni bulmak için okuyucunun yola çıkmasını sağlayacaktır. Demek ki Cemil Meriç, verdiği bilgi bakımından kendisinde kalınabilen bir yazar değil, daha çok

insanı yolun başına getirip bırakan bir yazardır. O, zihnimizdeki bilgilerin güvenilir olmadığını, sorgulamak gerektiğini, başka türlü de olabileceğini bize öğreten adamdı. Bu yüzden sorgulayan Cemil Meriç, tasvir de eder. Tasvir, eşyayı somutlaştırdığı gibi, kavramları ve duygularımızı da somutlaştırır. Bilgi ve duygu, rengi ve kokusu olan bir nesneye dönüşür. Böylece dokunulabilir hale gelen bilgi bizim için görünür olacak ve peşinden gidilecektir.

Cemil Meriç'in bakış açısının ve üslûbunun kaynaklarını, biyografisinde bulmak mümkündür. Kendi ifadesiyle hayatı sekiz yaşına kadar bulanık, başsız sonsuz bir hatıralar yığınıdır. 1916'da Anadolu'nun ücra bir kasabasında dünyaya gelmiştir. Doğduğu tarih bile kesin olarak belli değildir. Babasının Kur'an kapağına kaydettiği doğum tarihi: 1332, Kanunuevvel 12'dir.

Aile Dimetoka'dan göçmüş. Baba, çeşitli nikbetler yüzünden hayata küsmüş eski bir yargıç. Az konuşan, çatık kaşlı, hareketlerine akıl erdirilemeyen bir insan. Anne, bu yabancı dünyada aşinası olmayan hasta bir kadıncağız, silik, mızmız…

12 Aralık'ta doğan çocuk itilmiş kakılmış, düşman bir dünyada dostsuz büyümüş. Daima başka, daima yabancı. Hasta bir gurur, pencerelerini dış dünyaya kapayan bir ruh…

Düşman bir çevrede ister istemez kitaplara kaçar Cemil Meriç. Yani düşünceye ve edebiyata hür bir tercih sonunda yönelmez. Yaşamak için kendine bir dünya inşa etmek zorundadır. Böyle bir kaçışı kolaylaştıran tesadüfler de olacaktır: Baba akşamları aileyi toplayıp kitap okur, abla fenn-i terbiye ve ruhiyat gibi konularla uğraşmaktadır. Amca Hamid Bey'in kitapları genç tecessüsü alevlendiren bir hazinedir. "Anlıyorum ki, zalim ve kıyıcı gerçekten kurtulmanın çaresi, reel dünyadan kitaplar dünyasına sığınmak." [4]

Bu Ülke'nin girişinden alınan bu cümleler, sanki bir romancıya; mesela Balzac'a ait. Cemil Meriç, bir imparatorluğun içine doğanlardandır. Dolayısıyla, yukarıdaki satırlara, Cumhuriyetin ilanından sonraki kültür hayatımızı izah ve ifade ederek, folklore yönelen bir düşünce ikliminin tezahürlerini de hatırlayarak Cemil Meriç biyografisi tamamlayabiliriz. Bu yüzden onun mizacını tanımlayacak en mühim kav-

ramın "romantik" olduğunu söyleyebiliriz. Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte, "tecessüsü"nü doyuracak formel bilgiden mahrum bir neslin, kendini nerede arayacağına bakarak, Cemil Meriç'in üslûbunu belirleyen asıl faktörü, yani romantik mizacı izah etmek mümkün olabilir. Çünkü bu nesil, tarihsel zorunluluklar sebebiyle dilin taşıdığı geleneksel evrenden uzaklaşmış bir nesildir. Türk "intelijensiya"sının –üstadın diliyle- kendi evreninden kopuşu, aslında çok önce başlamıştı. Cemil Meriç ve o neslin kopuşu, daha sert ve acımasız bir kopuş oldu. Şahsi mizaç ve kişisel biyografi bu kopuşu destekleyecek ve Meriç, kendi evrenini oluşturmak için başka kaynaklar arayacaktır. Yukarıda izah etmeye çalışıldığı gibi, Fransız filozoflarından Hint düşüncesine, Tanzimat ediplerinden Rus romanına kadar, bütün okumalar, Cemil Meriç'in kendi evrenini inşa gayretidir. Aslında burada, romantizmin iki önemli temasını görüyoruz: Birisi, arayış; diğeri de yurtsuzluk…Geleneksel evren kaybedildiği için yurdun inşası gerekir ve bu bir arama eylemidir. Bu yüzden, Cemil Meriç hiçbir zaman bir filozof olmamıştır. O aslında arayan ve bulduklarını bize anlatan adamdır. İlk Sosyolog İlk Sosyalist Saint-Simon'dan Balzac'ın İhtişam ve Sefalet'ine, Marksizmden Liberalizme hep arayan adam… Üstelik bu konuda yalnız da değildir. Kendi neslinden bazı isimlerle, çok ayrı kaynaklara ulaşsalar bile aslında aynı eylemi gerçekleştirirler. Benzeşen ve ayrılan yanlarıyla Cemil Meriç, aşağı yukarı, aynı formel eğitimin kıskacından geçmiş ve sonraki senelerde, kendi gayretleriyle kendi evrenlerini inşa imkanı aramış isimlerden oluşan bir nesle mensuptur. Bizi daha çok ortak yanları ilgilendirdiğine göre, hemen hepsinin de bir imparatorluğun içine doğduklarından, edebiyat ve fikir dünyasıyla ilgilendiklerinden ve en önemli yanlarının "ütopik dil" inşa etmeleri olduğundan söz edebiliriz. "Ütopik dil" nedir? Buna dilin ütopyalaştırılması da diyebiliriz. Bilinen sebeplerle, Türkçe, cumhuriyetin ilanından sonra yerel lügati kullanmaya başlayacaktır. Bu durumun siyasi ve sosyal sebepleri olabilir. Bizim için önemli olan bu durumun imparatorluğun son nesli üzerindeki tesiridir. Varolan dünya ile ve özellikle kültürel verilerle tatmin olmayan "tecessüs" kendini başka bir alanda; ütopyalaştırılmış dilde arayacaktır. Dil yerelleştikçe ayrıntı kaybolur; kaybedilen ayrıntı aslında

medeniyetin ve kültürün ayrıntısıdır. Servet-i Fünun edebiyatı, nasıl ki yeni his ve düşüncelerini ifade edebilmek için başka lügatlerden kelime almak zorunda kalmışsa, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde Türk intelijensiyası da, "yerelleşen" [5] dilin imkanları kısıtlı olduğundan başka bir iklimde kendilerini ifade edebilecek malzeme aramışlardır. Cemil Meriç'in tasviri üslûbunda ve özellikle Tanpınar'da bu durumu görebiliriz. Eşya, ütopik dilin malzemesi olduğunda kendi kimliğini kaybeder. Çünkü zarafetten mahrum dış gerçeklik yani eşya, mevcut durumuyla bir düşünsel malzeme olmaktan uzaktır. Özne, burada, eşyanın duruşundan, görünüşünden başlayıp başka bir alana, onun benzerlerine, onun yansımalarına ve yankısına daha çok da, artık eşya olmayan bir başka aleme yönelecektir. Tanpınar'ın, çoğu zaman anlamını kavrayamadığımız uzun tasviri cümlelerinin, hep bir obje ile başlayıp, objeden uzaklaşarak, artık amacı kendisi olan bir dile dönüştüğünü hatırlayalım.

Aşağıdaki cümleler Bu Ülke'den alınmıştır:

"Birer çocuktu Genç Osmanlılar....yaramaz, serkeş. Mefhumlar ve müesseselerle oynuyorlardı. 'Mehlika Sultan'a aşık yedi genç"tiler. Meçhulü arıyorlardı, meçhulü ve mutlakı. Sonunda hepsi uslandı. Kanatları yorgun, kalpleri yaralı yurda döndüler. Gurbet kocatmıştı genç şahinleri...gurbet ve tecrübeler.

Bir zelzelenin içindeydik. Ne kanun-ı kadim kalmıştı, ne deb-i dirin. Köprüler atılmıştı, geriye dönülemezdi artık. Yaşamak için yenileşmek lazımdı. Nereden ve nasıl başlayacaktık?

Çağ bir arayış humması içindedir...kah bedbin, kah ümit dolu. İlk defa olarak, sınıf-ı ulema parçalanıyor, çevresine yeni teklifler sunan bir intelijensiya doğuyordu. Genç Osmanlılar bu şaşkın kafilenin en tanınmış temsilcileri.

Ortak vasıfları, müstağriblikti bu gençlerin. Ama faziletleri ve günahlarıyla Osmanlıydılar. Daha sonraki nesiller gibi yabancılaşmamışlardı. Evet, geçen asrın aydınları, aynı kanatları paylaşan mütecanis bir kitle değildir. Hatta her aydın, hayatının belli merhalelerinde oldukça farklı düşüncelerin havarisidir. Koca bir asrı, birkaç haramzade evladına bakarak mahkum edemeyiz.. Bir çağı bütünüyle kötülemek, bütünüyle yüceltmek kadar yanlış." [6]

Tarihsel bilgiye sahip olmayan bir okuyucu, bu paragraflardan, "Genç Osmanlılar" hakkında, ansiklopedik bilgi anlamında hiçbir şey öğrenemez. Cemil Meriç, sıradan okuyucunun değil, erbab okuyucunun yazarıdır. Hazırlıklı bir okuyucu kitlesi gerektiren Cemil Meriç, kendi okumalarının sonucunda vardığı yargıları kendi dilini anlayacak seviyede olan okuyucu ile paylaşmak ister. Çünkü ilgili paragrafı teşkil eden bir çok kelime sıfattır ve bu sıfatlar yargılar oluşturmak için bir araya getirilmiştir. Dolayısıyla subjektif'tir. Biz Meriç'in zihninin hangi kaynaklar üzerinden yürüyerek bu yargılara ulaştığını bu metinden çıkaramayız. Ancak onun başka metinlerindeki okuma sürecini izleyerek onun zihinsel sürecini kavrayabiliriz. Diğer yandan tasvir ve tavsif biçimi, akademik değil edebidir. Hem ironik hem trajik. İronik çünkü, tavsif edilen kitle tevarüs ettiği mirasın farkında olmayarak bir serabın peşindedir. Bu aynı zamanda onların trajedisidir. Buna rağmen, bütün o edebi ve birer üslûp harikası olan satırlarda "insan" vardır. Ümitleri, hevesleri, heyecanları, yanılgıları, yanlışları, hayalleri ve yorgunluklarıyla insan. Demek ki Cemil Meriç, tarihi ve sosyal olguları, insanı dışlayan, insan karşısında acımasızca tavır alan bir bakış açısıyla değil, "insana inanarak" ve onun şartlarını göz önünde bulundurarak değerlendirmektedir. Bu bakış açısı, kendi farklılığımızı koruyarak "öteki"ni meşrulaştırmayı zorunlu kılmaktadır. Görülüyor ki hayatını, Türk irfanına adayan, münzevi ve mütecessis fikir işçisi, aynı zamanda bir dil işçisidir.

Notlar:

1. Cemil Meriç, Jurnal: C. 2., 1966-83, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 189.
2. Besim F. Dellaloğlu, Romantik Muamma, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2002, s. 101.
3. Richard Rorty, Olumsallık, İroni ve Dayanışma, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995., s. 114.
4. Cemil Meriç, Bu Ülke, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985., s. 24.
5. Bu konuda Deniz Kandiyoti ve Ayşe Saktanber tarafından hazırlanan Kültür Fragmanları: Türkiye'de Gündelik Hayat (Metis Yayınları, İstanbul, 2002) adlı çalışmadaki, Şerif Mardin'e ait Adlarla Oyunlar adlı incelemeye bakılabilir. (s. 127-140)
6. Meriç, a.g.e., s. 103.

Cemil Meriç: Sözün Sultanı

Cengizhan Orakçı *

Ezeli mağlupların ilk sırasında yer alanlardan biri olan Cemil Meriç 20.yüzyılda yaşadı. Ölümünden bu yana 18 yıl geçti. Kimdi Cemil Meriç ve ne söylüyordu? Hayatını Türk irfanına adayan bu münzevi yıldızın çorak ve kurak düşünce hayatımıza düşürmeye çalıştığı ışık, esasen bütün karanlıkları yırtacak bir kudretteydi.

Bu ışık adam, kelimeden ve seslerden örülmüş adam yeterince anlaşıldı mı? Yahut yeterince fark edildi mi, diye sorulursa, ne yazık ki, cevap hayırdır... Yaşadığı ve eserlerini verdiği dönemde görmezden gelinmiş, muhatap almak istediği kesimlerce yok sayılmıştır. Cemil Meriç çağrılarına cevap alamamıştır.

Bütün olumsuzluklara rağmen, o, kendi fildişi kulesinde okumaya, düşünmeye ve yazmaya devam etmiştir. Aslında, fildişi kulesini bir yangın kulesine çevirmiş, o kuleden yaklaşan yangını haber vermiştir. Hayır, haber vermek değil, avaz avaz bağırmıştır bu kör uykulardan uyanmamız için. O, bizim en iyi görenlerimizdendi... Gören ve gördüklerini de cömertçe insanıyla paylaşan.

Yazdıklarını bir şişeye koyup okyanusa atan bu adam, belki bir kıyıda bu şişenin bulunacağı ve içindekilerin okunacağını ümit etti. Öyle de oldu; bu şişeleri açan bahtiyarlar bir hazine bulmuş gibi sevindiler ve çarpıldılar. Yazılanlar hakikaten çarpıcıydı, bu sihirli metinleri eline alıp gözüne tutan herkes büyüleniyordu. Bunlar nasıl bir tesir kabiliyetine sahipti ki, okuyanlar bir anda o cümlelerin çekim gücüne kapılıyor ve bir daha kendisini bu baş döndürücü

* *Yazar, şair, editör.*

anafordan kurtaramıyordu? İfadeler alevden bir mızrak gibi uyuşan şuurumuza saplanıyordu.

Cemil Meriç'in dilinin ve ifadesinin böylesine bir alevden mızrak haline gelişinde, öncelikle onun yetiştiği döneme ve şartlara bakmak gerektiğini düşünüyorum. Hatay'da 1916'da bir Osmanlı vatandaşı olarak doğan Meriç'in, burada almış olduğu eğitimin ve yaşadıklarının onun şahsiyetinin ve düşünce dünyasının oluşmasında önemli bir yeri vardır.

Hatay'a sonradan gelen bir göçmen çocuğu olan küçük Cemil, diğer çocuklar tarafından dışlanır ve sürekli dövülür. Dimetokalı bir ailenin çocuğu olarak Hatay'ın Reyhaniye'sine gelmek onun kaderini çizmiştir. Bu acımasız ve anlayışsız ortamdan kendisini kitapların şefkatli kollarına atmıştır. Kitapların dünyasında dışarıda bulamadığı sevgiyi bulacaktır.

Lise tahsili için Reyhaniye'den Antakya'ya gelen Meriç, bu sırada Fansız eğitim sistemine göre eğitim yapılan Antakya Sultanisi'nde liseye başlar. Burada ciddi ve kaliteli hocaları olacaktır: Çeşitli tercümeleri olan Antuvan Efendi, Darü'l-Muallimin-i Aliyye mezunu

Lami Bey, İstanbul Darülfünunu'nda hocalık yapmış olan Ali İlmi Fani, Mülkiye mezunu Memduh Selim ve daha sonra oğluna adını vereceği Mahmut Ali, onun ilk hocalarıdır. Meriç'in 10. sınıfta edebiyat hocası olan eski Cebel-i Bereket mutasarrıfı Mesut Fani Sorbon'da doktora yapmış 15 yıl Paris'te kalmıştır. Böyle hocalar elinde o, geleceğe hazırlanır.

Bu dönemde Hatay Fransız mandası altındadır. Lisedeki dersler Türkçe, Arapça ve Fransızca olarak okutulmaktadır. Türkiye'de gerçekleştirilen inkılâplar Hatay'da ancak 1939'dan sonra uygulanma fırsatı bulduğu için, eğitim eski yazı ile yapılmaktadır. Resmi yazışmalarda da yine eski harfler yürürlüktedir. Büyük ölçüde Osmanlı kanunları geçerlidir. Bu konuda bir yazı kaleme alan Mustafa Armağan, Cemil Meriç'in yetişmesinde bu tarihi şartların önemine dikkat çekmektedir: "Cemil Meriç bu şartların cari olduğu bir toprakta doğmuş ve büyümüş, bu etnik ve dini mozaik, bu Türk Standartları'nın tezgâhından geçmemiş eğitim sistemi, bu manda yönetimi, Fransızcanın, Arapçanın ve eski yazının mecburi olduğu, en sıkı Fransız kitabet derslerinin okutulduğu ve Türkiye'dekine kıyasla ideolojik propagandadan daha azade, daha az kafaları kireçlenmiş ve daha az mitlerle meşgul bir topraktan yetişebilmiştir." (Doğu Batı, Temmuz 2000, s.11)

Hayatının biricik şerefi ve biricik manasının Türkçenin müdafaası olduğunu ifade eden Cemil Meriç, dilin Penelop'un örgüsü gibi, yirmi dört saatte bir sökülüp örüldüğünü söyler.(Bu Ülke, s.87) Ona göre Türk tarihinin iki büyük hadisesi Yeniçeriliğin ilgası ve harf/dil inkılaplarıdır. Sık sık yazılarında ve verdiği mülakatlarda yazı değiştirmemizin bizi geri bıraktığını, düşünce dünyamızı bir anda sıfırladığını acı acı belirtir: " 1929'da ilk mektebi bitiren nesil kendini bir çöl ortasında buldu. Yeniden başladı alfabeye ve ölünceye kadar alfabede kaldı. Ve kendilerine zorla kabul ettirilen dili çelik bir korse gibi, bir Çinlinin ayakkabısı gibi, ezip büzen bu yabancı harflere hiçbir zaman ısınamadılar." (Jurnal-1, s.140)

Dilin düşünceye açılması noktasında Tanzimat'la birlikte başlayan sağlıklı gelişme, Meriç'e göre, dil inkılâbıyla kesilmiştir: " Biz Tanzimat'tan sonra düşünmeye ve kelimelere mana vermeye başladık. Osmanlı yüz sene çalıştı ve

bir düşünce zemini kuruldu. Tam gelişeceği esnada harfler değişti. Bir sene öncesine dahi yabancılaştık. Böyle bir felaket hiçbir milletin başına gelmemiştir. Her kelime gündüz dikilir, akşam sökülür bir fidan gibi tutmaz olmuş." (H.Açıkgöz, s.20)

Cemil Meriç, bu noktada yapılması gerekeni, bir aydın sorumluluğu ile ömrünün sonuna kadar yapmıştır: Kelimelere sahip çıkmak… Uçurumun kenarından çağırdığı kelimelere Türkçenin ezeli ve ebedi mührünü vurmuştur. Ona göre, "Kamus bir milletin hafızası, yani kendisi; heyecanıyla, hassasiyetiyle, şuuruyla. Kamusa uzanan el namusa uzanmıştır. Her mukaddesi yıkan Fransız ihtilali, tek mukaddese saygı göstermiş: kamusa." (Bu Ülke, s.86)

Sözlüğe el atmak ve kelimeleri tasfiye etmek ancak bir cinnet haliyle açıklanabilir. Batının en talihsiz fikir adamı bir "ba's-ü bad-el mevt" (ölümden sonra dirilme) hayaliyle avunabilir, fakat Türk yazarının böyle bir şansı yoktur. (Bu Ülke, s.87)

Kelimelere sahip çıkmak, düşünceye sahip çıkmaktır esasen; dilden atılacak her kelime düşünce dünyamızı biraz daha daraltacak, biraz daha çoraklaştıracaktır; dilimizin sınırlarının dünyamızın sınırlarını belirlediğini çok iyi bilen Meriç ülkeleri fethettiğimiz gibi kelimeleri de fethettiğimizi söyler: " Türkün kılıcı ülkeler fethederken, Türkün zekâsı da kelimeler fethediyordu. Ülkeler ne kadar bizimse, kelimeler de o kadar bizimdir. Ecdadımız onlarla düşündü, babalarımız onlarla konuştu." (Jurnal–1, s.70) Bu sebeple, uydurma dili ve kelimeleri argoyla eş tutar: "Argo, kanundan kaçanların dili. Uydurma dil, tarihten kaçanların… Argo, korkunun ördüğü duvar; uydurma dil şuursuzluğun. Biri günahları gizleyen peçe, öteki irfanı boğan kement. Argo, yaralı bir vicdanın sesi; uydurma dil, hafızasını kaybeden bir neslin. Argo, her ülkenin; uydurma dil, ülkesizlerin." (Bu Ülke, s.84)

Cemil Meriç'e göre Dil Kurumu marifetiyle yaygınlaştırılmaya çalışılan öztürkçe dayatması, kendisi buna "uydurca" adını vermektedir, esasen Türkçenin tahribidir. Böylesine tahrip edilmiş bir dille düşünmenin ve onunla düşündüklerimizi ifade edebilmenin imkanı da yoktur. Sanat adamının ilk vazifesinin dili kurtarmak olduğunu söyleyen Meriç, dili kurtarmakla idrakin kendili-

ğinden canlanacağını belirtir. Ona göre, Türk irfanının son kalesi Türk dilidir ve Türkçeyi savunmak bir nefs müdafaasıdır: " Mukaddeslerin enkazı arasında ayakta duran yaralı ama büsbütün yıkılmamış son kale: dil. Bizi mazimize bağlayan tek köprü. Bu köprü de çökerse Türk milleti, kadim Babil, kadim Asur, kadim Mısır gibi tarihin hudutsuz mezarlığında ziyaretçisiz bir türbe olarak taşlaşmaya mahkûm. Nesiller şimdiden saliple hilal orduları gibi birbirini tanımayan, birbirinin dilinden anlamayan cephelere bölündü. Ecdadın son mirasını, son hazinemizi, son mukaddesimizi cansiperane bir gayretle korumalıyız." (Bulutları Delen Kartal, s. 147)

Türk insanını Türk insanından ayıran bütün engelleri ortadan kaldırmaya ömrünü vakfetmiş bir Türk düşünürü olan Cemil Meriç'in işe önce kelimeler ve kavramlarla başlaması kaçınılmaz bir kaderdi. Önce yolu temizler, kavramların üzerindeki tozları üfler; bütün çıplaklığı ile onları ortaya çıkardıktan sonra adeta bütün cephelerden fotoğraflarını çeker. Onun külliyatında röntgeni çekilmedik tek kavram, herhalde bulunamaz. Okuyucu için eserlerinin böylesine ansiklopedik bir yönü de vardır.

Bu işi yaparken bir ansiklopedici gibi ruhsuz, bir akademisyen gibi de kuru bir dil değildir onun dili. Cemil Meriç'in üslubu bir sanatkâr üslubudur. Esasen o bir şairdir! Yani, nesri şiir haline getirmeye çalışan bir yazıcı. Yazmaya şiirle başlamış, daha sonra nesre yönelmiştir.

Aslında şiiri nesre taşımıştır; yazdıklarının çoğu mensur şiir tadındadır. O, şiirden kaçmaya çalışan, ama bir türlü şiirden kurtulamayan bir düşünce adamıdır. Bazı yazıları üzerinde özellikle çalışarak onları şiir haline getirmiştir sanki. Bu Ülke'de örneklerine sıkça rastladığımız bu şiir hali, o sayfaların çoklarınca ezberlenmesini sağlamıştır. Yine Jurnaller'indeki bazı sayfalar doğrudan doğruya şiirdir. Ona göre dil, nazım sayesinde kıvamını bulur; ama düşüncenin anlatılması nesirle olabilir: " Düşünce, nesirde rahatlar. Nazmın esrarlı kayıtlarından sıyrılmadıkça kendisi olamaz. Toplumlar da kişiler gibi, çocukluklarında şairdirler. Nesir ihtiyar medeniyetlerin meyvesi." (Mağaradakiler, s.234)

Cemil Meriç'in şiirde ısrarcı olmayışının sebebi, bu vadide devlerin olmasıdır. Bu devler: Yahya Kemal, Nazım Hikmet ve Necip Fazıl'dır. Oysa, nesir tacidarını

beklemektedir. Tacidarını, yani fatihini. (Bulutları Delen Kartal, s.120)

Ve Cemil Meriç, nesir ülkesinin fatihi olur, nesrin tacını başına geçirir: O artık sözün sultanıdır... Yani kelimelerin, yani dilin, yani gönlün, gönlümüzün...

Üslubunu bulmak için yıllarını harcayan Meriç'in üslubunun kaynakları arasında Sinan Paşa, Süleyman Nazif, Cenap Şahabettin ve A.Haşim vardır. Fakat özellikle Refik Halit ayrıcalıklı bir yere sahiptir: " Benim için nesir sanatının gerçek temsilcisi Refik Halit'ti. Refik Halit, hecenin en usta şairleri kadar ahenkli yazıyordu: tazeydi, samimiydi ve mükemmeldi. Nesrin de, edebiyatın gür ve ihtişamlı bir kolu olduğunu Refik Halit'ten öğrendim." (Jurnal–2,s.267)

Denilebilir ki, Türkçenin ve Fransızcanın bütün imkânlarını araştıran, her iki dilde de düşünen Meriç, yazarı okuyucudan ayıran bütün engelleri yıkmak ve sesini bütün hiziplere, gruplara duyurmak için çırpınmıştır. Tarihin, şuurun ve ilmin sesini Türk insanın uyuşan beynine bir alev mızrak gibi saplamak istemiştir. İsrafil'in suru kadar heybetli bir dil ve üslup yaratmaya çalışmıştır. Onun üslubunda göze çarpan ilk özellik değişik cümle kuruluşlarıdır. Cümleyi genellikle iki bölüm halinde düşünür; ilk bölümde belirli bir fikri ortaya koyan, tartışma zeminine çeken bir hüküm ifadesi yer alır. Ancak bu, tamamlanmayı, desteklenmeyi bekleyen bir ifadedir. Virgül, noktalı virgül veya iki nokta ile yan cümleciğe geçer ve ilk hükmü, bazen eksikmiş intibaı veren kesik ve etkili söz gruplarıyla destekler. (A.T.Alkan, s.14)

Meriç'in "cümle" hakkındaki görüşü de yaygınlaştırılmak istenen anlayışa karşıdır. "Kısa cümle, aydınlık cümledir" iddiasına karşı o, bunun fikri ortasından balta ile kesmek olduğunu söyler: "Cümleyi mahvettik. Unutuyoruz ki cümle, bir düşüncenin, doğan, büyüyen bir düşüncenin, dal budak salan bir düşüncenin fotoğrafı." (Jurnal–1, s. 66) Cümle, düşüncenin son sınırına kadar gitmeli ve onu tam ihata etmelidir. Fotoğrafı kırpmak, dalları budamak cümleyi katletmektir.

Bu, işin teknik yönden izahıdır elbette. Bu üslubun arkasında yıllar ve tabi büyük bir sabır vardır; yıllar içinde sabırla elde edilmiş bir meleke. Bir meleke, ama Cemil Meriç'in ulaşabileceği

bir zirvedir bu... Bazen bir sayfalık bir yazıyı defalarca yazmak, cümlelerle oynamak, bir kelimenin yerine daha uygun olanının düşünülmesi, Cemil Meriç yazıcılığının rutinlerindendir. Ele alınan konunun muhtevası kadar yazının da estetik bir obje, şekil olarak düşünülmesi, bunun için bir kuyumcu maharetiyle cümlenin tezyin edilmesi, kelimelerin derinliğinin ve taşıyıcılığının hesaplanması... Sonuç, okuyucuyu derinden etkileyen üslubun en göz kamaştıranı. Sayfalarda bir gökkuşağı seyri. Yazarın murat ettiği acaba bu mudur? Yani, renkli dil oyunlarıyla okuyucuyu bir seyre mi davet etmektedir, yoksa doğudan ve batıdan bin bir emek ve zahmetle devşirdiği "düşünce dünyası"na mı? Hazırlıksız okuyucu için böyle bir tehlike söz konusudur.

Türkçe, Cemil Meriç'in elinde bazen ipek bir kumaş gibi kaygan, bazen bir çağlayan gibi ahenkli, bazen havada şaklayan bir kamçı, bazen de uyuşan şuurumuza saplanan alev bir mızraktır.

Yazılarında geniş bir kelime kadrosu onun emrine amadedir. Türkçenin yanı sıra Fransızcadan, Arapçadan ve başka dillerden de kelimeleri çekinmeden kullanır.

Türkçenin son büyük ustalarından olan Meriç, düşüncelerini "deneme" türünde vermeyi tercih etmiştir. Deneme, sınırları tam olarak çizilmemiş olduğundan yazara geniş bir hürriyet ortamı sağlar. Bu da tam Cemil Meriç'in aradığı bir alandır; bu geniş alanda dil atını gönlünce şaha kaldırır ve ardından doludizgin bir koşu başlar... Cumhuriyet dönemi yazarları içinde deneme türüne apayrı bir renk ve tat veren odur. Altında imzası olmasa bile üslubundan dolayı kolayca tanınacak bir yazı geliştirmiştir.

Dildeki istikrarın, düşüncede istikrar demek olduğunu çok iyi bilen Cemil Meriç, Ömrünü Türk diline adadı, yani düşünceye. Cemil Meriç'in dünyasına girmek isteyecek bugünkü nesiller, maalesef zorlanacaklardır; çünkü bugünün gençleri "Meriç Türkçesi"nden çok uzaktırlar, esasen Türkçenin kendisinden uzaktırlar. Refik Halit'in, Tanpınar'ın, Ömer Seyfettin'in dilinden koptuğumuz gibi, Cemil Meriç'in dilinden de koptuk. Fakat, "düşünce"nin kendisiyle tanışmak, Türk düşüncesini öğrenmek için de başka bir çare yoktur. Çare: Türkçenin öğrenilmesi... Tıpkı alfabe öğrenir gibi, dili öğrenmek mecburiyetindeyiz.

Dile önce saygı gösterilmesini isteyen Cemil Meriç, Bunun bir olmak veya olmamak davası olduğunu söyler: "Dilimize saygı gösterelim. Dile saygı, düşünceye saygıdır. Dilsiz toplum olmaz, düpedüz hayvan olmaktan kurtulup hayvan-ı natık olmak istiyorsak, önce dilimizi öğrenelim. Dava, olmak veya olmamak davası." (Bulutları Delen Kartal, s. 153)

"Bu mazlum medeniyetin sesi" olan Cemil Meriç, kendi semasında parlamaya devam ediyor; parlamaya ve yol göstermeye. Onun gösterdiği yol, dün olduğu bugün de en sağlıklı ve en emniyetli yoldur; çünkü yol doğrudan kendimize gitmektedir. Yolun sonunda "biz" varız. İşte Cemil Meriç, bu yolun açıcısı, bekçisi ve kılavuzudur.

Bugün Türk insanı olarak, meselelerimizi hala Cemil Meriç'in ortaya koyduğu çerçevede tartışıyoruz.Yoksa o çerçeveden bile uzakta mıyız?.. Meriç'in can yakan soru ve tespitlerin muhatabı bizleriz. Bu muhataplıktan kaçamayız; tarih önünde herkes sorumludur.

Kaynaklarımıza dönmek mecburiyetindeyiz; kaynaklarımıza, yani klasiklerimize. Kaynaklarımıza döndüğümüz zaman karşımıza üslup sahibi, Türkçeyi son derece güzel kullanan bir adam çıkacak, tepeden tırnağa kelime olmuş bir adam. O adam, Cemil Meriç: sözün sultanı. Karşısında ihtiramla eğilelim.

Kaynaklar

Açıkgöz, Halil, Cemil Meriç İle Sohbetler, İstanbul, Seyran
Alkan, A. Turan, Doğu Ve Batı Karşısında Cemil Meriç, Ankara, 1993
Armağan, M.- Coşkun, S., Bulutları Delen Kartal (Cemil Meriç İle Konuşmalar), İstanbul, 2004
Armağan, Mustafa, Doğu Batı, S.11, 2000
Meriç, Cemil, Bu Ülke, İstanbul,1992
-------, Mağaradakiler, İstanbul,1997
-------, Jurnal 1, İstanbul, 1992
-------, Jurnal 2, İstanbul,1993

Şiiriyle Cemil Meriç

Cemil MERİÇ

ŞİİR VE RÜYA

Rüya, şuur altında dağılmamış unsurlarla derdiği ilmi bir tiyatro köşesini.. Şiir, arzu'ların, yaşanmış veya yaşanmamış hatıraların bilerdiği azametli bir ülke.. Eliatan'ın «Sağırın» sembolünü hatırlayınız: Muhayyilenin duvarlarına vurun gölgeleri hakikat sanan insan, hoşlandığın «Cazaattan koğulmuş» efsanesini iki mısrada ağdıran Franck şarkı: «İnsan gökyüzünden toprağa düşen ve boyunu göklere hatırlayan bir Tanrı'dır.» diyor. Freud'cular rüyada da, gözde de bu alara hatıraların, bu müphem dünyaların, izlerini arıyorlar. Fransanın sun'at tarihinde bir rüya gibi parıldayıp sönen Sürrealiste'ler, psikanalizin bu konudaki iddialarını büyük bir samimiyetle benimsemişler. André Breton'a göre rüya, «Yalnız uçmayı ettiği zaman hatırlandan kılı, realite ile, beşe düşürebilir. Gerçek uyanıkken hafızamızın esiriyiz. Bu mekân rüyada aldığımız darbeleri ve istibdadı tahrif eder ve sırf hafızamızın ihanetı yüzünden rüya da gerçek gibi bir parantezden ibarettir.»

Sembolizm'in evlâdlarından Saint Paul Roux, yatarken kapısına hattâ şöyle bir levha asarmış: «Şair çalışıyor!» Hüşim de:

Sepetçioğlu'nun eşkâlî hayâlî
Bir hazzı hayâlin sefarında
dunıyor ses?...

Yalnız unutmayalım ki realiteyle kaynaşmayan hülya, hayâliyetten mahrumdur. Psychiatrie hayal hastalarının eserlerinde hülyâ ile sayar. Kafatasında rakamdan müzzerrat sembollere sağlamın ve gerçeğe kalıklarını tükayan schizoïde, hiç bir zaman büyük şair pâyesine yükselemez.

Ariste, sun'atın tasfiye edici vasfından bahsederken «Catharsis» tabirini kullanır. Freud'un estetikle uğraşan şakirtleri, Yunan hakiminin müphem bir sahnede kıvrandığı bu bellemeyi pişirir tahrir ederler: Sun'at eseri, gerek yaratma, gerek okuyanın veya dinleyici için çok defa bir tasfiyeyi, bir sublimation'u, şuur altında mahpus kalan arzuların boşanmasını mümkün kılar. Yani hazz halinde bir tedavi vasıtası dahi addedilebilir. Gerçi, rüya ve hülya da ilâhesa sığınan duygular için bir mevzudur. Fakat hülya, bir potansiyelini realitenden uzaklaştırır. Muhayyel mevzular peşinde sürükler. Gerçekten uzaklaşma, ilâmel bi realiteyi; fakat sun'atta, hatta bilâkisinde satırlarıdır. Hâlbuki sun'atın konusu, gerçekle muhayyel arasındadır. Sun'at muhayyilenin realiteye akmıdır. Fazla olarak hardi değil, maperidir; kişi kendi kendisinden kurtarabilir. Bir kelime ile sun'at, ona realiteye açılan bir pencere.

Bu mevzudaki şahsî düşüncelerimizi ve mesaimizin diğer vaçhalarını telâk ipsi başka bir yazımızda bırakıyoruz.

DÜNYAYI SARAN MELANKOLİYA

Insanlar güç ediyorlar
Güç ediyorlar ölmek, derse
Bakacak gözü yokta onaların
Bebeleri

Bence ölmemişlerin ölümünde
Yazılan bu şiiri
Kimse okuyamadı

Kimse okuyamadı.
Yazılıyor bu merkezde zamanın.
Fakat ağlamı kaydum:
Dünyaya zaman melankolisi.

Salih DÜNGEL

SONA DOĞRU

I

Artık
Sandalımı bekliyorum.
İçim ağlamakla dolu.

II

Dün yıkılı, gün uzak...
Yalnızlıyorum
Sokak !.

III

Istıraplarımı gecenin bitmesini;
Meyhane meyhane kovalarken
Sandalımı
Gülüyorum.

IV

Defterimde
Muhtelif yıkıyorum.

Bütün ömrümü şiire geçirdim.

KENAN HARUN

NELER UĞRUNA

Gökyüzünü dolanırken gece;
Ne bekliyorum,
Ne hatırlıyorum,

Sana sonsuz inkıtaralıklar için
de geldi;
Hep bilgili bakış kaldım,
Gökyüzüne.

Az sıkıldım,
Çok sıkıldım,

Sonunda alıştırmadın sıkıntıyı;
Öğrendim katlanmayı,
Öğrendim, fakat nasıl öğrenmiş.

Nahit ULVİ

Düzyazıya Kaçış: Şiir Öldü, Yaşasın Cemil Meriç

Mehmet Can Doğan *

Şiirin Ölümü

Cemil Meriç, "şiirin devrinin geçtiği"ne inanan bir ahlâkçıdır. Şiiri yücelttiği için şiirin devrinin geçtiğini söyler; ahlâkçı olduğu ve yaşadığı zamanda belirlediği ahlâkı sahiplenen şairler göremediği için şiiri yetersiz ve hattâ gereksiz bulur. Bir taraftan "Şiir bir iman sanatıdır." (S., s. 162), "Şiir bir hümâdır." (S., s. 319) diyerek şiiri yüceltir, diğer taraftan "Şiir gerçeği çarpıtmadır." (S., s. 289) sözüyle şiire karşı güvensizliğini belirtir. Kitaplarına bütün olarak bakıldığında şiir üzerine fazla bir şey söylemediği hemen fark edilir. Şiir, ya kimi yönelişleri açıklamak ya düşünüş biçimlerini sergilemek ya da bazı adların duruşlarını belirginleştirmek üzere bir dolayımla girer yazılarına. "Doğu"yu kavramak için de olsa referans olarak kullanmaz şiiri. Bu, düşünceyi şiirle/şiir içinde ifade eden mirası kavrama yönünden düşündürücü olduğu kadar, Cemil Meriç'in ilgisinin sınırları konusunda da bir göstergedir. Osmanlı şiirini, -ki bu şiir, neredeyse sadece "sarayın içinde ve etrafında" yazılmış şiirdir- tartışmasız biçimde, büyük kabul eder; ama bu büyüklüğü, bir eksikliğin işareti olarak yorumlar: Şiir, Osmanlı'da düşüncenin önünü tıkamıştır. Dolayım kurarak da olsa şiiri söz konusu ettiğinde, söylediği kesin olarak budur. Bu kesinleme bir kabule dönüştüğü için ne divan şiirini ne de halk ve tasavvuf şiirini okuma gereği duymuştur. Ondaki şiir ilgisi, nesillerle sınırlıdır ve şiir için bakıldığında Tanzimat'ı, büyük ölçüde de "Mukaddime-i Celâl" ile Nâmık Kemal'i başlangıç noktası olarak belirler.

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi

Ahlâkçı tavrı, Nâmık Kemal'le başlatır şiiri ve Nâzım Hikmet'le bitirir. Aslında metinden çok üst metin diyebileceğimiz "poetika" ve şairin duruşu, tavrı ile ilgilenir. Hakkında kanaat bildirme gereği duyduğu şairlere bakıldığında poetikayı ve duruşu ayırt edici ölçütler olarak benimsediği rahatlıkla anlaşılır. Onun için Nâmık Kemal, Abdülhak Hâmit, Muallim Nâci, Tevfik Fikret, Mehmet Âkif, Yahya Kemal, Necip Fâzıl ve Nâzım Hikmet belli yönelişleri ve tavırları olan şairlerdir.

Cemil Meriç, Nâmık Kemal'i aydınlık bir zihin ve hamle olduğu için benimser. "Hâmid'in şiiri üç kıtaya ferman dinleten bir imparatorluğun sesidir. Büyük ırmaklar gibi coşkun ve bulanık." (Kültürden İrfana, s. 235) dediği Abdülhak Hâmid'i, "romantik" bir tavır olarak öne çıkarır ve şairin Romantizm içinde "dâhi" sıfatıyla anılmasında bir sakınca görmez. Muallim Nâci, "eski"nin artığı, "marazî şiir anlayışı"nın son temsilcisidir. Ahmet Mithat Efendi'nin damadı Muallim Nâci'ye karşı tavrını memnuniyetle karşılar: "Türk okuyucusunda bir zevk ve irfan inkılâbı yaratmak isteyen hâce-i evvel damadının hafifliklerine elbette ki sinirlenecekti. Nasıl sinirlenmesin ki bu meş'um temâyül, edebiyatı salgın bir hastalık gibi kemiriyordu." (Mağaradakiler, s. 67) "İki düşman kardeş" diye vasfettiği Tevfik Fikret ile Mehmet Âkif, Cemil Meriç için topluma bakışları ve önerileriyle büyüktür; "her iki şair de ülkemizin barındırdığı milyonlarca 'ecsad' arasında ihtişamla parlayan temiz birer nasiyedir". (Kültürden İrfana, s. 225) "Nasiye" sözcüğünü özenle seçmiş olmalıdır Meriç; "alın" ve "cephe" anlamlarını karşılayan sözcük, namusla ilgi kurulduğunda ahlâkı, duruşla birlikte düşünüldüğünde tavrı sergiler. Duruş sahibi, ahlâklı birer "şahsiyet" olarak kabul ettiği Tevfik Fikret'i, "küçük burjuva ve anarşist"; Mehmet Âkif'i, "sömürgeciliğe bütün gönlü ile düşman, ilerici ve samimi", insaf ve vicdan sahibi "tam bir Asr-ı Saadet Müslüman'ı" ve neredeyse sosyalist bir düşünce adamı olarak önemser. Yahya Kemal'i eski bir hatıra gibi bağrına basar Cemil Meriç, "kuğunun son şarkısı" der şiirleri için; ama yine de şiirinden çok tavrını önemli bulur: "Üstadın en mühim mirası, dikkatlerimizi büyük ve şerefli bir tarihe çevirmiş olmasıdır. Türk düşüncesine bir başka armağanı da yetiştirdikleri: bilhassa Tanpınar". (Kültürden İrfana, s. 239)

Necip Fâzıl'a karşı hayli temkinlidir; açıktaki kanaatleri ile Jurnal ve "sohbetler"indeki birbirinden farklıdır; onu çağdaşı Nâzım Hikmet'le kıyaslar hep ve tavrındaki değişmeleri birer zaaf olarak görür. Belki de zaaftan öte dönemsel olarak beklenen tavrı göstememiş olmasından ötürü temkinlidir Necip Fâzıl'a karşı. "Necip Fâzıl mütefekkir değildir. Necip Fâzıl şairdir ve şiir tarafı büyüktür. Yani bir Yahya Kemal'le, bir Mehmet Âkif'le kıyas edilebilir." (Tavır, s. 21.) Kıyas edilmek üzere andıkları, Necip Fâzıl'ı Cemil Meriç'in nazarında hiç de öne çıkarmaz. Bu kıyas "araçları" Nâzım Hikmet için kullanıldığında daha işlevseldir. Nitekim "Mazideki ihtişamımızla mukâyese edilirse Yahya Kemâl, N. Hikmet ve Ahmed Hâşim'le şiir biter" (S., s. 210) der; "Âkif'e en yakın olanlar Fikret ve Nâzım'dır: Hepsi de sanatlarını dâvâlarının emrine verdiler." (S., s. 275) der.

Sanatı bir "davanın emrine vermek" edebiyatın içinden bakıldığında olumsuz bir tavırdır; ama bir ahlâkçının baktığı yerden sanat tam da bunu yapmalıdır. Metnin ahlâkı değil, şairinin tutumu önemlidir Cemil Meriç için. Bu yüzden metnin ahlâkı için gerekli ve yeterli olan tutarlılık, bütünlük ve güzellik gibi ölçütleri, şairinde görmek ister. Nâzım Hikmet, bunları şahsında şair olarak sergileyen bir isimdir ve Cemil Meriç'in ilgisini de bu yönüyle çeker. "Nâzım Hikmet, şiirin kapısını düşünceye açan adamdır. Heyecanı ile dili ile yerli, kullandığı malzeme ile beşerî" (Mağaradakiler, s. 68-69) diye övdüğü şairi, "hem şiirde, hem düşüncede müceddit" olarak sunar. "Şair, kahraman demektir" diyen Cemil Meriç'ten bundan farklı bir kabul beklemek de yanlıştır. Aynı kabul, Türk şiirinin Nâzım Hikmet'le bittiğini de söyletecektir: "Bence Türk şiiri Nâzım'la biter, Avrupaî düşünce Nâzım'la başlar. Paytak, acemi, elyordamıyla ilerleyen bir düşünce." (Mağaradakiler, s. 70)* Cemil Meriç'in şiire ilgisini "Avrupaî düşünce"nin belirlediğini söylemek, bu noktada, ne bir abartı ne de yersiz/temelsiz bir iddiadır.

Kabaca söylenen "Sanat sanat içindir" ilkesinin karşısındadır o ve yine kabaca "Sanat toplum içindir" görüşünün savunucusudur. Özellikle 1940'lı yıllarda yayımlanan yazılarında, karşısında ve yanında olduğu sanat anlayışlarını belirginleştirir. Bunlar, "1940 Kuşağı

Şairleri"nin poetik tutumunu destekleyen ve yerleştirmeye çalışan yazılar olarak okunabilir; yayımlandıkları yıllarda beklenen etkiyi yarattıklarını söylemek mümkün değildir. 1946'da yayımlanan "Şiir ve Rüya" başlıklı yazısının girişinde şiiri yüceltir: "Rüya, şuur altında dalgalanan emellerin ördüğü fâni bir füsûn kâşanesi... Şiir, esrarlı iştiyakların, yaşanmış veya yaşanmamış hâtıraların hâlelediği azametli bir ülke..." Yazı bu girişe pek de uymayan sözlerle tamamlanır: "Gerçekten uzaklaşma, ihtimal ki caziptir; fakat inkisarlarla, hatta felâketlerle neticelenebilir. Hâlbuki san'atın konusu, gerçekle muhayyel arasındadır. San'at muhayyilenin realiteye aksidir. Fazla olarak ferdî değil, maşerîdir; bizi kendi kendimizden kurtarabilir. Bir kelime ile san'at, ucu realiteye açılan bir yoldur." ("Şiir ve Rüya") Buradaki "fazla olarak" vurgusu önemlidir; çünkü bu vurgu, sanatı bireyselden alıp toplumsala atmakta/iade etmektedir. Bireysel olan, yazının içinde psikolojik bir bozukluk olarak "şizoid" diye geçmektedir zaten. Bu "şizoid" durumu "Edebiyat Tarihinde Dejenereler" başlıklı yazısında, Max Nordau'nun La Déjénérescence adlı iki ciltlik eserinden hareketle açacaktır Meriç. Nordau'nun eserinin üzerinden edebiyatta çöküş ve bozuluşun insanlığa bir katkısı olmadığını göstermeye çalışan yazar, bir başka yazısında doğru şair tavrını, yine bir Batılının üzerinden belirginleştirmeye çalışır. Yazıya, "Büyük şairler de peygamberler gibi içtimaî sarsıntıların ferdasında doğuyor; fırtınalı diyarlar heybetli çamların vatanıdır ve en gür başaklar lavların yaladığı topraklardan fışkırır" cümlesiyle ve şairâne bir kompozisyonla giren Meriç, 1552-1630'da yaşayan Fransız şair Agrippa d'Aubigné aracılığıyla kahraman şair modelini alkışlar: "D'Aubigné, hayatının bütün safhalarında, Dante'nin, Milton'un veya Michel Ange'ın muhayyilesinden kopan bir kahramana benzer. Onun yalçın hüviyetini ifade etmek için kelimelerden çok tunca ve granite ihtiyaç var" ("Agrippa d'Aubigné").

Şairin kahraman tavrı için XVI-XVII. yüzyıl Avrupasına giderek temsiller getiren yazar, bir başka yazısında da paradoksal bir biçimde "fildişi kule"yi yıkmanın gerekliliğinden bahseder. Durum paradoksaldır; çünkü "Fildişi Kule Efsanesi"nde, burası için havada kalacak referanslarla konuşulmaktadır: "Şairi benliğinin Kaf Dağı'na zincirleyen içtimaî şartlar çoktan masallaştı. Onun içindir

ki, artık 'sanat için sanat' tekerlemesi ya hazin bir gafletin ifadesidir yahut da bir ric'atin. İlham perilerinin iltifatı hiç kimseye kavgadan kaçmak imtiyazını vermez. Fildişi kule, İkinci Harp sonu dünyasında davasız sanat meczuplarını barındıran bir miskinler tekkesidir." 1947'de Türkiye'de bu "miskinler tekkesi"nin müdavimlerine bakılacak olursa, Gerçeküstücülüğü çıkış noktası olarak koyan "Garipçiler"le karşılaşılır. Tuhaftır ki Garipçiler de "sanat için sanat" anlayışının karşısında yer aldıklarını söylemektedirler. Cemil Meriç'in sözlerindeki paradoks bununla da ilişkilidir; yazar, Türkiye için söylemekte ama Türkiye'den konuşmamaktadır. Aynı durum yazının sonundaki Paul Valéry referansı ve göstergesi için de geçerlidir: "Batıda fildişi kulenin son muhteşem misafiri Paul Valéry idi. Orada bir avuç gamsıza şahane şarkılar besteledi ve nesillerin şükranına hak kazanmadan , hayattan antolojiye göçtü. Bugün harabe hâlindeki fildişi kule, kucağına sığınanların kafasına çökmek üzeredir. Mumyaları diriltmeğe, viraneleri kâşane diye göstermeğe gayret sarf eden 'kadirşinas' estetlerimize bol şans" ("Fildişi Kule Efsanesi"). 1940'larda Paul Valéry'nin görüşlerine yakın bir poetika ile şiirler yazan şairin Ahmet Hamdi Tanpınar olduğu hatırlanırsa, Cemil Meriç'in " 'Fildişi kule'ye kapananlar şerrin zaferini (bilerek veya bilmeyerek) kolaylaştırmış olur" sözüyle şerrin işbirlikçisi olarak Tanpınar'ı gösterdiği düşünülebilir; "estet" vurgusu da Tanpınar'ı işaret eder. Belirtmek gerekli ki Cemil Meriç'in "Ahmet Hamdi iç dünyaya kaçtı mütemadiyen. (...) hiçbir zaman, hiçbir dünya görüşüne bağlanmadı" diye değerlendirdiği Tanpınar Batılı referanslarına rağmen, Meriç'e göre daha yerli ve içeridendir. İç dünyaya kaçış, Meriç'in lügatinde şiirin ta kendisidir ve şiir de aynı lügatte Doğu demektir, düşüncenin ilkelliğidir. Bu yüzden Tanpınar'ı gözeterek, "Yalpa vuran bir zekâ sadece bir şair yetiştirir, bir fikir adamı yetiştiremez" (Sosyoloji Notları, s. 388) demesi gerekecektir. Tanpınar, Cemil Meriç için önemli bir figürdür; içe kaçmasına rağmen düşünebilen, Meriç'in "düşünce/düşünmek kurgusu"nu bozan -düşünce düzeneğini kısa devreye uğratan da denebilir- bir figür. Özellikle Halil Açıkgöz'ün Cemil Meriç İle Sohbetler kitabı, onun Tanpınar'ı ayırt etmesine yönelik dikkatlerle doludur.

Cemil Meriç, yıllar sonra 1940'lı yıllardaki yazılarını "ukalaca" buldu-

ğunu söyleyecektir: "1940'lardaki yazılarımın ayırıcı vasfı ukalalık. Batı irfanını ülke ülke, devir devir keşfe çıkan genç bir tecessüs..." (Cemil Meriç, s. 33) "Ukala" belirlemesinin bilgiden çok üslûpla ilgili olduğu açıktır. Nitekim şiirle ilgili görüşünde sonraki yıllarda herhangi bir değişiklik olmamış, sadece üslûp yumuşamıştır. Şiiri, bir düşüncenin bayraklaştırılmasında Nâzım Hikmet'le bitiren, sonradan bunun çok keskin olduğunu düşünüp en azından şiirin "cılız"laştığını savunan Cemil Meriç, Nâzım Hikmet'ten sonrakilere neredeyse acıyarak bakar. Özellikle Orhan Veli'yi, "zavallı" bulur; zaten Orhan Veli dışında, yeni şiirde üzerinde durulacak başka bir isim görmez. İsmini andıklarını da yerin dibine batırır: Salâh Birsel için, "Yumuşak, hazımkâr, renksiz, kokusuz bir şair taslağı"; Behçet Necatigil ile Oktay Rifat için, "Necatigil'i hiçbir zaman ciddiye alamam. Oktay hep kendisi kaldı, belki de bütün o cavalacozlar içinde en donuk, en cansız, en korkak muhallebi çocuğu" (Jurnal 2, s. 256-257); Ümit Yaşar için, "Ümit Yaşar'ın hüneri alışılan'ı, köksüz'ü, meyvesiz'i vermek. Bir hadımlar şairi" (Jurnal 1, s. 139) der. Orhan Veli'yi de bir değer olarak değil, tıpkı Sâlih Zeki ve Celâl Sılay gibi, fenomen olarak anar; yine de Orhan Veli'de, ne Salih Zeki'de gördüğü "Yunan'a kaçış"ı ne de Celâl Sılay'da gördüğü "mutlak'a kaçış"ı bulur: "Orhan Veli kendi nesli içinde bile en bahtsız bir şairdir. Gayet sığ. Hizmetçi kızların zevklerine seslenen bir şair. Oktay Rifat ondan daha derin." (S., s. 266) Bu neslin düşüşü (dejenereyi) yücelttiğini savunurken kıyaslamak üzere andığı şairler ise dikkat çekicidir: "Orhan nesli yeni fetihlere koşmadı, göz boyacılığını, jonglörlüğü, ucuzu erişilmeyene tercih etti. Fikret'in, Hâmid'in hatta Haşim'in kanat çırpışları yok onlarda." (Jurnal 1, s. 138) "Batılı" ve "yeni" diye sunulan bu edebiyat, Cemil Meriç'e göre "Bir cüceler edebiyatı. Bir mikro edebiyat"tır. Bu tür yargılarını kamuya açmayıp Jurnallerine ve sohbetlerine saklayan Meriç'in şiirden neler beklediği önemlidir. Yukarıdaki kıyas aracı olarak sunduğu isimlerden Ahmet Haşim'in önüne "hatta" kaydını koyması bile, şairden bağlanma beklediğinin işaretidir. Mesele böyle belirlendiğinde, şiirin Nâzım Hikmet'le bittiğini söylemek son derece doğaldır.

Hangi sanat anlayışıyla yazılırsa yazılsın şiire karşı her zaman mesafeli olmuştur Cemil Meriç. Bunun psikolojik

ve sosyolojik iki nedenle açıklanabileceği kanısındayım. Sosyoloji Notları'ndaki 23 Aralık 1965 tarihli "Şiir ve Nesir" başlıklı yazıda, şiire neden mesafeli durduğuna ilişkin bilgiler vardır. Şiir ile düzyazının özellikleri üzerinde durulmadığı, ansiklopedik bilgilerin aktarıldığı görülen yazıda Meriç, şiir-nesir ayrımında daima söyleyip yazdığını bu kez daha ağır bir vurguyla yineler:

"Bir ülkede şair ne kadar çoksa, o ülke düşünce bakımından o kadar geridir. İnsanlar ve milletler yaşlandıkça şiirin yerine nesir geçer.

Düşüncesi henüz pozitifleşmemiş medeniyetlerde nesir çok ağır ilerler. Bir 18. asır Fransa'sında şiir susar, hakikatin haşin sesi, şüphenin ve aklın çığlığı konuşur." (Sosyoloji Notları, s. 26-27)

11 Ekim 1982 tarihini taşıyan ve "Son Çeyrek Asrın Şiir Hayatı" başlığı konan mektubunda, şiirin bittiği iddiasını aşırı bulur: "Şiirimizin Nazım'la sona erişi şüphe yok ki çok aşırı bir iddia. Ne var ki, aydınlığa büyük ihtiyacı olan zamanımızda, şiirin büyük bir yeri olmayacağı düşünülebilir. Nitekim edebiyatını en iyi bildiğim Fransa'da Baudelaire ve Rimbaud'dan sonra büyük şair gelmemiştir bence." (Jurnal 2, s. 339)

Şiirin bittiği, öldüğü veya cılızlaştığı iddialarının hepsini Batıdaki göstergelerle desteklemeye, anlaşılır kılmaya çalışan yazarın doğrusu Türkiye'deki şiiri okuduğunu söylemek iyimserlik olacaktır. O, meseleyi kafasında halletmiş ve var olan, yazılan şiiri izleme gereği duymamıştır. Meriç'e göre, yazılanın değerinden-değersizliğinden öte yazılabilirliği kalmamıştır şiirin. Önyargılıdır var olan şiir için ve bu önyargı ile şiirin etkisini de düşünerek "mahkumiyet kararı"nı açıklar: "Üzülerek itiraf edeyim ki, son çeyrek asrın şiir hayatını pek cılız buluyorum. Bu mahkumiyet kararının mucip sebepleri var şüphesiz. Önce dildeki sefalet, sonra irfan yokluğu, sonra insanı insan yapan ideallerin eski zindeliğini kaybetmiş olması." (Jurnal 2, s. 340; vurgular benim) Buradaki vurgulara bakıldığında şiiri sosyolojik bir zihnin mahkum ettiği anlaşılacaktır. 1982'de söylenen bu sözlerle 1940'larda söylenenler arasında üslûp dışında bir fark olmadığı da açıktır. Baştan beri şiirin "bir oyun" ve "refah devirlerinde" büyük olduğunu, "şiirle düşünce aktarılama"yacağını savunan yazarın, "Dü-

Göztepe'deki evde, kütüphanesinde, kitaplarıyla. (1965)

şünceye fazla ihtiyaç olan devirlerde yaşıyoruz. Şiiri, rüyayı asırlarca yaşadık bir lükstü o, bir altın çağdı. Şimdi kendimizi rüyaya kaptıracak hâlimiz yok." (S., s. 276) demesi, Batı koordinatlı sosyolojik bir zihin için doğaldır.

Doğu'dan kaçmak için şiire mesafeli durmuştur Cemil Meriç. Meselenin sosyolojik yönü gibi psikolojik yönü de bir kaçıştır. Şiirden utanmış ve korkmuştur. Jurnal'de, "Yıllarca şiir yazmaktan utandım. Okuyucuyu cinsî buhranları ile oyalamaya kimsenin hakkı yoktu. Aşka zamanı yoktu harcayacak aydının. Adeta bir günah sayıyorduk şiiri." (Jurnal 1, s. 298) demesi anlamlıdır. Şiiri "cinsî buhran" ile "aşk"ın anlatımına indirgeyen bu cümlelerdeki şiir algısının darlığı açıktır. Şiir algısının böylesine daraltılmasında başka bir şey örtülmeye çalışılmıştır sanki. İçe kapanmaktan çekinen Cemil Meriç, şiirin içte oluştuğunun farkındadır; bu yüzden şiirden kaçmaya çalışır. Şiirden kaçışın "ben"den kaçış olduğunu ömrünün son yıllarında açıkça söyler: "Şiirden kaçtım ben. Yoğun mesaide buldum kendimi unutmayı. Hassasiyet beslendikçe artar. (...) Bir yerde kendinden uzaklaşmak lâzım. Kendine döndükçe 'ben' azar." (Sosyoloji Notları, s. 401)

"Kendini unutma" çabası, yeni bir kendilik kurup geliştirmek için tek çıkış yoludur. Yine paradoksal bir biçimde bir fildişi kule olarak gördüğü şiirden kaçıp düzyazıdan bir fildişi kule inşa etmesi, tamamiyle yeni bir kendilikle ilgilidir. Şiirin fildişi kule efsanesini 1940'larda yıkan Meriç, sonraları, "Fildişi Kule" ana başlığı altında/içinde düzyazılar yazmıştır. Şiirle kendi içine gömülmeyi reddedip, kitaplara kaçarak düzyazıda kurtuluş aramıştır. Unutmamak gerekir ki fildişi kule, ister şiir ister düzyazı olsun yalnızlığı haber verir. Meriç'in lügatinde trajedi, yalnızlığın ikizidir. Şöyle der: "İnsan kendini yalnız hissedince felâkete düşer. Yalnız değildir, herkes aşağı yukarı aynı durumda. Herkes konuşmadığı için bilmiyoruz neler hissettiğini. Birçokları susar. Sükûtun ne trajediler sakladığını bilmeyiz." (Sosyoloji Notları, s. 402) Şiirde veya şiir için susup, düzyazıda konuşmaya başladığı anda da kendisini yalnız hisseden birey, sertleşmiş, hırçınlaşmıştır. Cemil Meriç'in üslûbunun baştan sona kadar sert oluşunda yalnızlığın büyük ölçüde belirleyici ve bileyileyici bir etkisi vardır.

Kendisini, biraz da gururla, polemikçi olarak sunarken sert üslûbunu öne çıkarmaktadır. Şiir için retorik düzlemde sert konuştuğu gibi, kendiliğini kurduktan sonra yayımlanan tek şiirinde** de mensur şiir olarak değerlendirilebilecek yazılarında da dikkati ve imajları serttir. Agrippa d'Aubigné için söylediği gibi, kendi "yalçın hüviyetini ifade etmek için [de] kelimelerden çok tunca ve granite ihtiyaç" duymuştur. Tunca ve granite dönüştürdüğü kelimelerle korkularını alt etmeye yöneldiği söylenebilir. Yayımlanan tek şiirinde, yıllar sonra "Belki de çocukluktan bu yana karşılaştığım bütün krizlerin kökü seksüel. Evet seksüel" (Jurnal 1, s. 321) dediği bir sorunu yansıtır. Bu şiirle Jurnal 1'deki "6 Şubat 1963" tarihli sayfalar birlikte okunduğunda Meriç'in nelerden kaçtığı belirginlik kazanacaktır.

"Düşen Bir Kadına Dair" adlı şiiri, 1941'de yayımlanmıştır. Yıllar sonra bu şiiri şöyle anacaktır Meriç: "Şiirin devri geçmiştir, dedim. Ama ben de şiir söyledim, 1500 kadar. Defterler hâlinde dostlarımda var. Bunlardan biri, razı olmadığım hâlde yayımlandı." (S., s. 142; vurgu benim) Bu şiirin yayımlanmasına rıza göstermemesi, kendini kurduktan sonra şiire karşı aldığı tavırla ilgilidir. Değilse, bilindiği ve söylediği gibi, "hayat-ı tahririyesi"nin başlangıcı Karagöz dergisinde "Fırsat Yoksulu" mahlasıyla yazdığı şiirlerdir. Ayrıca lisede, manzum olarak "yedi sekiz sayfalık bir Türk edebiyatı şeması kaleme al"mış; hocası Tarık Mümtaz'ın bir yazısını destekler mahiyette "Unutma ve Affetme Türk Genci" başlıklı "yarı-manzum, yarı-mensur" bir "hicviye döşenmiş"; Refik Halid'in okuduğu liseye (Antakya Lisesi) hoca olarak geleceğini duyduğunda "üstadı davet için, hatırlamağa utandığı berbat bir manzume kaleme almış"; Reyhanlı'nın Batı Ayrancı Köyü'ndeki gençlik yıllarında "haftada bir şiir defteri doldurup arkadaşlarına hediye et"miştir (Cemil Meriç, s. 22). Tarık Mümtaz ve Refik Halit için yazdığı "berbat" manzumelerin dizelerini, yıllar sonra bile hatırlamasına rağmen "Düşen Bir Kadına Dair"den bir dize olsun söylememesi, şiirin biçimsel özelliğinden çok, örttüğü ve kaçtığı psikolojik bir durumla ilgili olsa gerektir.

Bana, "Düşen Bir Kadın" Jurnal'de "Ona nelerini feda etti. Haysiyetini. Ailesinin haysiyetini" diye uzun uzun anlatılan "Linda" gibi gelmiştir hep.

Yayımlanan bu şiirinde seksüel bir tecrübenin öznesi üzerine giden Cemil Meriç'in şiiri neden cinselliğe ve aşka indirgediği, hiç de anlaşılmaz değildir. "Hayatının bu ilk kadınından yalan da olsa sevgiye benzer tek kelime işitme"miştir (Jurnal 1, s. 90). Sevgiye "susuz"ken cinsellikle karşılaşan ve burada değerlerini kaybettiğini düşünen Cemil Meriç, şiiri bu tür deneyimlerle sınırlamıştır. Sakınılması gereken bir ifade biçimi olarak gördüğü şiirden uzaklaşmıştır; ama şiirin imkânlarını, yazılarında olabildiğince kullanmıştır. Üslûbu hakkında konuşurken söyledikleri, şiirden neler aldığını da içerir: "Telkin etmek ve renkli olarak birkaç cümleyle göz önünde canlandırmak. Tek üslûp gayretim bu. Yazmaktaki çektiğim sıkıntı. Ben de bir parça şairim ve Tanzîmat aydınlarına benziyorum." (S., s. 200; vurgular benim) "Telkin etmek" ve "göz önünde canlandırmak" şiirin anlatım imkânları arasındadır. Biri, sözcüklerin bir araya getirilişindeki hassasiyetle sağlanır; diğeri ise, imaj oluşturmada dikkat edilen yaratıcı bir faaliyettir. Cemil Meriç'i çağdaşlarından -örneğin Hilmi Ziya'dan, Mustafa Şekip'ten, Cemil Sena'dan, Nurullah Ataç'tan- ayıran da "sıkıntı" diye belirlenen bu "üslûp gayreti"dir. Kıyaslamak üzere seçtiğim isimler, aynı vâdide eserler verenlerdir; bunların hiçbiri ne Bu Ülke'deki "portre"leştirmelerdeki sözcük kullanma hünerine ne de mensur şiirlerdeki "telkin etme" ve "canlandırma" gücüne sahiptir.

Şiirden sadece biçim özelliğiyle kaçmıştır Cemil Meriç; şiirin söyleyiş imkânlarını düzyazıya aktarmıştır. "Nazım"la "şiir"i, haklı olarak ayırıp, nesri şiirin değil nazmın karşıtı diye belirlemesi önemlidir. Bu belirleme, bir üslûpçu olarak "mensur şiir"e yaklaşmasını sağlamıştır. "Nazım, mekanik bir zorlama. İçten gelen bir âhenk yok. Gerçek nesirde bir orkestrasyon vardır. Nesir kaideye bağlı olmadığı için asıl ustalık ve maharet orada gösterilir" (S., s. 276) diyerek mensur şiire açık ve yakın durduğunu belirten yazar, "hayat denen mülakata bu kitabı yazmak için geldim: etimin eti, kemiğimin kemiği" (Jurnal 2, 187) dediği Bu Ülke'nin "Fildişi Kuleden" bölümündeki "Bâki Kalan"larda, mensur şiirin -sevdiği bir sözcükle söylemek gerekirse- "şahika"sına ulaşmıştır. Bir iki örnek anmadan geçmek mümkün değil:

"Arzudan tutuşan parmaklarınla dallara boşuna uzanma Tantal. Meyveleri

koparamazsın. Hem böylesi daha iyi değil mi?

O altın meyveler boyalı birer top. Serâbın büyüsü yok vâhada; rüyası, muhteşem suyun... kendisi değil." (Bu Ülke, s. 229)

"Mezar taşlarına şiir okumak, güzel; taşlar ayakta dinler sizi. Çölde va'az etmek mutluluk! Kumlar perestişle ürperir." (Bu Ülke, s. 243)

"Sensiz giden trenler ufuklarda
kaybolan birer ümit
Nehir gibi akmıyor günler
Heraklit Heraklit.
Zaman masal kuşlarına benziyor...
Abûs, kocaman, sâkit.
Ve geceleri
Alnında dolaşıyor biteviye
Kirli, soğuk pençeleri
Yıldızları söndürmüş fırtına
Batan bir gemidesin
Senden ne kalacak yarına!
Kıyılardan imdat isteyen sesin."
(Bu Ülke, s. 249)

Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi mensur şiir, duyguların "marazî" bir şekilde dışavurumu değil, birikimle çağrışım zenginliği kazanan özgün bir yapıdır. Jurnallerdeki bazı yazılar ve özellikle mektuplar, mensur şiirin başarılı örnekleri olarak okunabilir. Bu tarzdaki mektupları Meriç'in sonradan muhatabından/sahibinden istemesi bile yazdığının "Mektup" türüyle sınırlı kalmadığına inanmasından olsa gerektir. Doğrusu, şu satırların sadece birer mektup cümlesi olduğunu söylemek haksızlıktır:

"Tanrı'yı görsek, sonsuzu görsek, aşkı görsek, ne kadar küçülürlerdi. Gönül arştan büyük, gözler minnacık. Görmek taşlaştırır, katılaştırır. Görülen yaşamaz artık, hatıra olur, resim olur. Sen şafak gibisin sevgilim, her gün bambaşka doğan bir şafak. Ve saçların bir kucak ışık. Şimdi köpük köpük, şimdi masmavi, şimdi hain ışıltılarla dolu, sesin gibi. Bütün pencereleri kapa, mabedimi yalnız soluğun ısıtmalı, yıldızlar sevgilisi olmayanların göklerinde açsın. Benim yıldızım tenin." (Jurnal 2, s. 126)

Duyguya bağlı olduğu, insanı çıplak bıraktığı ve düşünceyi ertelediği için şiirden uzaklaşan, onu büyü ile eş tutan ve mutlu zamanların mahsulü olduğunu düşünen Cemil Meriç, bilincin bütün ısrarına rağmen şiirden kurtulamamıştır. Şiir, aslında onun alt beni gibidir; ne kadar bastırırsa bastırsın bir

yolunu bulup çıkmıştır. Şiiri dışta tutma ısrarında, şiirin yalnızlığı derinleştirdiğine olan inanç belirleyicidir; ama düzyazıya göçtüğünde veya düzyazıyı yurt ettiğinde de yalnızlıktan kurtulamamıştır. Tek tesellisi, anlaşılmamışlar ve yalnız kalmışlarla birlikte bulunmak olmuştur. Her ne olursa olsun, bunlar kendisini deşmesini engellemiş, onu toplumsal olana açmıştır. Cemil Meriç'i bir "kaside" ile selâmlayan Kerim Sadi, onu yaşatanları birer birer sayarak şiirin yalnızlığını örten düzyazıyı öne çıkarmıştır. Bunun yine şiirle yapılmış olması ilginçtir. Gerçi Cemil Meriç de yalnızlığını, Muallim Nâci'nin bir beytine nazîre ile ironik bir biçimde söylemekten geri durmamıştır:

"Cânîler içinde kaldı Nâcî
Tahlisine yok mu bir duâcı
Muallim Nâci
Mecnunlar içinde kaldım eyvah
Tahlisime kerem kıl ey Allah"
Cemil Meriç" (S., s. 193)

"Kahraman"ın Doğuşu

Cemil Meriç, Kerim Sadi'yi bir kez öfkeyle anar: "Kerim Sadi, evime bırakmak lütfunda bulunduğu 'Mehmed Akif'in kapağına şu kelimeleri tükürmüş: Hint yazarından çok daha olgun eserler bekleyerek... Çok daha olgun eser ne demek? Bu konuda bütün mitolojilerin tanrıları elele verse çok daha olgun eser yazamaz. Hint'in kaç sayfasını okudunuz acaba?" (26.12.1964 tarihli Jurnal, s. 369; vurgu benim) Sonradan Bir Dünyanın Eşiğinde adıyla yayımlanacak olan Hint Edebiyatı'nın oluşumundaki ve yayımlanışındaki sıkıntılar düşünüldüğünde Meriç'in kızgınlığını anlamak kolaylaşır. İlk telif eseri olmasının yanında, bütünlüklü ilk eseridir Hint Edebiyatı [bütün olan diğer eseri, Saint Simon (İlk Sosyolog İlk Sosyalist)]; ayrıca o güne kadar konuyla ilgili en önemli ve tek eser. Küçük bir alınganlığın dışavurumu değildir Kerim Sadi'ye öfkelenmesi; denilebilir ki yazdığı cümleyle Kerim Sadi, Meriç'in varoluşuna müdahale etmiştir. Yazarın, durumu "tükürme" olarak yorumlaması manidâr: Çok sevdiği bir terkiple "izzet-i nefs"ine müdahalede bulunmuştur Kerim Sadi. Öfkenin bir başka nedeni, bir dostun anlayışsızlığıdır.

Türkiye'deki sosyalist düşünce tarihinde önemli bir figür olan ve Cemil Meriç tarafından "Türk sosyalizminin Plehanov'u" diye övülen Kerim Sadi'yi,

dostluğu vesilesiyle yakından tanıma fırsatı da bulan Kemal Sülker, şöyle tanıtır:

"Fikir hareketleri içinde benzersiz kişiliği olan bir polemikçi var: Kerim Sadi... 1900'de İstanbul'da doğduğu vakit ailesi adını şöyle koymuş: Ahmet Nevzat... Aile soyadı Cerrahoğlu olduğundan Lise'de ve Tıbbiye'de Nevzat Cerrahoğlu diye anılır ve tanınırmış. Ama Tıbbiye'yi bitiremeden üniversite öğrenciliği sona eren Nevzat Cerrahoğlu ideolojik alandaki görüşleri nedeniyle izlendiği dönemde kendini yazarlığa verdi ve Kerim Sadi imzasını kullanmaya başladı. Eşi Sıdıka Özdoğu, kendisine asıl adıyla hep Nevzat derdi ama arkadaşları ve tanıdıkları ise Kerim Sadi'yi yeğlerlerdi. 1960 sonrasında Ahmet'in A.'sına soyadı olan Cerrahoğlu'nu da ekleyerek A. Cerrahoğlu imzasıyla yayınlar yaptı." ("Nevzat-Kerim Sadi ve A. Cerrahoğlu'na Dair", s. 60)

Cemil Meriç, 1982'de yayımlanan bu yazıyı Kemal Sülker'e kızarak okumuştur. Kızgınlığın sebebi, yazıda Kerim Sadi'nin Cemil Meriç'le dostluğuna değinilmemiş olunmasıdır. Ayrıca Cemil Meriç'i de Kerim Sadi kadar tanıyan Kemal Sülker'in kendisi için böyle bir yazı yazmaması, yazdığındaysa olumsuz vurgularla bazı olayları anması da incitmiştir Cemil Meriç'i. Kemal Sülker'in, Cemil Meriç'in gençlik yıllarına dair önemli ipuçları veren "Bir Suçlamanın Öyküsü" başlıklı yazıyı, bu incinmeden haberdâr olarak yazıp yazmadığını bilmiyoruz. Sözü edilen suçlama, Meriç'in psikolojisinde derin bir çatlak oluşturacak bir davaya ilişkindir. Kemal Sülker, "Hatay ve Okul Anıları" başlıklı yazısında, davaya neden olacak olayı ayrıntısıyla anlatmış, "Şubat 1939 başlarında gözaltına alınan, 11 Şubat'ta savcılığa verilen ve 25 Mart 1939'da beraat edenler"in listesini vermiştir: "Lise müdürü, Suriye'nin Halep kentinden gelmiş bir Türktü ve edebiyat öğretmenimizdi. Ama çok heyecanlı ve pireyi deve yapacak anlayıştaydı. Konuyu Emniyet örgütüne duyurmuş, onlar da alttan alta inceleme yapmış, Abdülgani'yi sıkıştırmış, "kimlerin komünist" olduğunu öğrenmeye çalışmıştı. Verdiği adlar arasında Hatay Devleti Yüksek Mahkemesi üyesi avukat Ahmet Sırrı Hocaoğlu, felsefe öğretmenlerinden Kemal Yalazkan, Hüseyin Cemil, Kemal Sülker, Remzi Öcal, lise öğrencisi Küçük Kemal, öğrenci şair Hamit Argon, A. Sırrı'nın evinde boya işlerini

yapan İstanbul'dan gelmiş Zeki adlı bir zanaatkâr, bir matbaa işçisi Bramo vardı." Yargılanan bu isimlerden sadece boyacı Zeki ile matbaacı Bramo kısa süreli hapis cezası almış, diğerleri beraat etmiştir.

Kemal Sülker'in "Bir Suçlamanın Öyküsü"nde, dava sonrası Cemil Meriç'in psikolojisini gösteren bir mektup da vardır. "Benim ne çabuk endişeden deli divane olacağımı bilmez misin? O halde? O halde? O halde?" diye sormaktadır Meriç. Sülker'in bu soruya yıllar sonraki yorumu, "Bunlar, haksız ve yersiz bir tutuklamanın insanlarda uyandırdığı korku, verdiği tedirginliklerden kaynaklanıyordu" olmuştur. Bu "haksız ve yersiz" tutuklama ve yargılama, beraatle sonuçlansa da yalnızlığı ve ömür boyu sürecek bir tedirginlik ile korkuyu getirmiştir. Sülker'in yazısında, Meriç'in yalnızlıkta şiire sığındığını ya da şiirin içine düştüğünü gösteren bir metin de vardır. "Gözetim altına alındıktan sonra Hüseyin Cemil 'Nezarethane Geceleri' başlıklı şu şiiri yazmıştı"r:

"Gölgeler birer birer eriyor sokaklarda,
Çınlıyor bir bekçinin düdüğü
uzaklarda.
Yaşaran gözlerimle dışarı bakıyorum
Bir cigara sönmeden birini yakıyorum.
Dışarıda karanlıklar korkuyla
emekliyor
Dört duvar, dört azrail başımızda
bekliyor.
Hastayım, yanan alnım pencereye
dayalı,
Önümde ailemin dolaşıyor hayali.
Yatmak mı? O ne mümkün, sabah gelse
diyorum,
Titriyor inliyorum, inliyor titriyorum."
("Bir Suçlamanın Öyküsü," s. 84)

On sekiz yaşındayken Nâmık Kemal'i "tapacak kadar sevdiği"ni söyleyen Cemil Meriç'in dört yıl sonra "gözetim altında"yken böyle bir şiir yazması hiç de anlaşılmaz değildir. Namık Kemal, bir inancın savunucusu ve bir dava adamıdır. Onun Nâmık Kemal'e sevgisinde Kerim Sadi'nin de payı olduğu düşünülebilir; tıpkı 1939'daki savcılık görüşünde, Nâzım Hikmet ve Kerim Sadi adlarının "birkaç komünist elebaşı" denilerek yer alması gibi. Cemil Meriç, Tanzimat aydınının çabasını olumladığı yerlerde, Nâmık Kemal'i hep övgüyle anmıştır. Bu övgü ve kabullenici tavır, benzer şekilde Kerim Sadi'nin 1932'de yayımlanan Namık Kemal Tarihin materyalist telâkkisine göre yahut tarihî

Pertevniyal Lisesi 12. Sınıf öğrencisiyken.

Namık Kemal'in keşfine doğru adlı risalesinde de vardır. Anılan risalenin şu cümlelerindeki düşünceyi, Cemil Meriç de farklı bir üslûpla söylemiştir: "Fransa'daki fikir hareketlerine büsbütün yabancı kalmayan Namık Kemal burjuvazinin kendisine şiar tanıdığı hürriyeti büyük bir heyecan ve samimiyetle şuurlaştıran ve eserlerinde yaşadığı devrin ve mensup olduğu sınıfın en bariz temayüllerini kudretle aksettirebilen bir şairdir." (s. 6)

Bazı önemli dikkatlerini ve öfkelerinin çoğunu Kerim Sadi'den almış gibidir Cemil Meriç. O, Erol Güngör'ün Hilmi Ziya Ülken'i "hasbî tefekkür" ilân etmesine karşı çıkmadan önce, daha 1935'te Kerim Sadi "yarı-mistik, yarı-papağan filozof karikatürü" (B. Hilmi Ziya, s. 1) diyerek Ülken'i "ifşa etmiş"tir. Meriç'in yıllar sonra gelen itirazında Kerim Sadi'nin dikkati gizlidir: "Kütüphane raflarını çökerten eserlerinde, kendisine ait tek kanaat bulamazsınız, çünkü o her gün yeni bir kanaatin taşıyıcısıydı. Her okuduğu kitapla yeni bir hüviyet kazanan, seyyal bir şahsiyet." (Mağaradakiler, s. 74) Edebiyat tarihi alanında Nâmık Kemal'in "Mukaddime-i Celâl"ini, İsmail Habip'in Türk Teceddüt Edebiyatı

Tarihi'ni, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın 19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi'ni kilometre taşları olarak övgüyle anar da Fuat Köprülü'nün eserlerinden ilgisini esirger. İster istemez, Kerim Sadi'nin A. Cerrahoğlu adıyla yayımladığı Tarih Görüşü Olmayan Tarihçi Fuat Köprülü kitabı akla geliyor. Kerim Sadi, Meriç'in muhtemel bakış açısını kullanarak ona Fuat Köprülü hakkında söylenecek söz bırakmamıştır.

Yukarıda Meriç'in, yeni neslin şiirdeki yönelişlerini değerlendirirken kıyaslamak üzere adlar anıp Ahmet Haşim'in önüne "hatta" kaydını koyduğuna dikkat çekmiştim. Bu ihtiyat kaydı, Kerim Sadi'nin 1933'te yayımladığı Ahmet Haşim adlı risalesine bakılarak kaldırılabilir. Kerim Sadi'ye göre, "Ahmet Haşim ferdiyetçi bir şairdi[r]; yani, ruhunun duvarlarına hapsolmuş bir zindan mahkûmu"dur (s. 3); "cemiyetten çamurlu bir et diye yüzünü çeviren ve şiirde 'mânâ' ile 'vuzuh'un düşmanı sıfatıyla şöhret bulan Ahmet Haşim"in "bedbinliği hadden efzundur", "bir küçük burjuva münevveri"dir ve "şiiri de, tabiati ile, hasta bir kalbin patolociyaî ahenginden başka bir şey olama"z. (s. 5, 7, 9) Bu yüzden, "hatta Ahmet Haşim"-dir. Şüphesiz Cemil Meriç'in ilgileri de ufku da Kerim Sadi ile kıyaslanamayacak bir genişliktedir; ama durulan yerdeki kısmî benzerlik, ikisine de ortak bir hassasiyet kazandırmıştır.

Kerim Sadi, Cemil Meriç'in hayatı boyunca önemsediği, adını tâzîmle andığı bir şahsiyettir. Bir de Kemal Tahir ile Attilâ İlhan için aynı tavrı göstermiştir. "Bunlar solun kabul ettiği insan değil ki, Kerim Sadi de, Kemal Tahir de öldü. Kimsenin malı değil bunlar." (S., s. 301) demiş, bu isimlere Attilâ İlhan'ı da katarak namuslu olduklarını her fırsatta vurgulamıştır. Bu üç isimden Kerim Sadi'nin özel bir yeri ve karşılığı vardır Cemil Meriç'in hayatında. Yalnızlığı, muhalif oluşu, çalışkanlığı, mücadeleci ruhu, eleştirel çalışmaları bir entelektüel olarak onu benimsemesini sağlamışsa dostluğu da adını her zaman övgüyle anmasını hazırlamıştır. Cemil Meriç'in Fevziye Menteşoğlu ile evlenmesinde Kerim Sadi'nin aracılığı vardır: "Cemil Meriç 25 yaşındadır ve evlenmek istemektedir. Kerim Sadi'nin aracılığıyla bir hanımla tanıştırılır. Bu hanım 37 yaşında ve lise coğrafya öğretmenliği yapan Fevziye Menteşoğlu'dur" ("Babasının Kızı"; Cemil Meriç, s. 34-35). Bu

özel durum, Kerim Sadi ile dostluğunun derecesini açıkça göstermektedir.

Dostunun çalışmalarını hep ilgiyle karşılayan Cemil Meriç, Kerim Sadi'nin A. Cerrahoğlu adıyla yayımladığı Bir İslâm Reformatörü Akif (1964) adlı çalışması ile Osmanlı Tarihinde Bedreddin kitabını özellikle anar ve Tevfik Fikret'le ilgili çalışmasının bir türlü yayımlanamayışına üzülür. Cemil Meriç'in Mehmet Âkif için söylediklerinin benzerlerini, Kerim Sadi'nin Bir İslâm Reformatörü Akif adlı kitabında bulmak mümkündür. Mehmet Âkif'in fikrî kaynaklarını, Cemalettin Afgânî ile Şeyh Muhammed Abduh olarak belirleyen Kerim Sadi, şairin "Kurân'a bağlı temiz bir Müslüman", "diktatörlüğe karşı" bir reformist, sömürüye (emperyalizme) karşı duran bir vatansever, şiirle Kurân'ın bazı âyetlerini yorumlayan bir aydın, "muhafazakâr ideolojinin temsilcileri"ni eleştiren bir savaşçı, "orta sınıf demokrat devriminin ve Atatürk reformlarının karşısına dikilmiş" bir muhalif, "İslâm enternasyonalizmi"ni savunan bir yenilikçi olarak değerlendirir.

"Âkif bize bukalemun tipinin tam zıddını, inancı değişmeyen insanın en mükemmel örneğini vermiştir" sözüyle, Cemil Meriç'in istediği şair -daha doğrusu "insan"- tipini belirginleştirmiştir Kerim Sadi Bir İslâm Reformatörü Akif'te. Sanatı bir "vazife" gibi gören ve bir dünya görüşünün aracı olarak kullanan Mehmet Âkif'e her ikisinin saygısı da "ahlâklı" ve "namuslu" oluşundan kaynaklanır. "Âkif, çamlıkta bülbül sesi dinlemek için yetimlerin feryadına kulak tıkayanları sanatçı değil, hatta insan bile saymıyordu" (Bir İslâm Reformatörü Akif, s. 31) belirlemesinde bulunan Kerim Sadi, ondaki "ana problem"in de "ahlâk meselesi" olduğunu vurgular. Her ne kadar teklifine katılmasa da, emperyalizm karşısında önemli bir figür olarak öne çıkardığı Mehmet Âkif'i, şairin bir mısraıyla kitabeleştirir: "Üç buçuk nazma gömülmüş bir ömr-i heder".

Hassasiyetleri ve yöntemleri aynıdır Cemil Meriç'le Kerim Sadi'nin; gördükleri ilgi de aynı. Türkiye'de aydın ve bilim adamı olarak söz alanlara yüklenir ikisi de; bunların eksik buldukları yönlerine acımasız eleştiriler getirirler; polemikçidirler. Gerçi Cemil Meriç'in haklı olarak eleştirdiği ve eksik bulduğu üzere Kerim Sadi'nin dili "şiirsiz"dir; ama aşağıda sıralanan bunun dışındaki özellikler Cemil Meriç'te de vardır:

"Kerim Sadi, Namık Kemal'den çok Cevdet Paşa'ya yakındır. Yalnız, gizli sevda taşımayan bir Cevdet Paşa.

Kerim Sadi setlerle kuşatmıştır kendini, lüzumundan fazla ciddidir. Korka korka, emekleye emekleye ilerler. Sırtında yumurta küfesi vardır. Şiire iltifat etmez. Konuşurken de, yazarken de sağlam delillere, güvenilir şahitlere, imtihandan geçmiş hocalara ihtiyaç duyar. Bu manada klasik sayılabilir." (Jurnal 2, s. 245; vurgu benim)

Hatırlanacağı gibi, Nâmık Kemal hakkında konuşurken Cemil Meriç kendisini de "klasik" olarak nitelemiştir. Nâmık Kemal'deki aydınlatma çabası, Ahmet Mithat Efendi'deki öğrenme ve öğretme aşkı Cemil Meriç ile Kerim Sadi'nin de izlediği yoldur. Cemil Meriç, ansiklopediye yakındır, bir yerde ansiklopedidir; Kerim Sadi, belli düşünce sistemlerinin içindedir ve onların takipçisidir. Bildiklerini, talep edenlere biri evinde sözle aktarır; diğeri, yayımladığı broşürlerle. Bu fikrî buluşma ve derin dostluğun nelerle ve nasıl kitabeleştirildiğine, Meriç'in yine şiirden gelen psikolojik bir tepkisine değindikten sonra geçeceğim.

31 Mart 1977'de Halil Açıkgöz'e, Kerim Sadi'nin kendisi için bir "şiir" yazdığını duygulanarak söylediği bellidir. Duygulanmasından öte, devamını unutmuş olsa da, bir beşliğini belleğine kazıyacak kadar içselleştirmiştir "şiir"i (S., s. 147). Aslında şiirden çok bir "manzume"dir bu. Kerim Sadi'ye hayatı boyunca duyduğu tek öfkeyi silip atmış olmalıdır bu şiir; çünkü "Kaside-i Cemil"dir bu. Aruz vezni ile yazılmamıştır. Cemil Meriç, "Aruzla yazmak bir merhaledir. Kanaatim odur ki, aruzun tezhîbinden, ahenginden mûsıkîsinden geçmeyen şair değildir." (S., s. 319) demektedir; ama Kerim Sadi de zaten şair değildir, dosttur. Gerçi bu şiir, biçim yönünden geleneksel formun vezin dışında diğer özelliklerini de taşımamaktadır; ama içerik yönünden, adının da işaret ettiği gibi, bir ululamadır. Türk edebiyatının "Medhiyye"den ibaret tek kasidesidir belki de bu ve "beytü'l-kasîd" yerine bütün düşünceyi taşıyan "Elhak, allâmedir Hazret, okutur Ordıneri" mısraı ile Cemil Meriç'in yerini gösterir ve duyurur. Kerim Sadi ölmeden önce, dostluğun ve kadirşinaslığın bir nişânesi olarak Cemil Meriç'in ehrâmını bu "kaside" ile kat kat yükseltir***:

Kasîde-İ Cemil

Gerçi Lektör ise de, kendisi gerçek Rektör
Bence bir sehv-i mürettib yatıyor hadisede.
Okuyup cahil ü nâdâna heman küfr-i şerif,
Elhak, allâmedir Hazret, okutur Ordineri.

Hind ü Çin'i aşarak nâmı cihanı tutmuş,
Kırk katırlık kütübü lâhzada tekmil yutmuş
Şu Aristo, bu Felâtun, o Hegel, Foyerbah
Elhak, allâmedir Hazret, okutur Ordineri.

Karl Marks'ın çömezi, Volter'i de cepte taşır,
Russo'nun arkadaşı, Didero'nun yoldaşıdır,
Kant'ı, Komt'u O'na sor, çalma sakın başka kapı,
Elhak, allâmedir Hazret, okutur Ordineri.

Veda'yı ezber okur, Lükres'in nâkili O,
İbn-i Haldûn'u sever, Makyavel'in şârihi O,
Epiküros mu dedin, Mîrimin ahbabıdır O,
Elhak, allâmedir Hazret, okutur Ordineri.

Ne güzel de çalıyor, dinletiyor her telden,
Polemikte yakalar hasmını, derhal belden,
Deprem olsa yine Balzak'ı bırakmaz elden,
Elhak, allâmedir Hazret, okutur Ordineri.

Heredot'tan tutarak Mişle'ye dek gelmiştir,
Darvin'i meşk ederek, tanrıları da yenmiştir.
Ukalâyı, fukahayı yerlere hep sermiştir,
Elhak, allâmedir Hazret, okutur Ordineri.

Ger be-hâhî ki şüdi vâkıf-ı esrâr-ı ulûm,
Be-kütüphâne-i dergâh-ı Cemîlâ'ya bi yay,
Ne hazâin, ne defâin, nice asar-ı Cemil,
Elhak, allâmedir Hazret, okutur Ordineri.

Eşi Fevziye Hanım, kızı Ümit, dostları Kerim Sadi ve Mohan Belli ile. (1975)

15 Ağustos 1977'de Cemil Meriç, şu cümleyi söyleyip susmuştur: "Kerim Sâdî Cuma günü öldü. 12.8.1977. seksen küsur yaşında idi. Bugün Osmanağa Camii'nden kaldırılacak." (S., s. 255) "Sükûtun ne trajediler sakladığını bilmeyiz" sözü hatırlanmalı. O trajediyi, Bu Ülke'de mensur şiir diyebileceğimiz bir metinle açığa vurmuş ve Kerim Sadi daha ölmeden kitabesini dikmiştir:

"Kerim Sâdi

Her değere dost, her sahteye düşman. Önce, mâbedi bezirgânlardan temizler Kerim Sâdi. Sonra habercisi olduğu düşünceyi bütün vecdi, bütün şiiriyeti ile kitaplaştırır. Doğu'dan kopmayan Batı, yobazlaşmayan îman.

Kerim Sâdi, bir düşünce dünyasını yarım asır dev omuzlarında taşıdı. Cangılda keman çalmakla geçti hayatı. Çölde vaızlar veren çilekeş. Bir parça Sâdi, pir parça Faust. Oynak zekâsıyla

Fransız, derin tecessüsü ile Alman, diyalektik virtüözü olarak Grek, tevazuu -isterseniz gururu deyin- kibarlığı, çelebiliği ile yüzde yüz Osmanlı.

Kerim Sâdi, Türk sosyalizminin Plehanov'udur." (s. 222; vurgu benim)

Cemil Meriç kendi trajedisini, biri mensur olan ("Kerim Sadi") iki şiirle ("Düşen Bir Kadına Dair") söyleyip susmuştur. Kerim Sadi için söylediklerine "bütün şiiriyetiyle" ibaresini eklemiş olması dikkat çekicidir. Şiir: trajedi; şiiriyet: trajik. Son söz olarak şu söylenip susulmalı: Düzyazı, trajediyi örtmek için olduğu kadar, açmak için de olabilir.

Notlar ve Kaynaklar

* Nâzım Hikmet'e bu denli perestişkâr olan Cemil Meriç'in onunla ilk karşılaşmasında aldığı tavsiye ile şaşkınlığa uğradığını, kızı Ümit Meriç Yazan kaydetmektedir: "Cemil Meriç Nâzım'ı ilk defa Nişantaşı'ndaki İpek Film Stüdyosu'nda görür [Sene, 1936'dır.]. Şair kendisine, heyecanlarını bırakmasını ve hayata iyi hazırlanmasını tavsiye eder. Bu tavsiye genç Cemil'i şaşırtır, ama onu bütün ömrü boyunca da unutmaz." (Cemil Meriç, s. 25.)

** "Düşen Bir Kadına Dair" adlı bu şiir, bu kitapta da yer almaktadır.

*** Ümit Meriç Yazan 1970'te kayda geçen bu metnin oluşumunu, Kerim Sadi'nin aile için yerine de dikkat çekerek anlatmıştır: "Cemil Meriç'in İstanbul'daki hayatını başından sonuna kadar izleyen en eski dostu ise beyaz yeleli, mavi gözlü bir ihtiyar delikanlı olan Kerim Sadi'dir. Kerim Sadi, her mevsim birkaç kere Cemil Meriç'i mutlaka ziyaret eder, ona ya yeni basılan risalelerinden birini getirir, ya yeni çıkan ve kısa süre sonra mutlaka batacak olan fikir arkadaşlarından birinin dergisi için ondan yazı ister. Bu arada her gelişinde bir dörtlük daha ilâve ettiği bir "Kaside-i Cemil"i, kıvrak kahkahalar atarak dinleyen Cemil Meriç'e okur." (Cemil Meriç, s. 124)

Kitaplar:

Cemil Meriç, Bir Dünyanın Eşiğinde, Ötüken Neşriyat, 3. baskı, İstanbul, 1979.

Cemil Meriç, Bu Ülke, İletişim Yay., 5. baskı, İstanbul, 1985.

Cemil Meriç, Mağaradakiler, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1978.

Cemil Meriç, Kırk Ambar, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980.

Cemil Meriç, Kültürden İrfana, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986.

Cemil Meriç, Jurnal Cilt 1 1955-65, İletişim Yay., İstanbul, 1992.

Cemil Meriç, Jurnal Cilt 2 1966-83, İletişim Yay., İstanbul, 1993.

Cemil Meriç, Sosyoloji Notları ve Konferanslar, İletişim Yay., İstanbul, 1993.

Halil Açıkgöz, Cemil Meriç İle Sohbetler, Seyran İktisadî İşletmesi, İstanbul, 1993. Yazı içindeki alıntılarda "S." Olarak gösterildi.

Kerim Sadi, Namık Kemal Tarihin materiyalist telâkkisine göre yahut tarihî Namık Kemal'in keşfine doğru, İnsaniyet Kütüphanesi, Amedî Matbaası, İstanbul, 1932.

Kerim Sadi, B. Hilmi Ziya Tercüme Yanlışları ve Tefekkürat-ı Felsefiyesi, İnsaniyet Kütüphanesi, Bozkurt Matbaası, İstanbul, 1935.
A. Cerrahoğlu, Bir İslâm Reformatörü, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1964.
A. Cerrahoğlu, Tarih Görüşü Olmayan Tarihçi Fuat Köprülü, İstanbul, 1964.
Kerim Sadi, Ahmet Haşim, İnsaniyet Kütüphanesi, Sinan Matbaası, İstanbul, 1933. Nasıl Cemil Meriç, "Ölülerinizi hayırla yâd ediniz" uyarısını anarak ölümünün hemen ardından Hilmi Ziya için sert konuşmaktan kaçınmamışsa, Kerim Sadi de öldüğü yıl çıkardığı kitabında Ahmet Haşim'i sert bir üslûpla değerlendirmekten kaçınmamıştır. İkisinin gerekçesi de, doğruyu söylüyor olmaktır ve doğru, serttir, acımasızdır.
Salâh Birsel, Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1983.
"Plehanov, Georgi Valentinoviç", AnaBritannica, Cilt: 18, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1990.
Ahmet Turan Alkan, Doğu ve Batı Karşısında Cemil Meriç, Akçağ Yay., Ankara, 1993.
Ümit Meriç Yazan, Cemil Meriç, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993.
Mehmet Can Doğan, "Kavram Savcısı Yaşadı mı?"; "Özel Yaşamın Magazinleşmesi": Kitaplardan Bir Kitap, Dergâh Yay., İstanbul, 2002.

Yazılar:

Victor Hugo, "Bu kitap şu rüyadan doğdu", Çeviren: Cemil Meriç, Amaç, S. 20, 22 Temmuz 1946, s. 12-13.
Victor Hugo, "Bu kitap şu rüyadan doğdu", Çeviren: Cemil Meriç, Amaç, S. 21, 11 Ağustos 1946, s. 13-14.
Cemil Meriç, "Modern Şiirin Kökleri: II. Alman Romantizmi", Amaç, S. 24, 26 Eylül 1946, s. 4-5.
Cemil Meriç, "Şiir ve Rüya", Amaç, S. 25, 10 Ekim 1946, s. 4-5.
Cemil Meriç, "Şiir ve Rüya", Amaç, S. 26, 25 Ekim 1946, s. 4-5.
Cemil Meriç, "Edebiyat Tarihinde Dejenereler", Amaç, S. 27, 25 Kasım 1946, s. 4-6; S. 28, 25 Kasım 1946, s. 4-6.
Cemil Meriç, "Agrippa d'Aubigné", Amaç, S. 29, 10 Aralık 1946, s. 4-7.
Cemil Meriç, "Fildişi Kule Efsanesi", Yirminci Yüzyıl, S. 1, 1 Kasım 1947, s.1.
Cemal A. Kalyoncu, "Babasının Kızı", Aksiyon, S. 329, 24.03.2001.
Kemal Sülker, "Nevzat-Kerim Sadi ve A. Cerrahoğlu'na Dair", Yazko Edebiyat, S. 15, Ocak 1982, s. 60.
Kemal Sülker, "Bir Suçlamanın Öyküsü", Yazko Edebiyat, S. 26, Aralık 1982, s. 82-88.
Kemal Sülker, "Hatay ve Okul Anıları", Yazko Edebiyat, S. 24, Ekim 1982, s. 74-82.
"Necip Fâzıl Soruşturması"-Cemil Meriç'in cevabı, Tavır, S. 2, Mayıs-Haziran 1986, s. 21.

CEMİL MERİÇ'İN YAZDIĞI ŞİİRLER

Afrin

Kışın rüzgarları tehdid ederdin
Sevahil darbe-i mevcinle inlerdi
Kaçardı irtiaşla savletinden.
Ve gahi kahrını teşdid ederdin
Sürüklerdin reh-i azminde evler.

Yıksan bin hanumanı bugün Amik
Halkına yeni bir mezar eşsen
Ve göklere yücelip, yıldızlarla öpüşsen
Tokatlasan o mağrur, haşin güneş sultanı

Yine bir gün tabiat o şahlanan başına
Yenilmez kudretinden kırılmaz bir gem takar
Yine bir gün ufkunda gam şimşekleri çakar
Bir uyuşukluk çöker dalgalanan başına

Kumları fistolayan, sahili oyalayan
Uslu, sessiz, çekingen küçük bir su olursun,
Böyle şahlanma Afrin, çarçabuk yorulursun
Yaz, tembellik aşılar damarlarına, aman!

Cemil Meriç
Reyhanlı, 1935

Gençspor'un 5-0'lık Galibiyet Destanı

"Onbir kişiyiz, onbin kişilik kuvvetimiz var!
Onbir kişiyiz dillerde bizim şöhretimiz var!
Hamza Masaracı için koca saha gelir dar,
Rasinga'ya bile gol atacak Şevketimiz var.
Filozof Hüseyin Cemil gibi poetimiz var."

Hüseyin Cemil
30 Nisan 1933
Gençspor Kulubü

Düşen Bir Kadına Dair

Ürkek değildi bakışları,
Dişi bir ceylan gibi.
Belli ki göz bebekleri gözbebeklerinde tutuşan kadın
Yaşamıştı hayatı
Acıklı bir roman gibi.
Dediler ki o;
Hasta bir anaya
Sıcak bir çorba bulmak için
Sattı kadınlığını
Bir avuç paraya.
Sonra
Yıllarca tutuşup için için
Sokak sokak, şehir şehir
Çıkardı mezada etini
Yaşayabilmek için
Geçti yıllar
Geniş kalçalarında kanlı diş izleri
Ve siyah gözlerinde mor halkalar bırakarak
Onu kirli bir paçavra gibi
Sokaklara fırlatan hovarda,
Şimdi kırkıncı kurbanının şerefine
Kristal bardaklardan
Viski soda içmededir.
O;
Biten bir şarkı gibi damla damla eriyip
Her gün biraz daha çökmektedir.
Ve artık zehirli etini
Sarhoş müşterilerine patronasının
İpekli bir kumaş gibi satamıyor diye
Yarın gözlerini kimse bağlamayacak,
Dün dizinde diz çöküp hıçkıranlar
Tabutunun ardından ağlamayacak

Cemil Meriç,
Yeni Edebiyat, Y. 1, S. 23, Birinci Teşrin 1941,
s. 3; a'raf edebiyat, S. 3, 14 Nisan 1994, s. 11.

Kafileler Sessiz İlerliyorlar...

Sebahattin Büyükdoğulu
15 Haziran 1987/ Trabzon

Cemil Meriç, 13 Haziran 1987 gece yarısından sonra ebedi seferine başladı... O'nun acısıyla...

Batan bir dünyanın ortasındayız,
Zifir karalarla çıktık sabaha.
Müthiş fırtınalar arasındayız;
Kökünden söküldü bir çınar daha.

Yıldızlara rağbet olmazmış, ancak;
Çehreleri korku bürümeye gör.
İri dal kalmadı tutunulacak;
Ey örümcek bize sağlam ipler ör...

Deliklere aktı kocaman sular;
Arzın yüzü artık yeşile hasret.
Neyle filizlenir cılız yosunlar;
Bitmez mi donduran kışa esaret?

Kurudu çöl gibi göz pınarlarım;
Saniyeler vardır asırdan uzun.
Gün olur kaynar taşarım;
Büyük caddelerde yolcular mahzun...

Kalır yüreğimde her gidenden iz;
İzler tuz basılmış kırbaç yarası.
Bir çocuğa karşı kalırım aciz;
Toprakta bir hacım son kamarası...

Bilmezsin on yıldır yanan beynimde,
Ayrılık zehrini hep taşımıştım.
Öldün de ebedi doğdun içimde;
Issız gözlerinde nura yapıştım...

Cemil Meriç'in Ardından

Fikret Kızıltuğ

Bir kökü doğu'da, biri batı'da
Kader öyle çizmiş, O, tam ortada!
Şimdi ' Bir dünyanın eşiğinde'dir,
Bütün ilimlerin beşiğindedir.
Kul Ozan, mısraına sığar mı Meriç?
Kemal-i cemildir, ya heptir, ya hiçtir!..

Ümit Meriç, Babam Cemil Meriç, İletişim Yayınları, ss.144-145.

Kayseri Sanatçılar Derneği'nin ödül töreninde. (1982)

Sohbetiyle Cemil Meriç

Halil Açıkgöz
Cemil Meriç ile
Sohbetler

Cemil Meriç'in Sohbetlerinde "Avrupalılaşmak"

Halil Açıkgöz *

Giriş

"Avrupa" kelimesi Eski Yunan'dan beri var ve aslında "güneşin battığı ülke" anlamınadır. Müslüman şark için haçlı seferleri sırasında Anadolu'ya ve Filistin'e doluşan ordular bir sembolü arkalamışlardı ve ehl-i salîb, kâfiristan, gâvuristan bu orduların geldiği yerleri toptan anlatıveriyordu. Frengistan'a kadar bu kelimelerin kazandığı anlamlarda fazla bir değişiklik olmamıştır. Çağrışımlarında hep kan, göz yaşı, sıkıntı ve acı vardır.

Osmanlı'nın ihtişam asırlarında Frengistan kendi içinde irili ufaklı kabilelerin bir birine girdiği bir kıt'aydı.

XV. Asırdan XX. Asra kadar yüz yıl savaşları, otuz yıl savaşları.. Din ve mezhep savaşları.. Dünyayı keşfe çıkanların sömürge maceraları ile doldurulan kasalar.. Birikimden ve üretimden pay almak isteyenlerin yaptıkları ihtilâller.. Yükselen ve yüceltilen sınıf değerleri.. Teknolojik keşifler, çoğalan ve geliştirilen âletler.. Felsefedeki gelişmeler... Güçlenen devletler ve artık dünyada kendisinden çokça söz ettiren bir kıt'a hâline gelen Avrupa..

Pâdişahlar ve bir kaç yönetici nezdinde kıt'a Avrupası içinde belli belirsiz çizgiler vardı, ama halk ve aydınlar nezdinde ise hâlâ Frengistan bütün kıt'anın adı olmaya devam etmişti.

III. Ahmed'in sefîri Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin 1721'de gittiği Fransa ve Paris gözlemleriyle, yüz yıl kadar önce Evliya Çelebi'nin sefâret hey'etiyle gittiği Viyana gözlemleri arasında önemli farklar vardır. Evliya, arkasında muhte-

"Benim yazılarımda iki şeye ağırlık verilmiştir: insanlar ve mefhumlar."

Cemil Meriç
23 Kasım 1976
tarihli sohbetten, s.31.

* Türkçe Okutmanı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

şem bir devletin miras ile konuşur. Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin arkasında ise o ihtişam asırlarının heybeti yavaş yavaş silinmeye başlamıştır. Bu iki karşılaşma gözlemleri Osmanlı ile Frengistan dünyasının artık farklı yollarda ve farklı adımlarla hareket ettiğinin işaretlerini vermektedir. Osmanlı Türklüğü bunun farkına ancak varmak üzeredir.

III. Selim, Devlet-i Aliyye'nin istikbalini kurtaracak yeni değerler uğruna can verir (1807). Yeniçeriliğin ortadan kaldırılması (1826), askerî, mühendislik, tıp sahalarında Fransa, Prusya vb. Ülkelerden getirtilen hocalar, idarî mekanizmada yapılan yeni düzenlemeler kısa zamanda garplılaşma hareketini hayata geçirir. Ülkede meydana gelen bu süratli değişim karşısında Avrupa'nın büyük devletleri Osmanlı devleti ile daha yakından ilgilenmeye başlar. İngilizler 1838'de Osmanlı'da lonca, yedd-i vâhid, el sanayii, iç gümrük vb. Sistemlerinin lağvedilmesi şartıyla iktisadî destek veren bir anlaşma imzalar. Benzeri bir anlaşmayı aynı yıl içinde Fransa yapar. Osmanlı'ya öteden beri uygulanan kapitülasyon sistemi hüviyet değiştirerek âdetâ yenileniyordur ve Tanzimat Fermanı bu şartlar altında hazırlanmıştır. Mâlî imkânları daralan Osmanlı devleti ile yapılan her anlaşma bir ödünç vermenin ötesine geçer. Ödünç para verme, ancak yeni ıslahatlar yapılması şartına bağlanır. Bu ıslahatlar Osmanlı teb'asının bütününe şâmil olmaktan çok, ülke içindeki hıristiyan teb'anın işine yarayacak şekilde kullanılmalıydı. II. Mahmud, kaçınılmaz sonu, Tanzimat Fermanı (1839) ile ilan etmeye hazırlanırken ölmüştür. I. Abdülmecid'in tahta çıktığı yıl Osmanlı ülkesi için dünya tarihinde artık yeni bir sayfa açılır. Son darbeyi 1856 Islahat Fermanı indirir. Osmanlı ülkesindeki iktisadî hayat, bankacılık, şirketler, mektepler, ülke içinde menfaatleri Fermanla garanti altına alınan ve Avrupalılar'ın gözdesi hıristiyan teb'anın işine yarayacak hâle getirilir. Tanzimat, aydınlar için parlamentarizme giden bir yol olarak anlaşılsa da halk için bundan sonra gâvura "gâvur" denemeyecek bir düzenlemedir.

Osmanlı idarecileri eskiden karşılarında bir devlet bulurken bu sefer İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya gibi devletlerle muhatap olmaya başlar.

Osmanlı matbuatında Frengistan kelimesinin yerine yavaş yavaş Avrupa

geçer. Ayrı ayrı devlet ve milletlerden meydana gelmiş bu ülkeler topluluğunu algılayış ve ifade edişimiz aslında hiç değişmemiştir. Türkler ve müslüman şark âlemi için "Avrupa" dışarıdan bakıldığında hep tek bir devlet gibi algılanmıştır. Osmanlı Tanzimat aydını için, Avrupaî fikir ve zevklerin merkezi hâlâ Fransa'dır ve Fransa demek, bilimde, felsefede, siyasette Avrupa demektir. Nitekim Cemil Meriç, Fransız aydınlarının kafasındaki temel kabulü şöyle dile getirmiştir: "Fransızlar, insan zekâsının sekreteriyiz, diyorlar kendilerine"[1]

Giyim kuşamda başlayan değişime paralel olarak fikirlerde, zevklerde, kültürde, dünyayı algılayış ve ifade ediş biçiminde meydana gelen çatlak, kafaları ve gönülleri ikiye ayırmıştır. Şark ve garp, alafranga ve alaturka, bu çatlağın iki tarafının adı olur.

Alafranga kelimesi, epey bir müddet, kendi kültür değerlerinden kopmuş, Avrupâî düşünce ve zevkler taşıyan, davranışlarında Frenk yani Fransız taklidi yapanlar için kullanılır. Alafranga, aslında, tiyatrolarda ve romanlarda kendisiyle alay edilen bir tiptir henüz. Ömer Seyfeddin nezdinde "mâzîsinin şerefini, dedelerinin şânını bilmeyen, inkâr eden, utanan ne kadar Avrupalılaşmış, renksiz vardı"r. Bu arada alafrangalaşmak, Avrupalılaşmak, garplılaşmak kelimelerinin daha munis kılındığı asrîleşmek kelimesi de kullanıma girer. Ziya Gökalp, Avrupalılaşmak, garplılaşmak, asrîleşmek kelimelerini modern bilim ve teknikleri almak ile sınırlandırır. Cumhuriyet Türkiyesi, bu süre giden düşünceler içinde doğar ve günümüze kadar kelime çağdaşlaşmak, modernleşmek, Avrupa merkezli reform vb. Adlarla anılır hale gelir.

Batı Türklüğü'nün son üç yüz yıllık macerası, XIX Yüzyıl aydınlarından İbrahim Şinasî tarafından veciz bir şekilde özetlenmiştir:

"Asya'nın akl-ı pîrânesi'"nin "Avrupa'nın bikr-i fikri ile izdivacı"dır [2] bu. Yüz elli yıllık Türk düşünce tarihinin temeli bu vecizede yatmaktadır. Roman, şiir, hikâye, bilim, sanat, kültür vb. Her türlü faaliyetin ana fikri Şinasî'nin cümlesinde özetlenmiştir.

Ziya Paşa, bir zamanlar, sokak insanına tercüman olacak şekilde "efkâr-ı fireng'e tebâiyyet yeni çıktı" derken bile, sokağın karşı tarafında yer alıyordu. Tanzimattan beri Türk insanı tam ola-

rak algılayamadığı ve içine dâhil olamadığı Avrupa kaynaklı her şeye hayran hâle gelmişti. Günümüzde tuvalet taşlarında bir isimlendirme olarak kalsa da "alafranga" ve "alaturka" ikili duyuş, düşünüş ve yaşayış biçiminin sembolü olmaya devam etmektedir.

Müzâkere Masasındaki Cemil Meriç

Cemil Meriç, Türk düşünce tarihinde bu süre giden düşünce akışının içinde yer alır ve çağdaşlarından belirgin özelliklerle ayrılır. Çünkü Cemil Meriç, farklı bir ortamda doğmuş ve büyümüştür. Sohbetler sırasında Tanzimattan bu yana gelen Türk aydınlarından kendi farkını nasıl belirlediğini sormuştum. Bu konuda verdiği cevap şudur:

"Ben de devir olarak değil, çağ olarak Avrupa hayranlığı ile büyüdüm. Bir sömürgede doğdum. Son derece sefil ve geri bir yerdi. Arap-Çerkes vs. karışık. Fransız, mühim bir adamdı gözümüzde. Çevremizdekilerin kendi değerleri de yoktu zâten. Kültürü de, ilmi de Fransız temsil ediyordu. Ve ben burada yabancıydım. Pis telâkkî ettiğim dünyâdan kurtulmak için yabancıya kucak açtım. Kendi kavmiyyetlerine sığınmış ve son derece kapalı bir dünyâ idi Hatay. Mandater olan Fransa kendi dilini bilenlere çok fazla hürmet gösteriyordu. Kendi dünyâmdan kurtulmak için mecburdum yabancılaşmaya.

Bir defa bende çeşitli yabancılaşmalar olmuş, Dimetoka'dan kalkıp Halep'e gelmişiz. Babam için Halep yabancı değil, çünkü Arapça bilir. Annem ise eşraf kızı. Onun için yabancı. Babam memuriyetten ayrılıp Reyhâniye'ye yerleşir.

Reyhâniye'de babam evine kapandı, evine ve içine. Annem de eve kapandı. Çerkes mahallesinde oturduk. Çerkesler kendilerinden saymazlardı bizi. Kozmopolit bir yapı. Çok karışık bir yer. Ben kendimi kurtarmak için bir dünyaya sığınmak mecburiyetindeyim. Her gün dayak yerdim mektepte. Sınıfta en küçüktüm ve yabancıydım.

İlk mektebi Antakya'da okudum 1., 2., 3. sınıfları. Reyhâniye'ye geldiğimde 7-8 yaşlarındaydım. Benim giyimim başka, konuşmam da öyle. Aralarına giremedim. Oyunlarına bile almadılar. Arkadaşım olmamıştır hiç. Okumaya verdim kendimi.

Babam hiç bir derdimi anlayamadı. Ablam ilk mektep hocası idi. Evin yükünü o çekti hep.

Sonra Antakya'ya gittim. Orada da pek çok hakaretlere maruz kaldım. Kendimi bedenen kuvvetlendirdim ve sonra artık kimse taarruz edemez oldu. Güreşirdim. Fakat hiçbir dost muhiti bulamadım.

O sıralarda, nazarımda iyi insanlar Fransız hocalardı. Türk hocalar vardı ama, zaten onlar da Fransızlar'a hayran. Fransız İhtilâli'ni okuyunca "eşitlik, hürriyet" fikrini öğrendim. Ve sömürgeci olan Fransızlar'a karşı sığınacağım yegâne melce Türkçülük'tü o devirde. Bu sefer başıma olmadık gâileler açıldı. İzinsizlikler, cezâlar...

Kendimi hiç bir yere koyamadım. Bu arada Fransız kültürü ile temasım devam ediyor. Rousseaular'ı, Voltaireler'i seviyorum. Ama bu sömürgecileri değil. Bu çocukluk devresi.

Olgunlaştıktan sonra mes'elenin ibtidâsını ve müntehâsını görecek hâle geldim. Kendi küçük coğrafyamdan çıktım, dünyâ coğrafyasını tanıdım. Tanzimat ricâliyle işte farkım bu: ben çok küçük yaşta temas kurdum, Fransız kültürüyle.

Fransızların hakîkî çehresiyle hastahânede karşılaştım. Gerçekte bende Avrupa muhabbeti onları tanıdıktan sonra sıfıra müncer oldu. Hastahâne maskelerin sıyrıldığı yerdir. İnsanların ne kadar âdî olduklarını görür orada insan. Kendi insanımı da Fransızlar'ı tanıdıktan sonra tanıdım, diyebilirim. Köylüsünü, profesörünü gördüm Fransızlar'ın.

Benim tanıdığım Fransa ve Fransız kitaplardakiler.

Benim Tanzimat ricâlinden bir farkım da bu. Onların hiç biri benim gibi bir tecrübeden geçmediler.

Ben Fransızlar'a meftun iken Türk şiirine de meftundum. Lise tahsili boyunca hep Osmanlıca yazdım. Hür bıraktılar harfleri kullanmada. Türk hocalar da Osmanlı'ydılar. Ali İlmi Fânî gibi. Belki Osmanlı'dan kopmadığım için inkılâp aydınlarına benzemiyorum.

Ben, bir yerde, kendimi kaybetmedim. Araplar'ın ve Çerkesler'in yanında, onlara karşı kendi an'aneme gömüldüm. Fakat aynı zamanda Avrupalılaşmayı bütünüyle yaşadım. Fransız mahremiyetine girme imkânım oldu.

Halbuki inkılâp nesli bunların hiç birini yaşamadı. Ben, kendim kaldım ve Fransızlaştım.

Babam Osmanlıca hatam yüzünden beni cezâlandırdı ilk mektepten mezun olurken. Osmanlıca'yı iyi bilmemi bu tokata borçluyum.

İşte böyle, garip bir hayat.

1954-1955'ten beri Batı'ya karşı hiç bir küçüklük duygusu duymuyorum. Yâni nerede zirve, nerede uçurum var, biliyorum. Nerede hata yapmış, nerede haklı, görüyorum." [3]

Cemil Meriç, kendi yetiştiği ortamın farkını belirlerken Tanzimattan îtibaren Avrupa karşısında aydınların takındığı tavrı ve onların yerini şöyle tespit etmiştir:

"İlk defa Namık Kemâller Avrupa'daki hazineleri alalım, diyor. Eski bir ananeye dayanıyor: "İlim Çin'de de olsa alınız"a, "Hikmet mü'minin kaybedilmiş malıdır"a dayanıyor. Bir yerde davranış islâmî ama bu mümkün olmadı. Çünkü Avrupa'yı, Avrupa medeniyetini yerinde duran cansız bir cisim olarak düşünüyorlardı. Yani, hiç bir karşılık beklemeden bütün taleplerimizi cevaplandıracak, istediklerimizi istediğimiz gibi almamıza, ses çıkarmayacak bir bütün. Oysa Avrupa lûtuflarını çok pahalıya ödetti. İstediğimizi değil, kendi istediğini verdi. Biz şuurlu olarak ne istediğimizi bilmiyorduk üstelik. Ve tabiî kolay olanı aldık: dansı, sefahati, pokeri. Esâsı almak güç bir şey. Onu alamadık.

Bir kere Avrupa sanayileşmemize izin vermez, vermedi de. Biz, sanayi ham madde deposuyduk Avrupa kapitalizmi karşısında." [4]

Avrupa karşısında Osmanlı'nın yerini tayin eden şu tespitleri dikkat çekicidir:

"Bugüne kadar biz dünya tefekkürü karşısında serbest olmadık. Avrupalı'nın istediği tarzda düşündük. Ve cebren Avrupalılaştık. Yâni bize Avrupalı, istediği kitapları okuttu. Türkiye Batı'nın çeşitli düşüncelerini kendi ihtiyaçlarıyla seçmemişti. Esasen bilmez de.

Ben diyorum ki, biz bu düşman medeniyeti tanımak mecburiyetinde kaldık. Fakat bizim tanıdığımız Avrupa kapitalist Avrupa'dır. Sosyalizmin Rusya'daki şeklini de Avrupa bizi, târihî düşmanlığımızı istismar ederek kullandı.

Elbette komşu milletler bir birlerinin zaaflarından istifâde etmeğe çalışır. Osmanlı'nın komşuları, kapitalist Avrupa ve Rusya. Ülkemiz bu iki tehlike içinde daha uzak bir tehlikeyi dost telâkkî etti.

... Osmanlı, esasen bilmiyordu, sosyalizm nedir, kapitalizm nedir.

Osmanlı, Avrupa düşüncesini evvelâ baştan sona küçümsedi. Avrupa onun için savaşlarda anlaşılmaya başlandı. Toprak kaybetmeğe başlayınca şüpheye düştü. Avrupa'nın üstünlüğünü, silahlara, düzenli ordulara bağladı. Yavaş yavaş Avrupa'dan muallimler getirdi, ordu için. Fakat masum bir karşılaşma değildi. Osmanlı masum, Avrupa istismar etti. Fâikiyyet bütün müesseseleriyle gelmeliydi. Avrupa'nın üstünlüğünü Osmanlı, huzûr-ı kalp ve rahatlık içinde almadı. Avrupa'ya karşı kaybettiği îtibârını tekrar kazanmak için çalıştı. Fiilî duruma nihâyet vermek ve eski ihtişâmını kurmak istiyordu. Avrupa için bir sömürge olamazdık.

Esasen Avrupa baştan beri bir kavga demektir. Kapitalizm için dünyâ bir ambardır. Kavga bu ambar için." [5]

Cemil Meriç'e göre, batı medeniyetinin temelinde kelimeler yer alır ve ülkeler arası savaşlar önce kelimelerle yapılır. Ona göre, Avrupa kelimelerle savaşır, kelimelerle barışır. Ansiklopedi ve sözlükler insanın her türlü zihnî ve amelî faaliyetlerini bir taraftan tarif ederken bir taraftan da biçimlendirir. Batılıların zihni bu tarif ve biçimlendirmeyle yönlendirilmiştir. Bundan dolayı Fransız İhtilâli'nden sonra Batı'da başlayan ansiklopedicilik ve sözlükçülük dünyayı yeniden algılamanın ve ifade etmenin en önemli bir vasıtası olmuştur. Dolayısıyle her türlü faaliyetinde batılının düşünce biçimini, kavramlara verdiği anlamları ve niyetleri tespit etmek gerekir. Cemil Meriç, yazılarının bir kısmında çağdan çağa, ideolojiden ideolojiye değişen ve gelişen dünyayı anlamlandırma ve ifade etme macerasını ele alır. Avrupa medeniyetinin temelinde yer alan kavramlara yönelir. Bu kavramların ülkeden ülkeye, çağdan çağa ve dilden dile aktarılışlarında yapılan anlamlandırmaları ortaya çıkarmaya ve Türk okuyucusunu ele aldığı bu kavramlar üzerinde yeniden düşünmeye davet eder. Bunu şu sözleriyle zaten kendisi de defalarca tekrar etmişti: "Benim çalışmalarımın esâsını kelimelerin yerini tâyin ve târif teşkil ediyor. Mefhumların içi ne durumda? Bunları tespit etmek için çalışıyorum" [6]

Müstakil olarak çalıştığı konulardan birisi "avrupalılaşmak, çağdaşlaşmak, modernleşmek" idi. 23 kasım 1976 ta-

rihinde bu konuyu etraflıca konuşmuştuk: Cemil Meriç'e göre "Avrupalılaştırmak" kelimesi şöyle doğmuştu: "Bu kelimeye geliş çok gariptir, İngilizler Hindistan'da ve sömürgelerinde İngilizleştirme'yi, Fransızlar Cezayir ve Tunus'ta Fransızlaştırma'yı tatbik ettiler. Amerika ve Rusya ortaya çıkınca "Avrupalılaştırmak" kelimesi doğdu. Avrupalılar bilhassa Amerikanlara karşı batılılaştırmak kelimesini kullandılar. Rusya da bahis mevzuu olunca kelime "modernleşmek" şeklinde tezahür etti." [7]

Cemil Meriç, "düşünmek için kelimelerden, mefhumlardan işe başlamak lâzım." [8] diyerek kelimenin kapsam alanını yokluyor: "Modernleşme"nin mânâsı nedir? Amerikan Sosyal İlimler Ansiklopedisi'ndeki maddeyi iki ayrı yazar yazmış. Tercüme güç. Ben İngilizce iktisat okumadım. Terminolojiye vâkıf değilim. "modernleşmek" derken veya "modern dünya" derken neyi kastediyoruz? Amerika'nın, Rusya'nın, Avrupa'nın ayırıcı alâmet-i fârikası nedir? Bu tâbir bütün dünyâda kullanılıyor. Bizim malımız değil... Çağdaşlaşmak"tan "Avrupalılaşmak" anlaşılıyor. [Niyazi] Berkes ise "çağdaşlaşmak"tan "dinsizleşme"yi anlıyor." [9]

Amerikan yazarları yirmi yıl içinde ABD'nin dünyada oynadığı rolü ansiklopedilerine de yansıtmışlardır: "Amerikan Sosyal İlimler Ansiklopedisi'nin 1967'de yapılan yeni baskısında "modernleşmek" ve "batılılaşmak" var, "Avrupalılaşmak" yok. Görüyorsun evlâdım, oyun açık." [10]

Gerçekten oyun açıktır. Cemil Meriç'in "modernleşmek" kelimesinin anlamlandırılış biçimini şöyle tespit ettiğini görmekteyiz: "Sovyet ve kapitalist dünyânın birleştikleri tek gerçek "sanayileşmek". Bugün dünyâ ikiye ayrılıyor: Sanayileşmiş ülkeler ve sanayileşmemiş ülkeler. Sanayileşmiş ülkeler de kapitalist ve sosyalist olmak üzere ikiye ayrılıyor. Ölçü, ileri gitmekte, bu ise; durum bu. "Geri kalmışlık" kelimesi palavra. Sanayileşmek iyi mi kötü mü? XVI. asrın Osmanlısı mı bahtiyar, yoksa zamanımızın Amerikalısı mı? "Modernlik"te örnek nedir? Hakîkatte sanayileşme insanı mutlu kılar mı, kılmaz mı? XVI., XVII. Asırlarda Osmanlı bütün ülkelerden daha ileriydi. Bugün sanayileşmiş insanın elinde sâdece oyuncak makineler var, o kadar.

Bir insan maddî zenginliğiyle insan değildir. İnsan, insanlığıyla üstündür,

fedâkârlığıyla, birlik olmasıyla üstün. Bunu Osmanlı gerçekleştirmiş.

Avrupa kapitalizmi ikiye ayrılır: 1. Dış dünyayı sömürmek, 2. İç dünyâyı sömürmek. İngiltere kraliçesi dışta korsanlarla iş birliği yapmış, içte de işçiyi sömürmüştür. Amerika sanayileşmiş bir memleket, insanî ölçülerde ileri mi? Hayır. Vietnam'da yapılanlar ortada." [11] Cemil Meriç, bugün Irak'ta olan biteni de görebilseydi, acaba ne derdi?

Fransızlaştırma, İngilizleştirme, Almanlaştırma, Ruslaştırma ve Amerikanlaştırma devri XX. yüz yılın sonlarına doğru bitmiş midir? Batı ve uzantısı ülkeler, niyetlerini gizlemek ve daha insanî ve beşerî görünmek için yeni kavramlar ve kelimeler geliştirmişlerdir. Avrupa, 1950'li yılların başlarından îtibâren Avrupa Birliği'ne giden bir yola girmiştir. Bu yol boyunca dünya yeniden tarif edilip şekillendirilmektedir. Cemil Meriç, bu süreç boyunca, bir taraftan kendisini, diğer taraftan da dünyayı biçimlendiren felsefî ve zihnî faaliyetlerin temeline inerken kavramları bulanıklıktan kurtarmaya çalışan bir düşünce adamı olarak karşımıza çıkar.

"Avrupalılaşmak, çağdaşlaşmak, modernleşmek" sohbetinde Cemil Meriç Avrupa karşısında düşünen bir adam duruşuna sahiptir. Başka sohbetlerimizde de aynı konu etrafında çeşitli değerlendirmeler yaptığını görüyoruz. Onlardan birisi şudur: "Avrupa'nın Asya'yı hâkimiyet altına almak temâyülü tek kelimede billurlaşır: Avrupalılaştırmak. Bu emeli gerçekleştirmek için önce silâha baş vurulur. Asya'nın, daha doğrusu İslâm-Türk'ün mukabil taarruzu haçlı emellerini akâmete uğratınca açık savaşın yerini soğuk savaş alır. Emperyalizmler Asya'ya dostça hulûle çalışırlar. Bunun için her vâsıta meşrû görülür. Yalan, desîse, riyâ.. Kapitalizm Osmanlı'yı hiç bir zaman emellerine râm edemez. Hıristiyan Batı'nın terbiyesi çağdan çağa değişir. Sosyalizm Avrupalılaştırmanın son silâhıdır: mânevî plânda muzaffer olmaya başlayan bir silâh. Batı'nın teslim alamadığı tek kale: İslâmiyet. Yânî ikbâl devirlerinde Şark'ın zaferini ve üstünlüğünü sağlayan, idbar devirlerinde büsbütün yok olmasını önleyen mânevî güç. Biz, kıt'alar arasında ezelî bir savaş olduğuna inanmıyoruz. Savaş Avrupalı'nın rûhundadır. Sınıflar arası savaş, milletler arası savaş, tabiata karşı savaş,

dünyâya karşı savaş. Nizâmını bir tülü kuramayan bir tedirgin rûh. Arzı geniş bir salhâneye çevirmiştir ve çevirmektedir. Asya Avrupalılaşamaz, İslâm hıristiyanlaşamaz. Târih ırmağı yatağını değiştiremez. İnsanlığın fetihlerini belli bir kıt'anın inhisarında görmek gafletlerin en büyüğüdür. Biz iki kıt'anın, daha doğrusu kıt'aların cihanşümûl bir teâvün içinde el ele vereceklerine inanmak istiyoruz.

Bu ifâdeleri daha da genişletmek lâzım. Ana fikrim bu." [12]

Başka bir sohbetimizde Avrupa karşısındaki Cemil Meriç'in tutum ve tavrını görmekteyiz: "Ben Batı'ya ve hiç kimseye düşman değilim. Ben herkesin eşit olmasına taraftarım. Batı'nın bizden üstün olmadığını gösteriyorum. Avrupa'nın rezilliğini göstermeğe çalışıyorum." [13]

Cemil Meriç, karşı karşıya gelen iki medeniyetin farklı kavram ve düşüncelere dayandığını şu sözlerle tespit etmektedir: "Osmanlı medeniyeti kelimeler üzerine inşâ edilmemiştir. Osmanlı medeniyeti bir hamle medeniyetidir. [14] Îman, cezbe, aşk medeniyetidir." bizim karşımızda Avrupa'nın yeri için de şöyle demiştir: "1789'a kadar Avrupa'da sınıflar var. Fransız İhtilâli'yle bâzı müellifler sınıfların ortadan kalktığı kanaatini taşırlar. Bâzıları da yeni bir içtimâî sınıfın doğduğunu ileri sürer. Hakîkatte sınıfların târifi güç. Fakat burjuvazi siyâsî iktidarı da eline geçirince kapitalizm doğdu. Kapitalizm de sanayiin doğmasına sebep oldu. Sınıfların ortadan kalkması, herkesin kanun karşısında eşit olması demek. Bunu gerçekleştirdiler. Müelliflerin bir kısmı bu kanaatte. Diğer kanaati taşıyanlar ise sanayiin yeni bir içtimâî sınıf meydana getirdiği görüşünde. Bunlara göre çağımız işçi sınıfı ile burjuvazi mücâdelesi çağı. Tarihi yaratan bu, diyorlar.

Bize gelelim: Osmanlı Avrupa'nın gördüğü rüyayı daha önce gerçekleştirmiş: Sınıfsız bir cemiyet. Avrupa bu idealle yaşamış dâimâ. Biz ise bunu gerçekleştirmişiz. Fakat 1838 İngiliz Ticaret Anlaşması'yla biz Batı'ya teslim olmuşuz. O günden beri bir yarı sömürgeyiz. Yarı sömürge, tam sömürgeden çok daha fenâ. Tam sömürgede millî hisler şahlanır. Bunda ise öyle değil. Tam metres hayatı. Nikâhsız evlilik. Bu anlaşmanın resmen kabûlü Tanzimat Fermanı ile 1839'da. O günden beri

kapitalizm girmiş ülkemize. Ve sınıflı bir cemiyet hâline gelmeye doğru gidiyoruz. Yâni Batı'nın hastalığını biz de kapıyoruz, kapitalizmi almakla. Nereye kadar gideriz, onu bilemem." [15]

Sınıfsız bir cemiyet iken sınıflı bir cemiyet hâline gelişimiz ve akabinde doğacak ideolojik akımlarla bütünleşen bir işçi sınıfıyla ve sosyalistlerle Avrupa sosyalistleri acaba beklenen ve istenen izdivacı gerçekleştiremez mi? Bu sorunun cevabında Cemil Meriç şöyle demiştir: "Batı'nın işçi sınıfı, kapitalistleri gibi kardeştirler. Bir yerde işçi sınıfının amacı kardeşçe hareket eden kapitalizme karşı koymaktır. Dini bir, menfaati bir, dili bir, ortak yönleri çok. Ama bizim işçi sınıfının Batı ve Sovyet işçi sınıfıyla ortak değer ölçüleri yok. Dini ayrı, medeniyeti, dili ayrı." [16] "Avrupalı hıristiyandır ve bizim sosyalisti kardeş olarak kabûl etmez. Asırlardır şuur altında işlenmiş bir haçlı zihniyeti uyanacaktır." [17]

Avrupa karşısında Türk aydınına önemli bir görev düşmektedir. Cemil Meriç'e göre bu görev şöyle bir çerçeveye yerleşmektedir:

"... (üniversiteden) diplomayı aldığınız andan îtibaren Batı'yı bilmeye mecbursunuz. İlim orada gelişmiş. Düşünce orada var. Hocalar, okuduğunuz üniversiteler batılı.

İnsan olarak yaşayabilmek için, belli ölçüde Batı'yı bilmeye mecbursun, ama batılılaşmadan, en azından, kendini müdafaa edebilmek için.

Sen irfan mirasını kendinden -din, inanç, alışkanlık, misafirperverlik, vakar- alacaksın, diğer noksanları Batı'dan; ve yeni bir dünya kuracaksın. Ferdî buutları aştı bu mesele." [18]

Cemil Meriç Türkiye'de yapılanlar ve sürüp giden hâdiseler karşısında bir hayli huzursuz ve endişelidir. "Sosyalizm, bugünkü tatbikatına bakacak olursak bir kurtuluştan çok bir esâret, ne dersiniz" diye sormuştum: "Üzerinde bütün mukaddes yazıları silinmiş bir beyin düşün. Vahşînin beyni bu. Bu adam neyi alsa, kan dökmek için alacaktır. Yeni bir hikâye değil bu. Israrlı olarak bizim tarafımızdan yapılıyor. Düşünce başkasından alınmaz. İhtiyacın varsa dışarıdan alırsın. Sende insanlık yok. Hatalı olan demokrasi, sosyalizm değildir. Hatalı olan bizim pisliğimiz. Batı'nın da insan tarafları var. Bizim onları alabilecek durumumuz yok. Yoklu-

ğa giren her şey tahripkârdır, yıkıcıdır" [19] şeklinde cevaplandırdı.

Kitaplarına aldığı makalelerinden pek çoğunda kelimeler üzerinde durur. Cemil Meriç'e göre Avrupalılar nezdinde kelimenin anlamı büyüktür: "Kelimelerin kazandığı seyyâliyetten kurtulmalıyız, mecburuz buna. Avrupa bu ideale varmaya çalışıyor. Bu gayret insanlığa faydalı olmuştur. Biz vuzuha varamadığımız için Avrupa'dan ekmek dileniyoruz. Avrupa zaferlerini vuzuh sayesinde kazanmış düşüncede. Sisten kurtulmak lâzım. Düşünce demek aydınlık demektir. Bugün hüküm dâimâ gâliplerindir. Bugün gâlip olan Avrupa. Devam da edecek. Biz yenikiz. Zelîl ve mahkûmuz." [20]

Karamsarlığın ağır bastığı bir anda söylenmiş sözler olsa da Cemil Meriç'in türk dili için yaptığı tespit önemlidir: "mutlak bir savaş içindeyiz. Bu savaşta Avrupa muzaffer. Biz, kendi davamızı unutmadan Avrupalılaşmalıyız. Bütün safveti, iffeti ile kendimizi muhafaza etmek mümkün değil. ... Kal'a düştü evlâdım. Yeisten mütevellit mezbuhâne bir inatçılık kime ne fayda sağlar. Mutlak mânâda Avrupa'nın emrindeyiz. Dilimiz yok oldu. En iyi yazarların elinde bile dilimizde mûsıkî yok. Bizim kavgamız bir yerde Don Kişot'un kavgası bile değil. Ben "düşmeyen kale" derken bir temennîde bulunuyorum. Yoksa kal'a düştü çoktan" [21]

Sonuç

Cemil Meriç ile Sohbetler kitabında yayınladığım konuşmalardan derlediğim bu samimi değerlendirmeler kitaplarına aksetmeyen bazı bilgileri ve dikkatleri de sergilemektedir.

Avrupalılaşmak yolunda içinden geçip geldiğimiz yüz elli yıllık tarihin aydınları arasında Cemil Meriç'in özel bir yeri vardır. Bu özel yere öncelikle onun Fransız sömürgesinde doğup büyümüş olması sebep olmuştur. İngiliz Ticaret Anlaşması'yla (1838) başlayan ve iktisadî hayatımızda hıristiyan azınlıklara ticarî ve siyasî haklar veren Tanzimat Fermanı (1839) ve arkasından gelen 1856 Islahat Fermanı, Avrupa devletlerine Osmanlı ülkesindeki bazı gruplara hâmilik hakkını vermiştir. Bu hâmîlik statüsü hiç bir zaman meriyetten kalkmamıştır ve müslüman olan teb'anın da düşünce ve dünya görüşünü düzenleyen yaptırımlar mekanizması hâlen işlemeye devam etmektedir.

Osmanlı devleti bir sömürge olmadığı halde Osmanlı aydınları sömürgeden daha fecî olan yarı sömürge aydın tipinin bütün tezatlarını ve acılarını yaşamıştır. Cemil Meriç ise bir sömürge çocuğu ve genci olarak kendi dünyasından kopmanın acılarını bütün dehşetiyle duymuş ve Avrupa'yı, içinden gözlemleme imkanı bularak onların düşünce çıkmazlarını ve yanlışlarını tenkit etme imkânına kavuşmuştur.

Yüz elli yıllık Avrupa düşünce tarihinde meydana gelen değişiklikleri ve gelişmeleri bir birinden farklı devirlerde kelime ve kavramlara verdikleri anlamlar açısından incelemiş, Avrupalı ve Avrupa'nın uzantısı durumundaki ülke aydınlarının geliştirdikleri düşüncelerin ideolojik ve politik yaklaşımlarını yoklamıştır. İngilizleştirmek, Fransızlaştırmak, Almanlaştırmak, Ruslaştırmak gibi kavramların yerine geçen Avrupalılaştırmak, batılılaştırmak, modernleştirmek ve çağdaşlaştırmak kavramlarının Avro-amerika'da nasıl ele alındığını, Türk düşünce hayatında ise ne anlamlar kazandırıldığını göstermiştir.

Osmanlı medeniyetinin bir hamle medeniyeti olmasına karşılık Avrupa medeniyetinin kelime ve kavramlara açık anlam vermek sûretiyle kurulduğunu ve devam ettirildiğini ifade etmiştir.

Avrupa toplum yapısının teşekkülünde yer alan değerlerin ve günümüzde yüceltilen prensiplerin iki farklı toplumda farklı çağlarda ve farklı anlayışlara dayandığı tespit edilmiştir. Cemil Meriç'e göre bu farkın önemli dayanaklarından birisi dindir, diğeri ise Avrupa'nın sınıflı bir cemiyet hayatından gelme oluşudur. Osmanlı'da sınıfsız, eşit haklara sahip bir cemiyet hayatının gerçekleştirilmiş olması önemli bir farktır.. Cemil Meriç'e göre, Avrupa karşısında Türklüğün tutunacağı yegâne dal İslâmiyet'tir.

Cemil Meriç, Avrupa karşıtlığını sloganik söyleyişten daha derinlerde tahlil etmektedir. Osmanlı devrinde ödünç verilen paraların hangi amaçlara ve nasıl bir yapılandırmaya yönelik olduğunu söylerken âdetâ bugünlere ışık tutmaktadır.

Cemil Meriç'in nazarında Avrupa tek parçadan ibâret değildir. Avrupa'nın 1970'li yılların sonlarına kadar sergilediği politikalar îtimat ve güven telkin etmemektedir. Cemil Meriç'in,

Avrupa'nın farklı dünyalar ve medeniyetler karşısında hiç bir zaman vaz geçemediği çifte standartçı tavrına mukabil dikkatli olmaya dâvet eden gür sesi hâlâ kulaklarımda yankılanmaktadır.

Notlar:

1 Halil Açıkgöz, Cemil Meriç İle Sohbetler, İstanbul, 2. b., 2005, 31 Aralık 1978 Sohbeti: s. 364 Doğu Kütüphanesi yayınları
2 İbrahim Şinasi, "İstanbul Sokaklarının Tenvîri ve Tathîri Hakkındadır", Tasvir-i Efkâr, nr. 192, 28 Zilka'de 1280/26 Nisan 1864'den naklen Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi I, (M. Kaplan ve diğerleri), İstanbul, 1974, s. 521
3 a.g.e., 15 Aralık 1977 Sohbeti: s. 286-288
4 a.g.e., 15 Aralık 1977 Sohbeti: s. 286
5 a.g.e., 13 Temmuz 1978 Sohbeti: s. 329-330
6 a.g.e., 10 Kasım 1977 Sohbeti: s. 22
7 a.g.e., 23 Kasım 1977 Sohbeti: s. 29
8 a.g.e., 23 Kasım 1977 Sohbeti: s. 30
9 aynı yerde
10 aynı yerde
11 aynı yerde
12 a.g.e., 27 Ocak 1977 Sohbeti: s. 99-100
13 a.g.e., 19 Temmuz 1977 Sohbeti: s. 213
14 a.g.e., 24 Kasım 1976 Sohbeti: s. 34
15 a.g.e., 1 Haziran 1977 Sohbeti: s. 178-179
16 a.g.e., 19 Temmuz 1977 Sohbeti: s. 213
17 a.g.e., 10 Aralık 1976 Sohbeti: s. 59
18 a.g.e., 2 Ağustos 1977 Sohbeti: s. 243
19 a.g.e., 5 Eylül 1977 Sohbeti: s. 271
20 a.g.e., 1 Aralık 1977 Sohbeti: s. 282
21 a.g.e., 15 Aralık 1977: 2b., s. 284-285

Bir Dostluktan Kalanlar: Cemil Meriç'in Mehmet Ergin'e Yazdıkları

Mehmet Can Doğan *

Cemil Meriç'in okuyacağınız mektupları yazdığı Mehmet Ergin, 1925'te Elazığ'da doğdu. Cemil Meriç'le 1943'te öğretmen olarak Elazığ'a gediğinde tanıştı ve Meriç'in arkadaşı, dostu, sırdaşı oldu. Onun Elazığ'a gelişini hatırlarken, "Kapı komşumuzdu. Hoca geldi dendiğinde hemen hoş geldine gittik." diyor ve Meriç'in o yıl yayımlanan Balzac'tan çevirdiği "Altın Gözlü Kız"ı imzalayarak kendisine hediye ettiğini ekliyor. "Altın Gözlü Kızı", 26.IV.942'de "Talebem Mehmet Ergin'e sevgilerimle" diye imzalamış Cemil Meriç. 1942'de talebesi bildiği Ergin'i sonra dostu, sırdaşı olarak benimsediğini şu cümleler göstermektedir. Victor Hugo'dan çevirdiği "Hernani"yi şöyle sunmuştur: "Asalet, nezahet ve nezaketinin daimî takdirkârı olduğum şâkird-i faziletmendim Mehmet Ergin'e sevgi ve saadet dileklerimle." (1956). Yine Victor Hugo'dan Mahmut S. Kılıççı ile çevirdiği "Marion de Lorme"de şunlar yazılıdır: "Feragati, vefası, samimiyetiyle soyumuza şeref veren aziz dostum Mehmed'e. 2.X.966".

Kendisini ziyaretlerimde benim merakımla Cemil Meriç'ten mutlaka bahis açan Mehmet Ergin'in Meriç'i hep saygı, sevgi ve özlemle hatırladığına şahit oldum. Kötü, olumsuz hiçbir anının yer almadığı hafızasında, bazı izlenimlerin bütün canlılığıyla korunduğunu gördüm. Burada bunları ayrı ayrı anlatamam. Ergin'in Meriç'e dair genel izlenimleri şöyle: "En samimi olduğu adam bendim. Sırlarını bana anlatırdı. Yapmacığı, kasıntısı yoktu. Çevresinde her renkten adam vardı. İnsanlara hoşgörüyle yaklaşır, kaba değerlendir-

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi

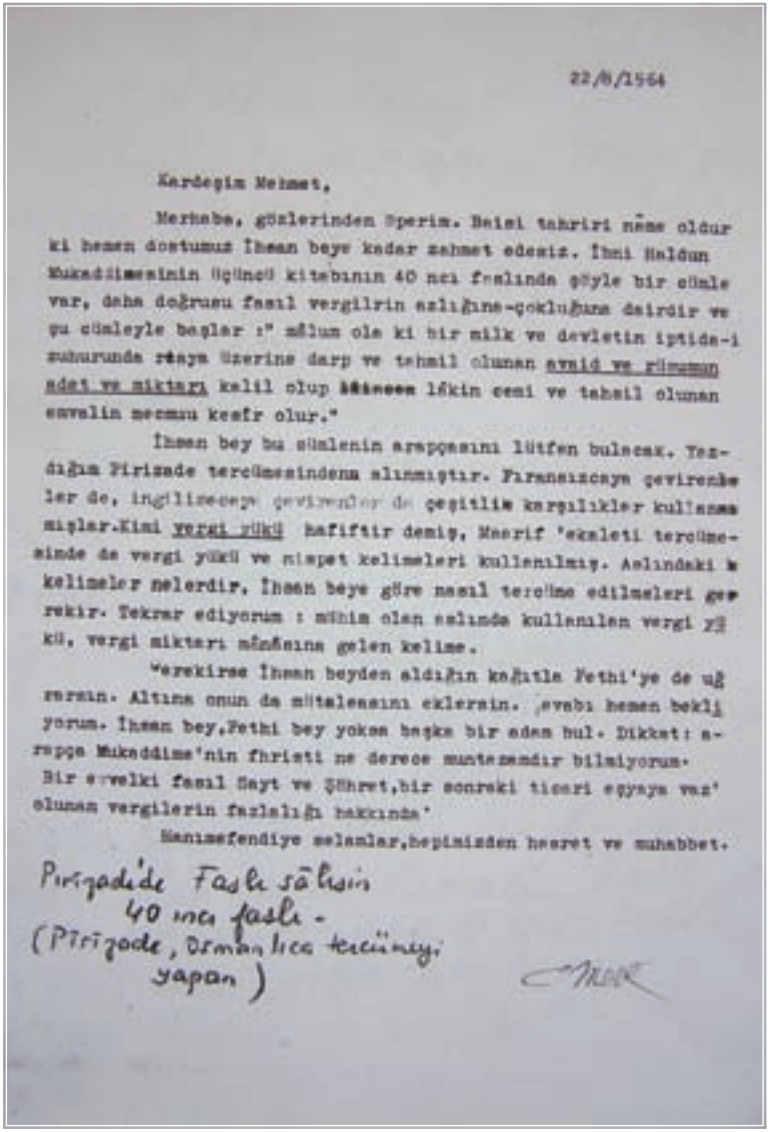

22/8/1964

Kardeşim Mehmet,

Merhaba, gözlerinden öperim. Belki tahriri nême oldur ki hemen dostumuz İhsan beye kadar zahmet edesiz. İbni Haldun Mukaddimesinin üçüncü kitabının 40 ncı fasılında şöyle bir cümle var, daha doğrusu fasıl vergilrin azlığına-çokluğuna dairdir ve şu cümleyle başlar :" mâlum ola ki bir milk ve devletin iptida-i zuhurunda reâyâ üzerine darp ve tehmil olunan avâid ve rüsumun adet ve mikdarı kalîl olup lâkinen lâkin cemi ve tahsil olunan emvalin mecmuu kesîr olur."

İhsan bey bu cümlenin arapçasını lütfen bulacak. Yazdığım Pirizade tercümesindenmi alınmıştır. Fransızcaya çevirenler de, İngilizceye çevirenler de çeşitlik karşılıklar kullanmışlar.Kimi vergi yükü hafiftir demiş, Nesrif 'ekaleti tercümesinde de vergi yükü ve miktarı kelimeleri kullanılmış. Aslındaki kelimeler nelerdir. İhsan beye göre nasıl tercüme edilmeleri gerekir. Tekrar ediyorum : mühim olan aslında kullanılan vergi yükü, vergi miktarı manasına gelen kelime.

Yerekirse İhsan beyden aldığın kağıtla Fethi'ye de uğrarsın. Altına onun da mütalaasını eklersin. Cevabı hemen bekliyorum. İhsan bey,Fethi bey yoksa başka bir adam bul. Dikkat: arapça Mukaddime'nin fransızcası ne derece muntazamdır bilmiyorum. Bir evvelki fasıl Sayt ve Şöhret,bir sonraki ticari eşyaya vaz' olunan vergilerin fazlalığı hakkında'

Hanımefendiye selamlar,hepimizden hasret ve muhabbet.

Pirizade'de Fasıl sâlisin
40 ıncı faslı -
(Pirizade, Osmanlıca tercümeyi
yapan)

Cemil

melerden uzak dururdu. Bizlerin hayat ilişkisine benzemeyen bir ilişkisi vardı hayatla."

Cemil Meriç'in gerek mektuplarındaki hitaplara, gerekse kitaplarını imzalayıp gönderirken yazdıklarına bakıldığında, Mehmet Ergin'e nasıl bir muhabbet duyduğu rahatlıkla anlaşılır.

Cemil Meriç'in kendisine yazdığı "çok özel" mektuplar dışındakileri yayımlama önerime ilkin çok istekli görünmeyen Ergin, sonradan bunların birer kopyasını, yayımlanmak üzere verme inceliğinde bulundu. Ayrıca, Meriç'in kendisine imzaladığı fotoğrafı ve kendisinin çalıştığı bir Cemil Meriç portresini de lütfetti. Mektupların ilki, 16.2.1944; sonuncusu, 19.1.1982 tarihini taşıyor. Bu mektuplar, otuz sekiz yıl süren ve sıcaklığı hâlâ saklı kalan bir dostluğun göstergesi durumunda. Mehmet Ergin'in sadece Cemil Meriç'le değil, Meriç ailesiyle dost olduğu Mahmut Ali Meriç ile Ümit Meriç'in kendisine yazdığı kartlardan, mektuplardan anlaşılıyor.

Mektuplardan Meriç'in el yazısı ile olanı, hayli yıprandığı için bazı sözcükler okunamadı; bunlar köşeli ayraçla

belirtildi. Ayrıca gözlerini kaybettikten sonra yazdığı mektup da okunamadı. Gün yüzüne çıkan bu mektuplar, bir entelektüel portresinin tamamlanmasında küçük bir katkı sağlayabilir diye düşünüyorum.

Mehmet Can Doğan

**

16.2.944

İstanbul

Kardeşim Mehmet.

Mektuplarını yine cevapsız bıraktım; istediğim gibi sohbet edebilmemiz için kafamın rahat olmasını bekledim.

Sarıtaş çoktandır sesin çıkmadığını yazıyor, hâlâ rahatsız mısın? Niçe, fikir adamlarının omuzlarına aldıkları ağır yükü kaldırabilmek için güçlü kuvvetli olmalarının zaruretinden bahseder ki haklıdır. Hayatını ilme ve sanata verenler o kadar çok şeyle çarpışmak zorundadırlar ki: sefalet, iftira, inziva, haset, anlaşılmazlık. Devrilmemek, ezilmemek için Herkül'ün cüssesi lâzım. Balzac dev kudretti, Zola pehlivan gibidir; [... Mürekkep uçmuş, okunamadı] güreşirdi. Hugo'nun kalemi gibi adaleleri de korkunçtu. Mehmet Akif şair olduğu kadar pehlivandı. Fikret de ma'lum.

Bu itibarla bir ortaçağ keşişi zihniyetiyle sefil cismimizi ihmal edemeyiz. Kitap ömür törpüsüdür. Mesai masasına zincirlenen adam çabuk çökmeğe mahkumdur. Dikkatli bulunmak, sporu ihmal etmemek, hıfzıssıha kanunlarına ayeti kerime gibi riayet etmek gerek. Amma bu satırların muhatabı yalnız sen değilsin, sana gladyatör [Mürekkep dağıldı için tahminen okundu.] ol demeyorum. Şu sıtma canavarını yere vurmağa gayret et, gençsin, muvaffak olmaman için sebep de yok. Geçenlerde Henri Murger (1822-1861)'in "Scenes de la vie de Bohéme" isimli romanını okuyordum. Bu kitapta mevkilerini bulamadıkları için sefaletin ve sefahatin kucağında kaybolup giden sanatkârların hayatı anlatılıyor. Çok korkunç sahneler var. Yaratabilmek için yaşayabilmek lazım. Bence dehanın birinci şartı sabırdır, iradeli mesaidir. Verlaine şüphe yok ki birinci çapta bir dahiydi. Ne verdi? Meyhane masalarının ilham ettiği beş on mısra' [... Mektubun alt tarafı yırtılmış olduğu için sonraki satır okunamadı.]

-2- [Murger] belli başlı edebiyat tarihlerinde bu zâtın ismi dahi geçmez.

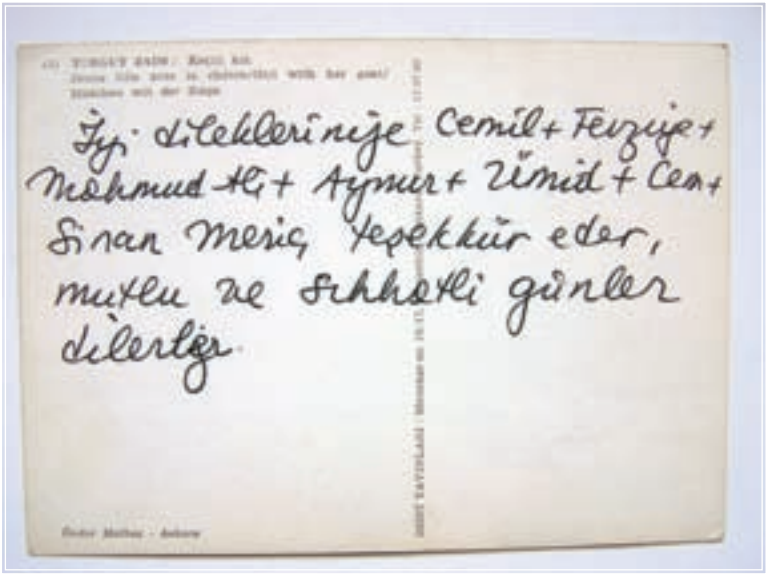
İyi dileklerinize Cemil + Fevziye + Mehmed Ali + Aymur + Ümid + Cem + Sinan Meriç teşekkür eder, mutlu ve sıhhatli günler dilerler.

Nihayet bazıları tenezzülen "ikinci sınıf naturalistlerden Henri Murger" demekle iktifa ederler. Şimdi Victor Margueuitt'in Jean Jacques Rousseau et l'amour isimli eserini okuyorum. Herhalde bilirsin bu adamın eserleri müstehcen bulunduğu için akademiden koğmuşlardı. Halbuki hiç de öyle değil. Freud'e biraz fazla kıymet veriyor, o kadar. Gayesi cemiyetin ıslahı. Mürai değil, dalkavuk değil ve pervasız, suçu bu. İngilizce'ye de yeniden başladım. Düşes de Langeais tercümesine de devam ediyorum. Fevziye dokuz aylık. Bekliyoruz.

Gelelim yine sana.. Bir mektubunda bazı şeyler sormuştun. Hatırladığım kadar cevap vereceğim: Edebiyat tarihi okumak daima faydalıdır. Mevcudu yeniden gözden geçir. Divan şiiri üzerinde durmağa lüzum yoktur. Hele aruz öğrenmeğe kalkmakla iskambil falı açmak arasında (vakit kaybı bakımından) hiçbir fark yoktur. Esasen her bahirde yanlışsız ve hemen hemen irticalen manzumeler yazabildiğim hâlde ben bile teorik olarak aruz bilmem. Hatta Hâmid de bilmezmiş. Buna mukabil Fransızca'ya çalışamıyorsun [... okunamadı] lazım aman faydasız sayılmaz. Fakat İngilizce'yi tek başıma ilerletebiliyorum. [... Bundan sonrası, mürekkep dağıldığı/uçtuğu ve kâğıdın alt tarafı yırtılmış olduğu için okunamadı.]

**

[Fotoğraf arkasına yazdıkları]

30 Eylül 1953

Sevgili Mehmet,

Mephistosuz Faust beş para etmez. Esasen Yehova'ya şahsiyetini veren de o. Şeytan Rabb'in kudret ve şahsiyetini teşehhüs ettiren bir bilge veya bir ışık. Bu

resim Mephistosuz Faust yani Faust'un karikatürü, cansızı ve manasızı.

Muhabbetlerle

C. Meriç

**

Birader-i canberaberim efendim,

Hayli demdir iltifatlarınızdan mehcur ve refakat-i aliyyelerinden dûr kaldık. Bizim için yine kûs-u hicret çalındı. Hane sahibesinin lâyuat huysuzluklarından bizar olarak "iltica eyledik öküz paşaya". Muhtasar müfit yeni adresimiz şudur: Tütüncü Mehmet efendi sokak nu: 2/3 kat 1 GÖZTEPE. Tamimen ilân olunur. Bâkî gözlerinizden öper Gelin hanıma ve sair ahibbâya selam eylerim, sevgili dostum.

29 / Mayıs / 1962

C. Meriç

**

[Tarihsiz]

Sevgili dostum,

Tirenin çelik musikisi, çabuk biten bir rüyanın son mısralarını noktalıyordu. Zira her rüya bir şiirdir. Ve her ayrılış yeni bir şiirin ilk heceleri. Şiir yani komedi ve trajedi. Nerede yolcularını destan sabahlarına götüren tren. Tekrar alışkanlıklarımın mahpesi. Kah dinlendiren, kah avutan, kah isyan ettiren ve ekseriya sıkan alışkanlıklar. Bir fare kapanına benzeyen zaman. Yorgunluk bile zaman zaman bir sığınak. İnsan yaşadığını farkediyor. Nasılsın? Ne var, ne yok? Seyahat tasavvuru ne oldu. Hadiye hanımın sıhhatı nasıl? Valéry'nin Vaerités III'ü bende yok. Turan'dan al.

Halit beylerle görüştün mü? İhsan beye, Alaeddin beye v.s.'e selam. Gözlerinden öper, İstanbul şehrinin iştiyaklarını bildiririm. Hane halkından kucak kucak sevgi, selam, intizarlar.

**

18 / 3 / 1964

Sevgili dostum,

Ankara, İstanbul.. Bir rüyadan ötekine geçiş. Işıltılı, sıcak ve dost bir rüyadan bilinmiyen bir rüyaya. Eşref saatı beklediğim için mektup gecikti. Eşref saat dertleşmiye başladığımız saattır, dedim. Hayatın romanlardaki gibi bapları, fasılları yok. Havadis kümelensin de yazarım. Ne havadisi? Kime göre havadis. Bu bir teşekkürnamedir. Hâdiye daima hemşireydi. Sen olgun bir dost ve

kibar bir ev sahibi. Bu bir sürpriz değil. Ama üç milyarda üç yüz insanının insana benzer tarafı olmıyan bu kârhanede her meziyetin, her faziletin önünde eğilmek büyük bir zevk. Bizim Hind ne oldu acaba? Salim beyden haber çıkmadı. Hadi hayırlısı! Ankara'dan bir kucak çiçekle döndüm. Efkarlı dakikalarımda odama ve gönlüme ferah veren bir kucak çiçek. Hayat yine çarkına taktı bizi, yine araba beygiri arabasına koşuldu. Ankara. Hür olduğumuzu ispat eden aldatıcı bir örnek. İhsan beyin, Alaattin beyin gözlerinden öperim. Orhan görünmedi. Allah büyüktür. Teşekkürnameyi uzattık. İzzet bey Şemdinli'ye Savcı tayin edildi. Gidip gitmiyeceği belli değil. Öteki dostların hepsi yerli yerinde. Otobüs tacidar gerdunelerinden bin kere rahatmış. Meriçlerin hepsi memnun kaldı. Seni candan kucaklar Hâdiye'ye sevgilerimin, şükranlarımın iletilmesini dilerim. Çocuklar ellerinden öper, Fevziye'den hudutsuz selam. Baki dua.

C. Meriç

**

22 / 8 / 1964

Kardeşim Mehmet,

Merhaba, gözlerinden öperim. Baisi tahriri nâme oldur ki hemen dostumuz İhsan beye kadar zahmet edesiz. İbni Haldun Mukaddimesi'nin üçüncü kitabının 40 ncı faslında şöyle bir cümle var, daha doğrusu fasıl vergilerin azlığına-çokluğuna dairdir ve şu cümleyle başlar: "mâlum ola ki darp ve tahmil olunan avaid ve rüsumun adet ve miktarı kelil olup lâkin cemi ve tahsil olunan emvalin macmuu kesîr olur."

İhsan bey bu cümlenin Arapça'sını lütfen bulacak. Yazdığım Pirizade tercümesinden alınmıştır. Fransızca'ya çevirenler de İngilizce'ye çevirenler de çeşitli karşılıklar kullanmışlar. Kimi vergi yükü hafiftir demiş, Maarif Vekaleti tercümesinde de vergi yükü ve nispet kelimeleri kullanılmış. Aslındaki kelimeler nelerdir, İhsan beye göre nasıl tercüme edilmeleri gerekir. Tekrar ediyorum: mühim olan aslında kullanılan vergi yükü, vergi miktarı mânâsına gelen kelime.

Gerekirse İhsan beyden aldığın kâğıtla Fethi'ye de uğrarsın. Altına onun da mütaleasını eklersin. Cevabı hemen bekliyorum. İhsan bey, Fethi bey yoksa başka bir adam bul. Dikkat: Arapça Mukaddime'nin fihristi ne derece muntazamdır bilmiyorum. Bir evvelki fasıl

Sayt ve Şöhret, bir sonraki ticari eşyaya vaz' olunan vergilerin fazlalığı hakkında.

Hanımefendiye selamlar, hepimizden hasret ve muhabbet.

Pirizade'de Faslı sâlisin 40 ıncı faslı. (Pirizade, Osmanlıca tercümeyi yapan)

C. Meriç

**

19 / 1 / 82

Kardeşim Mehmet

Kul bunalmayınca, Hızır yetişmezmiş. Ümitsizliğim, ye'se inkılâb edecekken, tebriknâmen yetişti. Çok sevindim. Yalnız, endişelerimin hepsi de, kaybolmadı henüz.

Nasılsın, işin devam ediyor mu? Eşinle, yeğeninin Ümit ne âlemde? Neden İstanbul'a gelmezsin? Gelip de uğramayacağını düşünemiyorum.

Kısa mektubunu bir müjde olarak kabul ettim. Daha mufassal muhabbetnâmelerine intizâr eder, gözlerinden öperim. Hanımla Ümid, gerek sana, gerekse hanımla Ümid'e selam ve sevgilerini yollarlar.

Baki dua.

C. Meriç

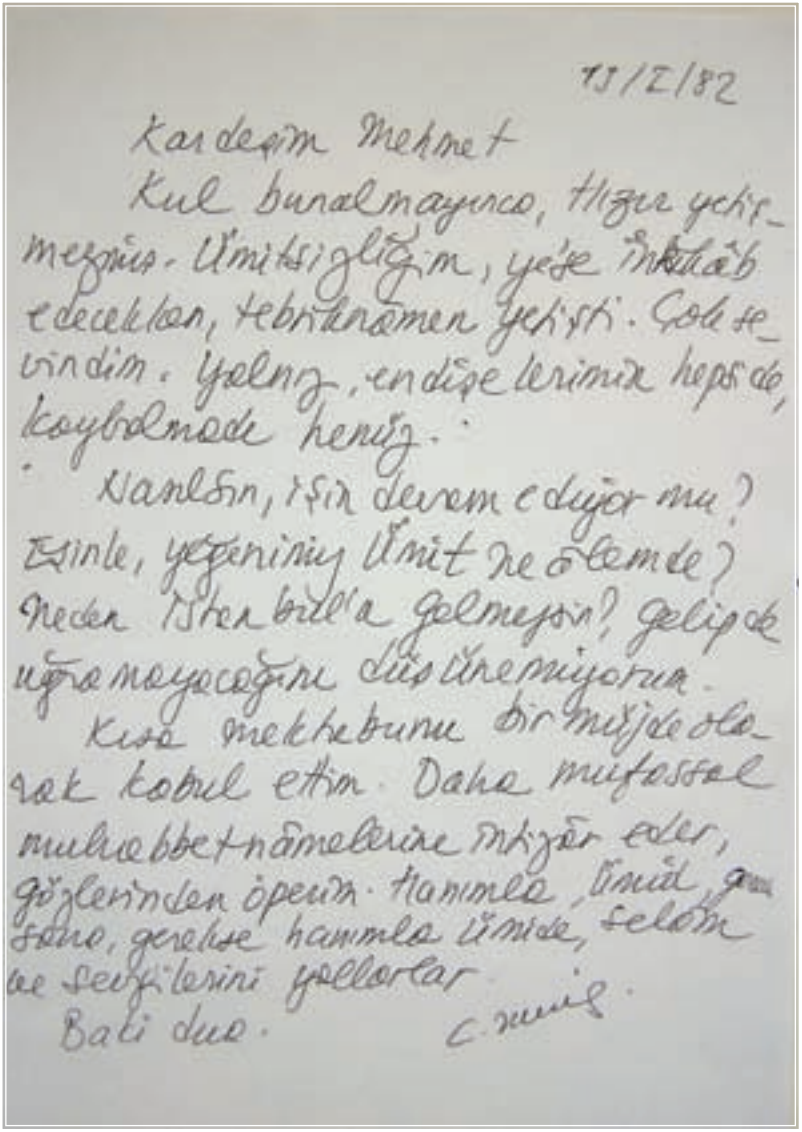

19/I/82

Kardeşim Mehmet

Kul bunalmayınca, Hızır yetişmezmiş. Ümitsizliğim, ye'se inkılâb edecekken, tebriknâmen yetişti. Çok sevindim. Yalnız, endişelerimin hepsi de, kaybolmadı henüz.

Nasılsın, işin devam ediyor mu? Eşinle, yeğeninin Ümit ne âlemde? Neden İstanbul'a gelmezsin? Gelip de uğramayacağını düşünemiyorum.

Kısa mektubunu bir müjde olarak kabul ettim. Daha mufassal muhabbetnâmelerine intizâr eder, gözlerinden öperim. Hanımla Ümid, gerek sana, gerekse hanımla Ümid'e, selâm ve sevgilerini yollarlar.

Bâki dua.

C. Meriç

"Bu Ülke" kitabını yazdığı masanın başında. (1975)

Cemil Meriç Sözlüğü

Adnan Şenel*

Cemil Meriç bir tefekkür okyanusu. Okuyor, okuyor, okuyor ve sonra da o eşsiz üslûbuyla öğrendiklerini, bildiklerini ve düşündüklerini bizlerle paylaşıyor. O, fikir okyanusunda bilgilere kulaç atarken bir ayağında ansiklopedi, diğerinde sözlük paleti vardır. Daha hızlı yüzer böylece. Daha tez ulaşır bilgi adalarına... O, tam anlamıyla bir ansiklopedi hastası, kurdu ve müdavimiydi. Aynı şekilde kâmuslar, sözlükler başucundaydı. Gün geldi, kitaplarında ve sohbetlerinde kullandığı dil ve üslûp; kavramlara getirdiği yeni tanımlar ve açılımlar, O'nun da mütevazı bir sözlüğünün olması gerektiğine bizi hissettirdi. İşte aşağıda, eserlerinden ve sohbetlerinden faydalanılarak oluşturulan minik bir "Cemil Meriç Sözlüğü" yer alıyor. Şüphesiz ki ilgilenen şahısların katkılarıyla bu sözlüğün hacmi genişleyecektir.

***

Ahmet Mithat: Saldıran küfür karşısında şahlanan iman.

Akıl: Devlerin değil, cücelerin silâhı; insiyaktan daha ahmak bir meleke.

Argo: Kanundan kaçanların dili; korkunun ördüğü duvar; günahları gizleyen peçe; yaralı bir vicdanın sesi; her ülkenin dili.

Aşk: İnsanı insan yapan, insanlar arasındaki biricik insani his.

Avrupa'nın Farikası: Kavga, muharebe, mücadele.

Ayaklanma: Embrionun aşırı bir sıcaklıkla zamansız ve yapay olarak kabuğu kırması (Böylece embrio ölümünü hazırlamış olur).

* Gazeteci, yazar.

Aydın: Kendi kafasıyla düşünen, kendi gönlüyle hisseden kişi.

Batı' da Tarih: Sınıf kavgasıdır.

Bir Facianın Hikâyesi: Zifiri karanlıkta çakılan kibrit, kuledeki nöbetçinin feryadı.

Bu Ülke: Yarım asırlık bir tetebbuun, bir sanatçı mizacından süzülen usaresi.

Cemil Meriç: Kendini, "Kanaatkar bir adamım. Hiçbir şeye ihtiyacım yok, hiçbir ihtirasım yok. Tek kelimeyle Müslüman olmak istiyorum. Şu ya da bu sınıftan değil de bir İslam hangi sınıftansa o sınıftan olmak istiyorum" şeklinde tarif eden münevver.

Cevaplamak: Ayıklamaktır.

Çağdaşlaşma: 1.Karanlık, kaypak, rezil bir kavram. Rezil, çünkü tehlikesiz, masum, tarafsız bir görünüşü var. 2.Avrupa'nın kokain, LSD gibi bir ihraç metaı; şuuru felce uğratan bir zehir.

Dante: Tek başına yürüyen, mağrur ve münzevi adam.

Darü'l-iman: Hidayete eren, vahdaniyyete inanan, İslamiyet'i kabul etmiş insanların ülkesidir.

Dil: Musikilerin en mânâlısı, en az müphemi.

Din: 1. Damarlarımızdaki her zerre kanda, vücudumuzdaki her zerrede mevcut, dinamik bir kuvvet. 2. Avrupa için bir afyondur, Osmanlı için şuur, tesanüt, sevgidir. 3. Asırlardan beri yaşayan ve nesilleri huzura kavuşturan, tecrübeden geçmiş bir inançlar manzumesi.

Dinsizlik: 1. Bir hastalıktır. 2. Batı'nın yükselen sınıfları için ne kadar hayırlıysa, bizim için o kadar meşum olan; onlar için ilerleyiş, bizim için çözülüş ifade eden kavram.

Diyalektik materyalizm: Görevi kapitalizmi yıkmak olan, dördüncü sınıfın kavga silahı.

İdeoloji: 1. Uçurumları aydınlatan hırsız feneri. 2. Siyaset dünyasının haritası.

Doğu' da Tarih: Sınıfların tahakkümüdür.

Doğu: Bir çok medeniyetlerin vatanı.

Dostoyevski: Istırabın romancısı.

Düşünce: Kalabalıkların üzerinden geçemediği, kıldan ince, kılıçtan keskin köprü.

Edebiyat: İnsan düşüncesini, insan duygularını en mükemmel şekilde ifade etme sanatı.

Entelektüalizasyon: Ruhun, inisiyatifin, hürriyetin ve dilediğimiz gibi hareket etme kabiliyetinin bir yana itilişi.

Enternasyonal: Bütün milletlere açık sadece düşünce birliğine dayanan, kader birliğine dayanan bir topluluk demektir.

Feminizm: Eskiden hayatını evinde kazanan kadınlara pazarlarda iş bulma davası.

Fildişi Kule: Dâvâsız sanat meczuplarını barındıran miskinler tekkesi; bir zindan değil, bir liman.

Freud: Ruhiyatı ilimleştirmiş müşahit.

Gerçek Akıl: Aşka, sonsuza, feragate kanatlandıran ilahi bir mevhibe.

Gerçek Bilgi: Disiplinli ve denenmiş bilgi.

Gerçek Entelektüel: Önce ülkesinin haklarını, düşman bir dünyaya haykırmakla görevli olan kişi.

Hakikat: Kaderin imzasız mektubu.

Hiciv: Lirizm ırmağının coşkun bir kolu.

Hümanizm: 1.İmanını kaybeden bir çağın dini. 2. Avrupalı için kaybettiği dinlerin, yıktığı inançların yerini alan bir put.

Hürriyet: 1. Her türlü zulümden, her türlü baskıdan, her türlü istibdattan kurtulmak. 2. Hattızatında, insanın bütün melekelerini geliştirmesi, bütün imkanlarıyla yaşaması, kendini insan olarak idrak etme¬si ve bunu yaparken de hiçbir baskıya maruz kalmamasıdır.

İbn Haldun: Cihanşümul bir zekâ, İslâm irfanının son muhteşem fecri, tarihle pençeleşen bir dev.

İdeoloji: Uçurumları aydınlatan hırsız feneri.

İhtilâl: Olgunlaşmış civcivin kabuğunu kırmasıdır.

İnsan: 1. İnsan çok meçhullü bir problemdir. 2.Bizim için insan, insan için koruyucudur, melektir; Batı'da, insan insan için kurttur. 3.Hayvan-ı natıktır ve eşref-i mahlukattır. Cenab-ı Hakk'ın halifesidir.

İrfan: 1.Düşüncenin bütün kutupların kucaklayan bir kelime. 2. İnsanoğlunun has bahçesi

İslamiyet: 1.Büyük bir dairedir. Ebediyete kadar uzar. Bütün insanlığa şamildir. 2.Bir kanun ve nizam hâkimiyeti (nomokrasi)dir.

İzm: İdrakimize giydirilen deli gömleği.

Kamûs: 1. Bir milletin hafızası, yani kendisi; heyecanıyla, hassasiyetiyle, şuuruyla. 2. Derinliklerinde duaların uğuldadığı, destanların coştuğu bir umman.

Kanun: Büyük sineklerin yırtıp geçtiği küçük sineklerin takılıp kaldığı bir örümcek ağı.

Kelime: ormanda uyuyan dilber; sudaki gölge; kendini seyrettiğin dere; sonsuz; adem.

Kemal Tahir: Okşayan, inandıran, dost ses; melanetlere meydan okuyan bir sayha; yalanları silip süpüren fırtına.

Kırk Ambar: Bir mefhumlar kamûsu, derbeder ve dağınık bir ansiklopedi.

Kitap: Denize atılan şişe.

Komünizm: Teorik olarak ve pratik olarak henüz dünya üzerinde olmayan, devletin bulunmadığı ve hiçbir yerde tatbik edilmeyen ideoloji.

Kutuplaşma: Yobazlıktır.

Machiavelli: Politikayı ilimleştirmiş müşahit.

Mağaradakiler: Çarpık, güdük ve yerine oturmamış düşüncemizin kurşunkalemle çizilmiş taslağı.

Marksizm: Tecrübeye ve tarihe dayanan tek sosyalizm.

Mekânist maddecilik: Görevi feodaliteyi yıkmak olan, yükselen burjuvazinin kavga silahı.

Milliyet: 1. Mazide ortak zaferleri olan, aynı şeylere inanan, aynı şeyleri isteyen menfaatleri müşterek, istikbalde aynı çatı altında, aynı bayrak altında yaşamak isteyen insan topluluğu. 2.Avrupa yeni bir Truva atı olarak içimize soktuğu; hiçbir kökü yok olamayan, Osmanlı'da hiçbir şeye dayanmayan kavram.

Milliyetçilik: Doğrudan doğruya Avrupa'dan ithal edilmiş, katiyyen tarihimizde ve İslamiyet'te olmayan mefhumdur.

Muharebe: Bizim için bir i'la-yı Kelimetullah'dır; Batı için bir kazanç vasıtasıdır.

Mütercim: Mutlak'ı arayan bir çılgın; "Felsefe taşı"nı bulmaya çalışan bir simyager.

Nihilizm: Anarşizmin, Çarlar Rusyası'nda aldığı isim.

Okuma: İçimizdeki meçhul âlemin kapılarını açan bir anahtar.

Olgunlaşmak: Kalbin daha hassas, kanın daha sıcak, zekânın daha işlek, ruhun daha huzurlu olması.

Orijinalite: Delilerle dâhilerin ortak vasfı.

Ölüm: İster istemez karşılaşacağımız bir sual işareti!

Polemik: İrfanımızı istilâ eden, sisli, bulanık lâfız.

Proletarya Diktatoryası: Burjuvazinin getirdiği anarşizme son vermek ve müstakbel cemiyeti kurmak için zaruri bir ameliyat-ı cerrahiye¬dir.

Psikanaliz Kilisesi, rahipleri, ayinleri olan kârlı bir mit.

Pusula: Şuur.

Roman: Geri toplumlarda büyük yeri olan fakat netice itibariyle ilerleyen bir toplumun itibar etmeyeceği, geniş kalabalıklara seslenen edebiyat nevi.

Sağ: Eskinin devamını isteyen, mezarlık bekçisi.

Saint-Simon: Kutupları ahenkleştiren adam; bir asrı dolduran düşünce.

Servet-i Fünun: Zamanda ve mekânda kaçış edebiyatı.

Sınıf Kavgası: Ekonomik çağın en çarpıcı başkalığı.

Sol ve Sağ: Çılgın sevgilerin ve şuursuz kinlerin emzirdiği iki ifrit.

Sosyoloji: Buhranların çocuğu.

Sovyet Sosyolojisi: Sosyolojinin karikatürü.

Şiddet: Avrupa'nın Tanrısı.

Şuuraltı: Her istediğini kolayca elde eden mutlu azınlığın imtiyazı.

Tagor:Altın bir rebapta inleyen şarkı.

Talebe: İsteyen, arayan, susayan kişi.

Tanzimat: Bâbıâli'nin Avrupalılaşması.

Tercüme: Sanatların en gücü; başka bir iklimde, başka bir çağda doğan düşüncenin kendi toprağımızda dirilmesi.

Terörizm: Fertlerden çok sosyal gruplar ve güçler arasındaki mücadelede bir kavga metodudur.

Türk Düşünce Tarihi: Ülkesiyle göbek bağını koparan bir intelijansiyanın dramı.

Türk Teceddüt Edebiyatı: Asırlık bir kavganın şairane bir fezlekesi.

Uydurma Dil: Tarihten kaçanların dili; şuursuzluğun ördüğü duvar; irfanı boğan kement; hafızasını kaybeden neslin sesi; ülkesizlerin dili.

Vuslat: Sonluda sonsuzu bulmanın sevinci.

Weber: Protestan insanın, yani Hıristiyan Avrupa'nın destancısı.

Zaman: Çıplak, sevimsiz, uçsuz bucaksız bir dağ.

OKUL
DEFTERİ

Eserleriyle Cemil Meriç

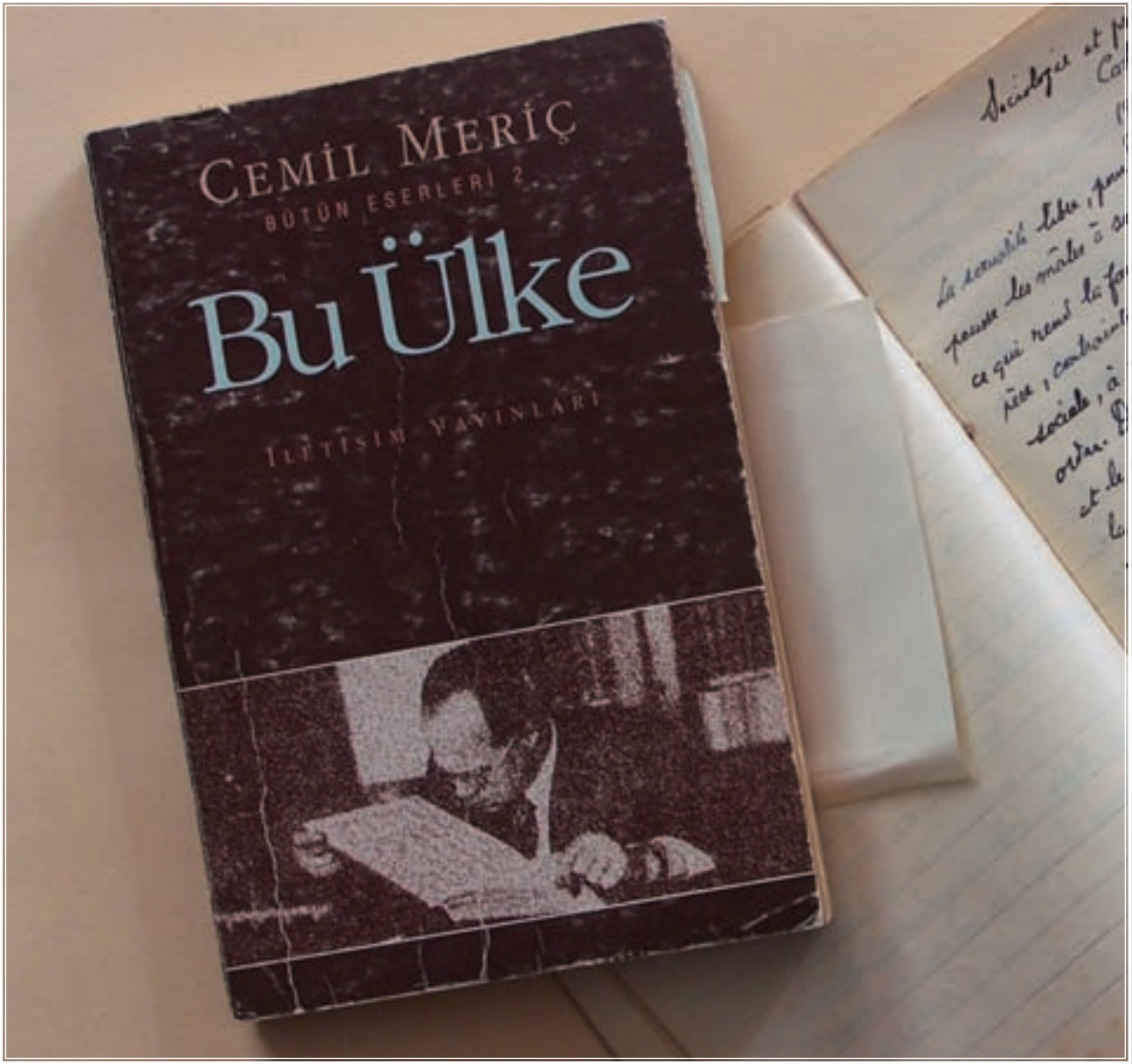
CEMİL MERİÇ
BÜTÜN ESERLERİ 2
Bu Ülke
İLETİŞİM YAYINLARI

Ufukların Musahibi: “Bu Ülke”nin Cemil Meriç’i

Cengiz Aydoğdu *

Menakıbnâmeler, o sihirli üslupları içinde Yunus ile Mevlana’yı buluşturup konuştururlar. Menkıbe geleneğinde Yunus ismi efsaneye daha yakındır. İçimizden biridir; aşikar etmediği, ancak erbabının anlayacağı türden üstün vasıfları vardır; bizim Yunustur işte. Oysa Mevlana, efendimizdir; muhteşemdir; erişilmezdir; yaptığı her işin kendine göre bir ihtişamı vardır. Herkes tarafından kabul gören ve “görünür kılınmış” bir üstünlüğü vardır.

Geleneğin inşa ettiği irfan dünyasında her ikisi de hürmete şayan bir büyüklüğü ifade ederler. Lakin avamî irfan Yunus’u kendine Mevlana’dan biraz daha yakın görür. Ve ona “torpil” geçer. Menkıbeye göre, bu iki umman birbirleriyle hasret giderip bir sohbet medd û cezrine dalarak karşılıklı eserler teati ettikten sonra Yunus, Mevlana’nın eserini kast ederek “Birader sözü fazla uzatmışsın. Ben olsaydım, ‘Ete kemiğe büründüm / Yunus diye göründüm’ der, kapatırdım” der. Bu sözün Mevlana ile bir görüşme sonucu onun eseri üzerine söylenip söylenmediğini bilmiyoruz ama Yunus tarafından söylendiğini biliyoruz.

Ne zaman Cemil Meriç’in Bu Ülke’sini elime alsam Yunus’un bu sözünü hatırlarım. Bu muhteşem eserde adeta büyük Cemil Meriç “Kelimelere bürünmüş ve ‘Bu Ülke’ diye görünmüş”tür.

Işığı biriktirmek; kitap...

“Her kitap, tılsımlı bir saray. Kapıları ilk gelene açılmaz. Büyükler de kıskanç, Tanrılar gibi” [1] diyen Cemil Meriç’in eserleri arasında böyle Yunusvâri vasıflandırmayı en çok hak eden eser herhal-

* Vali

de Bu Ülke'dir. Çünkü Bu Ülke, neşir tarihinin öncesi ve sonrası düşünüldüğünde Cemil Meriç'in bütün eserlerinin, belki de bütün ömrünün hülasası gibidir. Ve "Bu Ülke" adını hak ederek, bütün tarihi, coğrafyası, geçmişi, geleceği, kültürü ve insanıyla bu memleketi ifade etmektedir. Üstadın söyleyişle "Bu Ülke hüküm, diğer eserler bu hükmün gerekçeleridir."

Halil Açıkgöz'ün kitabından[2] öğreniyoruz ki, öğreniyoruz ki Üstad bütün yazılarını bir şair titizliği ile sanki şiir inşa eder gibi bir kelime işçiliği ile ve defalarca yazar. Bekletip yeniden yazar... Beğenmez yırtar... Tekrar baştan alır ve uygun kelimeyi, uygun cümleyi bulana kadar aramaya devam eder... Bu şekilde yazılan yazıların en güzellerinin bir araya getirilişidir Bu Ülke. Şiirden öte bir şeydir; bütün şiirlerin, şarkıların bittiği bir noktada, kuşların dua ettiği bir yükseklikte sadece Cemil Meriç çapında bir ufuk muhasebecisinin söyleyebileceği, ancak son hesaplaşmada söylenebilecek sözlerdir. Viyana bozgunundan beri yaşanan maceranın o macerayı yaşayan medeniyetin kelimeleriyle ama Cemil Meriç'in üslubuyla yazılmış veciz bir özetidir Bu Ülke. Bu "epope" bir medeniyetin özeti olduğu kadar Cemil Meriç'in de bir özetidir. Sanki, Üstadın bütün ömrü bu kitabın içindedir.

Cemil Meriç ışığının biriktiği yer...

Bu Ülke, 1974 yılında Ötüken Yayınları arasında yayınlandığı zaman önce derin bir sessizlikle karşılandı. Sonra bu sessizliğin dilsiz bırakan bir hayranlıktan doğduğu anlaşıldı. Yavaş yavaş diller çözüldü. "Türk intelijansiyası" istemeye istemeye Cemil Meriç diye zirvenin varlığını fısıltılar halinde de olsa birbirine itiraf etmeye başladı.

Bu arada Yetmişli yılların hengamesinde Üstadın ikinci eseri Umrandan Uygarlığa neşredildi. Artık Türkiye'de tesirleri yıllara sari olarak artarak devam edecek bir Cemil Meriç esintisi başlıyordu. Zaman zaman fırtınaya dönecek, zaman zaman bir seher rüzgarı gibi uyarıp uyandıracak bir "esinti".

Üstadın kitapları peş peşe neşredilirken Üstadın bütün eserleri birer birer hatırlandı: Hind Edebiyatı, Saint Simon, Balzac tercümeleri, Mağaradakiler, Kırk Ambar, tercümeler, yazılar... Ve Cemil Meriç, bütün heybetiyle artık Türkiye'nin gündemindedir.

Bu Ülke, üç bölümden oluşur. Birinci

bölüm Sihâm-ı Kazâ adını alır. Bu bölümü iki kısma ayırmış Üstad: Bâbil ve müstağribler.

Bâbil kısmında şu başlıklar yer alıyor:

Sağ ile Sol, Gerici Kim?Kelâm, Bütünüyle Haysiyettir, Argo, Bizim Kapitol'ümüz Yok, Kamûs, Bir Milletin Hafızası, Penelop'un Örgüsü, Her Kemâl Yeni, Yobaza Düşmanlık, İzm'ler, Türkiye'deki Hayalet, Bu Firar Bir Kaabil Kompleksi, Sen Bir Az-Gelişmişsin, Avrupa'nın Yeni Bir İhraç Metâı, Asâletini Kaybeden İrfan, Dergi, Hür Tefekkürün Kalesi, Batı Dergileri, Bizde Hiciv Yok, Polemik, Tercüme, Divan Edebiyatında Roman, Türk Teceddüd Edebiyâtı.

Müstağribler kısmındaki yazıların başlıkları şöyle:

Mehlîka Sultan'a Âşık Yedi Genç, Su Alan Gemi, Bir İmparatorluğun Anatomisi, Müstağrib, İrfan'a Kaçış, Yunan'a Kaçış, İran'a Kaçış, Mutlak'a Kaçış, Batı'ya Kaçış, Le Bon'perestler, Nakş-ı Ber Ab.

İkinci bölüme "Biz ve Onlar" demiş. Konu başlıkları şöyle:

Bir Anonim Şirket, Demokrasi ve İslâmiyet, Aydınların Dini: İzm'ler,Din, Afyon mudur? İnananlar Kardeştir, Düşmanlarımızın Tanrısı, Bir İnsan Yaratmak, Geç Kalmış İki Mezdekçi: Sade ve Stirner, Öldürmeyeceksin, Kutuplar, Der Sergüzeşt-i Caliban, Yeni Bir İdeoloji, İki Düşman Kardeş, Sakson Köleleri, Doğu Despotizmi, Şiddet: Avrupa'nın Tanrısı, Testideki Ay, Çağdaş Uygarlık Düzeyi ve İsa Efendimiz, Yogi ile Komiser, Ne Yogi Ne Komiser, İnsan Nereye? Bir Avuç Duman.

Üçüncü bölüm, Üstadın ihtişamını sergilediği "Fildişi Kule"den sesler getirir. Aşağıdaki başlıklar altında Cemil Meriç'in lübb ün lübb nasihatleri, tavsiyeleri, dertleşmeleri, tespitleri ve meydan okumaları:

Kelime 1-4, Kitab 1-9, Slogan, İlkelin İdeolojisi, Münzevî Yıldızlar, Dante, İbn Haldun ile Vico, Camoens, Scott, Balzac, Lamennais, Tagore, Said Nursi, Kemal Tahir, Kerim Sadi, Bâki Kalan 1-27.

Kitabın sonuna Kanaviçe adı altında bir lügatçe eklenmiş, bir Cemil Meriç lügatçesi. Cemil Meriç bu kısımda kendi kavramlarını açıklar; adeta sırları çözen açıklamalar. Üstad sanki kendi kendini deşifre etmektedir.

Göz kamaştıran bir ışık çağlayanı; Cemil Meriç'in kalemi...

Şimdi Kitaba daha yakından bir göz atalım:

Sihâm-ı Kazâ bölümü Daniel de Foe'dan bir iktibasla başlıyor. "Hazır olun! Farklı birisi ile, Cemil Meriç ile karşılaşacaksınız" diyen bir iktibas: "Hakikati bulan, başkaları farklı düşünüyorlar diye, onu haykırmaktan çekiniyorsa, hem budala, hem de alçaktır. Bir adamın "benden başka herkes aldanıyor" demesi güç şüphesiz; ama sahiden herkes aldanıyorsa o ne yapsın?" [3] Bütün iktibasları biraz Cemil Meriç'tir. Çünkü seçtiği şey, o yazarlara olduğu kadar kendisine de aittir.

Sonraki sayfa, Tevrat'ın Bâbil tarifi ile devam eder: "Ve Yehova 'Bunların hepsi tek kavim' dedi. 'konuştukları dil aynı, giriştikleri işi yarıda bırakacağa benzemiyorlar. Gelin de toprağa inelim, dillerini ayıralım şunların: birbirlerini anlayamaz olsunlar.' Ve âdemoğulları kentlerini kuramadılar. Oraya Bâbil, dendi. Bâbil, yani karışıklık." [4]

"Sağ ile Sol" adında bir başlangıç yazısı. Üstada göre, "Bu maskeli haydutları hafızalarımızdan kovmak ve kendi gerçeğimizi kendi kelimelerimizle anlayıp anlatmak, her namuslu yazarın vicdan borcu"dur. [5] Belki de bu borcu ödemediğimiz için fikir hayatımız, "Mefhumların kâh gülünç, kâh korkunç maskelerle raksa çıktığı bir karnaval balosu"ndan ibarettir. "Ve en tehlikelileri, toprağımızla doğmayanlar."dır. [6] Üstad adeta kükremektedir: "Hıristiyan Avrupa'nın bu habis kelimelerinden bize ne?". Ve bir tespitle öfkesini gerekçelendirir: "İthal malı mefhumların kaypak ve karanlık dünyası. Gerçek, kelimelerin arkasında kayboluyor." [7] Yazıldığı yıllar itibariyle birer tokat gibi satırlar.

"Kavga, insanla kader arasında değil artık, insanla kelime arasında"dır. [8] Ve Üstad doğrusu bu kavgayı çok iyi yapmaktadır. En dokunulmaz sayılan tabulara dokunmakta bir beis görmez. Hatta sadece onlara dokunmak için yazıyor gibidir. Ve o devrin en netameli kayasını sarsar; "gerici kimdir ki?": "Murdar bir hal'den muhteşem bir maziye kanatlanmak gericilikse, her namuslu insan gericidir". [9] Ve devam eder; ""IV. Murad'a, Süleyman devrine dön! diye haykıran Koçi Bey, Reşit Paşa'ya kadar Osmanlı Devleti'nin bütün ıslahatçıları gerici. Dante, yaşadığı çağdan iğrenir.

Balzac eserini iki ezeli hakikatin ışığında yazar: kilise ve krallık. Dostoyevski maziye aşık. Dante gerici, Balzac gerici, Dostoyevski gerici! ... Gerici, ilerici... Düşünce hürriyeti bu mülevves kelimelerin esaretinden kurtulmakla başlar, düşünce hürriyeti ve düşünce namusu..." [10]

Şu sözleri o yıllarda bu kadar vekar içinde söyleyebilmek için Cemil Meriç olmak lazımdır: "Yobazlık, Şark'ın nefis müdafaası. Yobaz, samimiyet, yobaz kendini bir nass'a hapseden idrak; bir nass'a, yani sonsuza. ... "Yobaza düşmanlık, tarihe düşmanlık. Yobaz biziz, en güzel taraflarımızla biz." [11]

"Kelâm bütünüyle haysiyettir" diyen Cemil Meriç için "Ruh, yazının icadından beri ölümsüz"dür. [12] Gütenberg, "Şuursuz bir büyücü"dür. "Işığı paçavraya hapsetmiş"tir. Ve Gütenberg'in çocukları, "Yüzyılları kutulara doldurmuş, peygamberleri işportaya dökmüş"-tür. Tuğla kadar değeri kalmamıştır dehanın." [13]

Oysa, "İlk kitap: hafıza"dır. "Sırlar, harflere tevdi edildiği zaman bile sokağın dili kullanılmaz. İlâhiler manzum, büyüler manzum, destanlar manzum. Şairler yoğurmuş dili, düşünceyi şairler uysallaştırmış. Beşiğinde Tanrıların dilini konuşmuş insan. Nazım en olgun meyvelerini verdikten sonra nesir doğmuş. Hantal, ürkek, acemi bir nesir." [14]

"Bugünkü 'düz yazı'nın ne edebiyatla münasebeti var, ne haysiyetle: bed, cıvık, yüzsüz. Kelimeler, ibarenin içinde, tımarhaneden fırlayan akıl hastaları gibi koşuşuyor. Hepsinin sırtında aynı urba, bakışlarında aynı mânâsızlık. Nesir yok artık. Nazım var mı ki?" [15]

Argonun dahi "kelam"a dahil olduğunu ve bir "haysiyet"i olduğunu öğreniriz Üstad'dan. Ama uydurma dil konusunda aynı müsamahayı göremeyiz; o konuda hakikati dile getirecek cesaret ve dirayete sahip bir mücahittir: "Argo, kanundan kaçanların dili. Uydurma dil, tarihten kaçanların...Argo, korkunun ördüğü duvar; uydurma dil şuursuzluğunun. Biri günahları gizleyen peçe, öteki irfanı boğan kement. Argo, yaralı bir vicdanın sesi; uydurma dil, hafızasını kaybeden bir neslin. Argo, her ülkenin, uydurma dil, ülkesizlerin." [16] O yılların fikri havasını bilmeyen buradaki cesaretin ne demek olduğunu asla anlayamaz.

"Kamûsa uzanan el namusa uzanmıştır" diye meydana çıkan Üstad bütün yazılarında milleti müdafaa eder: "Kamûs, bir milletin hafızası, yani kendisi; heyecanıyla, hassasiyetiyle, şuuruyla. Kamûsa uzanan el namusa uzanmıştır. Her mukaddesi yıkan Fransız İhtilali, tek mukaddese saygı göstermiş: kamûsa." [17]

Mukaddes ışık bir baştan yüzlerce başa dağılıyor; bir Cemil Meriç rüyası...

Aslında Cemil Meriç, bir çeşit "millet olma hâli"ni müdafaa eder. Bir insan kalabalığının millet olabilmesi için gereken hâlet-i ruhîyenin oluşum şartlarını aramaktadır. Bu hâlet-i ruhîyenin inşası için icap eden tarihi, kültürel, fikri ve siyasi şartların birincisinin bir devamlılık ve fikr-i takip olduğunu çok iyi bilmekte ve ülkemizdeki istikrarsızlığa üzülmektedir. Bu manada Üstad yerden göğe kadar haklıdır zira, "Batı'nın en talihsiz fikir adamı, bir ba's-ü bâd-el mevt hayaliyle avunabilir. Türk yazarı, böyle bir teselliden de mahrum. Dil, Penelop'un örgüsü, yirmi dört saatte bir sökülüp, örülüyor." [18]

Kaldı ki, "'yenilik' ne demek? Her kemâl yeni, her bayağı fersûde. Şiirden şuuru kovan ve nesri, bir saralı "tümceler" tımarhanesine çeviren bu yeni, ne bir cüceler edebiyatı, ne bir mikro edebiyat: Rüştünü idrak etmeden kocayan nesillerin kendi kendini tahrip insiyâkı." [19]

Bu "kendi kendini tahrip insiyâkı", altmışlı yıllardan sonra muhtelif izm'lerle rasyonalize edilerek devam ettirilecektir. Uğruna nesillerin telef olduğu izm'lere Üstadın bakışı yine her zaman ve her konuda olduğu gibi kendine has tarafları ağır basan bir bakıştır: "İzm'ler idrakimize giydirilen deli gömlekleri"dir. Ve "İtibarları menşe'lerinden" gelmektedir. Çünkü "Hepsi de Avrupalı"dır. [20] Gerçi biz, "Bir izm uğruna bütün izm'lere düşman kesilmişiz. Onu her tehlikeden korumak için hapishaneler yükseltmiş, matbaalar kurmuş, mektepler açmışız. Kâh Batıcılık olmuş, kâh Batı düşmanlığı. Her izm onun himayesinde sahneye çıkmış. Bu yedi ceddi yabancı alüftenin dilimizde adı yok. Batı, "obskürantizm" demiş. Obskürantizm kocayıp dermansızlaşınca, surların ardında bekleyen tefekkür bulanık bir sel gibi boşanmış ülkeye. Beyni iğdiş edilen nesiller büyük bir susuzlukla bu kirli sulara eğilmiş. Ve düşünce, mahi-

yeti meçhul bir içki gibi çıldırtmış herkesi. Kırk beş milyon, kırk beş milyona düşman kesilmiş." Bilmemeyi yüceltme veya Dil Kurumunun tercihiyle köreltmecilik, karanlıkçılık anlamlarına gelen "Obskürantizm heyûlâsı yok edilmedikçe, herhangi bir diriliş hayaline kapılmak çılgınlık." [21]

Üstad'a göre "Bu ülke 89'dan beri su alan bir gemi"dir. "Fransız İhtilali yalnız Batı feodalitesi'nin değil, ihtiyar Şark'ın da ölüm çanı"dır. [22] "Zafer sabahları kovalayan bozgun akşamları. İhtiyar dev, mazideki ihtişamından utanır oldu. Sonra utanç, unutkanlığa bıraktı yerini, "Ben Avrupalıyım" demeğe başladı, "Asya bir cüzzamlılar diyarıdır." [23] ..... Avrupalı dostları, acıyarak baktılar ihtiyara, ve kulağına: "Hayır delikanlı", diye fısıldadılar, "sen bir az-gelişmişsin"..... Ve Hıristiyan Batı'nın göğsümüze iliştirdiği bu idam yaftasını, bir "nişân-ı zîşân" gibi gururla benimsedi aydınlarımız." [24]

Üstad kendisinin de dahil olduğu münevveran (aydınlar) takımının anlatırken aslında aydınımızın yabancısı olduğu bir şeyin, samimiyetin ispatını yapmaktadır: "Yükseliş devrinde aydın, toplumun herhangi bir ferdidir: zevkleri ile, zilletleri ile, mukaddesleri ile. Ne imtiyazı vardır, ne imtiyaz peşindedir." [25] "İrfan asaletini kaybetti. Hafızaya çakıl taşı gibi saplanan bilgi kırıntılarına yeni bir ad bulduk: kültür. Genç kuşaklar, Batı'nın bit pazarlarında ithal edilmiş bu hazır elbiselere küçümseyerek bakıyor. Hoca öğretmen oldu, talebe öğrenci. Öğretmen ne demek? Ne soğuk, ne haysiyetsiz, ne çirkin kelime. Hoca öğretmez, yetiştirir, aydınlatır, yaratır. Öğrenci ne demek? Talebe isteyendir; isteyen, arayan, susayan." [26]

Cemil Meriç'in bu sözlerinden sonra Türkiye'de aydın olmak eskisi kadar kolay olamayacaktır. Nitekim olmamıştır da. Çünkü asırlık yalanlar artık rahatlıkla sarf edilemeyecektir. Artık Türk fikir hayatının bir noteri vardır. Ve savunduğu mefahirin mehabetine yakışır bir üslupta konuşmaktadır: "Tanzimat sonrası Türk aydınına en çok yakışan sıfat müstağrib. Edebiyatımız bir gölge-edebiyat; düşüncemiz bir gölge-düşünce. Üç edebî nevi itibardadır: Taklit, intihâl, tercüme." [27]

"Sakson köleleri boyunlarında bir tasma taşırlarmış: efendilerinin adı yazılırmış bu tasmaya. Aydınlarımız da onlara benziyor; her biri bir şeyhin müridi." [28]

"Türk düşünce tarihi, ülkesiyle göbek bağını koparan bir intelijansiyanın dramı. Bu bahtsız kafilenin, bayrağını taşıyacağı içtimai bir sınıf yok. Vatanında garibdir. Alkışlayıcısı: ekalliyetler ve Avrupa." [29]

"Ama zirvelerin hiçbirini tanımıyorduk. Avrupa'yı Avrupa yapan düşünce fatihleriyle temasımız yasaktı". [30] "Dostoyevski, "Avrupa'yı kendimizden çok daha iyi tanıyoruz", diyor. Biz ne kendimizi tanıyoruz, ne Avrupa'yı. Tarihimiz mührü sökülmemiş bir hazine. Sosyologlarımız bir Kızılderili Köyünü keşfe gider gibi, alan çalışmalarına koyuluyorlar. Avrupa'yı, Avrupa'nın istediği kadar tanıyoruz." [31]

"İnsanından kopan intelijansiyanın kaderi suya nakışlar çizmek." [32]

İcaz dedikleri şey bu olsa gerek, kısa, öz, açık, veciz ve sarsıcı... Nâra gibi...

Üstad kızdığında can yakmaktan çekinmeyecek kadar gerçekçidir: "Vatanlarını yaşanmaz bulanlar, vatanlarını "yaşanmaz" laştıranlardır. [33]

Ve o mehip kalemiyle macerayı anlatmaya devam eder: "Batılılaşma miti eskiyince, yeni bir yalan çıktı sahneye... Daha doğrusu, aynı nazenin taze bir makyajla arz-ı endam etti. 'Çağdaşlaşmak,' Avrupa'nın yeni bir ihraç metaı, kokain ve LSD gibi...Şuuru felce uğratan bir zehir. 'Çağ-dışılık' ithamı, iftiraların en alçakçası, en abesi. Aynı çağda muhtelif çağlar vardır. Çağdaşlaşmak neden Hıristiyan Batı'nın putlarına perestiş olsun?" [34]

Harıl harıl İslam devleti tartışmalarının yapıldığı, militan İslam, devrimci İslam, Siyasal İslam, İslam Sosyalizmi kavramları çevresinde kıyametlerin koptuğu bir hengamede aşağıdaki satırlar Üstadın entelektüel "nomos"u ve "namus"udur: "İnsanlar, doğuştan eşittirler: kullukta, fanîlikte eşitlik. Ama menfî bir eşitlik bu. Sonra, îman sayesinde yeni bir eşitlik kazanırlar, kardeş olurlar. Rabbin lütuflarından aynı ölçüde faydalanacaklardır: hukukî ve müsbet bir eşitlik. [35]

"Kulun bütün haysiyeti: mü'min oluşunda. Kul, mü'min olunca hukukî bir hüviyet kazanır, dilenciyi halifeye eşit kılan bir hüviyet". [36]

"İslam için hürriyet felsefi değil, hukukî bir mefhum. Temeli: câmianın bütün fertleri arasında tam bir hak eşitliği olduğu inancı." [37]

"Hükmeden Allah'tır, bu hâkimiyet devredilemez. Allah, her ul-ül-emr'i otorite ile doğrudan doğruya techiz eder. Emir (veya Sultan) seçimle gelse de, durum değişmez. Allah'ın dışında cismani bir otorite yoktur. Vardır demek, Allah'a şerik koşmaktır. Ul-ül-emr, Allah'ın aletidir sadece. İslâmiyet'te her türlü istibdada, ahkâm-ı Kur'aniyye dışındaki her türlü keyfiliğe karşı direnmek için birçok yollar vardır." [38]

"Evet, İslâmiyet bir kanun ve nizam hâkimiyeti (nomokrasi)'dir. Batı'nın gerçekleştirmeğe çalıştığı eşitliği çoktan fethetmiştir. Fikir hürriyetini, insanı insana saldırtan bir tecavüz silâhı olarak değil, bir ikaz, bir irşad vasıtası olarak kabul etmiştir. Demokrasinin ta kendisidir İslâmiyet. Ama Batı'nınkinden çok başka bir ruh ikliminde gelişen, çok başka umdelere dayanan bir demokrasi." [39]

Üstad bu sözleri, en azından dikkate alınacak bir irtifada söylemektedir. Cemil Meriç'in konuştuğu yerden söylenen sözler, öyle kolay reddedilemez. İşte bu yüzden Bu Ülke'de söylenenler dikkate alınmadan Türk fikir tarihi yazılamaz. Cemil Meriç'in anlattığı Kemal Tahir bilinmeden yazılan bir Türk Solu tarihi her halde eksik kalır.

Zannediyorum hiçbir İtalyan edibine Dante'yi Cemil Meriç kadar güzel ve veciz anlatmak nasip olmamıştır: "Rüyalarından biri Machiavelli oldu, mısralarından biri Michelangello. İtalya'ya bir dil armağan etti Dante, yani İtalya'yı yarattı. Ve sefalet içinde öldü. Ve elli yıl sonra bir Tanrı olarak kalktı mezarından, bir bayrak oldu: İtalyan birliğinin bayrağı. İtalya beş yüz yıl tek birlik tanımış: "İlâhî Komedya"nın gerçekleştirdiği edebî birlik. Fikir adamının müdahale hakkını idrak eden ilk şair. İnsanlara hakikati haykıran bütün haysiyet sahibi yazarların kılavuzu. Gönlüyle muhafazakâr, dehâsıyla devrimci". [40]

Kendi yaktığın ateşlerde yanmak; bir fikrin derdini çekmek

Hülasa, Bu Ülke Üstadın kalemini beynine bandırarak yazdığı bir kitap. Ve ancak yazıldığı heyecanla okunursa bir anlam ifade edebilir. Aksi halde sadece okursunuz. Belki istifade de edersiniz. Ama asla Cemil Meriç'in kastettiği anlamı bulamazsınız.

Aziz Cemil Meriç! "Senin türben kelimeler. Yuvarlanırken tırnaklarını kağıda geçirmek istiyorsun; kağıda, yani ebediyete." [41]

Notlar

1 Cemil Meriç, Bu Ülke, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985. s. 192.
2 Halil Açıkgöz, Cemil Meriç ile Sohbetler, Seyran Yayınları, İstanbul, 1993.
3 Bu Ülke, s. 67. Bu yazıda Bu Ülke'den yapacağımız bütün iktibaslar, kitabın İletişim Yayınları tarafından yapılan 1985 İstanbul baskısından alınmıştır.
4 A.g.e., s. 69.
5 A.g.e., s. 72.
6 A.g.e., s. 71.
7 A.g.e., s. 73.
8 A.g.e., s. 71.
9 A.g.e., s. 73.
10 A.g.e., s. 73.
11 A.g.e., s. 80
12 A.g.e., s. 193.
13 A.g.e., s. 195.
14 A.g.e., s. 74.
15 A.g.e., s. 74 .
16 A.g.e., s. 75.
17 A.g.e., s. 77.
18 A.g.e., s. 78.
19 A.g.e., s. 79.
20 A.g.e., s. 81
21 A.g.e., s. 82.
22 A.g.e., s. 104.
23 A.g.e., s. 84.
24 A.g.e., s. 84.
25 A.g.e., s. 106.
26 A.g.e., s. 86.
27 A.g.e., s. 107.
28 A.g.e., s. 159.
29 A.g.e., s. 108.
30 A.g.e., s. 107.
31 A.g.e., s. 183.
32 A.g.e., s. 128.
33 A.g.e., s. 83.
34 A.g.e., s. 85.
35 A.g.e., s. 136.
36 A.g.e., s. 136.
37 A.g.e., s. 136.
38 A.g.e., s. 136.
39 A.g.e., s. 137.
40 A.g.e., s. 203

Cemil Meriç'in Olgunluk Eseri: Kültürden İrfana

Cemal Fedayi *

1. Son ve Olgunluk Eseri

Kültürden İrfana, kendisini, "Hayatını, Türk irfanına adayan, münzevî ve mütecessis bir fikir işçisi" olarak niteleyen [1] Cemil Meriç'in yaşarken yayımlanan son eseridir. Eser 1986 yılında, İnsan yayınları tarafından "Bütün Eserleri: 1" alt başlığıyla yayımlanmıştır. [2] Fakat bu kitabın devamı gelmemiştir. Çünkü Meriç, 1987 yılında hayata gözlerini kapamıştır. 1986 yılında basılan bu eseri Türkiye Yazarlar Birliği, "Yılın Fikir Eseri" ödülüne layık görmüştür. Kültürden İrfana, sekiz bölüm ve 405 sayfadan oluşmaktadır. Son bölümde, Meriç'in daha önce çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanmış üç mülakatı bulunmaktadır.

Meriç bu eserini hayatının dönüm noktası kabul ediyordu. Bu eseriyle kültürden irfana geçmek istiyordu. Bu eseri, bir anlamda bu amaç için inşa edilmiş bir köprüydü. Bu eseriyle ilgili olarak şunları söylemiştir: "Ben de belli bir çağın insanı olarak kültürün hizmetinde idim şimdiye kadar. (...) Eserlerimin 'kültür' cildi aşağı yukarı tamamlandı. Bundan sonra 'irfan" cildi başlayacak." (s. 11) [3] Fakat maalesef bu satırları yazdıktan bir yıl sonra vefat etmiş, eserlerinin irfan cildine başlayamamıştır. Yine de bu eseriyle, irfan cildine muhteşem bir giriş yapmış, muhkem bir köprü kurmuştur. Zaten kendi misyonunu da hep bir köprü olarak tarif etmiştir. Bütün arzusu, muhteşem bir maziyi daha muhteşem bir istikbale bağlayacak köprü olmaktı. Aslında bu eseriyle sözkonusu köprü olma misyonunu layıkıyla yerine getirmiştir. [4]

Eserlerimin "kültür" cildi aşağı yukarı tamamlandı. Bundan sonra "irfan" cildi başlayacak.

Cemil Meriç

* Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Aslında Kültürden İrfana'ya, bir üçlemenin son kitabı olarak da bakılabilir. Meriç, Kültürden İrfana'dan önce, 1974 yılında Umran'dan Uygarlığa'yı yazmıştır. 10 yıl gibi uzun bir aradan sonra, 1984 yılında Işık Doğudan Gelir'i yazmıştır. Bu kitaptan sonra, 1986 yılında, son ve olgunluk eseri olan Kültürden İrfana'yı yazmıştır. Cemil Meriç, gerek Umrandan Uygarlığa ile, gerekse Işık Doğudan Gelir ile Türk okuyucusuna irfanın ipuçlarını göstermiş; kendisiyle birlikte okuyucusunu da kültürden irfana seyreden bir yolculuğa davet etmiştir. Mustafa Armağan'a göre "Onunkisi, l'homme de letter'den ârife doğru bir yolculuk"tur. Meriç, âlimden ârife doğru seyreden bir mütefekkir olmuştur. Meriç, irfana ulaşmak için kültürün ateş çemberinden atlamıştır. [5]

Meriç "Kültürden İrfana" kitabı için "Umrandan Uygarlığa"nın tersidir benzetmesini yapmıştır. Bu konuda şunları söylemiştir: "Umrandan Uygarlığa, geçmişten bugüne idi, Kültürden İrfana bugünden geçmişe. İrfan biziz, kültür Avrupa. Batı'dan Doğu'ya gibi bir şey." [6] Kısaca Meriç, kültür ve uygarlık dünyasından irfan ve umran dünyasına geçilmesini önermiştir. Kültür ve irfanı iki ayrı dünyanın sembolik isimleri olarak tasavvur etmiştir. Bu bağlamda Kültürden İrfana kitabını okuyacaklara başından bir hatırlatmada bulunmak faydalı olacaktır. Meriç, birbirleriyle ilintili olduklarından, kültür ve uygarlık ile irfan ve umranı sıklıkla birarada zikerder. Umrandan Uygarlığa'da uzunca bir şekilde kültür ve irfandan bahsetmiş; Kültürden İrfana'da ise uzunca bir şekilde umran ve uygarlıktan bahsetmiştir. Bu nedenle Kültürden İrfana kitabını okuyacaklar, hemen yanı başlarında Umrandan Uygarlığa kitabını da bulundurmaları gerekir. Çünkü sık sık bu kitaba da bakmaları gerekecektir.

Cemil Meriç bu kitabında da diğer kitaplarında olduğu gibi okuyanını, yeni dünyalara, yeni ufaklara götürür. Dileyene yeni keşiflerin anahtarlarını sunar. Arayan okurlar için nâmütenahi bir yolun işaret levhalarını sunar. Muammer Muşta'nın da vurguladığı gibi her Cemil Meriç okuması, okuyanı yeni okumalara ve yeni tedirginliklere davet eder. Meriç bu kitabında da okurlarını irfan dünyasına çağırmıştır. Bu çağrıyı sadece okurlara değil, okurlardan önce, bizzat kendisi için yapmıştır. İrfana çağrı ile kendisinin ve okuyucusunun önüne büyük bir cadde açmıştır... [7] Bundan sonra yürünecek ana cadde, irfan caddesidir.

2. Kültür'den İrfan'a, Uygarlık'tan Umran'a

Meriç eserine kültürün tanımıyla, daha doğrusu tanımsızlığıyla başlar. Kültürün 161 tanımının bulunduğunu vurgulayan Meriç, 39 sayfa süren açıklamalarıyla kültürün ne kadar kaypak ve muğlak bir kelime olduğunu ortaya koyar (s. 9-48). Bir konferansında de Meriç bu konuda şunları söylemiştir: "161 manası olan (bir) kelimenin hiçbir manası yoktur." [8]

Meriç kültür kelimesinin ne kadar kaypak olduğu konusunda, A. Lawrence Lowell'in şu sözlerine katıldığını vurgular: "Kültürden söz etmek zorunda kaldım. Güç bir işti bu. Dünyada kültürden daha kaypak bir mefhum tanımıyorum. Tahlil edemezsiniz, çünkü unsurları sonsuzdur. Tasvir edemezsiniz çünkü bir yerde durmaz. Manasını kelimelerle belirtmeğe kalkıştınız mı elinizde havayı tutmuş gibi olursunuz. Bakarsınız ki her yerde hava var ve avuçlarınız bomboş." (s. 23).

Meriç 39 sayfa boyunca, kültürün çeşitli tanımları üzerinde uzun uzun dururken, gerek kültür gerekse medeniyet kelimesinin ideolojik/değer yüklü kullanımlarının bulunduğuna da dikkat çeker. Batılı kaynaklar bu iki kelimeyle, bazen gizli bazen açık, toplumları/ülkeleri hiyerarşik bir sıralamaya tabi tutmuşlardır. Kültür ile çoğu zaman Batı'nın kültürü kastedilir; Batı kültürlüdür, Batı dışındaki toplumlar ise kültürsüz ya da kültür bakımından azgelişmiştir. Aynı değer yargısı ve hiyerarşi amaçlı kullanım, medeniyet kelimesinin çeşitli kullanımlarında da görülmektedir. Kültür ve medeniyet kelimeleri birçok açıdan, daha "ileri" toplumları nitelemek için kullanılan iki kelimedir (s. 29, 30, 44, 51). [9]

Meriç, kültür hakkındaki bu açıklamalarından sonra irfanı anlatmaya başlar: İrfan düşüncenin bütün kutuplarını kucaklayan bir kelimedir... İrfan "kendini tanımak"la başlar... Zekayı zirvelere kanatlandıran uzun ve çileli bir nefis terbiyesidir... Kemale açılan kapı, amelle taçlanan ilimdir. Hemen ardından kültürle irfanı kıyaslar: Kültür irfana göre katı, fakir ve tek boyutludur. İrfan, insanı insan yapan vasıfların bütünüdür. Yani hem ilim, hem iman, hem edep. Kültür, Homo Ekonomikus'un kanlı fetihleri-

ni gizlemeye yarayan bir şaldır. İrfan dinî ve dünyevî diye ikiye ayrılmaz. Yani her bütün gibi tecezzi kabul etmez... Batı, kültürün vatanıdır; Doğu, irfanın (s. 11).

Bu girişten sonra Meriç, kültür kavramının ülkemize nasıl girdiği üzerinde durur. Kültür'e Türkçe karşılık olarak Ziya Gökalp "hars" kelimesini bulmuştur. [10] Fakat bu "bedbaht" kelime beğenilmemiştir. Meriç'e göre Fransızca kültürün Türkçe karşılığı irfandır. Raif Necdet de kültür'e karşılık olarak hars yerine irfan kelimesini teklif etmiştir: "Bana hars'ın aheng-i telaffuzu pek abus, pek soğuk ve kaba geliyor. Bu kelimede mana cihetiyle de fazla bir ciyâdet ve terâvet göremiyorum. Kültür mukabili olarak irfan kelimesini hem latif, hem mana itibariyle daha nefis ve munis, daha kuvvetli ve şetâretli buluyorum" (s. 13). Cumhuriyet döneminde irfan da hars da kullanılmamış; kültür kelimesi olduğu gibi kullanılmıştır. [11] Bir ara, hars kelimesinin Türkçe karşılığı olarak "ekin" kelimesi kullanılmışsa da bu kelime de tutmamış; kültür kelimesi olduğu gibi kullanılmıştır.

3. Kültürden İrfana'dan Başlıklar

Cemil Meriç, Cangızbay'ın da tespit ettiği gibi tam ve mutlak'ı arayan bir düşünürdür. [12] Müpheme ve muğlaka düşmandır, aydınlık ve sarihin peşindedir. Bu bağlamda kavramlar konusunda, özellikle de kültür ve uygarlık kavramları konusunda, Batı'yı tam bir karmaşa içinde olmakla suçlamıştır. Meriç, Kültürden İrfana'da, özellikle bu karmaşa durumunu göstermek istemiştir. Batı'nın muğlak ve müphem kavramlarından Doğu'nun/kendimizin aydınlık kavramlarına dönülmesini önermiştir. Bu çerçevede en çok önemsediği, geniş anlamıyla irfanı da içeren, umran kavramıdır... Çünkü umran kavramını İbn-i Haldun, "riyazî bir katiyetle" izah etmiştir. [13]

Meriç'e göre Avrupa, kültür ve medeniyet gibi kelimeleri bizim gibi ülkelere, "kendi kesretine düşürmek için" ihraç etmiştir. Bu konuda, 1976 yılında verdiği bir konferansında şunları söylemiştir: "Bu iki kelimeyi (kültür ve medeniyet) neden soktu intelijensiyamız? Kurt dumanlı havayı sever. İntelijensiyamız kendi dünyasından kopmuştu. Bir kazazededir. Sığınacağı bir ada yok-

tur. Kendi medeniyetini inkar ettikten sonra, ölü medeniyetlerden kendine ecdat arar. Cami avlusunda bulunmuş bir çocuktur. Kültürü almıştır, irfanı atmıştır. Medeniyeti almıştır, ümranı atmak için. Çünkü irfanını ve umranını bilmez." [14]

Meriç kitabının ilk 39 sayfasında kültür kelimesini enine boyuna inceledikten ve bu kelimenin ne kadar muğlak ve anlamsız olduğunu gösterdikten sonra, kültürden irfana geçmek isteyenlere, bir anlamda kılavuzluk ve köprülük görevi görecek yazılarına başlar. Bu yazılarda düşüncenin bütün ufuklarında dolaşır; önemli gördüğü kişilerden, kurumlardan ve kavramlardan bahseder; kültürden irfana geçmek isteyenlere tadımlık kabilinden bilgiler ve alıntılar sunar; daha sonra kendi görüşlerini ve eleştirilerini ekler. Yolunu şaşırmış aydınlara irfan hazinelerinin yolunu gösterir; bir yol haritası sunar. Meriç, Kültürden İrfana'da genel olarak şu konular ve kişiler üzerinde durmuştur:

İdeoloji, Oryantalizm, Edward Said, Filibeli Şehbenderzâde, Ahmet Cevdet Paşa, Namık Kemal, Roger Garaudy, Hammer, Tunuslu Hayrettin, Celal Nuri, El-Birunî, Rıza Tevfik, İbn-i Sina, İbn-i Rüşd ve İbn-i Rüşdçülük, Tevfik Fikret, Mehmet Akif, Recaizade Ekrem, Muallim Naci, Ahmet Mithat Efendi, Yahya Kemal, Bizde Roman, Arapça öğrenmenin lüzumu, Dil akademisi, Binbir Gece Masalları, İbn-i Haldun ve Mukaddime, Çocuk Edebiyatı, UNESCO, Gandhi, Fert ve Tarih, kahramanlar, televizyon kültürü. Türk aydını...

4. Son Eser, Son Söz:

Kültürden İrfana'nın Meriç'in eserleri içindeki yerini ve önemini, kızı Ümit Meriç şu cümlelerle göstermiştir: "..'İlmi Çin'de de olsa arayınız' emrine uymuş; Fransız düşüncesinden Hint felsefesine, Rus romanından İran şiirine kadar, elinde demir asa, ayağında demir çarık dolaşmış, sonunda yorgun ve memnun, kendi ülkesinin 'irfan'ında karar kılmıştır. Çağdaş Türk aydını bir 'mağarada'dır. Hakikatin kendi mağarasının dışında olduğunu zannetmektedir. Bu yüzden irfanı 'tebdil-i tabiiyyet' etmiş; 'umran'dan vazgeçip 'uygarlığa' dahil olmak istemiştir. Oysa, 'Işık Doğudan gelir.' 'Bu Ülke' maddeci kültürden, mana dolu irfana dönmelidir." [15]

Notlar

1 Cemil Meriç, Bu Ülke, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 11.
2 Cemil Meriç, Kültürden İrfana, İstanbul: İnsan Yayınları, 1986. Yayınevi bu eseri "Bütün Eserleri: 1" başlığı ile yayımlamasına rağmen, Meriç'in diğer eserlerinin yayımı bu yayınevi tarafından gerçekleşmemiştir. Meriç'in bütün eserlerinin basımı işi şu anda İletişim yayınevi tarafından gerçekleştirilmektedir. Fakat henüz Kültürden İrfana basılmamıştır. İnsan yayınevi tarafından basılan kitabın mevcudu ise kalmamıştır.
3 Parantez içindeki rakamlar, aktarılan bilginin Kültürden İrfana kitabındaki yerini göstermektedir.
4 Meriç'in kızı Ümit Meriç, bu eserin öncelikle kendi özel yaşamında bir dönüşe vesile olduğunu söylemiştir. Yine Ümit Meriç'e göre, fiilen Türkiye de kültürden irfana doğru koşmaktadır. Bkz. Ümit Meriç, "Fikir işçisi olarak doğdu ve öldü", A.Vakit, 13.6.2002
5 Mustafa Armağan, "Meriç'i 'yeni' yapan 'eski'ye hakimiyetiydi", Yeni Asya, 14.06.2004
6 Hüsamettin Aslan, "Nesillerin Mirası", Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı, Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayını, 1986, s. 594
7 Muammer C. Muşta, "Düşünür Olarak Cemil Meriç", Felsefe Dünyası, Sayı 8, Temmuz 1993, s. 6.
8 Cemil Meriç, "Kültür ve Medeniyet", Sosyoloji Notları, İstanbul: İletişim Yay., 1997, s. 304.
9 Kültür ve medeniyetin ideolojik kullanımı konusunda bir çalışma için bkz. Cemal Fedayi, "Muhafazakârlık, Kültür ve Dil", Muhafazakâr Düşünce, Sayı 5, Güz 2005, s. 6
10 Meriç bir sohbetinde Gökalp'i bu çevirisinden dolayı şiddetle eleştirmiştir: "Gökalp getirdi ve hars kelimesiyle karşıladı. Gökalp 'irfan' demedi; çünkü 'irfan' Osmanlıca'ydı. Osmanlı'ya düşmandı Gökalp.", Halil Açıkgöz, Cemil Meriç ile Sohbetler, İstanbul: Seyran Yay., 1993, s. 268.
11 Meriç bir sohbetinde, Cumhuriyet'in irfanı kaldırıp kültürü getirdiğini söylemiştir. Açıkgöz, Cemil Meriç ile Sohbetler, s. 74.
12 Cangızbay, "Cemil Meriç Üzerine", s. 533.
13 Necmeddin Şahiner, Cemil Meriç'le Nur Sohbetleri, İstanbul: Anahtar Yayınları, 1994, s. 68
14 Meriç, Sosyoloji Notları, s. 305.
15 Ümit Meriç, Cemil Meriç, s. I.

Kaynakça

Cemal Fedayi, "Muhafazakârlık, Kültür ve Dil", Muhafazakâr Düşünce, Sayı 5, Güz 2005
Cemil Meriç, Bu Ülke, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985
Cemil Meriç, Kültürden İrfana, İstanbul: İnsan Yayınları, 1986
Cemil Meriç, "Kültür ve Medeniyet", Sosyoloji Notları, İstanbul: İletişim Yay., 1997
Halil Açıkgöz, Cemil Meriç ile Sohbetler, İstanbul: Seyran Yay., 1993
Hüsamettin Aslan, "Nesillerin Mirası", Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı, Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayını, 1986
Kadir Cangızbay, "Cemil Meriç Üzerine", Muhafazakârlık, İstanbul: İletişim Yay., 2003
Muammer C. Muşta, "Düşünür Olarak Cemil Meriç", Felsefe Dünyası, Sayı 8, Temmuz 1993
Mustafa Armağan, "Meriç'i 'yeni' yapan 'eski'ye hakimiyetiydi", Yeni Asya, 14.06.2004
Necmeddin Şahiner, Cemil Meriç'le Nur Sohbetleri, İstanbul: Anahtar Yayınları, 1994
Ümit Meriç, Cemil Meriç, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992
Ümit Meriç, "Fikir işçisi olarak doğdu ve öldü", A. Vakit, 13.6.2002

Hesaplaşmanın Etiği: Umrandan Uygarlığa

Mehmet Evkuran*

Çoğu düşünce adamını tanımak için belirli bir ya da iki eserini anlamak gerekir. Cemil Meriç için bu yargı pek geçerli değildir. Onun tüm eserlerinde aynı düşünsel yoğunluğu ve vurguyu görmek mümkündür. Denebilir ki, Meriç'in her metni eşit derecede onun düşüncelerini ve fikrî kişiliğini yansıtır. Eserlerinin her biri aynı derecede temsil kabiliyetine sahiptir.

Meriç'in temel problemi medeniyettir. Batılılaşma üzerinde yoğun olarak durması, medeniyet sorununun önünde duran en ciddi gündem olmasındandır. O, medeniyetin konusunda çoğulcudur. Tek bir medeniyet yoktur, medeniyetler vardır. Ancak Batılılaşma ideolojisinin ilk yok ettiği hassasiyet işte budur. Diğer medeniyetleri yok saymasıdır. Meriç, Batı dışında da kültürel zenginliklerin bulunduğunu göstermeye çalışır. Hint ve Çin'e eğilmesi bundandır. Batı'ya değil, gözleri kör eden Batılılaşma ideolojisine karşıdır. Onunla her mevzide mücadele eder. Dürüsttür, Batı'yı tek yanlı yargılamaz. Her medeniyet ayrı bir hakikattir. Bu nedenle birini diğerinin gözüyle ve ölçüleriyle anlamak da değerlendirmek de doğru değildir. Batı'yı yine Batı'dan dinlemeye özen gösterir. Batı klasiklerine hakimdir. Batı siyasal düşüncesine ve filozoflarına sıkça atıfta bulunur. Eserlerinde onların görüşlerine genişçe yer verir, anladığından emin olmak ister. Umrandan Uygarlığa kendisiyle hesaplaşan her dürüst düşünüre hakkını teslim eden bir metindir. Kitapta çağdaş uygarlık kavramı tartışılır. Medeniyet ve kültür arasındaki ilişkiye ele alınır.

* *Prof. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*

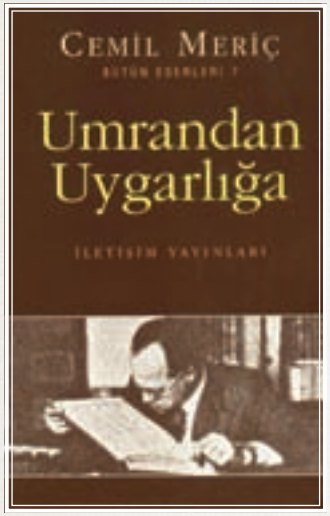

Kendi çağında ve toplumunda anlaşılmamış olan Doğulu ve Batılı düşünce adamlarına ve görüşlerine yer verilir. İdeoloji kavramını inceler ve zihnimiz üzerindeki tahakkümünü açıklar.

Bölüm I: Çağdaş Uygarlık Düzeyi

Çağdaşlaşma ve Batılılaşma sürecini yedi alt başlık altında değişik açılardan sorgulayan ve değerlendiren Cemil Meriç, Batı uygarlığının kökeni konusuna dikkat çektikten sonra, ardından tartışmayı özellikle Türk aydınlarının Batılaşma konusundaki tutumları üzerinde yoğunlaştırır.

Modern Batı'nın kültürel kökenleri konusunda büyük bir karışıklık göze çarpmaktadır. Bu karışıklığı iki düzeyde değerlendiren Meriç'e göre, Batı'nın kendi içinde Eski Yunan'a bakışta netlik yoktur. Batı'daki Aydınlanmayı büyük oranda Eski Yunan'a bağlayan güçlü bir akım oluşmuştur. Bazı düşünürler, Yunan kültürünün bu kadar yüceltilmesinden rahatsızdırlar. Dönemin moda düşüncelerine kapılan kimi Osmanlı-Türk aydını, uygarlığının kökenini Yunan'da aramışlardır. Meriç bu durumu reddeder. Ona göre insanlık uzun süre Yunan-Lâtin bataklığına saplanmıştır. Batı'da yapılan araştırmalar bunun büyük bir yanılgı olduğunu ortaya koymaktadır. Meriç bu görüşünü örneklendirir ve Kadim Yunan'ın, bu kavmin öz evlatları tarafından yine kendi kaynaklarına dayanarak anlatılmasını ibret verici bulur.

Çağdaş Uygarlık Düzeyi'nde rasyonalite ile bürokrasi arasındaki ilişkiler sorgulanır. Marksistlerin siyasal, ekonomik vb. toplumsal kurumların bir gün ortadan kalkacağı yolundaki düşünceleri "tehlikeli bir ütopya"dır. Bürokrasinin, insanı bir dişliye dönüştürdüğü, insanî doğasına yabancılaştırdığı yolundaki Marksist eleştiri kuşkusuz doğrudur. Ancak bu yalnızca kapitalist toplumlara özgü değildir. Bürokrasinin, kapitalist sömürüyle özdeşleştirilmesi yanıltıcı, ütopik ve tehlikelidir. Bürokrasiye kapitalist olmayan toplumlarda da rastlanmaktadır. Sosyalizm egemen olduğu toplumlarda ona bir son vermediği gibi, aksine bürokrasinin daha katı biçimlerini üretmiştir. Gerçekte bürokrasiyi doğuran şey, devletin ve toplumun ihtiyaçlarıdır. Bu bakımdan liberallerin, bürokrasiyi bir politik baskı aracı olarak görmekten çok teknik bir olay olarak değerlendirmeleri çok da yanlış değildir.

Meriç, rasyonalite kavramının önemli problemlerin üzerini örttüğünü görmüştür. Kapitalist kültürün kökeni ve tetikleyicisi olarak görülen Püritenizm, akılcılığa geçişin bir ayağı şeklinde değerlendirilmektedir. Oysa Püritenizmden geriye kalan miras, yabancılaşma ve eşyalaşmadır. Eşyalaşma, insanın eliyle ürettiği nesne ile ilişkisinin kopmasıdır. Bu kopuş nedeniyle insan, nesneyi, kendi başına varolan bir varlık gibi algılar. Eşyalaşmanın akılcılık karşıtı olduğu söylenmelidir. Kapitalizmin beraberinde getirdiği vahşilik ve katılık da işte buradan gelmektedir. Püritenizmin bir özelliği de, hayatı katı kurallar içine sıkıştırmasıdır. Püriten teoloji esasında determinizmi yüceltmektedir. Bu sistemde ilgi, genel zorunlu süreçlere kaymıştır. Bu görüş, insanı bir eşya gibi gören ve ilişkileri de eşyalaştıran bürokrasiye güç kazandırmıştır.

Attila İlhan'ın Hangi Batı adlı kitabını değerlendiren Cemil Meriç, İlhan'ın entelektüel tutumunu övücü sözlerle betimler. Batılılaşmayı, kendini yadsıma ve yabancılaşma olarak gören Meriç, bu süreç tıkandığı ve krize girdiğinde yeni ve süslü bazı kavramlarla durumun telafi edilmeye ve düşüncelerin yatıştırılmaya çalışıldığını düşünmektedir. Dolayısıyla batılılaşmanın yerine çağdaşlaşma kavramının kullanılması ona göre sahteci bir durumdan, bir manevradan ibarettir. Batılılaşma sözcüğü eskidiği, yıprandığı ve çirkinleştiği için çağdaşlaşma tedavüle sokulmuştur. Zihniyet aynıdır ve fakat kullandığı araçlarda bir değiş tokuş yapılmıştır. Batılaşma kavramı nasıl Batı dışı toplumlara "anakronizm utancı" aşılıyor idiyse, çağdaşlaşma kavramı da bu işlevi görmekte, "çağdışı" ithamını devam ettirmekte ve düşünsel sömürüyü sürekli kılmaktadır. Tek bir çağdaşlaşma modeli yoktur. Her toplumun kendine özgü çağdaşlaşma deneyimi ya da ihtimali bulunmaktadır. Oysa Batılılaşma ile çağdaşlaşma arasında kurulan bu özdeşlik ilişkisi, tek bir çağdaşlaşma formunu öngörmekte ve bunu Batıdışı toplumlara dayatmaktadır. Kavramların hazırladıkları düşünsel tuzak budur. Tanzimatın Türk aydınına bıraktığı en sorunlu miras, Batılıların bize önerdiği ve yine onlar tarafından denetlenen Batılılaşma düzeni olmuştur.

Padişah Sultan Abdülaziz'in veziri olan Âli Paşa'nın siyasî vasiyetnâmesi oldukça çarpıcıdır. Paşa zeki, birikimli

ve duyarlı bir devlet adamıdır. Birikim ve gözlemlerinden hareketle kaleme aldığı vasiyetnâme, bir filozofun toplum hakkındaki soyut analizlerinden çok, bir aktivistin, bir "hareket adamının" problemlere dair gözlem, tespit ve çözüm önerileriyle doludur. Erken bir dönemde yazılan bu metin, gerçekçiliğiyle dikkat çekmektedir. Cemil Meriç, Âli Paşa'nın vasiyetnâmesinin değerini ortaya koymak için Batı'da yayınlanan bir metni hatırlatır. İki metin arasındaki karşılaştırma, topluma ve siyasete bakışta iki farklı politik aklı da ortaya koymaktadır. "Fransız politika sanatının zirvesi ve bir bakıma mecellesi" konumundaki metin, Richelieu tarafından 1687'de yayınlanmıştır. Elitizm ve halk düşmanlığı kokan bu metindeki, "avamın okuyup yazmasına ne lüzum var? Eğitim Fransa'yı boşboğazlarla doldurur. Hiçbir işe yaramaz bunlar, aileleri felakete sürükler, halkın huzurunu bozarlar. Kitap avamın kafasında şüpheler yaratır.", "bütün politikacılar bilir ki, halk refaha kavuşunca zapt edilemez olur. Katıra benzer avam, yük altında uysaldır, fazla dinlenince azar." gibi incelikler(!) ve hikmetler(!) ile karşılaştırılınca Âli Paşa'nın vasiyetnâmesinin gerçek değeri anlaşılır. Vasiyetnâme'de dış politika konusuna büyük bir önem verilir. Avrupa devletleriyle ilişkilerde diplomasiye dikkat edilmelidir. Paşa dış politikada savaştan çok diplomasinin gücüne inanmaktadır. Azınlıklarda bizim tebamız ve halkımız olduklarına dair kuvvetli bir şuur eskiden beri vardır. Bu şuurun zayıflamaması için gereken her türlü tedbir alınmalıdır. Bunun için adaleti hakkıyla uygulamalıdır. Ahali adaleti başka bir yerde aramaya başlarsa, devlet büyük sıkıntılar yaşamaya başlayacaktır. Memurların bir zümrenin ya da bir bölgenin değil, devletin görevlileri olduğu fikrinde bir yozlaşma görülmektedir. Bu şuuru yaygınlaştırmak için çalışılmaktadır. Ticarî anlaşmalar, gelişmeler ışığında gözden geçirilmeli, gereksiz imtiyazlara son verilmelidir. Avrupa'nın güçlü devletlerini, kendi selâmetlerinin Devlet-i Âlî'nin devamından geçtiği konusunda ikna etmek gerekir. Bunun için "infirâd politikası" terk edilmelidir. Hem içte ve hem de dışta yalnızlık politikasının sonu hüsrândır. Bilinmeyen bir düşmanın, bilinen on düşmandan daha tehlikeli olduğu unutulmamalıdır. Âli Paşa'nın vasiyetnâmesinin gereken ilgiyi görmeyişinden hayıflanır. Ona göre, eğer devlet yetkilileri metni gereğince

okuyup incelemiş olsalardı, bir ihtimal Devlet büyük gailelerden kurtulacaktı.

Hayrettin Paşa, sosyal piramidin en altlarından Devlet-i Âlî'nin zirvesine tırmanmayı başaran bir yetenektir. Islahatçı düşünürlerin sorunların çözümünde, maslahat ilkesine başvurdukları sıkça görülen bir tutumdur. İslâm kaynaklarından alınan hal ve akd erbâbı kavramı, yönetimle ilgili düzenlemelere gitmek için yeniden yorumlanır. Topluma doğruları anlatacak, çözüm önerileri sunacak bir grubun varlığı çok önemlidir. Bu arada temsil kabiliyeti yüksek bir meclisin kurulması adaletin ve hürriyetlerin sağlanması açısından elzemdir. Paşa, siyâsî hürriyetler üzerinde durduğu kadar, devletin güvenliği ve kamu yararı üzerinde de durur. Azınlıklar konusunda dikkatli politikalar izlenmeli ve konunun sıkıntı kaynağı olmasına izin verilmemelidir. Paşa, liberal bir yönetimden yanadır. En iyi hükümet, en az hükmedendir. Devlet iktisâdî hayata müdahale etmekten kaçınmalı sadece adaleti ve emniyeti sağlamalıdır. Güven ve huzur ortamında insanlar daha çok çalışıp üreteceklerdir. Saf bir liberalizmi değil, geleneklerle uyumlu bir yönetimi savunmaktadır.

Çoğu insan karşılaştığı sorunların sadece kendi çağına özgü olduğunu düşünür. Bu, derin düşünmemekten kaynaklanan yanlış bir fikirdir. Düşünce tarihini iyi bilenler için, sorunların geçmişe uzanan bir çizgileri vardır. Önceki kuşakların çözemediği sorunlar sonrakilere miras kalır. Geçmişte de sorunlar üzerinde durulmuş ve parlak fikirler ortaya konulmuştur. Ancak bunlar bilinmediğinde, sonrakilere ilk kez kendi dönemlerinde düşünülmüş gibi gelmektedir. Batılılaşma probleminin durumu bizde böyle bir manzaraya sahiptir.

Batılaşma yeni bir aydın sınıfının doğmasına yol açtı. Bu sınıf, kendi tarihinden kopuk düşündüğünden önerileri de tehlikelerle doludur. Ülkelerinde kendilerini bir yabancı gibi gören ve burada olmaktan "hiçbir manevî haz duymayan"ların vatana nasıl bir yararları olabilirdi ki? Bu kesimlerin toplumla ilgili temel kavramları dahi, orijinaline uygun değil, çarpıktır. Örneğin ıslah kavramı Batı'da çoğunlukla korumak anlamında anlaşılıyorken, onlar yıkmak, ortadan kaldırmak şeklinde anladılar. Kendi toplumlarını, gerçek olmayan, muhayyel hastalıklardan kurtarmaya yöneldiler. Köklü bir edebiyat

bilgisi yerine yüzeysel bir ansiklopedi bilgisine sahip bu aydın kesimi, medeniyetlerinden nefret etmeleri bir yana Batı'yı da yanlış tanımaktadırlar. Bunlar onların yaşadıkları derin yabancılaşma yüzündendir. Batı karşısında ifrat ve tefrit arasında gidip gelmemiz acaba bir alın yazısı mı? diye sorar Cemil Meriç. Atalarımız Batı'yı hiç tanımadılar, tanıma ihtiyacı duymadılar. Bu yüzden Batı'ya düşman oldular. Sonraki kuşaklar ise, Batı'ya hayranlık duyarlarken kendi medeniyetlerini tanıyamaz hale geldiler. Kendi milletinin kültürünü, medeniyetini, maarifini inkâr ve istihkâr eden kuşak, milliyetinden sâkıt olur, yani onunla ilişiği kesilir. Milleti hakkında konuşmak hakkını da yitirir. Bunlar yaydıkları yanlış fikirlerle Batı'nın anlaşılmasını güçleştirmektedirler. Bu düşüncelerini Buhrân-ı Fikrîmiz (1919) adlı eserinde dile getiren Said Halim Paşa, Tanzimat sonrası dönemde yaşamış önemli sadrazamlardandır. Paşa bir Ermeni komitacının kurşunuyla şehit düşmüştür. Meriç, kültür emperyalizmine karşı son derece duyarlı olan Said Halim Paşa'ya saygı duymakla beraber, yazılarını Fransızca kaleme almasındaki çelişkiye de dikkat çekmektedir.

Renan'ın yazdığı ve Müslüman ülkelerdeki geriliğin nedenini açıkça İslâm dinine bağladığı kışkırtıcı metin, o dönem düşünce hayatının sıcak gündemlerindendir. Bilindiği kadarıyla bu metne, iki reddiye yazılmıştır. İlki Namık Kemal tarafından, diğeri ise Efganî tarafından yazılmıştır. Namık Kemal, Renan'ı İslam ve Müslümanlar hakkında bilgisizce ithamlarda bulunmakla suçlar. Renan, Hıristiyanlıkla ve engizisyonla mücadeleye kendini o derece kaptırmıştır ki, neredeyse tüm olumsuzlukların temelinde dini ve inancı görmeye başlamıştır. Batı için geçerli olan suçlama kalıplarını tutup İslâm'a uygulamaktadır. Ancak Efganî'nin reddiyesinde şaşılacak derecede bir özür ve teslimiyet havası vardır. Öyle ki, metne bir reddiye demek bile yanlış olacaktır. Efganî, Renan'ın ithamlarına cevap vermek yerine onu temelde haklı bulur. Meriç, Efganî'deki teslimiyetçi ve apolojik tutuma dikkat çeker ve bunu bağışlayamaz. Bağışlayamadığı başka bir şey de, Türk aydınının Efganî'yi adetâ göklere çıkarmasıdır. Efganî, bizde İslâm birliği için çalışmış büyük bir ıslahatçı ve hatta İslamcılığın fikir babalarından biri olarak bilinir. Oysa Renan karşısındaki tutumu bize başka şeyler söylemektedir.

Bölüm II: Medeniyetlerin Ölümü

Yedi alt başlıktan oluşan bu bölüm, medeniyet, kültür, bu ikisi arasındaki ilişki, geçmiş algısı, Batı toplumlarında ortaya çıkan görecilik, nihilizm ve Nazizmle doğurduğu şiddet ele alınmaktadır.

Medeniyet gerçekten zorlu bir kelimedir. Zihin karışıklığı da eklenince ortalık iyice bulanıklaşmaktadır. Aslında Batılı düşünürler kendi dışlarında da farklı medeniyetler bulunduğunu müsteşriklerden öğrenmişlerdi. Ancak üstünlüğün verdiği sarhoşluk ve şımarıklık onların kafasındaki gerçeği örttü. Onlar ve izlerinden gidenler, medeniyet kelimesine ilerleme unsurunu kattılar. Bunu, Batı medeniyetini en üstün medeniyet, ilerlemenin zirve noktası olduğunu anlatmak için yaptılar. Gerçekten de öylesine doğallaştı ki bir zaman geldi medeniyet denildiğinde sadece Batı Avrupa anlaşılmaya başlandı. Bizde kültür kelimesinin karşılığı olarak "hars" kelimesi kullanılırdı. Osmanlı-Türk aydınları civilisation kelimesinin tam karşılığını bulamadıkları için tanımlarla aktarmışlardır. Meriç, İbn-i Haldûn'un umran anlayışını hatırlatır. Umran kelimesinde bir derinlik, bir esinti, bir kucaklayıcılık vardır. Umran, yalnızca bilgiyi değil irfânı/bilgeliği anlatır. Şehri ve bâdiyeyi içine alır. Meriç, tüm bu içerikli ve sıcak kavramların terk edilerek, önemli ayrıntıların uygarlık gibi dar bir kavrama sıkıştırıldığından şikayetçidir.

Medeniyetin tek temsilcisi olarak kendini gören Batı, şimdi kültürü kökten reddetmektedir. Meriç'in betimlemesiyle "çağdaş uygarlık zirveye eriştikten sonra, iştiyakla bakıyor ovaya ve kendini uçurumlara fırlatıyor." Batı artık kültür üzerine düşünmekten vazgeçmiştir. Karşı-kültür, hip-kültür, kültür-sonrası, devrimci-kültür kavramları tartışılmaktadır. Aşırı doygunluktan sonra gelen tuhaf bir vazgeçme duygusu vardır burada. Amerikan popüler kültürü, Avrupa'daki kültürel yapıları, düşünme alışkanlıklarını tehdit etmektedir. Fransızların kullandığı irfân anlamındaki kültür, büyük bir krizin içine yuvarlanmaktadır. Sanatta ve edebiyatta bir tür çılgınlık hüküm sürmektedir. Kapitalizmin azdırdığı çok çalış-çok tüket anlayışı, sadece piyasayı değil kültürü de vurmuştur. Eskiden şaire ilham veren tabiat, ruhunu kaybetmiş ve bir mezbeleye dö-

nüşmüştür. Kâr elde etme hırsı, daha çok nesneye sahip olma hırsı, toplumu kendi üzerine düşünmekten vazgeçirmiştir. Aydınlar arasındaysa devrimci ve ıslahçı tepkiler görülmektedir. Kaygı temelde aynıdır: İnsanları kültüre karşı duyarlı kılmak. Biri zorla olsun derken diğeri daha mesafeli bir yol önermektedir. Ancak bu iş devlet eliyle ve zorla olacak türden değildir. Kültür totaliterleştiğinde, kültür olmaktan çıkmakta, bir grup elitin imtiyazı haline gelmektedir. Kültür için verilecek olan savaş, insanın insanlığı için verilecek olan savaştır.

Medeniyetler Tarihi:Bugünü Aydınlatan Dün

Bu başlık Meriç'in medeniyet görüşünün bir formülüdür. Medeniyet ve kültür kavramları o kadar farklı açılardan ele alınmaktadırlar ki, insan neredeyse bunların her şeyi içine aldığına inanır. Aslında bu kanaat o kadar da yersiz değildir. Çünkü medeniyet ve kültür kavramlarının oldukça değişken, çok yönlü ve zengin bir muhtevası vardır. Bu kavramlara bir açıklama getirmeye çalışan her düşünür, onları farklı bir açıdan tanımlamış ve ortaya çok sayıda tarif çıkmıştır.

Medeniyet ve kültür kavramlarını biraz olsun anlamak istiyorsak onları daha açık bir zeminde ele almamız gerekir. Bu zemin, tarihtir. Dünü ve bugünü birbirlerine bağlayan şey medeniyet ve kültürdür. O halde medeniyeti tarih ilminin bir konusu yapmak ve onu zaman içinde görmek, zaman içindeki serüvenini izlemek gerekmektedir. Böyle yapıldığında görülecektir ki, ortada bir medeniyet yoktur, medeniyetler vardır. Tarih bize çok sayıda toplum ve bunların meydana getirdiği medeniyet bulunduğunu göstermektedir. Bunu öğrenmek, medeniyet konusuna daha sağlam ve sahih bir gözle bakmamızı sağlamaktadır. O zaman diğer medeniyetlere daha anlayışlı ve saygılı bir şekilde yaklaşmak mümkün olur. Bu tarih bilinci sayesinde mümkün olan bir düşünce hasletidir. Bir medeniyete hayat veren onun mistik yapısı varlığı, ruhudur. Bir kültür, büyük bir ruh uyandığında ortaya çıkmaktadır. Bu ruh bir amaca yönelmiştir. Kültür, ona hayat veren ruh gerçekleştireceklerini gerçekleştirince artık yaşamasına gerek kalmaz, ölür. Medeniyet, ölen kültürdür.

Büyücü çırağı çağdaş Avrupa insanıdır. Galilei'nin evren hakkındaki görüşü yalnız kozmolojiyle sınırlı kal-

madı. İnsanın kendine bakışını değişti, kozmosla olan birlikteliği sona erdi. İnsan nereye doğru gittiği bilinmeyen sahipsiz bir gezegende başıboş yaşamaktadır. İnsanın evrimiyle ilgili görüş, onu tekamül etmiş gelişmiş bir memeli olduğunu ilan etti. Doğa, Tanrı'nın varlığına, gücüne ve sanatına tanıklık eden anlamlı bir varlık olmaktan çıktı. İnsanın dilediği gibi hükmedebileceği bir düşmana dönüştü. Kozmosla ilgili araştırmalar içinde yaşadığımız sistemin dışında daha milyarlarca ve hatta daha fazla sayıda sistemlerin bulunduğunu söylüyordu. Sonsuzluk karşısında önemsiz bir varlığın değeri ne olabilirdi ki? Ahlâkın ve dinin anlamı neydi? Toplumu bir arada tutmak için konan yasaların, sınırların, kurumların sonsuz evrendeki karşılığı bulunamıyordu. Hayat gittikçe maddîleşmeye, kültür anlamını yitirmeye başlıyordu. Anlamsızlık ve nihilizm dalgası en çok da bilimin zirvede olduğu ülkeleri vuruyordu. Bazıları kurtuluşu Hıristiyanlığa dönmekte buldular. Batı, kaybettiği değerleri tekrar elde etmek için inanca yönelmeye başladı. Ancak bunun maddîleşmiş olan katı sistem karşısında acaba bir yararı olacak mıydı?

Avrupa'nın kendisine ve dışındaki dünyaya bakarken ona hakim olan ruh, ilmî ve siyasî narsizm duygusudur. Oysa Avrupa medeniyeti evrensel bir medeniyet değil, medeniyetlerden sadece biridir. İnsanlık tarihinin ilkçağ, ortaçağ ve yeniçağ gibi dönemlere ayrılması da göreli bir durumdur ve Avrupa'yı merkeze alan hatalı görüşün ürünüdür. Her medeniyetin kendince bir ortaçağı ve yeniçağı vardır. Medeniyetler aynı zamanlarda aynı çağları yaşamazlar. Tek çizgi izlemezler. Ancak her birinin insanlığın ortak hazinesine kattığı önemli değerler vardır. Medeniyetleri birbirlerinden mutlak anlamda uzak ve ilişkisiz varlıklar olarak da görmemelidir. Onlar birbirlerini etkilerler.

Meriç, medeniyetler konusunda biyolojik görüştedir. Ona göre her medeniyetin bir ömrü vardır. Uzun ya da kısa medeniyetler üzerlerine düşen görevi yerine getirdikten sonra kaçınılmaz olarak çökerler. Bu sanki bir alınyazısıdır. Ancak çöküşün de bir yasası vardır. Bir iki günde çökmez medeniyetler. Çöküş döneminin kendine özgü bir süreci, bu döneme özgü düşünceleri vardır. Eğer Nietzsche olsaydı çöküş yazarları ve filozofları, çöküş düşünceleri, çöküş ahlâkı derdi.

Meriç Tevrat'ta anlatılan bir olayı, Batı medeniyetine uyarlar. ihtişamından başı dönen kral Baltazar, bir gün duvarda üç kelimeden oluşan bir sözü dehşet içinde okur. Mene: Allah senin krallığını saydı ve sona erdirdi. Tekel: Terazide tartıldın ve eksik bulundun. Peres: Ülken bölündü, Medlere ve Farslara verildi. O gece Baltazar öldürülür ve krallığı sona erer. Avrupa'daki duyarlı zekalar çağdaş medeniyetin sıkıntılarından rahatsızdırlar. Özellikle insanlardaki bezginlik, anlamsızlık, nihilizm duygusu sosyal hayatı tehdit eder hale gelmiştir. Bir çöküş havası hakimdir. Meriç'e göre kavimlerin alacakaranlığına benzer bir durum yaşamaktadır Batı medeniyeti. Bunun en büyük göstergesi, spirütalizm eksikliğidir. Manevîyat duygusu, insanları yaşadıkları derin bunalım karşısında ayakta tutan bir güçtür. Ancak her geçen gün daha da ticarîleşen, maddîleşen Batı'da bu güç yoktur. Çözümsüzlüğün getirdiği çaresizlik kendini toplumsal şiddet olarak açığa vurmaktadır. Tüm bunlar Tevrat'ta anlatılan kıssada olduğu gibi, Batı için uyarı işaretleridir. Ancak öyle görünüyor ki, toplu cinnet ve histeri, uyarıların fark edilmesine engel olmaktadır.

Çağdaş medeniyet Tanrı'yı öldürdükten sonra insanı da öldürdü. Bunun en çarpıcı örneği İkinci Dünya Savaşı'nda ve öncesinde yaşanan kitlesel çılgınlıktır. Nazizmi Avrupa'daki şiddetin çözümlenmesi için bir örnek olarak değerlendiren Meriç'e göre bu ideoloji sanıldığı gibi Batı'ya uzaydan gelmemiş aksine bu coğrafyanın tam ortasında yetişmiştir. Nazizm'in toplum, medeniyet, siyaset, devlet ve ırk anlayışı aslında ortaya çıkan şiddetin felsefesidir. Bu şiddet felsefesini bir arızî durum, bir istisnâ gibi göstermeye çalışanlara karşı çıkan Meriç, bu dikeni yetiştiren zihniyetin yine çağdaş Batı'nın temellerinde aranması gerektiğine inanır. Tüm günahlar bir kişinin sırtına yüklenerek sahte bir teselli aramak boşunadır. Faşizmin yaptığı şey, şiddeti alıp dışarıya çıkarmak, örgütlemek, ona kutsal bir anlam vermek, insanları bir araya toplamak ve onlara ayrıcalıklı bir topluluğa ait olma duygusu vermekten ibaretti. Faşizmin tarihe karıştığını düşünmek hatadır. Çünkü onu besleyen kültürel kökenler hâlâ canlıdır.

Bölüm III: Âraftakiler

Kendi semasında tek yıldız olan İbn Haldun'dur. Mukaddime'sinin büyüklüğü, insan bilimlerine yaptığı eşsiz katkıdır. Batı , İbn Haldun'u geç tanıdı. Uzun süre onu görmezden geldi ve tarih bilimine yaptığı katkıyı yok saydı. Ancak Mukaddime, bazı bilim adamlarının dikkatinden kaçmadı. Batı dillerine çevirileri yapıldı. Adı anılmaksızın görüşlerinden yararlanıldı. Bizde ise İbn Haldun çalışmaları uzun süre ihmal edilmiştir. Bunda Osmanlı aydınlarının ve devlet adamlarının kendilerini rakipsiz görmelerinin büyük payı olduğu kadar Mukaddime'de öne sürülen fikirlerin de etkisi vardır. Mukaddime, devletleri de birer canlı gibi görüyor ve onların hayat kanunlarını açıklıyordu. Bu kanunlar sır değil, sosyal ve beşerîdirler. Devletlerin ortaya çıkışlarının yanında, çöküşlerinin bağlı olduğu kanunlar anlatılır. Kendini yıkılmaz gören bir devletin, Mukaddime'nin insafsız gerçekçiliğine sıcak bakması kolay değildi. Meriç'e göre İbn Haldun benzeri düşünce tarihinde az görülen kişileri anlamak için reşit olmak gerekir. Gerçekten de, bir eseri anlamak için onun neden bahsettiği konusunda bir derinlik lazımdır. Sosyal bilimlerde gelişmeler kaydedildikçe, Mukaddime'nin üzerinde durduğu ayrıntıların önemi daha iyi kavranmaktadır.

Meriç, âraftakilerin hikayesini anlatmaya Batı düşüncesinden seçtiği bazı düşünürler ve onların eserleriyle devam eder. Bunu yapmaktaki amacını gizlemez. Ona göre, "Türk insanının en büyük noksanı siyâsî düşünceye gözlerini kapamış olmasıdır." Siyasal düşünce, resmin tamamını görmemize imkan tanıyan bir bilinci doğuracaktır. Siyasal düşünce, günümüz insanının kendi, toplumunu, tarihi anlayabileceği en sağlam yoldur. Batı'da bu gerçek anlaşıldığından okullarda siyasal düşünceler ve siyasal kültür üzerine dersler okutulmakta, öğrencilere siyasal düşünceler ve onların tarihçelerini öğretilmektedir. Siyaset kültürü, siyasî ideolojileri tanımaktan oldukça farklı bir bilgi türüdür. O, siyasete ve etkilediği diğer faaliyetlere geniş bir açıdan bakabilme kabiliyetidir.

Ortaçağ'da insanlar kendilerini Tanrısal bir kozmosun parçası görerek yaşadılar. Evren, dünya, tarih, toplum, insan, gelecek, savaşlar vs. her şey Tanrı tarafından tanımlanmıştı. Gündelik hayattan politikaya, müzikten mimarî-

ye her alan Tanrı'nın bildirdiklerine göre yürüyordu. Bu hava dağıldı. Kilise'nin hükmü sona erdi. İnsanlar bu serbestliğin tadını çıkarmaya başladılar. Avrupa'nın her köşesinde ayrı bir "zincirlerinden boşanma" çılgınlığı belirdi. İnsanlar öteki dünyadan çok bu dünyayla ilgilenmeye, dinsel zevkler yerine tensel zevkler peşinde koşmaya başladılar. Machiavelli, insanların zaaflarına fazlasıyla tanık olmuştur. Siyasî kavgaların kurbanı da olmuş, zindanda çile çekmiştir. Hükümdar, birliğin sağlanması yolunda bir çağrıdır. Ancak bu girişim ya görmezden gelindi ya da aşağılandı. Bazı yazarlara bakılacak olursa, "iblisin ta kendisidir hazret, şerrin cevheridir; dönekliği de o icat etmiştir." Machiavelli'nin önceleri bu kadar tepki görmesinin nedenini, politikacıların sırlarını ifşâ etmesidir. İnsanlara, politikacılar tarafından nasıl aldatıldıklarını anlatır. Ancak öfke neden yazara yönelir ki? Meriç'e göre, iktidarda olsak, biz de onların kullandığı düzenlere sarılacaktık. Her birimizin içinde bir hükümdar yaşar. İhbar edilene değil de ihbar edene öfke saçmamız bundandır. Dünyanın her tarafını sahtekârlık, hile ve yalan sarmıştır. Ama bunu herkese duyurmanın ne anlamı vardı? Machiavelli'ye yönelik tepkinin arkasında işte bu türden duygular vardı.

Machiavelli'den sonra yaşamış olan Jean Bodin, Batı siyaset düşüncesinde önemli bir yeri vardır. Bodin, Machiavelli'nin savunduğu görüşlerin tersine bir yol izler. Onun ilgilendiği temel kavram egemenliktir. Devletin dayandığı temel hakimiyettir. Bodin iyi bir devletin amacını sorar. Devlet, düzen, akıl, adalet ve hakkaniyet gibi yüksek değerlere uyan ve uygulayan bir güçtür. Egemenliğini bunun için kullanır. Bodin'de bir idealizm göze çarpar. Oysa Machiavelli sonuna kadar gerçekçiydi. Bodin, monarşiyi savunur. Egemenlik tek kişide toplanınca ruhuna uygun davranır. Parçalanan egemenlik, egemenlik olmaktan çıkar. Bodin tabiatın, dinin ve aklın bize monarşiyi ilham ettiğini düşünmektedir. Dünyayı ısıtan ve ışıtan tek bir Güneş vardır, yeryüzünü yöneten tek bir Tanrı vardır. Bir ülkede de bir mutlak hakim olmalıdır. Monarşi bunu sağlayan tek sistemdir. Bodin, egemenliği, yerinden oynatılamayan "mermer bir blok"a benzetir. Bizde niçin bir Bodin gibi mutlakiyeti savunan düşünürler yetişmemiştir? diye sorar Meriç. Ona göre Bodin'in, Hobbes'ın ya da Bossuet'in siyasî ege-

menlik ile ilgili rüyaları Osmanlı ülkesinde gerçek olmuştur. Padişahlar, Avrupa'daki özellikle de Fransa'daki kralların içine düştükleri tehlikelere düşmemişlerdir. Bu nedenle Padişahlık kurumunun savunulmaya hiçbir zaman ihtiyacı olmamıştır.

Leviathan, Hobbes'in siyaset ve iktidar ile ilgili temel görüşlerini içeren eseridir. Düzenin sağlanabilmesi için güçlünün sözünü geçirdiği tabiî durumdan vazgeçilmesi, insanların tabiî haklarından feragat etmeleri gerekmektedir. Hobbes'in siyasî görüşleri egemenlik ve devlet kavramı üzerine o kadar güçlü vurgular yapar ki, onunkini bir egemenlik teorisi olarak adlandırmak gerekir. İktidarın elindeki egemenlik bölünmez bir bütündür. Onu bölmeye çalışmak, yok etmektir. Zira her parça birbirini ortadan kaldırmaya çalışacak ve egemenlik yok olacaktır. Hobbes, güçlerin ayırımına dayanan demokrasiden değil, monarşiden yanadır. Hobbes, din ve devlet arasındaki ilişkiler konusunda açıkça laiktir. Ona göre devlet, her hangi bir dinsel görüşün temsilcisi olamaz. Bu konudaki görüşlerinden dolayı Hobbes, "dinsiz Hobbes" olarak nitelenmiştir. Meriç'in Hobbes'i arâftakiler arasında görmesinin nedeni açıktır. Çağını aşmaya çalışan, doğumu yaklaşan fikirleri hisseden düşünürlerin yani arâftakilerin ortak kaderi anlaşılamamaktır.

Avrupa'da monarşi, aristokrasi ve demokrasiden hangisinin daha iyi bir yönetim şekli olacağı tartışılmaktaydı. Fransız piskopos Bossuet, Kitab-ı Mukaddes'e dayalı bir monarşinin savunmasını yapmaktadır. O, krallarını katleden İngilizlerin yaptıklarından dolayı dehşete düşmüştür. Bosset, anarşiden değil düzenden yanadır. Bu da ancak Tanrı güdümündeki bir yönetim olan krallık tarafından sağlanabilir. "Halkın tek bir insanda yaşaması", "kralda bütünleşen halk" gibi kavramlar kullanır. Siyasal düzenle Tanrı'nın dinî düzeni arasında benzetme kurar. İnsan bir yandan Tanrı'nın sesine kulak verecek diğer yandan da kralın emrine itaat edecektir. Krallık yönetimi, babadan oğula geçtiği için, iktidar zincirinde bir kopma olmaz. Düzen yeni kralla sağlanır. Krala hiçbir şart altında isyan edilmez. Çünkü onun iktidarı Tanrı'dan gelir. Ancak bu, mutlak egemenliğin keyfî bir yönetime yol açacağı sanılmamalıdır. Bossuet, halka mutlak itaati hatırlatırken, krala da Tanrı korkusunu öğütlemektedir.

Mutlakiyete karşı yazılmış en etkili kitaplardan biri, Locke'un Denemesi'dir. Meriç, yazarın kişisel hikayesi ile fikirleri arasında paralellik kurar. Mezhep kavgalarından büyük nefret duyan ve hürriyete düşkün olan Locke'un siyasî görüşlerinde bunların yansıması görülür. O, liberal bireycidir. Hobbes, tabiî durumu tam bir kaos, vahşet ve kanunsuzluk olarak görüyor, insanların barış ve güvenlik için tabiî halden ve hürriyetlerinden vazgeçtiklerini ileri sürüyordu. Oysa Locke tabiî hali hürriyet ve eşitlik durumu olarak görür. Buna rağmen sivil hale geçişin nedeni, "daha iyi"ye ulaşma arzusuydu. O, sivil hal yani siyasal topluluğun temeline "karşılıklı rıza"yı koyar. Locke, Hobbes'in iktidarın bölünmezliği görüşüne katılmaz. Demokrasinin temeli sayılan kuvvetler ayrılığı yaklaşımını savunur. Locke'un kitabı mutlakiyete karşı yazılmış ve Protestan anlayışın etkilerini barındıran, Batı siyaset düşüncesini derinden etkileyen bir metindir.

İnsanların topluma, siyasete, iktidara farklı açılardan bakmaları, tarihe bakışta da farklılaşmalara yol açmıştır. Toplumun ve siyasetin eskisinden farklı kökenlere dayandırılması, tarif felsefesinde de yeni arayışları beraberinde getirmiştir. Toplum anlayışı değiştikçe, toplumun hakikatini hikaye edecek yeni tarih anlatıları aranmaktadır. Meriç, siyasal düşünceler tarihine biraz ara verip tarih felsefesine geçmektedir. 1862'de ölen İngiliz tarihçisi Buckle tarafından yazılan İngiliz Medeniyeti Tarihi adlı kitabı ve bu kitapta ileri sürülen görüşler anlatılmaktadır. Buckle, bilimler arasında tarihin yerini araştırır ve bir bilim olarak tarihin gelişmesi için gerekli olan şartları tartışır. Tarih, geçmişteki olayların basitçe tasviri değildir. Olayların ardındaki kanunları anlamak ve bunları bir prensip olarak ortaya koymak tarihçinin görevidir. İklimin ve coğrafyanın insanların davranışları ve kişilikleri üzerindeki etkilerini tespit eden Buckle, coğrafyanın etkisinin kabul etmekle beraber coğrafî kaderciliğe karşıdır. Meriç, İbn Haldun'un Mukaddime'siyle karşılaştırdığı ve onun kadar değerli olduğuna inandığı Buckle'ın kitabının Türk aydınının neden dikkatini çekmediğini sorar?

Weber, toplumda tarih boyunca görülen gelgitleri, sürtüşmeleri, uzlaşmaları anlamaya, bunların gerisindeki nedenleri ortaya çıkarmaya çalışır. Ona

göre insan uzlaşma arayan bir varlıktır. Politika da din de bu uzlaşma isteğinin bir sonucudur. Tarihte pek çok toplumsal unsur elenmiş, geride kalmıştır. Bu durum, onların haksız ya da hatalı olduklarını göstermez. Uzlaşmanın sonucu olarak mahkûm edilmişlerdir. Uzlaşmanın mantığı çok basittir. Güçlükleri görmezden gelerek yaşamak. Gündelik hayat böylece devam eder. Bilimlerin politikaya ve değerlere yakın olanlarında dikkatli olunmalıdır. Weber bu nedenle metodoloji konusuna dikkatle eğilir. Toplumu, tarihi ve politikayı incelemenin bilimsel ve objektif yöntemini belirlemeye çalışır. Tüm bir tarihin anlamını açıklamaya çalışmak ona göre bilimsel değildir. Felsefe, sosyolojiyi metafiziğin elinden kurtarmalı, onun doğrulanabilen yöntemlere göre çalışan bilimsel bir disiplin haline gelmesine yardımcı olmalıdır.

Bölüm IV: İdeoloji
Bir Kelimenin Serüveni

İdeoloji kelimesi Meriç'in düşünce sisteminde yer alan temel kavramlardan biridir. Bu kavramın kökenini araştıran düşünürümüz, önce açıkladığı şeylerden çok ondaki kapalılığa dikkat çeker. Sözlükler bu kavramı farklı şekillerde anlatırlar ancak açık ve net bir tanımını bir türlü veremezler. Bu durum, ideoloji kelimesinin ilk kez kullanıldığı ortama hakim olan belirsizlikten kaynaklanmaktadır. İdeoloji başlangıcında ideal kelimesine karşı ortaya atılmıştı. İdeal kelimesi ne kadar metafizik çağrışımlar yapıyorsa buna karşılık ideolojinin de o kadar pratik anlamı vardı. İdeolojinin gerçekleştirmeyi arzu ettiği cennet ve cehennem bu dünyadaydı. Düşüncelerin ilmi anlamına gelen bu kavramın metafiziğin yerini alması umuluyordu. O, bir doktrinden çok bir yöntem olarak görülüyordu. Düşüncelerin tepesinde duran, onları değerlendirmeye imkan tanıyan bir prensip... Diğer yandan düşüncenin metafizikten kurtarılması açısından da bu kavrama yeni görevler verildi. İdeoloji metafizik içerikten arındırılmış felsefeydi. O, nazarî değil tecrübî olarak çalışan bir yöntem, bir düşünce disipliniydi. Çağdaş düşünürler, ideolojiyi ilk anlamından oldukça farklı bir şekilde kullanırlar. Daha çok bir kötüleme, bir düşünce kısırlığı, belirli kesimlere karşı bir önyargı anlamına gelmektedir. İdeoloji düşüncelerin ve bilimin önünü tıkayan bir engeldir artık.

İdeoloji kavramını anlamak için onu mitle karşılaştırmak mümkündür. Mitler gerçek dışı hikayelerdir. İnsanoğlu, gerçeklik karşısındaki acizliğini, korkusunu ve daha iyi bir dünyaya duyduğu özlemi mitlerle dile getirmiştir. Mite inanmak, mitlere sığınmak tarihte kalmış bir alışkanlık değildir. Modern dünyanın da mitleri vardır. Modern çağda mit ihtiyacını karşılayan en belirgin sistem, ideolojilerdir. Tarihte mitin yaptığını bugün ideoloji yapmaktadır.

Ütopya özlemdir, olmayan bir düzeni savunur. Reelin karşısına mümkün olanla çıkar. İdeal olanı arar, bu yüzden de yıkıcıdır. İdeolojiler ise düzeni korurlar. Gerçi toplumda farklı sınıflar ve bunlara ait farklı ideolojiler vardır. Bu bakımdan ideolojiler, sınıf hakikatleridir. İdeolojiye, toplumsal vehim ve yanlış bilinç anlamını kazandıran Marx olmuştur. Hakim sınıf ideolojisini alt sınıflara benimsetmek ve böylece kurulu düzenin devamını sağlamak ister. Bu, yanlış bilinç anlamındaki ideolojidir. Yabancılaşma ve sınıfın kendi hakikatinden uzaklaşmasıdır.

Bilgi sosyolojisinin kökeni hakkında hızlı bir takdim sunan Meriç, bu kavramı ilk ortaya atanın Avusturyalı filozof Jerusalem olduğunu belirtir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilgi görmeye başlayan bu disiplin, Amerika'da daha büyük bir itibarla karşılanmıştır. Bunda Avrupa'dan göç eden düşünürlerin etkisi olmuştur. Bir toplumda belirli bir düşünce yapısına yönelmenin anlaşılabilir gerekçeleri vardır. Bilgi sosyolojisinin Amerika'da ilgi görmesinin de sosyal nedenleri vardı. Amerikan toplumu o kadar farklı topluluklardan oluşuyordu ki, sosyal ve kültürel uyumsuzluklar ve hatta çatışmalar kaçınılmaz oluyordu. Bu nedenle düşünürler, düşüncelerin ve onların gerisinde yatan kültürlerin sosyolojik incelenmesine giriştiler. Düşünce, düşünce olarak değil de kültürel, siyasal, ekonomik, coğrafî ve ırksal bir unsur olarak değerlendirilmeye çalışıyordu.

Düşüncelerin irrasyonel birer temeli bulunduğu, en azından Freud ve Nietzsche'den bu yana biliniyordu. Marx, düşüncenin temeline maddî ilişkiler dünyasını özellikle üretim ilişkilerini koyar. İnsanların varlığını belirleyen şey bilinç değil, bilinci belirleyen şey sosyal varlıklarıydı. Toplumun sınıflı yapısı ideolojileri beslemektedir. Hakim sınıf, kültürü elinde tuttuğundan topluma ideolojisini yayar. Ahlak ve din

de bu amaca hizmet ederler. Hakim sınıfın ideolojisi, varolan düzenin en iyisi olduğunu, ona karşı çıkmanın imkansız olduğunu anlatır. Alt sınıftan bazıları da bu hakim ideolojiye inanabilirler. Bu durumda yanlış bilinç ortaya çıkar. Marx'ın bilgi sosyolojine yaptığı katkı, ideoloji kelimesini kullanmaktan kaçınmaması, onu pratik sosyal hayat içinde canlı bir ilişkinin parçası olarak açıklamaya çalışmasıdır.

İdeolojileri alt yapı- üst yapı diyalektiği çerçevesinde inceleyen Marksist anlayışa itiraz eden düşünürler en çok, düşüncenin basit anlamda ekonomik hayatın yansıması olduğu fikrinden rahatsızlık duymaktadırlar. Ekonomik temel ile düşünce arasındaki ilişki tek taraflı değildir. Bir toplumda düşüncelerin ortaya çıkması ve gelişmesi üzerinde etkili olan o kadar çok unsur vardır ki... Bir sosyal sınıfta belirli bir düşünme ve hissetme tarzı göze çarpmaktadır. Ancak insanoğlu diyalektiğin katı kurallarına sığmayacak kadar karmaşık bir yapıya sahiptir. O, sosyal hayatla sonsuz sayıda düşünsel ilişkiler kurabilmektedir. Düşünce tarihindeki kalıcı eserler, kendi sınıfını, toplumunu ve hatta çağını aşabilmiş düşünürler tarafından ortaya konulmuşlardır. Eserin büyüklüğü, şahsîliği oranındadır.

Mannheim'ın bilgi sosyolojisine yaptığı katkı özellikle ideoloji kavramı üzerinde yoğunlaşması dolayısıyladır. İdeoloji ilkin teorik çalışmanın sonra bilgi sosyolojinin konusudur. Mannheim ikincisi üzerinde durur. İdeolojilerin varlığı önce politika alanında hissedilmişti. Ancak ideoloji, politikayla sınırlı bir kavram değildir. Düşüncenin ve hissedişin olduğu her yerde ideoloji vardır. İdeolojinin temel görevi sosyal kontrolü sağlamaktır. Bunu değerler aracılığıyla yapar. Kurulu düzenin devamını sağlamak hakim ideolojinin görevidir. Ancak kurulu düzenden sadece politik yapıyı anlamak eksik olur. Yapıyı destekleyen kültürel, sanatsal ve felsefî unsurlar da ideolojinin parçasıdırlar. Ütopya varolmayan bir duruma yönelir. Yöneldiği hedef doğrultusunda realiteyi değiştirmek ister. İdeoloji ise, var olan durumun bir tasviridir. Onu korumaya çalışır. İdeoloji çarpık durumların üzerini örter, bu nedenle gerçekliğin çarpıtılmış resmidir. Marx bu durumu mistifikasyon olarak adlandırmıştı. Yanlış bilinç kavramını aydınlatan başka bir kavram da perspektiftir. Realitenin bir açıdan

görülmesini anlatan kavram, süjenin sosyal durumuyla düşünce yapısı arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. İdeoloji teorisi bir tedavi yöntemidir. İdeoloji teorisinin amacı, az ya da çok şuurlu yalanların maskesini sıyırmaktır.

Bölüm V: Traduttore Traitore

Dil yalnızca insanlar arasında iletişimi sağlayan bir araç değildir. O, yüzyılların birikimini, bir milletin tecrübesini, düşüncelerini olduğu kadar duygularını, değerlerini aktaran ve yaşatan manevî bir sistemdir. Bu nedenle her dilin kendine özgü bir dünyası vardır. Bir dilde kullanılan kavramın başka bir dile tercüme yoluyla aktarılabileceğini sanmak yanlıştır. Kavramın bilgisel bir muhtevası olduğu gibi duygusal bir yükü de vardır. Dile getirilemeyen tınıları ve çağrışımları vardır. Bunların başka bir dile oldukları gibi aktarılması mümkün olmaz. Maddî nesnelerle ilgili kavramlar bile böylesi bir karmaşık ve zengin bir anlama sahip iken, manevî hayatla ilgili soyut kavramların sonsuz ve derin zenginliği başlı başına bir zorluktur. Her mütercim haindir sözü, dilin bu özelliğiyle ilgilidir.

Meriç, tercüme ile ilgili bu temel zorlukları anlattıktan sonra Namık Kemal'in bir eserinin günümüz Türkçe'sine tercümesi olayına eğilir. Deyimler yanlış anlaşılmış, bazıları hiç anlaşılmamıştır. Eski Türkçe'deki kavramların bugünkü karşılıklarını bulma adına öylesine zorlamalara gidilmiştir ki, Meriç sonunda isyan etmektedir! Sonunda kendini tutamaz ve haykırır: Kendi eserlerimizi gençlerimize böyle mi tanıtacağız? Batı karşısında bizim de doğrularımız, kendi değerlerimizin olduğunu söylüyoruz. Peki onların karşısına ne dediği anlaşılmayan tercümelerle mi çıkacağız? Böyle yapmak onlara karşı büyük bir nefret ve isteksizlik uyandırmaktan başka neye yarar?

Cevdet Paşa da Namık Kemal gibi bir üslup ustasıdır. Tarih'inde kullandığı üslup, olayları hikaye eden vakanüvislere özgü kuru üslup değil, edebî bir güzellik örneğidir. Tarih yanında Türkçe dersi veren bir metindir. Meriç, Türkçe'nin genç nesillere öğretilmesinin ve sevdirilmesinin önemi üzerinde durur. Ona göre dili öğretmek aynı zamanda tarih şuurunu canlı tutmak, medeniyetimizin kökleriyle olan bağları canlı tutmaktır. Türk dili Türk medeniyetinden ve tarih

şuurundan ayrı düşünülemez. İşte bu nedenle Namık Kemal ve Cevdet Paşa gibi tarihimizin önemli düşünce adamlarının eserlerine dikkat çeker. Onların okunmasının ve anlaşılmasının önemi üzerinde durur. Ne yazık ki Namık Kemal'in başına gelen tercüme faciası -Meriç ihanet kelimesini kullanır.- Cevdet Paşa'nın da başına gelmiştir.

Proudhon'un Mülkiyet Nedir? adlı kitabı Marksist düşünce açısından önemli katkılar taşımaktadır. Siyasî düşünceyle bilimsel gözlem yönteminin birleştirilmeye çalışıldığı bu önemli kitabın dilimize kazandırılmasını heyecan verici bulan Meriç, tercümeyi okuyunca hayal kırıklığına uğrar. Kitabın tercümesindeki anlama ve ifade yanlışlarını, cümlelerin asıllarını göstererek ortaya koyar. Descartes'in Discours de La Méthodé adlı kitabı Usul Hakkında Nutuk başlığıyla tercüme edilmiştir. Discours kelimesi nutuk olarak tercüme edilmiştir. Meriç'e göre, discours kelimesinin buradaki anlamı risâle olmalıydı. Kitab-ı Mukaddes tercümelerinde yer alan iki tercüme yanlışına işaret edilmektedir. Bunlar küçük ancak önemlidir. Kitab-ı Mukaddes'te "... ve Allah'ın ruhu suların üzerinde hareket ediyordu." şeklinde tercüme edilen meşhur bir ifade vardır. Batı dillerinde, L'e spirit de Dieu ya da the Spirit of God biçiminde verilmiştir. Demek ki yanlışlık Batı dillerine yapılan çevirilerden gelmektedir. İfadenin İbranice kökünü inceleyen Meriç, Allah'ın Ruhu sözünün aslında bir deyim olduğunu belirtir. Varlıklar ihtişam açısından Allah'a nispet edilmişlerdir. O halde Allah'ın ruhu sözünün tercümesi büyük rüzgar olmalıdır. Bu arada rûh kelimesi ile rüzgar (rîh) kelimesinin Arap dilinde aynı kökten geldiklerini hatırlayalım. İncil'de "devenin iğne deliğinden geçmesi, zenginin Allah'ın melekûtuna girmesinden daha kolaydır." diye buyurulmaktadır. Meriç, mütercimin iki kelimeyi birbirlerine karıştırdığını, kamilos (halat) kelimesi ile kamelos (deve) şeklinde okuduğunu belirtir. Bu durumda, iğne deliğinden geçecek olan deve değil, halat olmalıdır! Kitabın sonunda bir tercüme yer almaktadır. Meriç, Victor Hugo'nun yazdığı Asırların Efsanesi adlı destanından bir bölümü kendisi tarafından yapılan bir çeviriyi vermektedir. Eser destan tarzında yazılmıştır. On sayfadan oluşan tercüme, Meriç'in Fransızcaya ne kadar hakim olduğunun bir tanığıdır.

Tıp Tarihi Enstitüsü'ne bir konferansa giderken eşi Fevziye Hanım ve yakın dostu Aziz Bey'le. (20 Mayıs 1986)

Saint Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist

Fatih Duman *

Cemil Meriç'in sosyalist düşüncenin derinliklerinde gezindiği, modern Batının 1789 Fransız Devrimi'nden günümüze dek ulaşan toplumsal ve siyasal sorunlarına ve bunların çözümlenme yöntemlerine ilişkin düşüncelere (teorilere) nüfuz ettiği 'Saint-Simon, İlk Sosyolog, İlk Sosyalist' isimli eseri ilk kez 1967 yılında yayımlanmıştır. 1974 sonrasında basılmaya başlanan diğer çalışmalarına nispetle ilk dönem eseri sayılabilecek olan bu çalışma, Cemil Meriç'in düşünce dünyasında hayatının sonuna kadar devam edecek olan belirli temaların/argümanların ilk kez ifade edildiği önemli bir eserdir.

Cemil Meriç'e göre Saint-Simon, çağımızı anlamak ve doğru şekilde değerlendirmek, sosyalizmin ve sosyolojinin doğuşunu ve gelişimini kavramak açısından merkezi bir konumda bulunmaktadır. Bu bağlamda Saint-Simon, düşünce tarihinde hak ettiği yeri alamamış, Auguste Comte ve Karl Marks gibi düşünürlerin gölgesinde bırakılmış ancak gerçekte orijinal fikirlere sahip bir 'ilk'ler filozofudur: İlk sosyalisttir; Marks'la zirveye çıkan sosyalist düşüncenin temel tezlerini ilk kez dile getirmiştir. İlk sosyologdur; sosyolojiyi kuran Auguste Comte değil Saint-Simon'dur. Cemil Meriç'e göre, çağımız Saint-Simon'la başlar. [1]

Düşünce bir bütündür. Saint-Simon bilinmeden Marks ve Marksizm, Comte ve sosyoloji anlaşılamaz. Saint-Simon hem endüstri devriminin ideologudur hem de sosyalizmin. Kutupları ahenkleştiren adamdır Saint-Simon, aklın ve kalbin/gönlün sentezidir.[2] Cemil Meriç Saint-Simon'un şahsında, kendi ifadesiyle "istikbal hakkında derin dü-

*"Ne olursa olsun, ondokuzuncu asır bir Saint-Simon asrı. O büyük düşüncenin yoğuramadığı tek dâhi yok... Saint-Simonculuk, düşüncenin bütün ufuklarını kucaklayan bir tecessüs. Saint-Simonculuk bir asrı dolduran düşünce." ***

* Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fak.

** Cemil Meriç (2004), Saint-Simon, İlk Sosyolog, İlk Sosyalist, İstanbul: İletişim Yayınları, 8. baskı, s. 108-109.

şünceleri olan, cemiyeti inceleyen ve incelemelerine rüyalarını da katan"[3] öncü sosyalistleri inceler. Cemil Meriç'in gözünde Saint-Simon, düşüncenin bütün ufuklarını kucaklayan çok yönlü bir düşünürdür. Bu açıdan sadece sosyalist düşüncenin öncüsü değil, aynı zamanda "ilk defa olarak bilgi sosyolojisine aydınlık getiren adam"[4] dır.

Cemil Meriç'in Saint-Simon'a yönelik ilgisinin, ona atfettiği bu kuruculuk payesi, bu başlangıç noktası algılayışının yanında daha 'yerli' daha bu toprağa ilişkin gerekçeleri de vardır. Batı düşüncesini bilmediğini ya da tek yanlı bildiğini düşündüğü aydınların peşin hükümlerine karşı "putları yıkmak için kaleme almıştır"[5] Saint-Simon'u. Batı ve 'biz'e ilişkin bir değerlendirmeden/karşılaştırmadan hareket eder Cemil Meriç. Türk okuyucusuna şu satırlarla sunar eserini: "Yirminci asır, ondokuzuncunun entelektüel fetihlerini aşamadı, hâlâ Nietzsche, hâlâ Kierkegard, hâlâ Marx... Düşünce dünyasının bu rakipsiz tâcidarları içinde ismi en çok tekrarlanan şüphe yok ki Marx. Kiliseleri, rahipleri, orduları var, Aristo'nunkini aşan bir hâkimiyet. Çağımız insanı Marx'ın dostu, şakirdi veya düşmanı olarak mevcut... 'İlmi sosyalizm', sosyalizmlerin en serti, en tutarlısı... Avrupalı için Marx'ı tanımak, Marx'ı hazırlayan bir yaratıcılar zümresini de hiç değilse hatırlamaktır. Avrupalı tecessüsünü sınırlamak zorunda değildir, kitaptan kütüphaneye atlamak elindedir.

Biz başka bir dünyanın insanlarıyız. Tanzimat'a kadar tek kılavuzumuz vardı: Kur'an. Avrupalılaştıktan sonra yolumuzu aydınlatacak yeni kitaplar aradık ama kitaplar sayısızdı; tehlikelerle dolu bir dünyada pusulasız ve haritasızdık, serseri bir tecessüsten başka yol arkadaşımız yoktu. Ne Comte'u tanıyabildik, ne Kant'ı. Korkunun ve anlayışsızlığın diktiği setler yıkılınca ülkemizi istila eden biricik düşünce marksizm oldu, çünkü marksizm bir felsefe olduğu kadar bir kavga silahıydı da, emrinde misyonerler vardı ve memnu meyvenin cazibesi ile yüklüydü. Düşünmedik ve düşünemezdik ki marksizm batı düşüncesinin bütünü değildir, her ideoloji gibi o da bir sınıfın hakikatidir, hatta bir sınıf hakikatinin mütevazi bir parçası. Liberalizmin hiçbir temsilcisi ile tanışmamıştık, Marx öncesi sosyalizmden haberimiz yoktu; bu dünya görüşü niçin sahneye çıkmış, hangi meselelere cevap getirmiş, 'ilmi sosyalizm' önünde niçin sahneden çekilmişti?

Biz kapitalizme yeni giriyorduk, kapitalizmin olgunluk çağında gelişen marksizm hangi problemlerimize ışık tutabilirdi? Biz de, onsekizinci asır sonu Fransa'sı gibi bir ihtilâlin ferdasını yaşıyorduk, bir değerler anarşisi içindeydik, yıktığımız dünyanın enkazını nasıl temizleyecek, nasıl bir toplum kuracaktık? Avrupa bile Marx'ın büyüsünden kurtulmuş, kendine yeni kılavuzlar arıyordu. Yirminci asrın büyük hayal kırıklığı, elbette ki mazideki bir hatanın veya hataların eseriydi. Sanayi toplumunu bir acılar ve çılgınlar dehlizi yapan yanlışlık nereden geliyordu? Batı, elli yıldır tarihiyle hesaplaşmaktadır. Derslerini yeni baştan dinlemek istediği iki hoca var: Saint-Simon'la Proudhon. Biz de seslerini yeniden duyurmaya başlayan o iki yol göstericiye kulak kabarttık ve anladık ki Saint-Simon bir asrı dolduran düşüncedir." [6]

Tanzimat sonrası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ulaşan süreci geçmişin değerlerinin altüst olduğu, yerine yeni değerlerin konulamadığı bir 'fetret' dönemi olarak gören Cemil Meriç, ülkenin içinde bulunduğu durumu devrim sonrası Fransa'sına benzetmektedir. Bu dönemde Fransız aydınını, yakılan şatoların, devrilen kiliselerin harabeleri ortasında yeni bir dünya kurmak gibi güç ve şumüllü bir vazife beklemektedir. Benzer bir vazife yüklenen Türk aydınının, ülkesinin kördüğümlerini çözmek için, ondokuzuncu asrın en ansiklopedik kafasından faydalanmasını önerir Cemil Meriç. Bu açıdan " 'Saint-Simon, ilk sosyolog ilk sosyalist', toplumun dertlerine çare arayan bir aydının, batı düşüncesine, daha doğrusu Düşünce'ye uzanışıdır." [8]

Saint-Simon'un düşüncelerini, diğer çalışmalarına nispetle sistematik bir bütünlük içinde ele aldığı bu eserde Cemil Meriç, temelde bu filozofa duyduğu hayranlığı ve sevgiyi açıkça göstermekten kaçınmaz. Ancak bu olumlu bakış açısının, kendisini, düşünürün yanlışlarını görmemeye ya da onların üstünü örtmeye sevk etmemesi için de her zaman tetiktedir. "Saint-Simon'a karşı beslediğimiz sevgi bizi haksızlığa sürüklemesin" (s.82) diyerek düşünürde gördüğü eksiklere ve yanlışlara da vurgu yapar. Ayrıca Saint-Simon'a ilişkin kendi yorumlarını okuyucusuna dayatmaz Cemil Meriç; farklı düşünen yazarların görüşlerini de aktarır. Ancak kitap boyunca ünlü sosyolog Georges Gurvitch'in kılavuzluğunu hissetmemek mümkün değildir.

"Şairler, altın çağı insanlığın beşiğinde hayal etmiş; ilk zamanların bilgisizliği ve kabalığı içinde bir altın çağ; demir çağ demek çok daha yerinde olurdu. Altın çağ önümüzde, olgunlaşan bir toplum düzeninde. Atalarımız görmemiş böyle bir çağı, bir gün çocuklarımız görecek. Altın çağın yolunu açmak bizlere düşer."

Saint-Simon (s.37)

"Saint-Simonculuk tohum dolu bir kutuya benzer. Kutunun kapağı açılmış, içindekileri dağıtmış rüzgar. Nereye bilinmez. Ama tohumlar ard arda fışkırmış topraktan. Önce demokratik sosyalizm boy atmış, sonra hissi sosyalizm, sonra komünizm, nihayet Proudhon."

Karl Grün (s.77)

İlk Sosyalist: Liberalizmden Sosyalizme

Cemil Meriç öncelikle Saint-Simon'un düşüncelerinin içerisinde oluştuğu sosyo-ekonomik koşulları inceler. Fransız Devrimi, endüstrileşme, burjuvazi, aristokrasi, liberalizm, sosyalizm, İngiltere ve Fransa farkı vb. çerçevesinde düşüncenin yeşerdiği toprağı anlatır. "Ondokuzuncu asır yazarları büyük bir problem karşısındadırlar: sanayi devriminin sosyal neticeleri... Bir dünya çökmüştür, yeni dünya henüz doğmak üzere" (s.44). Yeni düzeni oluşturmak için farklı önerileri vardır düşünürlerin. Liberaller ve öncü sosyalistler çatışırlar bu konuda.

Bu süreçte Saint-Simon'un düşünceleri liberalizmden sosyalizme doğru bir değişim geçirir. Belli bir süre liberal bir burjuva gibi düşünür Saint-Simon. "1802'den 1815'e kadar kaleme aldığı eserler, Eski Rejime şiddetle muhalif olan, Aydınlıklar çağının düşüncesini izlediklerini sanan ve yeni bir toplum kurmak isteyen işadamlarının eğilimlerini aksettirir... Saint-Simon kontu İmparatorluğun sonuna kadar liberal burjuvaziyle beraberdir" (s.46). Bu dönemde birbiriyle savaşan Avrupa devletlerinin durumundan hareketle, İngiltere'deki gibi kuvvetler ayrılığına dayanan, liberal bir rejimle yönetilen bir 'Avrupa devletini/birliğini' savunur Saint-Simon: "Avrupa'yı barışa kavuşturmak için önce Fransa'yla İngiltere arasındaki çatışmayı sona erdirmeli... iki millet arasındaki anlaşma, Avrupa devletinin başlangıcı olacaktır. Önce bir Fransız-İngiliz parlamentosu kurulacaktı, sonra bir Avrupa parlamentosu. Devletler dengesi yerine, devletler kaynaşması. Uluslararası kurumlar yeni bir insan yaratacaktı: Avrupa insanı" (s.47). Geleceğe yönelik olarak iyimserdir Saint-Simon.

Bu dönemde Saint-Simon, içinde bulunduğu, desteklediği sınıfı açıkça ifade eder: Yeri sanayi şeflerinin, bankacıların, tüccarların yanıdır. Geleceği onlar kuracak, yeni düzeni onlar oluşturacak, tarihi onlar yaratacaktır. Saint-Simon'a göre "bütün toplum üretime dayanır... Üretimin gelişmesine en uygun olan durum, toplum için en faydalı olandır" (s.49-50). Yaşanan değişimler çerçevesinde yeni toplumsal güçler yani üretici güçler bir endüstri rejimini oluşturacaklardır.

Ancak Saint-Simon'un, emek temelinde tanımladığı üreticiler sınıfının bütün toplumu yönetmesi gerektiği, mad-

di ve manevi bütün güçlere el koyması gerektiği yönündeki önerilerinde açığa çıkan siyasal radikalizmi, kendisini destekleyen iş çevrelerinde rahatsızlık yaratmış ve burjuvaziyle Saint-Simon arasında bir kopuş gerçekleşmiştir. Cemil Meriç'e göre bu noktadan itibaren Saint-Simon, başka sosyal tabakaların sözcüsü haline gelmiş, en yoksul sınıfı oluşturan emekçilerin bilinçlendirilmesini savunmaya ağırlık vermiştir: "Saint-Simon endüstri toplumunda üreticiler sınıfına önce endüstri patronlarını, tüccarları, çiftçileri, endüstri şeflerini, teknisyenleri ve bütün olarak işçileri alır. Sonra patronlarla tüccarları sokmamağa başlar bu sınıfa, nihayet ölçüyü büsbütün daraltır: üreticiler sınıfı endüstri işçilerinden ibarettir" (s.134-135). "Kollarından başka geçim vasıtası olmayan" üreticiler sınıfına "en kalabalık sınıf" adını verir Saint-Simon (s.135).

Liberal ideoloji ve Saint-Simon arasındaki anlaşmazlık kendisini özgürlük, mülkiyet ve bireycilik anlayışına ilişkin değerlendirmelerde açıkça göstermektedir. Bu üç noktada Saint-Simon'un liberalizme yönelik eleştirilerini inceleyen Cemil Meriç, onu liberal bir burjuva sayan düşünürlere karşıt olarak sosyalist düşüncenin temeline yerleştirir: "Sosyal adaletsizliğin şuurudur Saint-Simon, halk tabakalarının memnuniyetsizliğidir. Saint-Simon düşüncesi akıncı bir düşünce. Ondokuzuncu asrın başlarında liberalizme karşı girişilen mücadelenin bayrağı Saint-Simon. Saint-Simon'un eserleri bir nevi ithamname. Yazar kazanılmış bir davayı müdafaa etmez. Yeni bir sosyal hareketin, sosyalizmin yaratıcılarındandır" (s.63).

"Son asilzade, ilk sosyalist" (s.65) Saint-Simon'un sosyalizmine ilişkin farklı düşünürlerin değişik değerlendirmelerini aktarır Cemil Meriç. Felsefe tarihçisi Paul Janet'e göre, kaynağını yanlış yorumlanan klasik edebiyatta değil, ekonomi politikte bulan çağdaş sosyalizmin kurucusudur Saint-Simon. Emile Faguet'ye göre "bütün sosyalist mektepler onun bazı cümlelerine, hatta bazı sayfalarına dayanırlar" (s.66). Sosyolog Emile Durkheim'e göre, "Saint-Simon hem sosyolojinin hem de sosyalizmin kurucusu: Saint-Simon'un düşüncesi, ondokuzuncu asırda gelişen bütün düşünce akımlarını kucaklayacak kadar girift. Yeni bir tarihi metot, pozitif felsefe, sosyalizm... hepsini tek kelimede toplamıştı Saint-Simon: endüstriyalizm" (s.67). Engels'in, kurdukları sosyal sistemlerin ütopya olmağa mahkum

"Sosyolojinin kurucusu Saint-Simon. Şu var ki, Saint-Simon'un devamcısı Auguste Comte değil, Proudhon ve bilhassa Marx'tır."

Georges Gurvitch (s.77)

"Fransa'nın düşünce tarihinde iki büyük akım var: Descartes'cılıkla pozitivizm. Pozitif felsefenin adı, temelleri hatta taslağı Saint-Simon'un eseri. Sosyolojinin gerçek kurucusu da Comte değil, Saint-Simon."

Emile Durkheim (s.125)

olduğunu düşündüğü hayalperestler Owen'la Fourier'dir Cemil Meriç'e göre. Saint-Simon hiçbir zaman böyle bir ütopya kurmaz. Tanınmış Rus Marksisti Plekhanov'un ütopyacı sosyalizm üzerine düşüncelerinde, Saint-Simon hepsinden ayrı ve farklı bir yere konulur. Marks'ın müjdecisi ve hocalarından biridir Saint-Simon (s.71).

Şakirtler: Auguste Comte, Karl Marks ve Saint-Simon Okulu

"Saint-Simonculuk tohum dolu bir kutuya benzer. Kutunun kapağı açılmış, içindekileri dağıtmış rüzgar. Nereye bilinmez. Ama tohumlar ard arda fışkırmış topraktan. Önce demokratik sosyalizm boy atmış, sonra hissi sosyalizm, sonra komünizm, nihayet Proudhon."

Cemil Meriç, Saint-Simon'un sekreterliğinden yazı arkadaşlığına terfi eden Auguste Comte ile olan ilişkilerini, gerek kişisel düzeyde gerekse teorik düzeyde ele alarak farklı açılardan karşılaştırır. Genç sekreter, üstadın yıllardan beri tekrarladığı düşünceleri geliştirir; üslup Comte'undur ancak içerik Saint-Simon'un. "1821'e kadar, genç Comte, ihtiyar filozofun şakirdidir... Politeknik mezunu bir Saint-Simon'dur Comte" (s.82-83). Bir süre sonra araları açılır ve üstadın üzerindeki emeğini inkar eden Comte, fikirlerini orijinal olarak sunar okuyucularına. Oysa söz uçar, yazı kalır. Saint-Simon'un dejenere bir şakirtidir Comte. Cemil Meriç'e göre "Comte, düşünce tarihinde Ödip kompleksinin en şaheser örneği. Saint-Simon 'pozitivizmin mesihi', Comte, bir Yahuda, daha doğrusu Janus gibi iki çehreli: Aziz Paulus ve Yahuda" (s.87).

Asıl şakirtler Marks ve Proudhon'dur Cemil Meriç'e göre, Comte değil. "Kendilerinden önceki fikir adamlarına karşı pek haşin olan Proudhon ve Marks'ın, Saint-Simon'dan büyük bir saygıyla söz etmeleri sebepsiz değildir. Saint-Simon'un bu iki takdirkarı Comte'u hiç mi hiç sevmezler" (s.90). Özellikle Marks'ın sosyalizmi, Saint-Simonculuğun argümanlarından çok etkilenmiştir: "Marksizm elbette ki Saint-Simon sosyalizminin gelişmesinden ibaret değildir. O terkipte yepyeni unsurlar var. Ama Marks'ın fikri gelişiminde Saint-Simonculuğun payı inkar edilemeyecek kadar büyük. Bazılarına göre, 'Kapital' yazarı Hegel'i okuyan bir Saint-Simon, Hegel'i okuyan ve yarım asır sonra dünyaya gelen" (s.111).

Cemil Meriç, Saint-Simon ve Saint-Simoncuların, Marks'ın düşünce dünyasına hangi yollardan girdiğini Marks'ın hayat hikayesini takip ederek ayrıntılı şekilde ele alır: Marks'ın doğum yeri olan Trier (Tréves)'deki heyecanlı bir Saint-Simoncu ve Marks'ın bu konudaki ilk hocası olan Ludwig Gall; Marks'ın kayınpederi Ludwig von Westphalen; Marks'ın yıllarca derslerine devam ettiği, Saint-Simonculuğa kayan bir Hegelciliği savunan hocası Gans; Marks'ın üye olduğu, Gans Saint-Simonculuğunun etkisiyle sola yönelmiş, Sol Hegelciliğin kalesi olan klüp: Doktor Klub; 1837 ile 1841 yılları arasında Saint-Simon'a karşı hayranlığını gösteren üç eseri yayımlanan ve Marks'ın çok yakın dostu olan Moses Hess. Bu ve benzeri örneklerle Cemil Meriç, Marks'ın Saint-Simon'un düşüncelerine ne kadar aşina ve yakın olduğunu anlatır (s.112-117).

Marks'ın Saint-Simon'dan veya Saint-Simonculardan aldığı sosyolojik tezleri ve iki düşünce arasındaki belli başlı benzerlikleri ve ayrılıkları ele alan Cemil Meriç'e göre, Marks'ın düşüncelerinde Saint-Simon'un tesirini görmemek mümkün değildir (s.117-121). Marks, gençlik dönemi eserlerinde Saint-Simon'un cümlelerini dahi benimser. Ancak birçok konuda ortaklık olmakla birlikte önemli bazı noktalarda ciddi farklılıklar da vardır. Son değerlendirmeyi yine Gurvitch'in kılavuzluğunda yapar Cemil Meriç: "Sosyo-politik doktrin bakımından Saint-Simon düşüncesi iki yüzlü bir silah. Hem Proudhon ile Marks'ın proletarya sosyalizmini ilham edebilmiş, hem de teknokrasi idealini. Marks'ın sosyo-politik doktrini tam manasıyla devrimcidir, eşitçidir. Bununla beraber, Gurvitch'in de söylediği gibi, Saint-Simon olmasa, Marks bugünkü Marks olamazdı" (s.121)

İlk Sosyolog: Sosyoloji ve Ütopya

Cemil Meriç'e göre Saint-Simon bütüncü bir filozoftur. Felsefesiyle sosyolojisi arasında bir kopuş bulunmaz ve sosyal gerçeği tüm yönleriyle birlikte ele alır. Saint-Simon sosyal gerçeği inceleyen ilme 'insan ilmi,' 'sosyal fizyoloji' ya da 'hürriyet ilmi' adını verir. Bu ilim, "fizyolojinin bir koludur. Bu genel ve sosyal fizyoloji, ahlakla siyaseti de kucaklar" (s.127). "Filozofun görevi, şimdiye kadar yapılmayanı başarmak, insanı ve toplumu pozitif bir görüşle incelemek, yani madde ilimleriyle insan ilimleri arasındaki farkı ortadan kaldırmak"tır (s.127).

"Saint-Simon bizim sosyal Descartes'ımız."
Maxime Leroy (s.125)

Saint-Simon sosyolojisi toplumu ele alışında, belirlenimler kadar özgürlüğü de vurgular Cemil Meriç'e göre: "Toplumları inceleyen ilim, yalnız determinizmlere boyun eğen rejimlerin ilmi olmayıp, bir hürriyet ilmidir de. 'Hür olmak istiyorsak, hürriyetimizi kendimiz yaratalım, başka bir yerden beklemeyelim bunu.' Hürriyet yenileşmelerde, ayaklanmalarda, devrimlerde gösterir kendini. Bunlar da zıtları gibi sosyal gerçeğin içindedirler. Saint-Simon'a göre, sosyoloji hareket halindeki toplumun ilmi. Yalnız uygulamaları, alışkanlıkları, rejimleri, tekrarlamaları değil, özlemleri, duyguları, dilekleri, kolektif çalkanışları da incelemeli, sosyal determinizmlerle insan hürriyeti arasındaki karşılıklı etkilenmelere eğilmelidir" (s.128-129).

Saint-Simon'a göre "sosyal gerçek: çaba, üretim, eylem ve yaratıştır. Kolektif çalışma bu gerçeğin başlıca ifadesi... Biraraya gelen insanların harcadığı emek hem maddidir hem manevi. İnsan faaliyetinin bu iki yönü birbirinden ayrılamaz... Hareket halindeki toplumda maddi üretimle, manevi üretim içiçedir... Sosyolojinin kurucusu için iktisat, mülkiyet, siyasi rejimler, ahlaki değerler ve fikirler, bilgi sistemleri topyekün sosyal faaliyetin parça parça görünüşlerinden ibaret. Onları bütün içine yerleştirmedikçe anlayamaz, aydınlatamayız... Sosyolojinin yahut sosyal fizyolojinin görevlerinden biri bu manevi üretimin yalnız maddi üretimle değil, toplumun bütünü ile olan münasebetlerini ortaya çıkarmaktır" (s.129-131).

Ayrıca "ilk defa olarak bilgi sosyolojisine aydınlık getiren adam Saint-Simon'dur." Cemil Meriç'e göre "Saint-Simon, Condorcet'nin ve onun devamcısı olan Comte'un tersine, bilgiye hiçbir öncülük tanımaz. Bilginin özelliğini belirleyen, içinde geliştiği sosyal kadro... Bilgilerde rastgelelik yoktur. Her toplum kendine göre bir bilgi yaratır, bir bilgi veya bir düşünce. Teolojik bilgi aylaklarla işsizlerin (yani askerlerle rahiplerin) imtiyazlı bir rol oynadığı ortamlarda gelişir. Metafizik bilgi hukukçularla felsefecilerin ağır bastığı çağda ortaya çıkar. Hukukçularla metafizikçileri aylak toprak sahipleri destekler. Üçüncü bilgi sisteminin gerçekleşmesi için iktidara üreticiler geçmelidir. İnsan ilmi veya sosyoloji bu rejimde kurulacaktır" (s.132). Benzer şekilde ahlaki hayatın yönelişi de, toplumsal yapının farklılaşmasına göre değişmektedir. Farklı düzenlerde farklı ahlak türle-

ri açığa çıkar: Dinsel ahlak, faydacı ve rasyonel ahlak, birlikte çalışan ortak emekçiler ahlakı vb.

Saint-Simon'un devlet ve iktisadi hayata, sınıfsal çözümlemelere ve tarih felsefesine ilişkin düşüncelerini ele alan Cemil Meriç, bir de madalyonun öbür yüzüne bakar ve Gurvitch'in kılavuzluğunda Saint-Simon'a çeşitli açılardan eleştiriler getirir: "Saint-Simon'un sosyolojisi dinamik, gerçekçi, göreci bir sosyoloji. Ne var ki üstat genel bir sosyoloji teorisi yerine, toplum hakkında evrensel bir teori kurmağa kalkar. Proudhon'la Marks da aynı hataya düşerler Gurvitch'e göre, Comte'la Durkheim de... Saint-Simon'un sosyolojisi göreci bir karakter taşır. Konusu, geçmiş ve bir parça da yaşadığımız zaman. Oysa onun toplum hakkındaki evrensel teorisi geleceğe uzanıyor. Bu evrensel teori ütopyaya çalan sosyo-politik bir doktrin. Saint-Simon bu doktrini ileri sürerek, kendi göreci sosyolojisinden bir çeşit öç almış oluyor" (s.137-138).

"Ütopyacıların en gerçekçisi, sosyologların en ütopisti" (s.140) Saint-Simon'un düşüncelerine yönelik eleştirileri sıralayan Cemil Meriç, tüm bunların onun önemine ve öncülüğünün değerine gölge düşürmemesi gerektiğini ifade eder: "Saint-Simon'un bütün zaafları aynı kaynaktan geliyor: dogmatik bir tarih felsefesine kapılış, aşırı bir iyimserlik ve panteizm. Bu girift düşüncenin bütün tezatlarını, bütün yetersizliklerini sayıp dökmeğe ne lüzum var? Saint-Simon bir çığır açıcı, bir müjdeci, hatta bir kurucu" (s.139).

Notlar:

1 Cemil Meriç (1992), Bu Ülke, İstanbul: İletişim Yayınları, 7. baskı, s. 326.
2 Cemil Meriç (1980), Kırk Ambar, Ötüken Yayınları, s. 451.
3 Cemil Meriç (2004), Sosyoloji Notları ve Konferanslar, İstanbul: İletişim Yayınları, 9. baskı, s. 158.
4 Meriç, Sosyoloji Notları ve Konferanslar, s. 203.
5 Meriç, Bu Ülke, s. 326.
6 Saint Simon dosyası, yayımlanmamış bir yazı, 1967, aktaran: Mahmut Ali Meriç, GİRİŞ, s. 8-10, içinde, Meriç, Saint-Simon, İlk Sosyolog, İlk Sosyalist.
7 Meriç, Kırk Ambar, s. 451.

Çanakkale Şehitler Abidesi'nde.

Sosyoloji Notları ve Konferanslar

Mualla Gülnaz Kavuncu *

Sosyoloji Notları ve konferanslar, iki bölümden oluşan bir kitap. İlk bölüm Cemil Meriç'in 1965-1969 yılları arasında İstanbul Üniversitesinde verdiği Sosyoloji derslerinde bir öğrencisinin tuttuğu notlardan oluşuyor. Bu öğrenci aynı zamanda kızı olan Ümit Meriç. Ders notları, oldukça dağınık, sürekli daldan dala atlanmış, bir bütünlük ve sistematikten yoksun izlenimi bırakıyor okuyucuda. Bu durumun ilk nedeni, önsözde de belirtildiği gibi Hoca'nın daldan dala atlayan konuşma üslubu. Diğer bir neden, yine önsöz'de belirtildiği gibi Hoca'nın derslerini, O'nun bilgi bombardımanı altında kalmış, yirmi yaşında bir öğrencinin, bölük pörçük, yakalayabildiği ve anlayabildiği kadarıyla not etmiş olması.

Kitabın ikinci bölümünü oluşturan konferanslar ve sohbetler kısmında ise Cemil Meriç, bazen derinden akan, bazen gürleyip coşan üslubuyla karşımıza çıkıyor.

Hoca'nın yakın çevresi ve dostlarıyla yaptığı sohbetlerden oluşan Ek bölümü de aynı üslupla devam ediyor. Ama son sayfalardaki "Cemil Meriç'ten Ümid Meriç'e" başlığı altında yer alanlar O'nu, biraz daha yakından, insan olarak tanımamızı sağlıyor ve içimize ıpılık akıyor Cemil Meriç. Baba kimliğiyle, en insan haliyle, samimi duygularıyla tanıyor, kişiliğine ilişkin ipuçlarıyla, hayata bakışıyla, daha bir seviyoruz onu.

Ders Notlarında ilk göze çarpan şey, Cemil Meriç'in bütün bir Avrupa tarihine, Avrupa'nın düşünce tarihine olan hakimiyeti. Eski Yunan, Roma, Orta

* Doç. Dr., Sosyolog

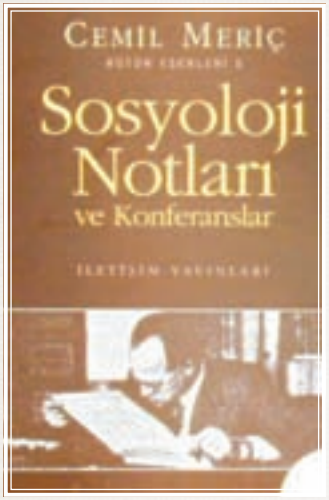

çağ ve sonrası, hem somut tarihiyle hem düşünce dünyasıyla adeta yutulmuş Hoca tarafından. Doğu medeniyeti, İslam tarihi ve düşüncesi, Osmanlı tarihi ve düşüncesine ilişkin bilgisi de bundan geri kalmıyor. Özellikle Osmanlının son dönemlerine düşünce ve edebiyat açısından derin bir vukuf söz konusu. Yine Hind medeniyetine, Rusya'nın siyasi, sosyal, ekonomik ve entellektüel tarihine, ama özellikle Fransa tarihi ve düşüncesine hakimiyeti dikkat çekiyor.

Ders notları daha çok bilgi ağırlıklı. Zaman zaman yorum ve değerlendirmeleri de yer alıyor. Cemil Meriç'in özgün fikirleri daha çok ikinci bölümde. Bu kitap okuyucuya bir insan olarak değil ama bir düşünce adamı olarak eksik ve yüzeysel bir Cemil Meriç portresi vermektedir. Sosyoloji notları ve konferanslar mutlaka diğer Cemil Meriç kitaplarıyla birlikte değerlendirilmeli. Bu kitap bize diğer kitapların arka planındaki bilgi birikimini, hammaddeyi veriyor daha çok.

Şimdi bu önemli bilgiyi unutmadan, sadece bu kitabı temel alarak, Cemil Meriç'in muhtelif konulardaki görüşlerini başlıklar halinde çıkarabiliriz.

1) Sosyal İlimler ve Sosyoloji

Sosyal ilimler görecelidir. Tarafsız bir sosyoloji yoktur. (Buna rağmen) sosyolojinin kazandırdığı ilk vasıf, hakikati yalanlardan soyabilmektir. Hakikat bütündür ve her bir sosyal ilim onun bir yönünü inceler.

İlim amoraldir. ilmin verdiklerini kullanmak homo moralisin vazifesi. (ss. 19-21) Cemil Meriç burada ilmin ve teknolojinin kendi içinde bir değer taşımadığını, onu iyi veya kötü şekilde kullananın insan olduğunu söyleyen Erol Güngör gibi düşünmektedir. Bilgi tasnifle başlar. Tasnif için değişmeyen bir nizama ihtiyaç var. Bu nizam maddi dünyada (kısmen) sözünü geçiriyor. İnsanın dünyasında kanun yok. Fizik dünyada (kısmen) determinizm vardır, insan dünyasında ise hürriyet hüküm sürer. Determinizm yok artık, tek evren yok, pek çok evren var. (ss. 32-34)

Tarih hadiselerini belli bir determinizme bağlı görenlerin başında diyalektik materyalizm geliyor. Oysa, tarihte görecelik vardır. Bütün cemiyetleri kucaklayan ve zamanın dışına çıkan kanun yok. (ss. 45-47) İlim ancak cemiyetin akışını gösterir. Hiç bir ilim

tarihin sırdaşı değildir. İnsanlık ilerliyor, kocaman bir yalandır. Terakki diye bir masala inanmamak gerek... Cemiyet ilimleri kimseye uzak bir istikbal hakkında kehanette bulunma hakkını vermez. Bulunursa ilim dışına çıkmış olur. (s. 447) Sosyolojinin en büyük sezisi, içtimai hadiselerin pluralizmine inanmaktadır. (s. 266)

2) Sosyalizm, Marksizm, Kapitalizm

Cemil Meriç yukarıdaki satırlarda diyalektik materyalizmin, tarihe determinist, evrimci ve kahince yaklaşımını eleştirmektedir. Buna rağmen diyalektik materyalizmi ve marksizmi toptan reddetmez. Aksine, bir yöntem olarak diyalektikten ve marksizmden yararlanır. Bir çok konuda Marks'a hak veriyor. Mesela, her düşüncenin karşıtıyla birlikte bir bütün olduğu konusundaki ısrarında, kapitalizmi değerlendirmesinde, "yabancılaşma", "ideoloji" kavramlarına yaklaşımından marksizmin etkisi çok açıktır. Hatta Türkiye'nin kalkınmasında bize özgün bir sosyalizm modeli uygulanmasından yanadır. O, daha çok Türk solunun, ve Türkiye'deki düşmanlarının materyalizmi ve marksizmi ya yanlış anladığı veya anlamadığı görüşündedir. Mesela:

Tarihi materyalizm bütün sosyal hayatı yalnız ekonomiye bağlamış değildir. Bir homo economicus devri olan 19. yüzyıldan tekniğe verilen önem doğaldır. Ve teknik, insan zekasının coğrafyayı yoğurmasıdır. Yani tarihi materyalizm insanın alın terine çok önem veren bir doktrindir. Bu doktrinin materyalizmle alakası isminden ibarettir. Marx bizi peşin hükümlerden kurtardığı için büyüktür, bir uyanık bulunma metodudur marksizm. (s. 42)

Marx "Din afyondur" derken daima Hristiyan kilisesini kasdetmiştir. Muzdarip ve öfkeli kalabalıkları tevekküle zorlar kilise. Sosyalizm insanları uyutan bir inancın karşısındadır. Din, tarihin bir devrinde uyutucu, bir başka devirde kurtuluş olabilir. (s.143) Marx'ın burjuvazi için söyledikleri, kapitalizmin tenkidi için söyledikleri doğrudur. Ama Marksizm Türkiye'ye düşmanlarımızın dini olarak, onların istediği şekilde ve bir kilise olarak gelmiştir. Türk insanın Marxsı ya ahmakça reddetmiş yahut bir peygamber kabul etmiştir. (s. 294)

Cemil Meriç kapitalizmin karşısındadır. Çünkü: Kapitalizmin tek amacı kazançtır. Çeşitli rekabetler at oynatır burada ve insanın insanla sıcak, dostça

münasebeti yerine para girmiştir. Kapitalist için müşteri vardır. Kapitalizmin ilk harfi egoizmdir. Değeri yaratanın insan olduğu unutulur. Artık insan eşyanın emrindedir, eşya insanın değil. İnsanın yarattığı eser insanı emrine alır. Bütün insan münasebetlerini eşyanın arkasından görmek, yabancılaşmanın ilki ve en korkuncudur. (ss. 207-208) Sermaye belli ellerde toplanacaktır. Pazarların paylaşılmış olması kapitalist ülkeleri savaşa itecektir. Kendi çıkarlarında başka bir şey düşünmeyen bir dünyanın kana, baruta, atom bombasına başvurmasıdır. (s. 306)

Kapitalizm hakkında bunları söyleyen Cemil Meriç, başka bir yerde "müslüman ülkelerde kapitalizmin kurulmayışının müslümanlıkla hiç bir ilgisi yoktur." (s. 170) diyerek, bu ülkelerde kapitalizmin kurulmayışını "bir lokma, bir hırka" felsefesine, islamda servet biriktirmenin hoş karşılanmamasına, servet fazlasının ihtiyacı olana verilmesine bağlayan Sabri Ülgener'e ters düşüyor. Öyle görünüyor ki, Cemil Meriç, bir üst yapı kurumu olarak gördüğü dinin, alt yapıyı belirleyebileceğini düşünemiyor. İdrakimize vurulan zincirlerden bu kadar muzdarip bir insanın dahi, belli bir şemanın dışına çıkamaması ilginç. Sosyal bilimlerde determine ilişkiler, mutlak yasalara inanmayan Cemil Meriç, tarihin bir döneminde veya yeryüzünün bir bölgesinde üst yapıdan sayılan kurumların, alt yapıdan sayılanlar tarafından belirlendiği gibi; başka bir dönemde veya başka bir yerde bunun tersinin de olabileceğini kabullenemiyor. Belki Meriç bunu, teoriden bağımsız, sadece tarihsel gözlemlerine, olgulara dayanarak söylüyor. Olabilir, ama "bu ülkelerin geri kalma nedeni islamdır."-söylemine karşı çıkarken de hep, bir üst yapı kurumu olduğu için dinin kalkınmayı engelleyemeyeceğini söylemesi şemanın içinden baktığını gösteriyor.

Türk toplumunun ekonomik kalkınması için çıkar yol sosyalizmdir Meriç'e göre. Sosyalizm islamın ruhuna daha uygundur. Ama bazı tereddütleri vardır. Mesela islamda özel mülkiyet helaldir, sınıf kavgası yoktur, inananlar kardeştir. (s. 294) Bu ilkelere uyarlanmış bir sosyalizm, islami bir sosyalizm kurtarıcı olabilir. Kuranda bir iktisat sistemi yoktur. Fakire, sosyal adalete yönelen bir ahlak vardır. Kuranın bu adaleti üzerinde ısrar edilerek kitleler harekete geçirilebilir. (s. 165) Sınıfların teşekkül

etmemesi, sosyalizme yakınlık duymamız için bir sebeptir. Sevgiye, sosyabilite duygusuna dayanan bir sosyalizm eğer uygulanabilirse bize yakındır. Devleti Aliyyenin tecrübelerinden de yararlanan bir iktisadi rejim kurabiliriz.

Sosyalizm Türkiye'ye yanlış yerlerden, yanlış amaçlarla girmiş, yanlış anlaşılmıştır ama hayırlı tarafları da olmuştur bu sürecin: "Batı tarafının parça parça olduğunu öğrendik. Sosyalizm bize Batı düşüncesini tenkit etme imkanı verdi. Avrupa sömürgeciliğinin Asya'yı yiyerek büyüdüğünü öğretti. "(s. 292) Bu sözlere rağmen Cemil Meriç, marksizmin de diğer batılı ideolojiler gibi, Avrupa- merkezci- evrimci bir anlayışa sahip olduğu görüşündedir. Marks için Asya henüz medeniyetin eşiğindedir ve bu bir coğrafi kaderdir. Doğunun bundan kurtulması için batının sömürgesi olması gerekir.(ss. 255-258)

3) Sağ-sol çatışması ve Türk solu

Türkiye'de sağ-sol çatışmasının zirvede olduğu, herkesin kendini bir tarafa mecbur hissettiği yıllarda Cemil Meriç der ki: İnsan bazı bahislerde soldur, bazılarında sağ. Bu itibarla bu kelimeleri aşmak lazım. İleri-geri ise çok daha kaypak kelimeler. (s. 44) Türkiye'de sağ-sol yoktur Dürüst olan veya olmayan insanlar vardır. (s. 294)

Ve Türk soluna dair görüşleri: Kuranın Arapçasını kimse anlamazdı, ama Mukaddes kitap diye dururdu, aynı şey şimdi Capital için söz konusu. (s. 95) Türkiye'de materyalizm bir nevi kompradorluktur, hepsi memur aristokrasisine mensuptur kitleden kopuştur, yani sağcılıktır. Uzun bir suskunluktan, bir yasak devrinden sonra atıldık marksizme ve hepimiz bir parça bu işin yobazı olduk. (s. 238) C. Meriç'in bu sözleri Oğuz Atay'ın "Türk solu akşamdan sabaha içer, sabahtan akşama uyur" sözlerini hatırlatıyor.

4) Doğu-Batı

Bu kutuplaşma, Batının eseri olan yersiz bir tasnif. Kapitalist Avrupa, Asya ve Afrika'yı pazar yapmış. Doğuyu belli sınırlarda kalmaya mahkum etmiştir. Doğu, Batının menfaatleriyle sınırlıdır. Doğu büyük yaratıcıların, Budha'nın, Konfüçyüs'ün ülkesidir. Müslüman Doğu, muazzam Endülüs Medeniyetini kurmuştur. (s. 23) Batı talihin kendisine gülümsediği bir sonradan

görmeler ülkesi. (s. 26) Doğu gönlün, aşkın, hayalin vatanıdır. Batı aklın, tekniğin, realitenin vatanı. (s. 74)

Kapitalist Avrupa dünyayı sömürürken, kendi üstünlüğüne inandırmıştı kendini. Avrupa için kendi dışında tarih yoktur. Minnacık, küçültülmüş bir Asya. Ne yazık ki biz kendimizi bu minnacık tarihten öğrendik. (s. 168) Batının sadece madde ilimlerinde değil toplumları incelerken de kılavuzu habis bir ihtirastı: Doğuyu talan etmek. Avrupa vicdanını rahat ettirmek için fethettiği ülke ne kadar büyük bir medeniyete sahip olursa olsun, onun insanının sevgi ve saygıya layık olmadığına ferman çıkarır. (ss. 173-174).

Batı uygarlığı dünyanın üçte ikisini, üçte biri için yakmış, politikadan ahlakı tard etmiş bir tilki uygarlığıdır. Bir arslan medeniyeti bir tilki uygarlığına yenildi (s. 300) Batı madde medeniyetinin ve sapıklıkların kaynağıdır. Asya peygamberler ülkesi. Işık doğudan gelir. (s. 306) Avrupa ilahinin yerine beşeriyi, beşerinin yerine maddiyi geçirdiği için yıkılış içindedir. (s. 309) Avrupa Doğunun canını okumuştur, ama bundan doğunun hiç mi kabahati yoktur. Yamyam Avrupa bile düşünen Avrupayı aynı kefeye koymamak lazım. Batıyı dev olarak görmekten kurtulmamız, fakat kendimizi de dev görmememiz lazım. Batıda kendi imanımızı ve şahsiyetimizi muhafaza ederek almalıyız bir çok şeyi. (ss. 346-348)

5) İslam ve Osmanlı

Demokratik bir din olan İslamiyet anti-emperyalisttir. Emperyalizmi Hıristiyan Batı temsil etmektedir. Bütünüyle proleter olan Asya milletleri Müslüman'dır. (s. 263) İslami dünya görüşü sınıfsız bir cemiyetin dünya görüşüdür. Adalettir, eşitliktir. İman, derisi ve rengi ne olursa olsun bütün insanları eşit sayar. Üç kavmin asırlar içinde ve müştereken yoğurdukları bir düşünceler manzumesidir. Türkler, İslamiyetin tefsiri, tamimi, izahıdır. Servet insana üstünlük sağlamaz. Şeref bilgiden, faziletten gelir, ırsi değildir. Osmanlı ile Avrupa biribirinden ayrılan iki seyyaredir. Habis, haris, hasis, makyavelik bir toplumu anlamasına imkan yoktur Osmanlı'nın. Gerçek bir insan medeniyeti idi kendisi, karşısında bir tilki uygarlığı vardı. (s. 283)

Bizim için din bir kurtuluştur, hayatın kendisidir, medeniyettir. Batı'da din

insanları birbirinden ayırır, bir zincirdir. Dinsizlik Avrupayı kurtarmış, bizi öldürmüştür. Batı intelijansiyasının din karşısındaki tutumun kendi idrakini zincirleyen Hristiyanlığa karşıdır. Batı aydını için yalnız Batı vardır. Ulema, Şeriatın, yani ezeli ve ebedi hakikatlerin emrindedir. Rahip ise her zaman hakim sınıfın temsilcisidir. (s. 289) Ulema ile halk bir bütündür. Ulema halkı vicdanı, şuurudur. (s. 282)

Osmanlı medeniyeti bin yıllık mazisi olan, bütün medeniyetler içinde en insanisi, en birleştiricisidir. Bütün devirlere ve ülkelere hitap eden bir dindir İslam. İslam-Türk medeniyeti hidayetten mahrum kavimleri bile himaye eder. (s. 290) Osmanlı insanlık için yüzakıdır. Tarihin en şerefli bir safhasıdır. Osmanlıda despotizm yoktur. Hükümdar icra vasıtasıdır ve şeriatın emrindedir. Ulema ikaz eder, ikinci hatada ordu ve ulema, icra gücünü alteder. Tarihin en büyük medeniyeti Osmanlı medeniyetidir. Milli kinlere yabancı, her inanca hürmetli, alan değil veren, istismar eden değil, imar eden. (s. 347)

Cemil Meriç son dönemde İslamın neden çaresiz ve ulemanın neden pasif kaldığı sorusunun şöyle cevaplıyor:- Burda itham edilecek İslamiyet değil, ulemadır. Hakikatler, kendi kendilerini tefsir edemezler. Ulema değişen bir dünyanın suallerini cevap veremiyordu, asrın icaplarına cevap veremiyordu. (s. 302) Çünkü düşünce donmuş, ictihat kapısı kapanmıştı.

6) Din ve İnanç

Cemil Meriç, dinle ilgili olarak Romain Rolland'dan çok hoş bir söz aktarır:"Din, insanın kendi dışında birşeyleri sevmek istemesidir" (s. 62) Cemil Meriç inanan insanı takdir etmekte, güzel bulmaktadır:insanlık uzun zaman güzel taraflarını göğe aksettirmiştir. Bir alienation değildir bu, bir zenginleşmedir. İnsanın insanlaşması kutsala inanması ile başlar. Kutsal için fedakarlık yapan, kendisinden daha büyük bir varlığa inanan bir mahluk insan. (s. 196)

Ancak, kendisi taktir edip güzel bulduğu bu duygudan mahrum ve bu yüzden de muzdarip görünmektedir. Bir yerde "insan tanrıyı yarattıktan sonra büyümüştür" (s. 254) der. Başka bir yerde "İnsanlık belki hiçbir zaman cemiyet ölçüsünde kurtulamayacak dinden. Belki fertler kurtulurlar" der ve devam eder:"Allah'a inanmak için iki kolumu

kestirebilirdim" (s. 378) İnanmak isteyip inanamadığı bu Allah'a başka bir yerde isyan eder:"Neden zulmediyor bu kadar. Mutlak adalet ve sevgi olması lazım. Niye alıyor gözümü? Bana acımıyorsa memlekete acısın. Düşünme kabiliyeti, ihtiyacı vermiş. "(s. 407)

Cemil Meriç insanın aklıyla Tanrıyı idrak edemeyeceğini farkında. Ama bu farkındalılık, kendi aczinin bilişçine varmak, hep eksiklik hissedip mükemmeli aramak, zaten mükemmelin olduğunu göstermiyor mu? Bu insanı Allah'a götürmez mi? Diyor ki Cemil Meriç "İnsan aşkın bir Tanrı'yı idrak edemez. Kendi zaaf ve vasıflarını yansıttığı bir yardımcı Tanrı bulur". "Ne kadar Müslüman varsa o kadar Allah anlayışı vardır. İdrak edilemeyen karşısında duyulan aciz. " Ve İbni Sina'dan harika bir alıntı yapar:"İdrak edemediğini idrak eden, idrak etmiştir." (s. 270) Cemil Meriç, İslamiyetin akıl dini olduğunu ve deizme en yakın inanç olduğunu söyler. (s. 378)

7) Milliyetçilik ve Türk Milliyetçiliği

Osmanlı, İslam ve Türktür. Biz de İslam ve Türküz. Osmanlı'dan önce büyük bir tarih vardır, fakat bu tarih Osmanlı'ya ilave edilir, bu tarihin hatırı için Osmanlı tarihten çıkarılmaz. Türk, islamlaştıktan sonra medenileşmiştir. Osmanlı öncesi Türk tarihi çocukluk ve delikanlılık tarihidir. Osmanlı olgunluktur. Dedemizi tarihten söküp atmak isteyenler meşumdur. Türk tarihi bir bütündür. (s. 309)

İslamdan evvel Türk düşüncesi yoktur. Bir Farabiye, bir İbn Halduna dayayacağız düşüncemizin köklerini. (s. 29) diyen Cemil Meriç'in kendisi de aynen böyle yapmaktadır. Bizde edebiyatı, edebiyatın tarihçesini araştırırken Türk tarihine değil, İslam tarihine gitmektedir. Yani "biz" derken islam milletini kasdetmektedir: "Bizde edebiyatın kökü edeb...ruhun ziyafetine davet. Fakat bu mana cahiliyet devrinde yok, asr-ı saadette de..."(s. 330)

Cemil Meriç'i dinlemeye devam edelim. Türk milliyetçiliği çok garip, çok talihsiz bir silahtır. Çünkü bu millet Türk olmadan evvel Müslümandı ve Osmanlıydı. İslam milleti idi. Bütün inananlar kardeşti. Bugüne kadar yapılan tariflerin en güzeli, aynı değerlere inanan, aynı değerler için seferber olan İslam milleti. (s. 164) Belli bir seviyeye

gelen insan için insanlık bir bütündür. Eğer millet çapında düşüneceksek, millet vardır, Osmanlı kültürü vardır, biz varız. (s. 270)

Kurulmuş bir dünya görüşümüz var. Mevlüdü ile, ezanı ile ecdadımızın kanını verdiği bir dünya görüşü var. Milliyetçilik bir ideolojidir, bir dünya görüşü olamaz. Birkaç yüzyılı kucaklar, imal edişi ve ömrüyle. (s. 302) Müslümanlık "bütün müslümanlar kardeştir" demek suretiyle binbir etnik unsurdan bir tek millet meydana getirmiştir. Biyolojik ve hayvani unsurları olmayan bir tarif bu. Renan'ın millet tarifinden çok daha asil.. (s. 134)

8) Hür Düşünce ve Bağlanmak

Kendi kafasıyla düşünmek hiçbir mektebe bağlanmamak demektir. Fikir adamı çağının bütün fikirlerini kendi potasında halleder. Düşünce mumyalaştığı gün cesetleşir. (s. 140) Basma kalıp düşünceye iltifat etmemek, her düşünceyi tezadıyla bütün kabul etmek gerek. (s. 196) Yobaz yolun başında teslim olan, sorumluluklarını bir kiliseye tevdi eden insandır. Bir otoriteye bağlanmak düşünemeyeceğini kabul etmektir. Düşünce kiliselerin dışında gelişir. (s. 244-s. 262)

Bütün bunları söyleyen Cemil Meriç, kızı Ümit Meriç'le konuşurken tamamen farklı şeyler söylemektedir: Bir dünya görüşüne bağlanmak çok büyük bir kuvvet kaynağıdır. İnsanı dağılmaktan korur. Ümit hanım itiraz ediyor:"-biraz tembellik olmuyor mu bu ama? Cemil Meriç: "Öteki tembelliktir. Tek kitaba, tek düşünceye bağlanan insan gerçekten korkutan insandır. Bu düşünce hakikatin bütününü kucaklar veya kucaklamaz. Yalnız belli bir açıdan gösterir herşeyi ve bir bütündür. Bir insana ve bir düşünceye bağlanış yalpa vurmadan giderse hedefe, her gün bir mabedin eşiğinde sabahlayan, her gün bir resül arayan bir insandan daha kuvvetlidir." Ümit Hanım yine itiraz ediyor."Ama hakikat çok cepheli olduğuna göre ve tek bir yorumla ışığa kavuşamayacağına göre hepsine söz hakkı tanımak daha ilmi bir davranış olmuyor mu?"(ss. 387-388) Cemil Meriç, bu soruyu, kendi fikrine bazı örnekler vererek cevaplıyor. Bunlardan anlaşılan şu ki, Cemil Meriç aslında, çalışmaya,araştırmaya başlarken bir odak noktasından yola çıkmak veya bir tez, hipotez ya da kuramın ışığında yola koyulmaktan bahsediyor. Elbette bu olması gereken ve Ümit Hanım'ın itirazlarını mucip olan tutumdan çok farklı bir şey.

9) Şiddet

Şiddet ancak şiddeti ortadan kaldırsaydık meşru olabilirdi ve her şiddet sahneye böyle bir mazeretle çıkar, ama şiddet daima şiddeti doğurmuştur. Non-violence Asya'dan gelir:Gandhi. Bütün peygamberler ve dinlerin menşei Asya şefkatin, feragatın bayrağıyla çıkıyor: "Şiddet yok. " Non-violence bir kaçış değil, bir kovalayıştır. Zulmü utandırarak yok etmektir. Zulüm zulümle değil, ancak feragatla yok edilebilir. Esasında insan korktuğu için korkutur. Batı şiddeti, Asya non-violence'i temsil ediyor.

İnsan, homo faber'i sevgisiyle dizginlemezse, soyumuzun sonu gelmiş demektir. İnsan adalettir, vicdanın ve aşkın temsilcisidir. Amerika maddeyi temsil ediyor:Homo faber Asya ruhun vatanı, homo sapiens ve homo moralis. (s. 180)

10) İnsan ve Baba Cemil Meriç

Belli ki ince bir insan Cemil Meriç, ince ruhlu, "yaralamak veya yaralanmaktan korkan". Okumak, düşünmek, aramak ve yazmak için dünyaya gelmiş bir insan. Tek bildiği ve tek sevdiği, bunlar. Ve böyle bir insan gözlerini kaybediyor. Dramların en büyüğü. Çalışmak için hep başkasına muhtaç. "Bir an" diyor "çalıştığım insanın sıkıldığını hissedersem bitiyor".

Ve yaşamak. Nedir yaşamak? Anlamı ne? "Dışımızda bir kader var" diyor, "görülmüyor, bilinmiyor". İnsanın çaresizliği, aczi. "Ya istikbali düşünüyorsun, ya maziyi. An yaşanmıyor. İçindeyken, memnun değilsin." Hayatı kendine zehreden insan.

Bu koca adam,beyni, kalbi kocaman bu adam aşırı duygusal. Ama böyle olmak istemiyor. Beslemiyor duygusallığını, şiirden kaçıyor, kendini unutmaya çalışıyor, çalışarak. Başarmış da, çünkü "aşırı duygusallık, yaşla geçiyor" diyor.

Yalnızlığını dillendiren kızına da "kendinden uzaklaşma"yı tavsiye ediyor. Hayatın abesliğini unutmayı. "Kendine döndükçe 'ben' azar" diyor. "Her şey absürd, aşk, politika, din. Ama seçeceksin, mantıksızlık içinde bir mantık arayacaksın. Hayat kuru ama sen yeşerteceksin onu". Kendiyle kalmaktan korkuyor Cemil Meriç. Diyor ki "zamanla başbaşa kalmak, en marazi durum...insan kendine yalnız hissedince felakete düşer".

Oysa Necip Fazıl "İçinizde yiv yiv derinleşin de, çıksın karşınıza en yakınınız" diyor. Necip Fazıl, "Rabbin nefesi"ni kastediyor. Cemil Meriç kendimize döndükçe "ben"in azmasından bahsediyor. Biri "ruh", diğeri "nefs". Kendimizle kalınca, ikisiyle de başbaşa kalmış oluyoruz. Ya da bazen biriyle bazen ötekiyle. Yalnızlığın ne yapacağı bize bağlı. Zaten Cemil Meriç de "Düşüncenin gemlerini biraz bırakınca cinnete ve hikmete beraber gidiyor insan".

Cemil Meriç'in, insan ilişkileri, verme-alma, fedakarlık üzerine kızına söyledikleri çok önemli ve çok öğretici: İnsanlar fedakarlıktan hoşlanmaz. Herkes gibi olmak lazım münasebetlerde. Başkasından farklı olan her davranış, ona hakarettir. Bırak başkaları da fedakarlık yapsın. Müşterek hayat, bir alışveriştir. Herkes vermek ihtiyacındadır. Bir taraflı olursa, husumet uyandırır. Borçlu hisseden düşman olur. Kimseyi borçlu bırakma. Borçlu görün, alacaklı olduğun zaman da. Fazla vericiden kimse hoşlanmaz. Kimsenin sevgiye vakti yok. Büyük hayaller peşindesin. Bulamayınca kırılıyorsun. İstisnai bir şey aramak kendini yaralamaktır. Yok istisnai bir şey hayatta. Yaşamadığı şey ideal gelir insana. İçine girince öyle olmadığını görür. Kendini uydurmak bir başkasına ama yine kendin kalmak. Entellektüel tarafını kimseyi ilgilendirmez. Bunu bir üstünlük sebebi kabul etmeyeceksin. Kendi ruhun üzerinde tesir yapabilirsin, başkalarını değiştirmenin imkanı yok.

Sürekli kendinden kaçmaktan söz ediyor Cemil Meriç. Niye? Diyor ki "Beni ne alakadar eder ihtilal-inkılap. Kaçıyorum kendimden. " Ümit Hanım hatırlatıyor:"Allah fikri, insanın natamam olan dünyada tamam bir varlık bulma ihtiyacını karşılıyor." İnsanın dünyayı natamam görmesi, tamam bir varlık araması...niye? Var ki Allah, mükemmel var ki, insan seziyor ve arıyor, eksiklik hissediyor. Sürekli bu arayışta olmamız sonsuza, mükemmele işaret ediyor.

"Küçük aklımızla namütenahiyi nasıl kavrayabiliriz. ". diyor Cemil Meriç. Aklımızın sonsuzluk karşısında küçük olduğunu kavramamız sonsuzluğu işaret etmiyor mu?

Cemil Meriç bazen inanmıyor, bazen inanıp isyan ediyor, gözünü alan Allah'a. Kadere razı olamıyor. Oysa şer

zannettiklerimizde bizim bilemediğimiz hayırlar olabilir. Ve kızına tavsiyesi:"yapılacak şey kendini aldatmak, düşünmemek ve egoist olmak. Ne kadar çok insan seversen, o kadar ızdırap alanın genişler"."iskambiller dağıtılmıştır, mümkün olduğu kadar iyi oynamalı"

Ve kendini değerlendirişi:"Hakikati söyle, bırak alçak senden uzaklaşsın lafına uymaya başladım. Çünkü zaten yalnızım.". Anlaşılan o ki Cemil Meriç kızına "Yalnız kalmamak, başkalarıyla uzlaşmak, herkes gibi olmak" konusunda söylediklerini kendisi uygulayamamış. Çok az kişinin göze alabildiği bir şey yapıyor Cemil Meriç, dışına çıkıp kendine bakıyor, diyor ki "Bilgelik derecem çok aşağı, düşüncede yükseğim. "(ss. 399-410)

Sonsöz

"Sahneye birçok tenkitlerle çıkıyorsunuz. Bu bizim hareket imkanımızı durduruyor. "diyen bir dostuna Voltaire'in cevabıyla cevap veriyor. "Katolikliği yıkarak, sizin kan içici bir canavardan kurtardığım yetmiyor mu?"

Meriç Hoca'nın yaptığı da mevcut durumu, düşünce ve görüşleri büyüteç altına almak, gözümüze sokmak. Putlarımızın iç yüzünü göstererek onları kırmamızı sağlamak. Bir yıkıcı, bir put kırıcı Cemil Meriç bu yönüyle.

Meriç'in Mevlana'dan aktardığı bir sözle bitirelim:

Ne güzel alimdir amirin önünde eğilmez
Ne güzel amirdir alimin önünde eğilir.

Bir Facianın Hikayesi

Yakup Deliömeroğlu *

"Toplum zıvanadan çıkmış. Cinayet cinayeti kovalıyor. Akıl susmuş ve mefhumlar cehennemi bir raks içinde tepinip duruyor. Sloganlar yönetiyor insanları. İdeolojiler yol gösteren birer harita değil, idrake giydirilmiş deli gömlekleri. Aydın dilini yutmuş; namlular konuşuyor." Sözleri ile başlar, "Bir Facianın Hikayesine" Cemil Meriç.

Kendini, bütün dünyayı kasıp kavuran bir kasırganın dışına atmış "kulenin nöbetçisi" olarak, içinde yaşadığı topluma ve insanlığa karşı görevini yapmaya çalışan samimi ve çağını aşmış bir aydının mesuliyeti ile haykırmaktadır. "Aydının görevi: karanlıkları aydınlatmak" der. "Kafalardaki keşmekeşi dağıtmağa, metafizik birer orospu olup çıkan kaypak, hain, aldatıcı mefhumlara ışık tutmağa çalışan" "zifiri karanlıkta çakılan bir kibrit" tir, Bir Facianın Hikayesi.

Toplumunun ve insanlığı sürüklendiği "bir kıyametin arifesinde". "bu kördüğümü çözecek İskender nerede?" diye sorarken, havaya kaldırdığı fikir kılıcını tam da düğümün ortasına indirmek için hamle etmiş bir mütefekkir durur karşımızda. Bu duruş, sosyal sorumluluğu son derece yüksek bir aydın ve mütefekkir olarak Cemil Meriç'in bütün hayatının ve fikir mücadelesinin de özeti gibidir.

"Mâverâ inancından" ve "mukaddeslerinden koparılmış, maddi hazlar peşinde koşmağa mahkum edilmiş" kalabalıkların gidişine, çağdaşı Necip Fazıl'ın ifadesiyle, kollarını iki yana açarak "durun kalabalıklar bu cadde çıkmaz sokak" diye önüne geçmeye çalışan bir haykırış.

* Yrd. Doç. Dr., Avrasya Yazarlar Birliği Başkanı.

Hacimce küçük ancak taşıdığı mesajlarla fikir hayatımızda büyük bir yere sahip Cemil Meriç'in "Bir Facianın Hikayesi" kitabı, iki ana bölümden oluşuyor. Bir Çağın Anatomisi, Şiddet Doktrinleri, Anarşiden Anarşizme, Toplu Bir Bakış, Son Durak Anomi alt başlıklarından oluşan birinci bölümde, büyük mütefekkir, Batı medeniyetinin çıkmazlarını kritik ederken, onun yansımaları ile savrulan kendi toplumunun krizlerini serer gözlerimizin önüne.

XIX. Asrın Yüzkarası başlığını taşıyan ikinci bölümde ise Osmanlı İmparatorluğunun en çalkantılı ve bir o kadar da tartışmalı yıllarını getirir önümüze. Bir farkla ki, buradaki anlatımı birinci bölümden olduğu gibi doğrudan kendisine ait değildir. Aslında bu bölümün temel metni "İmparatorluğu çöküşünü hem fert hem de aile olarak yaşamış bir müşahit" olan Sedad Zeki'nin yabancı bir diplomata Fransızca olarak yazdığı mektubun tercümesinden oluşmaktadır. Cemil Meriç, "tarihten çok tarih felsefesi" olarak nitelediği bu mektubu Türk fikir hayatına sunarken, gerek çevirenin notu olarak düştüğü kayıtlarla gerekse "yakın mazimizin sislerine ışık tutan bu sayfalar üzerinde defalarca konuşup tartışmıştık" iadesiyle, metinde ileri sürülen görüşlere, hiç değilse genel olarak kendisinin de iştirak ettiğini okuyucuya iletmektedir. "Maziyi arşivlerden aydınlatan soğukkanlı bir kütüphane adamı değildi" diye nitelediği Sedad Zeki'nin babası Mustafa Zeki Paşa değerli bir asker ve tecrübeli bir devlet adamıdır. Sedad Zeki, Abdülhamit devrinin belli başlı ricalini yakından tanımış; 1908 Meşrutiyetin safahatini günü gününe yaşamış; Cumhuriyetten sonra hariciyeye intisab etmiş; Paris ve Londra'da sefaret müsteşarlığı yapmış; Mısır'da başkonsolos iken emekliye ayrılmış ve 1950'de Demokrat Parti'den milletvekili olmuş, Fransızca, İngilizce ve Almanca'yı ana dili gibi konuşup yazan değerli bir Osmanlı münevveridir.

Okuyucu, "Osmanlı niçin sanayiini kuramadı? Avrupa'nın dostluğuna ne kadar güvenilir? Rusya ile hemhudut ülkeler toprak bütünlüğünü nasıl korudular? Kâh yeni Osmanlı, kâh Jön Türk diye anılan intelijansiya toplumumuzda niçin uğursuz bir rol oynamış? İktidarla aydın çatışması, Abdülhamid Han'ın gerçek kişiliği vs." gibi yakın tarihimizin tartışmalı konuları hakkında,

doğrudan Cemil Meriç'in cümleleri ile olmasa da onun önemsediği ve hiç değilse geneline iştirak ettiği iadelerle tekrar düşünmeye sevk edilmektedir.

Bir Facianın Hikayesi'nin yazıldığı dönem, idrake giydirilmiş deli gömleklerinin pençesinde, ülkenin öğrenci olayları ve terörle bir yerlere sürüklendiği kriz yıllarıdır. Kitap batı medeniyetini, bir illet gibi saran sosyal şiddet ve terörün evrensel boyutta kritiklerini yaparken Türkiye'de yaşanan olaylara da çare aramak kaygısındadır. "Ferdî tedhiş, İslâmın da, Osmanlının da tanımadığı bir afet. Ülkemize bütün emraz-ı içtimaîye gibi, Batıdan geldi. Teşhis ve tedavisini de Batıdan öğrenmek zorundayız" diyen Meriç, Batılı yazarların görüşlerine müracaat eder. O dönemin öğrenci olaylarını değerlendirirken ise şu görüşlere yer verir: " Bunlar 23 Nisan bayramlarında ellerine tabanca ve dinamit lokumu tutuşturulan çocukların oynamağa heveslendikleri kanlı oyundur. Anarşi? Belki.. Anarşizm? Hayır. Kendini tahrip eden bu zavallı nesil, anarşinin belli başlı nazariyelerinden habersizdir. Zaten ne Bakunin çevrilmiştir Türkçeye ne Proudhon, ne Kropotkin, ne Elisée Reclus."

"Anarşi, anomi, terör... hangi adla yad edilirse edilsin, korkunç bir buhranın pençesindeyiz. Teceddüd illetinden doğan bir buhran. Bin yıllık bir medeniyet parça parça yıkılır, toplum hayatına yön veren inançlar yok edilirken, şuursuz bir intelijansiya sevinç çığlıkları atıyor" diye değerlendirdiği gidişat bugün de derinleşerek varlığını sürdürmüyor mu?

Meriç, Burtonun kitabının arka kapağından aktardığı şu cümlelerle seslenir: "Çok acı; daha doğrusu çok ayıp... Bombalar patlar ve günahsız insanlar göz göre göre öldürülür veya sakatlanırken gazetelerdeki iri başlıklar ve haber bültenlerine öylesine alıştık ki; kılımız bile kıpırdamıyor artık."

Günümüzde daha da artan bu duyarsızlaşma ayıbı karşısında isyan edercesine haykırır: "İnsan insandan iğreniyor. Bir ana kucağı olan tabiat sonsuz bir mezbele. Şehirler kan deryası. Büyücü çırağı, topraktan fışkırttığı ifrit tohumlarını tekrar yerin dibine sokmak için var gücü ile tedbir alıyor. Ne yazık ki şerrin kaynağına bir türlü inemedi." Avrupa'nın Makyavel'den beri şiddete kasideler okuduğunu söyleyen Meriç, şiddetin tarihin hiçbir döneminde çağı-

mızdaki kadar yüceltilmediği kanaatindedir. "Batının sözde irfanı bir cinayet kışkırtıcısı derekesine dönüştü" der ve Camus'un "Maverayla göbek bağını koparmış bir dünyanın insanının ya intihar eder ya isyan." Görüşünde haklı olduğunu belirten Meriç, geniş medeniyet eleştirilerine yer verir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sancılı yılarının ön planda olduğu ancak onunla beraber dünyanın yakın tarihinin de bir tarih felsefesi içinde ele alındığı ikinci bölüm de ise dünyanın son yüzyılı okuyucuya Sedad Zeki'nin mektubu üzerinden sunulur. Bu "eşsiz belge" Batı ülkelerinin kendi aralarındaki münasebetleri, dengeleri ve dengelerin değişimini veciz bir şekilde ortaya koyduğu gibi " Avrupa'ya karşı koymak için Avrupalılaşmak zorunda kalan" doğunun trajedisini de anlatır.

Batıyı Amerika, Batı Avrupa ve Rusya ayırımı ve onların kendi içlerindeki mücadeleleri ile ele alan metin Avrupa'yı da kendi içinde ikiye ayırır: "Batı olayı karmaşık bir gerçek. Olayın kahramanı Avrupa. Ama bir değil, iki Avrupa var. Birinci Avrupa insanlığa aşık, hürriyetçi, adalete, terakkiye gönül vermiş, beşeriyetin refahı peşinde. İkinci Avrupa kıyıcı, çıkarlarından, kazancından başka kaygısı yok, hasbelkader eline geçen ilim tekelini insafsızca sömürmek istiyor. Her iki Avrupa'nın konuştuğu dil aynı. İkisi de geri kalmış ülkeleri ilim ve terakki yolunda, kendilerine yetişmeye çağırıyor. Ama efendim, elbette ki önce can, sonra canan. Batının sanayileşmiş bölgelerinde nüfus hızla çoğalmaktadır. Önce onları beslemek, yaşayış seviyelerini yükseltmek lazım, tabii siyasi bir etkinlik kazandıkları yani sözlerini dinletebildikleri ölçüde. Kıyıcı Avrupa, kendini bu işe adamış" derken günümüzün pek çok mesele ve endişelerine de ışık tutmak kudretinde analizlere yer veriyor.

Osmanlı ve dünya tarihi ile ilgili verilen bilgi ve yapılan analizlerin tarihçilerimiz tarafından incelenmesi gereken bölümün sonunda Cemil Meriç, Sedad Zeki'nin satırlarının ardından eklediği notlarda "Türkiye'nin Tanzimat'tan bu yana bir buçuk asırlık tarihi henüz yazılmamıştır." İfadesine yer verir ve okuyucuya bu dönemle ilgili Emin Mahmud Kemal'in "Son Sadrazamlar" kitabını ve Pakalın'ın "Son Sadrazamlar ve Başvekiller" adlı eserini tavsiye eder. Bunlara ilave olarak ansiklopedik ma-

hiyette malumat için elimizde Yılmaz Öztuna'nın on dört ciltlik "Türk Tarihi" olduğunu belirtir.

Bir Facianın Hikayesi, Cemil Meriç'in, Richelieu'nün siyasi vasiyetnamesi ile mukayese ettiği Abdülaziz Han'ın vezir-i azamı Âli Paşa'nın vasiyet namesi ile son bulur. Türkiye'de yayınlanmamış olduğunu belirttiği ve Ricahelieu'den çok daha talihsiz , ama çok daha dürüst, çok daha insan dediği bu metinden sunulan bölümlerde ise yaşanan dönem için çok önemli bilgi ve yaklaşımlar yer alır.

Fikir hayatının klasikleri, kendi dönemlerinin meselelerini ele almalarının yanı sıra günümüze de ışık tutmaları ile diğerlerinden ayrılırlar. Bir Facianın Hikayesi de, Türk düşünce hayatının son dönemde yetiştirdiği en önemli düşünürü olan Cemil Meriç'in diğer eserleri gibi klasiklerimiz arasındaki yerini çoktan almıştır.

Her geçen gün biraz daha "kurumsallaşan" ve yaygınlaşan şiddet ve tedhiş ile onun karşısında bazen sayıları on binlerle ifade edilen terör mağdurlarının gazete sayfalarına ve televizyon ekranlarına yansıyan haberleri karşısında insanlığın artarak süren duyarsızlığı sürdükçe, Bir Facianın Hikayesini tekrar tekrar düşünmemiz gerekecektir.

Yine eşsiz bir metin olan Sedad Zeki'nin mektubu, her seferinde, kendi döneminin aydınları ile günümüz aydınlarını mukayese etme refleksimizi tahrik etmekle birlikte, daha uzun süre tarih yazıcılığımız hakkında düşünmemiz gereken bir referans kaynağı olma özelliğini sürdürecektir.

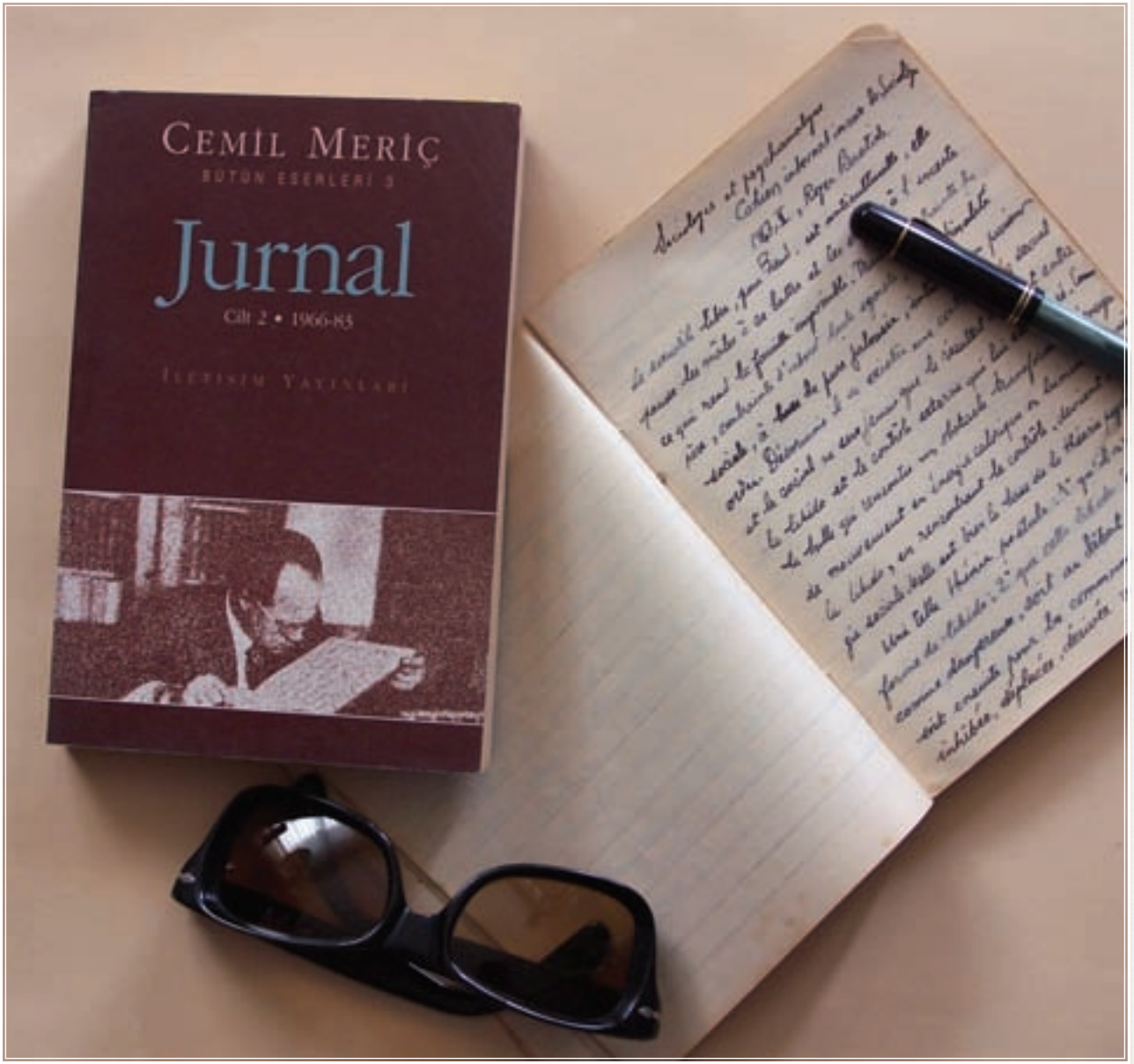
CEMİL MERİÇ
BÜTÜN ESERLERİ 3
Jurnal
Cilt 2 • 1966-85
İLETİŞİM YAYINLARI

Cemil Meriç'in Jurnalleri: Herkes İki Kişi

Mehmet Can Doğan *

Jurnal yazmanın gereği ve yazarken belirlenen yaklaşım konusunda Cemil Meriç'in şu cümleleri uyarıcıdır: "Belki hasadın zavallılığından utanıyoruz. İster istemez bir ayıklamaya, bazan çok zararlı bir ayıklamaya gidiyor insan. Çıplak görünmek korkusu." (Jurnal 1, İletişim Yay., İstanbul, 1992, s. 76) Jurnallerinde bu korkuyu yenmeye çalışsa da bütünüyle ortadan kaldıramamıştır. Meriç, pek çok soruna, kişiye, kavrama yaklaşırken olduğu gibi otobiyografi ve anı, mektup, günlük türünden yazılarla özel hayatın kamuya açılması konusunda da a'raftadır. "Sen acıların, utançların, zilletlerinle aynısın. Rüyaların, hayallerin, dileklerinle bir başkası" sözü, bir entelektüelin bütün olarak değerlendirilmesinde okuyucuyu uyarıyorsa da, "Yatak odalarına sokulmak, hiçbir yazara büyük şeref kazandırmıyor" ve insanlar yakınlaşınca çok küçülüyor." (Jurnal 1, s. 188) sözleri, önce düşünceyi, sonra -mutlaka da gerekmiyor- özel hayatı görmeyi öneriyor sanki. Jurnal 1-2 yazıldığına göre, yayımlanması düşünülmüş demektir. Bunlarda, Meriç'in özel hayatına dair söylediklerinin dışında kalanlar, kendisinin de belirttiği üzere, sonradan yazacağı yazıların uçlarıdır. Nitekim bu yazı uçları, genişletilerek makale olarak yayımlanmıştır. Jurnallerdeki özel hayata ilişkin notlar ise, bir hesaplaşma niteliği taşımaktadır.

Cemil Meriç'in Jurnalleri, onun için söylenenlerin ve yazılanların gözden geçirilmesini gerektiren bilgiler sunuyor okuyucuya. Onun düşüncelerinin kaynaklarını, gelişim ve değişim sürecini görmek bakımından önemli Jurnaller.

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi

Karşımızda yaralanmış bir insan var: Jurnal yazılmaya başlandığında Cemil Meriç'in yayımlanmış telif kitabı yoktur henüz. Jurnallerin 1955-1965 yıllarını kapsayan birinci cildinde, üzerinde özellikle durulması gereken olaylar, anılar ve düşünceler var. Kitaptaki düşünceler ve sorunlara yaklaşım tarzı, Cemil Meriç'in sonradan gelecek olan bütün kitaplarının ana hatlarını belirliyor. Bu yüzden Jurnal, alışılmış günlük türünden çok deneme özelliği ağır basan bir eser olarak değerlendirilebilir. Kendisini denemeci diye tanımlayan/gören Meriç'in kültür bilimlerinin bazı konularını, sorunlarını öncelikle Jurnal'de belirlediği açık. Belirlenen bu konu ve sorunların işleniş tarzında da edebî bir form olan denemenin anlatım imkânlarından yararlanıldığı görülmekte.

Jurnal'in ilk cildinin düşünsel örgüsü, organik bir bütün olarak değerlendirildiğinde, yazılanların şu noktalar etrafında genişlediği görülür:

1. Cemil Meriç'in çocukluğuna ve gençliğine ilişkin anıları,

2. Kelimelerin ve yazının hayatı algılamadaki gücü ve yabancılaştırıcı etkisi,

3. Eşi ve özellikle çocuklarıyla olan ilişkisi,

4. İlk telif eseri olan Hint Edebiyatı'nın yayımlanış süreci veya macerası.

"Coğrafî kader, biyolojik kader, sosyal kader. Bunlardan bir tanesi benden çok daha kabadayısını felce uğratmaya kâfi iken üçü birden çullandılar üstüme" (Jurnal 1, s. 129) diyen Cemil Meriç, bir göçmen çocuğu olarak yaşamanın ezikliğini, körlükle gelen isyanı ve kendi belirlemesiyle "kuduz bir köpek gibi" kovalandığı, tehdit edildiği bir toplumu öne çıkarmaktadır. Bunlar bir insanı anlamak için ilk anda görülmesi gereken ipuçlarıdır. Jurnal'de "coğrafî", "biyolojik" ve "sosyal kader" çemberi için ipuçları vermekle kalmayıp bunların kişilikte oluşturduğu zedelenmeleri ve çatlakları ayrıntılarıyla aktaran Cemil Meriç, katı, hırçın, acımasız ve sert bir üslûpla, kendisi başta olmak üzere, yakınındakilere ve uzağındakilere eleştiriler yöneltmiştir.

Her şeyden şikâyetçidir Jurnal'deki yalnız birey. Esefle "Hangi türbenin ziyaretçisi kaldı ki!" diye başlar, "Gece ve O, başbaşa. Yıllardan beri O geceyle başbaşadır" diyerek yalnızlığını vurgular, "köstebek kadar intibak kabiliyeti" bulunmadığını belirterek uyumsuzluğunu öne çıkarır. Teselliyi ve huzuru ki-

taplarda arar; yazmanın bir teselli olsa da huzuru, iyice kaçırdığını anlar. İnanamamaktan muzdariptir ve inananın "bahtiyar" olduğunu düşünür. Kendisini "bedbaht" olarak görür ve "Biliyorum bedbahtlar zalim olur, ben de zalimim" der. Yunan mitolojisindeki tanrılarla çekişme, mücadele ve savaş hâlindedir; özellikle "Nemesis"e karşı öfke doludur; hayatını Tantal'ın trajedisinin içinden görür. Körlüğünü Nemesis'in bütün "deha"lara uyguladığı "hışım"ların yeni ve son bir örneği olarak yorumlar. Jurnal'de bu hışmın önemli bir açılımı vardır: Cemil Meriç'in bütün eleştirelliği, kaybedilmiş bir iktidarı geri alma/kazanma çabasının bir sonucudur sanki. Görmeyi, "tabiata tahakküm etme" diye tanımlaması anlamlıdır; görme yeteneğinin elinden alınması, tahakküm gücünün yok edilmesi anlamına gelir. "Her bakış, dış dünyaya atılan bir kementtir. Mekân canavarı bütün buutlarıyla ehlileşiverir. Gören hangi hakla yalnızlıktan şikâyet edebilir?" (Jurnal 1, s. 38) sözlerinde, iktidar kaybı görme duyusunun yok olmasıyla ilişkilendirildiği gibi, yalnızlık da aynı kayba bağlanmıştır. Görme-duyma karşıtlığı, dünyayı bu iki duyudan biriyle algılama mecburiyeti noktasında Cemil Meriç, görmeyi; iktidar, yalnızlıktan kurtuluş, şikâyetin sona ermesi, "yaşamak, vuslat, sahip olmak" diye kabul eder ve sorunun kaynağını belirginleştirir: Her şey, göremediği için olmuş, olmakta ve olacaktır. Duyma ve koku alma duyularını da iğrenç ve ezici algılar olarak tanımlar; sesten ve kokudan iğrenir. "Kör" yerine "görmeyen insan" tabirini tercih ederek şöyle der: "Görmeyen insan, bozuk bir ampul gibi mânâsız; bıraktığınız yerde kalan bir paket; içinde eski hatıralar olduğu için arada bir karıştırılmaya layık... Çocukken oynadığımız bir taşbebek gibi, atmaya kıyamadığımız acayip bir külçe." (Jurnal 1, s. 39)

Hayata küskün, Meriç'in söyleyişiyle "şizofren" bir baba, fedakâr bir anne ve kız kardeşle yaşayan bir çocuk; bilgiye, kadına ve sevgiye susuz bir genç... Sonradan, "Belki de çocukluktan bu yana karşılaştığım bütün krizlerin kökü seksüel. Evet seksüel" (Jurnal 1, s. 321) sözlerinin söylenmesine neden olan bir reddedilmişlik. Günü gününe tutulmayan günlüklerin hepsinde karşılaşılan geçmişi değiştirme, en azından geçmişi şimdi ile algılama, Jurnallerde de bireyin kendisini kurarken bazı olay ve durumlara yoğunlaşmasını hazırlamış-

Sevenleriyle birlikte.

tır. Bu, kimi zaman bir takıntı düzeyine çıkabilmektedir. Reddedilmiş olma durumu, Meriç'in geçmişe şimdiden bakarken üzerinde durduğu, -belki de takıldığı- sorunlardandır. Bu yüzden, "Bütün kadınlar reddettiler. Bütün kadınlar. Yani Linda, Emine, Sevim, Alis" (Jurnal 1, s. 101) diyecektir. Eşiyle, sadece kendisini reddetmediği için evlendiklerini söyleyen bu genç adamın hayatı, körlükle yeni bir yön bulur. Kaplumbağalar, böcekler bile görürken bir "fikir işçisi"nin körlüğü onu isyana götürür. Bu isyan ve küçük görülme

korkusu, "Mezellet tanrıların sevgili kullarına en büyük ihsanı" (Jurnal 1, s. 81) sözüyle durulur, teselli edilir. Teselli noktalarını, okumaları oluşturmuştur Cemil Meriç'in ve aynı okumalar, onu iyice yalnızlaştırarak gençliğinde karşı çıktığı "fildişi kule"ye çekilmesini hazırlamıştır. Homeros, Milton ve Maari gibi "dehâ"ların kaderi ile ortak olduğu tesellisinden zirvelere ulaşmak ister Cemil Meriç. Yoksuldur ve içinde yaşadığı toplum, sürekli yakındığı gibi, düşünceye düşmandır. Görme yeteneğinden mahrum edilerek iktidar kaybına uğratıldığını düşünen özne, güvenli alanlar aramakla geçirir ömrünü ve kendini yalnızlığa bırakır. "Düşünceye düşman" olan sosyal kader çemberinin dışına bazen rüyalarının şehri Paris'e, bazen hayallerinde gezindiği Himalayalara, bazen özlemini taşıdığı Olemp'e giderek çıkmak ister. Nietzsche söylemiştir: "Dağlarda en kısa yol, doruktan doruğadır; ama uzun bacakların olmalı bunun için." (Böyle Buyurdu Zerdüşt, çev. Turan Oflazoğlu, MEB Yay., İstanbul, 1989, s. 38.)

"Kelimeleri sana veriyorum okuyucu... Kelime, Narsis'in kendini seyrettiği dere." (Jurnal 1, s. 65), "Nihayet bütün dünya kelimelerden ibaret. Ama sende ne varsa kelimede de o var. Kelime, Narsis'in kendini seyrettiği dere. Çok bakma, içine düşersin!" (Jurnal 1, s. 65) Bu cümlelerden de anlaşıldığı gibi, kelimelerle yaşayan bir insanın kaderi, onları yıldızlaştırmak, onlarda kendini seyretmektir. Narsis, boşuna anılmamıştır; kelime üslûpçunun yeni bir dünya kurmak için tek malzemesi olduğu kadar, kendisini tanımasının da kendisinde neler olduğunu görmesinin de en emin yoludur. Kelimelerle yaşayan, onlarda İblis'ini de ("Binbir kalıba bürünen İblis, kelimelerde tecelli ediyor." Jurnal 1, s. 66) meleğini de görür ve gösterir. Bu yüzden bir üslûpçudur Cemil Meriç. Fransızca'nın cümle yapısıyla altı yüz yıllık bir kültürel birikimin göstergesi olan kelimeleri tercih eder ve şiire göre olgunlaşmış bir insan olarak tanımladığı düzyazıya etini, kanını ve kemiğini verir. "A'raftan ileri geçemeyen bu adam", bir romancı duyarlılığıyla çağını; bir düşünür hassasiyetiyle bütün zamanları kucaklamak ister. Ayırt edici tarafının, tavrı ve bu tavrın dili kullanmakla somutlaşan üslûbu olduğu açıktır. "Fikirler kelebekler gibi, onları hafızaya iğnelemeye kalkınca bir toz yığını hâline geliyorlar..." (Jurnal 1, s.

36) cümlesinde olduğu gibi, düşünceyi metaforlarla zenginleştirir. Birikimini, Jurnallerde her biri birer vecize olacak aforizmalarla cümle cümle aktarır: "Sevmek zenginleşmektir, çoğalmaktır.", "Tarih, galiplerin yazdığı bir kitap. Zafer, arkasından bıçaklanan masum düşmanların cesetleri üzerine atılan yapma çiçeklerden bir çelenk."

Her alana açılma azmi ve düşüncesiyle çalışmaktan yılmayan ve yorulmayan; anarşizmden sosyalizme, oradan İslâmiyet'e, İhvân-ı Safa'dan ansiklopedistlere, tarih felsefesinden edebiyat sosyolojisine, Dante'den Hugo'ya, feodalizmden Osmanlı'ya, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e, Machiavelli'den Cevdet Paşa'ya, Nâmık Kemal'den Nâzım Hikmet'e ve hep muhalif olana, a'rafa giden bir idrak ve zekâ, "Kültürde her gelişme, kültürler arasında bir koalisyon" (Jurnal 1, s. 269) düşüncesiyle uğramadık mâbet bırakmamıştır. Mâbetlerde kalmayan, sadece zırhlanan şövalye, Claude Lévi-Strauss'yu, Max Weber'i, Arnold Toynbee'yi kültüre açık aydınlar oldukları için selâmlar. Böylesine "dostâne" yaklaşım Doğu'da yoktur. Bu nedenle Batılıdır Cemil Meriç; ama aydının ayıbını affetmeyecek kadar acımasız olduğu için de Doğulu. Ona göre, aydının görevi karıştırmak değil, aydınlatarak birleştirmektir. Bu noktada, aydınla uzmanı ayırdığı ve aydını öne çıkardığı bellidir.

Jurnal'in ilk cildinde ailesine ilişkin notlar, gözlemler ve izlenimler de diğer konularda olduğu gibi, rahatsız edicidir. Memnuniyetsizliği, yakın çevresini söz konusu ettiğinde de sürmektedir. "Yapayalnız ve hiçbir işe yaramayan bir adam. Bu evdekilerle ne ilgim vardı?" (s. 259) sorusu, Cemil Meriç'in hayatında cevapsız kalan bir sorudur belki. Jurnal'de sözü geçen ev ve o evdekilerle ilişkilerin anlatıldığı bölümler; "acıları, utançları ve zilletleriyle aynı olan" bir insanın çaresizlik içindeki inleyişleri olarak okunabilir. "Bir Babanın Şikâyetleri" (s. 117-120), "Istırap Hülâsa Edilmiyor" (s. 230-233) ve "10.8.1963" tarihli günlüğün son sayfaları, rahatsızlık veren bir psikolojinin okuyucuya müdahalesidir. Yine de bu sayfalardaki lirizm, üslûp sahibi bir yazarı işaret etmektedir. Jurnal'deki "mektuplar"a da aynı lirizm hâkimdir. "Bu eski bir hikâye my darling" seslenişi ve umursamaz bir ruh hâliyle başlayan mektup/lar, buhran içindeki bir ruhun, tutunacak bir anlam arayışının dışavurumudur:

"Bu eski bir hikâye my darling. Ama hiçbir kitabın yazmadığı eski bir hikâye. Bir akşam benim ol demiyorum, üç saat beni dinle. Daha çok gencim my darling. Ana rahmine düşen her sperma bir Cemil Meriç olmaz. Daha çok gencim. Ama uçuruma yuvarlanmamak için bir kadın eline ihtiyacım var." (Jurnal 1, s. 342)

İlk telif kitabı Hint Edebiyatı, Doğu'ya dönüşü, kendi terminolojisi içinde irfana dönüşü gerçekleştiren eser. Hint Edebiyatı, belki de bu yüzden en çok sevdiği kitabıdır Cemil Meriç'in; belki de yayımlanma öncesi yarattığı bunalım yüzünden. Sonraları Bir Dünyanın Eşiğinde adıyla yayımlanan bu kitap, Olemp'ten Himalayalara bir sıçrayıştır; Hint, bir Batılı "tecessüsü"yle uğradığı en büyük mâbetlerden biridir. Bu yüzden Jurnal'de ona ve yayımlanış macerasına çokça yer açılmıştır.

1966-1983 yıllarından izlenimleri, anıları, mektupları, kitap imzalarını kapsayan Jurnal'in 2. cildinde (İletişim Yay., İstanbul, 1993), "Lamia Hanım'a Mektuplar" dışındaki yazılarda daha durulmuş, razı olmuş bir insanla karşılaşılır. "Lamia Hanım'a Mektuplar", Cemil Meriç'in kendisini bütün açıklığı ve çıplaklığıyla yansıttığı yazılardır. Bunlar her ne kadar birine yazılmış mektuplarsa da, kimilerinde deneme havası sezilir; duygu patlamalarının yanı sıra, düşüncenin de duygulaştırılarak verildiği metinlerdir. İnsanın kendisini tanıması sürecinde, karşı cinsten birinin ne denli etkili olduğunu mektuplardan izlemek mümkündür. Sevgi ve aşkın kişiliğin oluşması ve bütünlenmesindeki rolü üzerine düşünme olarak da yorumlanabilecek mektuplarda, Stendhal'in Aşk Üzerine'de sistemleştirmeye çalıştığı "kristalleştirme teorisi"nin izi ve etkisi hissedilmektedir. Meriç'in Lamia Hanım'a mektupları, tam da Sthendal'in vurguladığı gibi, "sosyete"den uzakta, yalnızlıkta ve boş zamanda gerçekleştirilmiş bir kristalleştirme/billurlaştırmadır. Stendhal, kristalleştirmenin şartlarını belirlerken şöyle söyler: "Fransa'nın saray çevresinde bulunan ve bana göre 1780'den sonra varolmayan gerçek yüksek sosyete, kristalleşme çalışmasına gerekli olan yalnızlık ve boş zamanı hemen hemen olanaksız hâle getirdiği için aşka pek uygun değildi." (Aşk Üzerine, çev. M. Mukadder Yakupoğlu, Mor Yay., Ankara, 1998, s. 32.) Meriç, Stendhal'in kristalleştirme teorisine atıfta bulun-

duktan sonra, kadının daha fazla boş vakte sahip olduğunu vurgular. Buradaki boş vakit vurgusu, yalnızlığı gerekli kıldığı için kadına ait olarak düşünülen kristalleştirme yoğunluğunun Meriç'i gözettiği de söylenebilir.

Lamia Hanım'a yazdığı mektupların birinde Cemil Meriç, "Kalbimle kalem arasında kapı yok" (Jurnal 2, s. 53) der. Tutkulu bir aşkın acılarını ve sıkıntılarını yansıtan mektuplarda, bağlanmanın olduğu kadar tutunma arayışının yönlendiriciliği de hissedilir. İntihardan dönüşünün veya intiharı erteleyişinin aşk olduğunu birkaç kez hatırlatma gereği duyduğu mektuplarda, yine birkaç kez de "Düşen tutunacağı dalları seçmez" (s. 83) deme gereği duyar. Cemil Meriç, hayatında kitap ve kadından başka önemli bir şey olmadığını ısrarla belirtmiştir. Lamia Hanım'a böylesine sığınış ve düşkünlük, derin bir aşk bağıyla olduğu kadar yazdıklarının değerinin bilinmemesinden kaynaklanan bir bedbinliğin de sonucudur. "Yaşamak yok olmaktır; ya yaşayacak, ya yok olacaksın" (Bu Ülke, İstanbul, 1985, s. 227) sözü, onun hayatı anlamlandırma tam karşılığı olan bir aforizmadır. O, severken de yarattığına inanır . "Sevmek tanrılaşmaktır" (Jurnal 2, s. 260) der tam bu noktada. A'rafta bir yalnız, ilk kez burada bütündür belki de. Mektupların bir de bu düşüncenin içinden okunması gerekir.

Jurnal'in 2. cildi, mektuplar dışında kalan diğer bölümlerde, deneme üslûbu hissedilen bir yapı sergiler. Buradaki portre yazılarında, Meriç'in keskin yaklaşımıyla yargılamadığı birkaç entelektüel vardır sadece; onlar da yarımdır. Cemil Meriç bizzat tanıdıklarını dostluk ilişkileri ve ortaya koyduklarıyla, çalışmalarıyla; okuduklarından tanıdıklarını ise belgelerle, kendi gözünde, bir çırpıda silip geçmiştir. Burada bir ayrıntıyı belirtmek gerek: Belki hep a'rafta oluşundan, belki de ülkedeki entelektüel görünenlere ulaşabilme kaygısından kitap imzaladığı kişilere yazdığı sözler, gayet yumuşak bir üslûba sahiptir. Bu kişilerin çoğu, kitapları hakkında ciddi hiçbir şey yazmamıştır ne yazık ki. Cemil Meriç'in bu yöndeki içerlenişini ve tepkisini anlamak için Türk Edebiyatı dergisindeki "Cemil Meriç hakkında bir bibliyografya denemesi"ne bakmak yeterlidir (S. 126, Nisan 1984, s. 26-29). Şunu da yeri gelmişken belirtmek gerekir: Cemil Meriç, entelektüel düzlem-

de eleştirdiği kişilerin özel hayatlarını da dikkate almıştır yer yer. Özel hayatın, entelektüel bir portreyi bütünüyle tanımlayamaması ve yansıtamaması noktasında, Cemil Meriç'in keskin eleştirilerini nereye koymak veya nasıl yorumlamak gerektiği, cevabı kolay verilemeyecek bir sorudur.

Jurnal 2'deki eleştirel yaklaşımlara, onun diğer kitaplarını okumadan bağlanmak, Cemil Meriç'i yanlış anlamak/tanımak olur. Yine de Jurnal'deki portreler ve anılar okunduğunda, kuşkunun hayatın temel ilkelerinden biri olup çıktığı da inkâr edilemez. Gerçi bunu da Stendhal yıllar önce söylemiştir: "Kuşkunun cini dünyaya geldi"; ama Meriç daha da ileri götürür: "Şüpheden bile şüphe." (Jurnal 2, s. 239)

Jurnal'in 2. cildinde de Meriç'in aforizmalarına çokça rastlanır. Bunlar, üzerinde düşünülmüş sorunların çözülerek veya berraklaştırılarak zihne veciz şekilde yerleştirilmesi diye yorumlanabilir. "Entelektüel batılı bir hayvandır.", "Ateizm, Allah'a inanmamak değil, avamın inançlarını paylaşmamaktır.", "Ansiklopedi, düşündüren, bağırıp çağıran bir kavga silahı." gibi veciz tanımlar, bir entelektüelin duruşunu yansıtır ve bir o kadar da özneldir.

Cemil Meriç'in özel hayatına ve yakın çevresine ilişkin olarak Jurnal 2, eşi ve çocuklarına karşı düşüncelerini Jurnal 1'e göre daha sıcak ve kabullenilmiş bir görünümle sergilemektedir. Bu da körlüğü kabullenişin bir yansıması olsa gerektir. Kabulleniş sadece "biyolojik kader"le değil, psikolojiyle de ilgilidir. "Tek gücümüz: intibak kabiliyeti." (s. 217), "Galiba tek kurtuluş inanmak" (s. 218) noktasına gelen bir psikoloji vardır Jurnal 2'de.

Cemil Meriç'in, her entelektüelin mutlaka uğraması ama mesken edinmemesi gereken görkemli bir mâbet olduğu rahatlıkla söylenebilir. O görkemli mâbedin kapıları, Jurnallerle biraz daha kolay açılabilir. "Her yazı meçhûle atılan bir kement. Her söz bir davet" (Jurnal 1, s. 146) sözleri, Cemil Meriç'in hayatı boyunca yaptıklarını özetler ve tanımlar bir bakıma. Jurnaller, onun diğer yazdıkları düşünüldüğünde, "davet"in en dolaysızıdır. Bu en dolaysız davete, Meriç'in diğer eserlerini de okuyarak icabet etmek ortaya bütün bir entelektüel portre çıkmasını sağlayacaktır.

BULUTLARI
DELEN KARTAL
CEMİL MERİÇ İLE KONUŞMALAR
Hazırlayanlar:
MUSTAFA ARMAĞAN
SEZAİ COŞKUN

Bulutları Delen Kartal *

Sezai Coşkun **

Tarihin siyasî ve sosyal olaylarının akışı karşısında durup tarihe bu noktalarda yön veren insanlar olduğu gibi, düşünce tarihinin köşe başlarında durup insanlığın düşünce tarihine yön verenler de vardır. Bazı isimler, ortaya koydukları felsefî sistemleriyle düşünce tarihine yön verirken; bazı isimler de ortaya konulan düşünceleri anlama, yorumlama, bunlardan yeni düşüncelere ulaşma noktalarında tarihe yön vermişlerdir. Türk düşünce tarihinin nadir temsilcilerinden olan Cemil Meriç, söz konusu ikinci gurupta kabul edilebilecek bir düşünce adamıdır.

Cemil Meriç, kendine mahsus bir felsefî sistem ortaya koymamıştır. Ama kelimenin felsefî anlamında ortaya koyduğu entellektüel kimlik, onu düşünce tarihinde çok farklı bir yerde tutmuştur. Cemil Meriç denilince insanın aklına kitap gelir. Ancak, dünyasının tuğlaları olarak kitapları seçen Cemil Meriç kadar kitap okuyan insanlar, geçmişte olduğu gibi, bugün de vardır. Cemil Meriç'in farkı nedir, diye düşünüldüğünde, dikkat çeken ilk husus olarak, onun düşünce karşısında ortaya koyduğu tavır fark edilir.

Cemil Meriç, kendi hayatından bahsederken, onu, çeşitli dönemlere ayırır. Sofuluktan imansızlığa ve ardından kendini bulmaya doğru giden bu süreç, Cemil Meriç'in sadece, dünyaya, hadiselere ve fikirlere bakış açısını değiştirmiştir. Ama hadiseler ve fikirler karşısında ortaya koyduğu tavrı değiştirememiştir. O, sosyalist olduğu dönemde temsil ettiği entellektüel kimliği, sosyalizmi bıraktığı dönemde de aynen muhafaza etmiştir. Bu bakımdan Cemil Meriç, kitaplarla ve kitapların taşıdığı

* *Bulutları Delen Kartal, Cemil Meriç ile Konuşmalar, (Haz. Mustafa Armağan, Sezai Coşkun), Ufuk Kitapları, İstanbul, 2004, s.295.*

** *Doç. Dr., Süleyman Şah Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi*

düşüncelerle inşa ettiği dünyasını, her değişiminde yıkıp yeniden yapmamış, sadece baktığı pencereyi değiştirmiştir. Bu da ona, düşüncenin her ufkunda seyahat etme imkanı tanımıştır.

Dostları, Cemil Meriç'in en sevdiği kavramlardan birinin 'evlâd-ı fatihân' olduğunu kaydederler. Bilindiği gibi Cemil Meriç, Hatay-Reyhanlı'da doğsa da ailesinin kökü, Rumeli'ye dayanmaktadır. Rumeli'deki Osmanlı vatandaşlarına ise 'evlâd-ı fatihân' denilmektedir. Cemil Meriç, söz konusu kavramı belki de kökünü ifade ettiği için sevmektedir. Ama ortaya koyduğu eserlerine ve hayatına bakıldığında, onun, ataларının coğrafya üzerinde gerçekleştirdiği fetihleri, düşünce ufuklarında gerçekleştirdiği görülür. Cemil Meriç, ataları Osmanlı gibidir; her ufka yelken açıp oraya kendi mührünü vurmak ister. Ama Osmanlı'nın karşısına çıkan coğrafî sınırları, Cemil Meriç, aşabilmiş ve dünya yüzünde ortaya konulan tüm düşüncelerin ufuklarında bir 'fâtih' edasıyla gezebilmiştir. Cemil Meriç'i, düşünce ufuklarının 'fatihi' olarak nitelemek, çok rahatlıkla, mümkündür. Çünkü onun düşünce ufuklarındaki seyahatinde, selefi, halefi ve çağdaşı bir çok aydında görülen 'kompleks' değil, kendinden emin olmanın 'engin' rahatlığı vardır. Bu noktada Cemil Meriç'i, siyasî anlamda varlığını kaybeden evlad-ı fatihânın düşünce alanındaki temsilcisi olarak kabul etmek mümkündür.

Cemil Meriç, söz konusu edilen 'fetihlerini' yazdığı kitaplarının yanısıra, konuşmalarıyla da gerçekleştirmiştir. Cemil Meriç'in evinin bir akademi gibi işlediği, evinde, hergün çok farklı fikirlerin konuşulup tartışıldığı bilinmektedir. Özellikle 1970'lerden itibaren onlarca gencin bu kaynaktan beslenerek kendilerine mahsus bir fikir dünyası inşa edebildikleri bilinen bir gerçektir. Ne var ki bu sohbetlerin büyük bir kısmı, yazıya geçirilmemiş, sesli olarak da kayıt altına alınamamıştır. Bu, millet olarak yazma karşısında ortaya koyduğumuz 'ağır' tavır sebebiyle olduğu gibi, Cemil Meriç'in, Ümit Meriç'in ifadesiyle, 'komünistlik döneminden kalma' bir kuşkusunun da sonucudur. Bu duruma rağmen, bugün elimizde, Cemil Meriç'le yapılmış 30 civarında röportaj ve iki sohbet kitabı mevcuttur. Kısa zaman önce, Meriç'in röportajları da kitap halinde yayınlandı.

Mustafa Armağan'la beraber gerçekleştirdiğimiz yayında, Meriç'in çeşitli dergilerde yayınlanan konuşmalarının yanı sıra, Ümit Meriç'ten temin edilen yeni röportajlar bir araya getirildi. Otuz

civarındaki konuşmayı içeren kitaba Meriç'in bütün konuşmaları alınmaya çalışıldı. Ancak ulaşılamayan birkaç konuşmanın var olabileceği muhtemeldir. Tespit edebildiğimize göre Meriç'le ilk röportaj 1964 yılında Dönem dergisinde, Hint edebiyatı üzerine yazdığı kitapla ilgili olarak yapılmıştır. Bu kısa röportajla, Meriç'le yapılmış son röportaj olan Ferman Karaçam'ın yaptığı konuşma arasında üslup ve tavır itibariyle çok büyük bir farkın olmaması, Meriç'in yukarıda söz konusu edilen entellektüel kimliğiyle ilgilidir.

Kitapta yer alan röportajları, içerik ve dış unsur bakımından olmak üzere iki ana noktada incelemek mümkündür.

Cemil Meriç'le yapılan konuşmalarda, kendisine en çok, 'Doğu-Batı' ilişkisi sorulmaktadır. Osmanlı'dan başlayarak Meriç'in yaşadığı döneme kadarki süreçte Türk toplumunun yaşadığı batılılaşma hareketinin ortaya çıkışı, ilkeleri, tarihi, kaynakları, etkileri, toplumla ilişkisi ve Türk aydınının bu hadise karşısındaki tavrı, bir çok kere sorulmuştur. Bu sorular karşısında Meriç, ısrarla hadisenin görünen ve algılanan biçimde ve içerikte olmadığını, kökü, yüz yıllara dayanan tarihî ve kültürel bir süreç olduğunu vurgulamıştır. Meriç, bu konuda, ısrarla, kendi kimliğini muhafaza etmenin önemine vurgu yapmış, kendi kimliğini muhafaza etmenin asgari şartlarını ortaya koymuştur. Konuşmalarda yer alan bu şartlardan öne çıkanı, kendi kaynaklarının farkında ve bilincinde olmaktır. Meriç'in söz konusu olan konuşmaları incelendiğinde, batılı kaynakların yanı sıra Türk–İslam medeniyetinin düşünce birikiminin yeni düşüncelere nasıl zengin bir kaynak sunacağı açık şekilde görülmektedir. Meriç'in dilinde, bir çok Türk aydını tarafından bilinmeyen, okunmayan, okunmadan küçümsenen veya yok sayılan onlarca isim, büyük fikrî kaynaklar olarak öne çıkmaktadır. Meriç, kendisine soru soranlara ısrarla kendi kaynaklarının bilincinde olmayı tavsiye etmiştir. 'Tarih, Tanzimat'tan başlayarak tepeden tırnağa değiştirilmelidir. Tarih kitapları Haçlıların en büyük zaferidir.' (s.244) diyen Cemil Meriç, Türk aydınının ve Türk insanının öncelikle mevcut bakış açılarından kurtulmasını ve kendisine 'gerçek' diye sunulan 'tarih'ten şüphe etmesini ister.

Cemil Meriç'e, hislerini tatmin için yaklaşan, Meriç'te zihinlerindeki 'kutsal'lara dayanak arayan birçok yaklaşım da olmuştur. Cemil Meriç hakkında

kaleme alınan tüm yazıları derlediğimde gördüğüm bir gerçek, onlarca farklı Cemil Meriç'in ortada olduğuydu. Röportajların içerik olarak ortaya koyduğu çok önemli bir husus da, bu tür algılamaların ne kadar 'sınırlı' olduğudur. Çünkü konuşmalarda görülmektedir ki, Mustafa Armağan'ın ifadesiyle, 'Balzac ile İbn Haldun kol kola onda. İhvan-ı Safa, adeta risalelerini yeniden yazıyorlar onun kalemiyle. Ali Şeriati ve Bediüzzaman Said Nursi de, Victor Hugo ve Proudhon da, Marx ve Weber de, Tevfik Fikret ve Mehmed Akif de beraber, dostça geziniyorlar onun binbir çiçekle müzeyyen bahçesinde.' (s. 8)

Konuşmalarda öne çıkan diğer husus, dönemin edebiyat ve düşünce hayatıdır. Meriç, Peyami Safa'dan Kemal Tahir'e, Yahya Kemal'e, Said Nursi'ye, Adalet Ağaoğlu'na değin bir çok edebiyat ve fikir adamı hakkında değerlendirmelerde bulunur. Meriç, gerek fikir adamlarını gerekse edebiyatçıları, bir yandan Türk aydınının içinde olduğu genel meseleler etrafında değerlendirirken, diğer yandan Batılı ve Doğulu diğer fikir ve edebiyat adamları çerçevesinde değerlendirir. Meriç'in bu değerlendirmelerinde de öne çıkan, geniş okumalar ve orijinal sentezdir. Meriç, bu değerlendirmelerinde fikir adamlığının yanında büyük bir eleştirmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Meriç'in eleştirilerinde, diğer bir çok eleştirmenin içine düştüğü hissî hatalar yoktur. Meriç, Türk edebiyatını, düşünce ufuklarının tümünü söz konusu ederek değerlendirir. Bunun sonucu olarak, konuşmalarında, önemli eleştiri örnekleri görülebilmektedir. Meriç'in bu eleştirilerinin ortaya koyduğu diğer bir nokta da bir eleştirmenin taşıması gereken özelliklerdir. Türk edebiyat eleştirmenliğinin sağlam bir zemine dayanmadığı, çok iyi eleştirmen yetişmediği bir çok kişi tarafından söz konusu edilmektedir. Meriç'in bu konuşmalarında yaptığı eleştirilere dikkat edildiğinde, Türk aydını içinden, niçin iyi eleştirmen çıkmadığı, eleştirmen olmanın bir birikim ve ufuk meselesi olduğu, Türk aydınının ise bu özelliklerden, çoğunlukla, uzak kaldığı anlaşılır.

İçerik anlamında öne çıkan bir diğer konu, televizyon gibi, popüler kültür gibi dönemin aktüel meseleleridir. Meriç, bu konuları da aktüalitenin gelip geçiciliği içinde değil, düşüncenin geniş perspektifinde değerlendirir.

Meriç'le yapılan konuşmaları biçim olarak da söz konusu etmek mümkündür. 'Biçim'den kastımız, konuşmaların ne şekilde ve kimler tarafından gerçekleştirildiğidir.

Meriç'le konuşma yapanların tamamına yakını, 1970'lerin tanımlaması içerisinde, 'sağ ve muhafazakar' çevreye ait isimlerden oluşmaktadır. Trajik bir Türkiye gerçeğine dayanan bu hal, çeşitli tartışmalara sebep olmuştur: Meriç'in, konuşmalarında istediği gibi konuşamadığı, sorularla yönlendirildiği, bu kişilerin Meriç'e, duymak istediklerini söylettikleri gibi çeşitli eleştiriler ve iddialar ortaya atılmıştır. Meriç'in entellektüel kimliği ve konuşmalardaki içerik göz önüne alındığında, bu iddia ve eleştirilerin gerçekten uzak, konuşmaların içeriğinden haberdar olmayan yaklaşımlar olduğu görülür.

Hüseyin Yorulmaz ve Mustafa Armağan'ın Cemil Meriç'le yaptığı bir konuşmayla ilgili olarak Mustafa Armağan'dan dinlediğim anekdot, Meriç'in, kendisiyle konuşma yapacak olanlarla olan münasebetini göstermektedir. Armağan, Cemil Meriç'le bir konuşma yapmak için evine gittiklerini, Meriç'in kendilerinden soruları okumalarını istediğini ve kısa cevaplı sorular karşısında, 'Evladım! Test tekniği sizi esir almış. Siz bana evet-hayır denilecek şekilde sorular sormuşsunuz. Ben düşünce adamıyım... Bu şekilde cevaplar veremem...' dediğini aktardı. Bu sözler, Meriç'in muhatap olduğu sorular karşısındaki tavrını açık bir şekilde göstermektedir.

Kitaba ad olan 'Bulutları Delen Kartal,' Cemil Meriç'in, sık sık atıfta bulunduğu İbn Haldun için kullandığı bir tanımlamadır. Yine Meriç'in İbn Haldun için kaydettiği 'Kendi semasının tek yıldızı' ifadesi de, Meriç hakkında yazı kaleme alan kişilerce, Meriç'i ifade sadedinde en çok kullanılan tanımlama olmuştur. Bu ilişkiyi de göz önüne alarak ve gerek Meriç'in diğer eserlerinin gerekse bu kitapta biraraya getirilen konuşmalarının, Türk aydınının ufkunu dolduran, güneşini engelleyip onu gerçek bir aydınlıktan uzak tutan 'bulutları' dağıtması sebebiyle kitaba bu isim verildi. Nitekim eser okunduğunda görülmektedir ki Meriç, bu eserinde de Türk aydınının dünyasının üstünde gezen ve bu aydının fikir dünyasını aydınlık ufuklardan uzak bırakan bulutları, mızrak gibi cümleleriyle [1] , delmektedir.

Notlar:

1 'Mızrak gibi cümleler,' Cemil Meriç'in üslubunu ifade sadedinde kullanıldı. Meriç'in üslubunun, onun okunup anlaşılmasına olan etkisini irdeleyen, Mustafa Armağan'la yapılmış bir konuşma da kitaba dahil edilmiştir. Ayrıca kitabın sonunda Ümit Meriç'le yapılan oldukça önemli bir röportaj da bulunmaktadır.

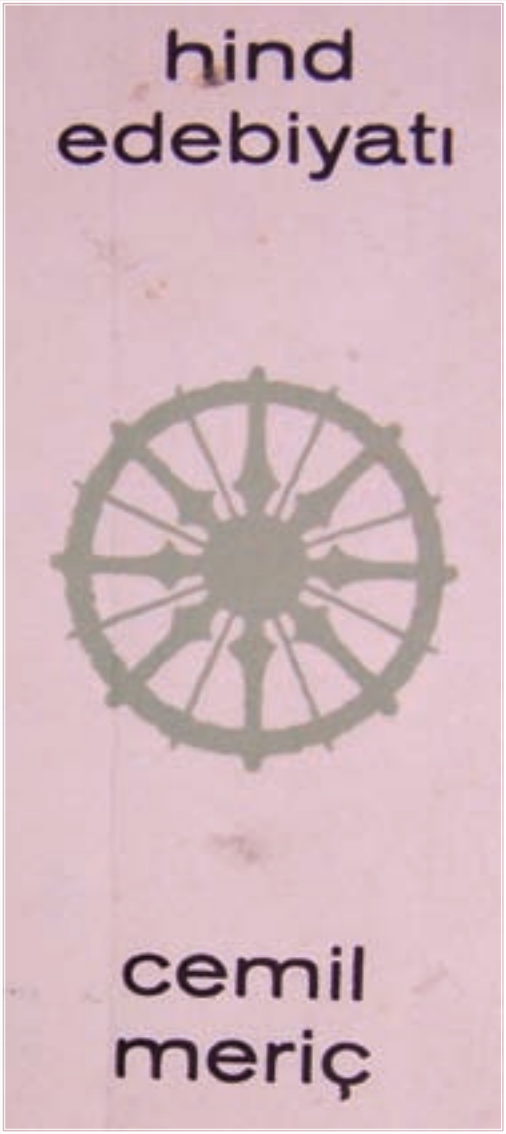
hind
edebiyatı
cemil
meriç

Batı'yı Batı Yapan: Asya, Asya'yı Asya Yapan: Hind

Konuşan : Mehmet Ergin

Hind'le uğraşmak nereden aklınıza geldi?

Kolomb Asya'yı ararken Amerika'yı bulmuş. Ben Avrupa'yı incelerken Hind'le karşılaştım. Dikkatimi Ganj kıyılarına çeken Schopenhaur ile Schelling oldu. 19. yüzyılı anlamak için Vedalar Çağını incelemek zorunda kaldım. Başka bir deyişle çağdaş düşüncenin kaynağına kadar uzanmak istedim. Karşıma Himalayalar çıktı.

Falih Rıfkı, Burhan Felek, Refi Cevad vs. hepsi de Hind'i ziyaret ettikten sonra kitaplarını yazdılar. Hind' e gitmeden Hind'i anlatan ilk yazar sizsiniz.

Endiyanizmin vatanı Almanya'dır. Alman yazarları Hind'e gitmediler, Hind Almanya'ya geldi. Ne Schlegel Ganj'ı gördü, ne Max Müller.

Peki, neden bir Hind felsefesi değil de, bir Hind Edebiyatı? Düşüncenin kaynağına çıkmak istedim diyordunuz.

Hind'de felsefe, din, edebiyat bir bütündür. İsmin ne önemi var?

Hind düşüncesi veya Hind Edebiyatı. Kitabım bir davettir. Hind'i ziyarete davet. Ama kartpostallardaki Hind'i değil. Görünmeyen, bilinmeyen Hind'i. Vedalar'm, Upanişadlar'm, Gitalar'ın Hind'ini.

Hem niçin Yunan değil de Hind?

Güneş önce Himalaya'dan doğmuş, ve bütün Asya'yı aydınlatmış. Dünyanın yarısı Helenizmle ilgisi olmayan temellere dayanıyor. Yalnız yarısı mı? Batı'yı Batı yapan: Asya. Asya'yı Asya yapan: Hind. Yunan bir başlangıç değil. Hind, bir başlangıç. İnsanlığın düşünce

Dönem, Aralık 1964, s. 5. Cemil Meriç'in elimizdeki bu en eski röportajının sorularını İzzet Tanju hazırlamış, fakat dergide Mehmet Ergin imzasıyla çıkmıştır.

sarayına Hind kapısından girilir. Sonra Yunan kapısı.

Sizce Hind düşüncesi çağımız insanına ne getiriyor?

İnsanı. İnsan sevgisini. Feragati. O ülke düşünce hürriyetinin vatanıdır. Zavallı Asya. Ne iftiralara uğramış! Yunanlı yobazdır, Sokrat'ı zehirler, Aristo'yu kaçmaya zorlar. Roma, düşüneni arslanlara parçalatır. Ya engizisyon? Avrupa toleransı öğreninceye kadar kimleri yakmadı? Hind, insanı tanrılaştıran ülke. İnsanı, yani insan düşüncesini. Çağımızın en büyük ızdırabı kini. Hobbes'un sözü bizim için gerçeğin ta kendisi: insan insanın kurdudur. Dün Batı'yı mahkûm ediyorduk, bugün Doğu'yu küçümsüyoruz. Yalnız Doğu'yu mu? Hind bize her türlü inanca söz hakkı tanımayı öğretiyor.

Batı nasıl karşılıyor Hind'i?

Hind'in keşfi Batı'da yeni bir rönesans yarattı. 19. yüzyıl bir Hind yüzyılı. Batı ile Hind düşüncesi kaynaşınca bir Romain Rolland çıkıyor ortaya, bir Tolstoy, bir Gandhi çıkıyor.

Bizim Hind'e karşı davranışımız ne olmalı?

19. yüzyıl Avrupa'sının davranışı: merak ve sevgi. Kitabı bunun için yazdım. El Biruni'nin bin yıl önce yaptığı daveti tekrarlıyorum. Biz pencerelerimizi hem Batı'ya açmalıyız, hem Doğu'ya.

Cemil Meriç'in Arkasından

Cemil Meriç, son zamanlarında.

Entelektüel Babam *

Hüsamettin Arslan

"Ben Cemil Meriç'i entelektüel babam olarak görüyorum.Burada söylediklerime beni teşvik eden, bu yönde zihinsel gelişimimi sağlayan Cemil Meriç'tir. Cemil Meriç'in bana öğrettiği şudur: 'Hiçbir kiliseye üye olmamak.'

Avrupa tarihinde yaptıkları gibi, onlar da kendi tarihlerine aydınlanmacı bir perspektiften bakmaktadırlar. Bu anlamda Türkiye'de entelektüel, statükolara muhalefet eden birisi değildir. Statüko nerededir? Avrupa'dadır. Dünyada nasıl bir ekonomik statüko varsa, bir de entelektüel statüko vardır, dolayısıyla Türkiye'de aydın gerçekte statükoya muhalefet eden kişi değildir, başka bir şeye muhalefet eden kişidir. Kendi toplumuna muhalefet eden kişidir. Kendi tarihine, kendi kültürüne muhalif kişidir. Bir tarafta Avrupa düşüncesi sözkonusu olduğunda egemen düşünceyi savunmak, öbür tarafta bizim toplumumuzun kültür ve tarihi sözkonusu olduğu zaman muhalif olmak. Türkiye'de tipik entelektüelin konumu budur.

Aydınlar ve münevverler baştan çıkarıcılık görevini yerine getirmişlerdir. Türkiye'de ilkokuldan başlayarak üniversiteye uzanan eğitim Türk çocuklarını baştan çıkarmıştır. Kendi kültürel hâlelerinden çıkarmışlardır. Cemil Meriç'in entelektüel hayatını ben üçe ayırıyorum. Cemil Meriç 1, otantik Cemil Meriç. Türkiyeli bir insan olarak, deyim yerindeyse Osmanlı kültürüyle büyümüş bir insan olarak Cemil Meriç, ikinci Cemil Meriç ise baştan çıkarılmış Cemil Meriç'tir. Kendinden önceki aydınlarca ve oku-dukları yoluyla baştan çıkarılmıştır. O Cemil Meriç Büchner okur, Büchner onu o kadar derinden etkiler ki, kendi ifadesiyle ona neredeyse tapmaktadır. Büchner Orta Avrupa'nın materyalistlerinden biridir, mekanik materyalizmi savunur. Bu Cemil Meriç Goethe'nin Faust'una benzer. Faust'tan yola çıkarak entelektüeli tanımlarsak eğer, entelektüel bilgi uğruna ruhunu şeytana satan adamdır. Cemil Meriç 2, bilgi uğruna ruhunu şeytana satmış bir adamdır. Orta Çağ entelektüelinin temel problemi iman problemi idi. Bilgi problemi Orta Çağdan sonra doğmuş bir problemdir. Orta Çağda entelektüeller bilgi problemiyle uğraşmışlardır ama tali konumdadır. Temel problem inanç, iman problemidir. Buradan da teoloji doğmuştur. Halbuki modern dö-nemde entelektüeli, entelektüel

* *Cemil Meriç ve Bu Ülkenin Çocukları, Yay. Haz: Ergün Meriç- Ayşe Çavdar, İz Yayıncılık, İstanbul,1998, ss.33-38.*

yapan şey artık inanç problemini bir kenara atması ve bilgi problemini entelektüel ilgi odağına yerleştirmiş olmasıdır. Bizim toplumumuzda bizim entelektüellerimiz. Osmanlı İmparatorluğundan itibaren bilgi problemiyle ilgi-lendikleri zaman, kendileri bilgi problemiyle ilgileniyorlardı Fakat içinde yaşadıkları toplumda, klasik entelektüel, imam ya da şeyh iman problemiyle ilgilenmeye devam ediyordu. Demek ki, modern entelektüel olmak aynı zamanda problem değiştirmek anlamına da geliyor, iman probleminden bilgi problemine geçmek anlamına geliyor. Cemil Meriç 2, iman problemi yaşayan bir toplumda bilgiyi kendisine problem etmeye başlamış bir entelektüel olarak karşımıza çıkıyor. Kitaplarında entelektüeller hakkında yapılmış bütün eleştirileri, Cemil Meriç 2'ye uygulamak mümkündür. Mesela, "Türk aydını Kitab-ı Mukaddesin serseri Yahudisi. Hangi Türk? Kaçanlar ne Türk ne de Aydın. Başka bir ifade kullanıyorum burada: "Türk aydını, garbperest, batıperest. Çağdaşlaşmak, Avrupalılaşmak, yok olmak" gibi ifadeler bulmak mümkündür. Cemil Meriç'in aslında Türk aydınlarına getirdiği eleştiri bir anlamda kendisine, benim Cemil Meriç 2 diye adlandırdığım Cemil Meriç'e getirilmiş eleştirilerdir.

Cemil Meriç 3 ise şöyle bir kişiliktir. Burada isterseniz Novellis'in bir dizesini alıntılayayım. Novellis şöyle der: "Bütün dönüşler yuvayadır." Cemil Meriç 3, yuvaya dönmüş Cemil Meriç'tir. Yuva neresidir? Yuva dildir. Yuva Türkçe'dir. Cemil Meriç'in dilin altını bütün yazılarında ısrarla çizmiş olmasının nedeni de bence budur. Biz kimiz? Biz dilimiziz. Heidegger'i okudu mu bilmiyorum. Okuduğuna dair elimde bir belge yok. Heidegger'in dil hakkındaki ünlü makalesini hatırlarsak eğer, Cemil Meriç'in dile ağırlık vermesinin ne kadar yerinde olduğunu görürüz. Şöyle diyor Heidegger: "Varlığın evidir." Bizim varlığı- mızın evi şeksiz şüphesiz kendi dilimizdir.

Cemil Meriç'i bu şekilde tanıdıktan sonra yapacağımız tek bir şey kalıyor. Cemil Meriç 19501i yıllarda, bilemediniz 1960'ların basında yuvaya döndü. Bugün yapabileceğimiz tek şey, Türkiye'deki başka entelektüellerin de yuvaya dönmelerini beklemek."

Cemil Meriç'in Büyüklüğü Melez ve Çoğul Kişiliğindendir *

Zeynep Sayın

"Cemil Meriç okuduğunuz zaman bir başkasını öteki olarak konumlandırmanız, bir farklılığı öteki olarak kimliklendirmeniz ve onu düşman ilân etmeniz mümkün değil. Düşman deyince tabii karşı mit alıntılamak zorunda kalıyorum. Malûm karşı mit, siyasalı belirleyen şeyin, dost ve düşmana ilişkin yapılan ayrım olduğunu söylüyor. Dost ve düşman olana ilişkin ayrım ne demek? Ya bizdensinizdir ya da onlardan. Ya içerdesinizdir ya dışardansınızdır. Şimdi, Cemil Meriç ne içerde ne dışarda, hem içerde hem dışarda, hem bizden hem onlardan.

Ben, Cemil Meriç'in büyüklüğünün buradan kaynaklandığını düşünüyorum. Melezliğinin buradan kaynaklandığım söylüyorum. Ve Cemil Meriç'i melez ve çoğul bir kimlik olarak konumlandırmamızın önemli olduğunu düşünüyorum. Bunu bilgi-kuramsal olarak konumlandırmanın çok önemli olduğunu, bu bilgi-kuramsal konumlandırmanın toplumsala katlanmasının daha da önemli olduğunu düşünüyorum. Bütün siyasal felaketlerden haliyle kaçınma adına bunun çok önemli olduğunu dü-şünüyorum. Özetle Cemil Meriç'in bu 'aradalık' durumu ya da Homiteba'nın 'üçüncü uzam' diyeceği bu durum, yani bu hem bizden olma, hem ötekinden olma ve aynı zamanda işin ilginç yanı, eş zamanlı olarak bütün farklılıkları içinde barındırma du-rumu... Bu eşzamanlılık yine Cemil Meriç'in kendini konumlandırdığı islâm evrenbilimiyle de ilintili. Fakat asla bir merkezden hareketle, düz çizgisel bir zaman anlayışına sahip değil. Böyle bir yazar değil Cemil Meriç. Çok farklı yanyanalıkları kendi bünyesinde barındırmayı beceren, bunu başaran bir yazar. Bu nedenle de siyasal felaketlerden kaçınma adına çok önemli bir yazar.

Özetle, Cemil Meriç'in çok katmanlı, çoğul ve melez bir kimlik olduğunu düşünüyorum. Ve bütün yazılarında da bunu vurguluyor Cemil Meriç. Hıristiyanlık sözkonusu olduğunda bunu vurguluyor. Zerdüşt olmadan anlaşılmaz diyor, böyle birşey olamaz. Alman romantisizmi, Hint olmadan anlaşılmaz diyor. Ve Hindistan'dan İran'a, Fransa'dan Almanya'ya bütün ülkelerin ve bütün kültürlerin, bütün kitapların aslında çok katmanlı ve melez olduğunu Cemil Meriç, vurgulaya vurgulaya bitiremiyor. Bunu ne kadar konumlandırsak ve biz de bunu ne kadar vurgulasak bana azdır gibi geliyor."

* *Cemil Meriç ve Bu Ülkenin Çocukları, ss.105-106.*

Büyüyünce Cemil Meriç Olacağım *

Nihat Genç

"Düşünmeyi "meslek", düşünceyi "mektep" edindi. Hiçbir ideolojiyi okşamadı. Kendi varoluş tılsımının peşinde ve inadına bir şeyleri "kurcalamak" için, kendini yalnızlıklara sürükleyen "dürüstlüğünün" asil ritmiyle, hayatına ve hayatlarımıza yüzlerce sorular sordu ve gitti. Başka bir ifadeyle, körler ülkesinde gökkuşağı renkleriyle konuştu. Bütün felsefi birikimi Peyami Safa'dan ibaret bir nesle, düşüncenin gezindiği gerçek vadileri işaret etti. Edebi zevki, Mehmet Emin Yurdakul'u dahi beşinci dereceden taklit eden ve kendini "sanatkâr" ilan eden geniş bir çevreye bambaşka kapılar açmaya çalıştı. Fikir diye anti-komünistlikle programlanmış gençliği kucaklayıp başka bir ülkeye kaçırmak istedi. O ne güzel bir adamdı, kavga edilecek şeylerle düşünülecek şeyleri ayırt etmesini, sonra düşünülecek şeylere saygı duyulmasını... Velhasıl düşüncenin önce muaşeretini, sonra muhabbetini öğretti.. O ne güzel bir adamdı: Hep bir ermiş gibi konuşurdu. Yazdığı bütün dergilere seviye ve saygınlık kazandırdı. Kapısına gelen herkese anlattı, herkese yazı verdi, ve gittik peşinden. Geriye döndüğümüzde 12 Eylül öncesinin gergin suratları yerine, ülkesi ve insanları için hep güzel şeyler düşlemeye çalışan felsefeli ve çiçekli yüzler bulduk. İlk defa aynada kendimizi sevdik. Sen ne güzel bir adamdın Cemil Meriç.. Ardında 'Büyüyünce Cemil Meriç olacağım' diyen, düşünceye talip çok sayıda genç aydın bıraktın."

* *Zaman, 9 Temmuz 1987.*

Kelimelerin Rengini O Farkettirdi *

Ahmet Turan Alkan

"Cemil Meriç'in her yapıtını, çok sevdiğim birinden gelmiş, güzel haberler taşıyan bir mektup gibi okudum. Zihnimdeki keskin köşeleri o törpüledi, renkler dünyasında ara tonları onunla seyrettim. Her düşünceye saygıyı o öğretti. Alelade kelimeler onun kaleminde, yeni bir fethin müjdesiyle zırhından taşmış ve herbiri bir fatih edası taşıyan neferlere benziyordu. Nemesis'in çaldığı gözlerini feda ederek, âdeta tırnaklarıyla ve kanıyla açtığı mecrada Türkçe, kâh coşkun bahar suları gibi gri, kâh ummana erişeceğinden emin bir nehrin vekarıyla akıyordu. Türkçeyi o sevdirdi, kelimelerin rengi olduğunu onunla farkettim. Cemil Meriç 'Itır, gülün sesi, ışık sonsuzun' diyor. Düşünce dünyamıza 'yedi kandilli Süreyya' heybetiyle emanet ettiği kitaplarının ışığı sönmedikçe, o da yaşayacak."

* *Tercuman, 21 Haziran 1987*

Görmeyen Görücü *

Murat Belge

"Bireyselliğin pek fazla gelişmediği, aydınların bile bireylerin bulunmayı seçtiği kampların özelliklerini yüklenmeyi tercih ettiği, Türkiye'de tornadan çıkmayı reddeden bir kişiydi Cemil Meriç. Politik kutupların birinden öbürüne geçenler, anlaşılır nedenlerle terk ettikleri kampa karşı oldukça katıdırlar. Belirli sıcak yaşantıları, karşılaştıkları somut olaylar ve durumlar olduğu ve sancılı bir kararla bu seçimi yaptıkları için katıdır tutumları. Ama Cemil Meriç hele ömrünün olgun yıllarında hiç böyle değildi. Yazısının, kitabının sol bir yayınevinde çıkmasına itiraz etmez, hatta bundan hoşlanırdı. Solu düşünce hayatında izler, gereğinde yararlanırdı. Çünkü değere değer vermek gibi, istese de değiştiremeyeceği, kökleşmiş bir alışkanlığı vardı. Aldığı klasik eğitim, ona hayat boyunca süren bilgisini derinleştirme tutkusuyla birlikte, bu nesnelliği ve kişiliği de kazandırmış olmalıdır. Dolayısıyla hep beklenmeyeni yaptı. Cemil Meriç bir ideolog olamayacak kadar bireysel, bir teorisyen olamayacak kadar coşkuludur. Bu özellikleriyle Yunan mitolojisinin Teifesias'ını akla getirir: "Görmeyen görücü", Fiziksel olarak görmeme ile kâhince görmenin paradoksu. (Ama) kehanet sesi, gördüğü çöküşün acısını taşır. Çünkü kehanet, geleceği haber verir gibi görünmesine rağmen, asli değerlerin, geçmişte belirlenmiş yazgısını dile getirir".

* *Gergedan, Temmuz 1987.*

Temel Sorunları Gündeme Getirdi *

Doğan Hızlan

"Benim için Cemil Meriç her zaman kişilerin peşine takılmamayı gösteriyor. Aslında kendisi, "bazen her Mayıs'ta Balzac okurum, Balzac tutkum alevlenir, bahar gibi yeşerir" diyor. Doğrudur. Her yazarın sevdiği, tutkun olduğu, usta saydığı kişiler vardır, Cemil Meriç'in de var. Kavramlar da vardır, belli bir dünyayı kurmaktır , nor-maldir. Ama bu dünyayı oluşturan her parçanın da tartışılması gerekir. Sözgelimi Cemil Meriç'in söylediği kişiler, sözler kabul değil, tepki uyandırır.

Aslında bir düşünürün iki işlevi vardır, iki de amacı ve önemi: Tepki gösterilmesini sağlamak, bir de taraftar bulmak, kendi düşüncesini kabul ettirmek.

Kendini düşüncesini kabul ettirmede gerçekten usta ama ben Cemil Meriç'te aynı ustalığın tartışma başlatmakta da olduğunu görüyorum."

* *Hürriyet Gösteri, Eylül 1989*

Eleştirel Bir Milliyetçiydi *

Duygu Köksal

"19801i yılların sonunda tanıştım Cemil.Meriç'in yazdıklarıyla. Boğaziçi Üniversitesi'nde master yapıyordum. Bugün İslamcı denilen bir kesimden arkadaşların aracılığıyla tanıştım. Bildiğiniz gibi 19801er ve 19901ar daha önceki dönemlerin temsil ettiği ayrışmalardan çok farklı ayrışmalara gebeydi. Artık siyasal çelişkiler sağ-sol bağlamında çok fazla konumlanmıyor ve daha çok islamcılık, laiklik veya milliyetçilik, kozmopolitlik tartışmaları yapılıyordu. Benim de düşünsel dünyam böyle bir çerçeve-de biçimlendi. 1980 kuşağı için artık önemli olan sağ-sol çatışmaları değildi, İslamcılıktı, milliyetçilikti. Neden bunlar yükselen akımlardı? Bir yanda milliyetçiliğin temsil ettiği bütün tehlikeler duruyordu: Otoriterlik duruyordu, devlete tapma duruyordu, farklılığa tahammülsüzlük duruyordu, kültürel aynılaşmaya bir çağrı olarak milliyetçilik duruyordu. Bir yandan da Batı eksenli modernleşmenin yarattığı yaralar, tahribatlar ve kültürel eksikler, gedikler, rahatsızlıklar duruyordu. Bu ikisinin aynı anda hissedildiği bir ortamda biz de büyüdük. Batı eksenli modernleşmenin getireceği ayrı bir tür kültürel aynılaşma tehlikesi vardı, bunu da görebiliyorduk.

Böyle bir ortamda aklıma gelen en önemli soru, şu oldu: "Eleştirel olabilen bir aidiyet olabilir mi?" Yani eleştirel olabilen veya kendi kendini dönüp eleştirebilen, içinde bulunduğu sistemi eleştirebilen bir milliyetçilik olabilir mi? Eleştirel bir milliyetçilik olabilir mi, diye soruyordum kendi kendime. Yani milletin geçmişi –ki geçmiş, milletin kurgulanmasında en önemli öğe- eleştirel bir üs olarak kullanılabilir mi? Bugünü eleştirmek için milletin geçmişi ne anlamda kullanılabilir?

Türkiye'de acaba eleştirel konumunu koruyabilen milliyetçilik olabilir mi diye tekrar sorduğumda üç önemli kişilikle karşılaştım Bir tahmin edebileceğiniz gibi Cemil Meriç. İkincisi Kemal Tahir. Üçüncüsü de Atila İlhan."

* *Cemil Meriç ve Bu Ülkenin Çocukları, s. 107-108.*

20. Yüzyıl Türk Münevverini Temsil Ediyordu *

İlber Ortaylı

"20. Yüzyılın Türk münevveri çok horlanan bir münevverdir. Hem kendi kendini horlamıştır, kendi kendine karşı saygısızdır, bu önemli bir unsurdur. İkincisi de 20. Yüzyılın münevverini devlet horlamıştır. Ve Cemil Meriç bunu da temsil etmektedir. Bu bakımdan onun üzerinde durmak gerekir

Türk münevveri eğer doktor ve mühendis değilse, kitleye bazı pratik hizmetler götürmüyorsa, çarpıtılan, korkulan bir adamdır ve kendi köşesinde bırakılmalıdır. Eğer bu münevverin çaldığı İsrafil sur'u çok fazla rahatsız ediyorsa, bu değerli bir mekanizma değildir aslında ama ilk önce tabii bir şekilde hayatın zorlukları içinde parayla erir bu. İkincisi mevkidir. Üçüncüsüne misal parlamentonun içine çekilmektir. Ve nihayet bunlardan da yola gelmeyen adamlar, marja itilir, satır dışına itilir.

Bunun gibi Mülkiye'ye girip bürokrat olmak istediği halde daha ömrünün ilk çağında Türk bürokrasisinin gadrine uğrayan bir Cemil Meriç vardır. Onun mesleği, kariyeri değişmiştir. Bu talihsizlikler ve direnişler devam ettiği sürece o da marjda kalmıştır.

Bu insanların bazısı güya solcudur, bazısı güya sağcıdır, bazısı güya ırkçıdır, hep de güyadır bunlar. Ama ortak olan bu insanların, seslerinin çok fazla renkli ve etkileyici olmasıdır.

Aynı şey Nihal Atsız için sözkonusudur, aynı şey Cemil Meriç için sözkonusudur, aynı şey A. Cerrahoglu diye bildiğimiz Kerim Sadi için sozkonusudur. Demek ki, toplumun samanlardan ürkmesi, onları satırın dışına itilmesi, hatırlanmaması, samanların "iyi saatte olsunlar" diye anılması söz konusudur. Bu Türk toplumu için çok mühim bir olaydır, 20. yüzyılda ve bu değiştiği ölçüde biz de değişeceğiz ve kuvvetleneceğiz.

Cemil Meriç, bütün bunlara rağmen devlete kızmayan birkaç kişiden biri olarak kalmıştır. Onun için devlet dediğimiz fikrin ve müessesenin gadrine uğradığını zannettiğimiz halde hizmet etmeyi bilen birkaç kişiden biri Cemil Meriç'dir. Öbürü de tabii ki gene kendisinin çok sevdiği Kemal Tahir'dir."

* *Cemil Meriç ve Bu Ülkenin Çocukları, (Yay. Haz: Ergün Meriç- Ayşe Çavdar) İz Yayıncılık, İstanbul,1998, ss. 24-26.*

Benzersiz Bir Üretkendi *

İzzet Tanju

"35 yıl boyunca son derece yakın, günü gününe süren bir beraberlikle ilgili anılarımı özetlemek çok zor. Ancak tek bir olayın altını çizmek istiyorum, bu benim görüşüme göre, evrensel boyutta bir olay.

Bir adam düşünün, şu kenarda oturuyor, ortada bir masa var ve diğer bir koltuk, o koltuğa gelip gidenlerin sayısı günü gününe değişecek, fakat o adam hiç yerinden kıpırdamayacak ve bekleyecektir. Kendisine gelenler bir şeyler okuyacaklar, o bunları zapt edecek, eleştirisini yapacak, ayıklayacak ve yıllarca buna devam edecek.

Olay bununla bitmiyor, birtakım bilgiler toplanacak, bunlar nasıl eser haline gelecektir? Cemil Meriç'te gördüğümüz, altını çizmek istediğim özelliklerden bir tanesi: Kitabı başkalarınınkine benzemeyen bir kitaptır. İki kısım: Kompozisyon, bileşim kısmı ve erüdisyon kısmı, yani ayrıntısı, açıklaması, kaynakçası. Bunlar iki ayrı ama birbirini tamamlayan bölüm. Gözleri gömeyen bir adamın bunu yapabilmesi...

Bizim yazınımızda gördüğümüz bunları birbirine karıştıracak şekilde eser verilmesidir, ama Cemil Meriç, görmediği halde bunları ayırabilmiş, rasyonel bir şekilde sımfla-yabilmiştir.

Diğer bir öğe olarak söylemek istediğim, olayın evrensel boyutuyla ilgili: Okuduğunu çok iyi anlamak ve çok iyi söyleyebilmek.

Şimdi soruyorum size, kim, ama kim, 40 yaşına doğru gözünü kaybettikten sonra, Maari gibi şiir değil, Milton gibi şiir değil, bu şekilde iki bölümlü bir düşünce eseri yazar? Ben şu ana kadar bilmiyorum.

Bu olay bana hep Sisif mitosunu düşündürmüştür. Mitos'un sözlük karşılığı yutturmaca. Cemil Meriç olayı karşısında Sisif bana hep yutturmaca gibi gelmiştir. Evet, Sisif hamal gibi bir adam, hazıra konan, bulduğu hazır bir taşı tepelere çıkarıyor. Cemil Meriç böyle yapmıyor, kulaklarıyla duyuyor, ayıklıyor, eleştiriyor,

* *Hürriyet Gösteri, Eylül 1989.*

topluyor, beyniyle tepeye taşıyor ve beyniyle tepede bir eser yaratıyor ve bunu uzaya fırlatıyordu, gelecek kuşaklara. Eseri beğenilir veya beğenilmez, bu ulemayı kiramın işi, ama olay değişmez bir olay, altını çizmek isterim. Onun için bana Sisif miti gülünesi gelir hep Cemil Meriç'in yanında.

Cemil Meriç'in hayatının son üç yılında beyin kanaması geçirmesi son derece tabii. Bütün hayatı boyunca beyniyle yaşamış, gözleri görmedikten sonra her şeyi beyniyle taşımış bir adam elbette beyin kanaması geçirecekti.

Bir anekdotla bitirelim. Hint Edebiyatı çıktıktan sonra birçok kimse Cemil Meriç için, mistisizme saptı onun için bu eseri yazdı dedi. Bir kısmı da, öldükten sonra, kızının dini eğilimleri dolayısıyla yazdı dediler.

Cemil Meriç'in Hint Edebiyatı'nı yazmasının hiçbir şekilde bu yorumla alakası olamaz, sebebini söyleyeyim. Cemil Meriç'in Hint Edebiyatı'nı yazmasına sebep, bir mânâda Bülent Ecevit'tir. Ne ilgisi var diyeceksiniz? Evet yok ilgisi gerçekten ama, eğer, Hasan Ali Yücel, Bülent Ecevit'e hayran olmasaydı, Bülent Ecevit'in Sanskritce bildiğini san-masaydı, hatta Tagor'u Sanskritce'den çevirdiğini sanmasaydı, bu hayranlıkla dolu olarak, 58-59 yıllarında, Cemil Meriç'le tanıştığında, ona, o sıradaki konularından biri üzerinde durmayı tavsiye etmezdi.

Hasan Ali Yücel'le tanıştıktan sonra. Hasan Ali, Hint Edebiyatı'nı tek bir büyük cilt haline getirmesini, İş Bankası yayınları arasında da basılabileceğini söylemişti. İşte Ce-mil Meriç, bu ısmarlama üzerine, ele aldığı konulardan birini derli toplu ele almış ve yıllarca süren çalışmadan sonra, 1964'te Hint Edebiyatı'nı çıkarmıştır."

Kaybolan Kültürümüzün Acısını Yansıttı *

Ahmet Kabaklı

"Cemil Meriç, benim lise l'den itibaren hocam, bizimle hayatının tamamını paylaşan, bize yeni ufuklar getiren, Elazığ gibi, küçük, etrafa biraz kapalı bir yerde, bize yeni pencereler açan bize Hugo'ları, Balzac'lan hiç tereddütsüz konuşan, anlıyormuşuz gibi konuşan, çünkü konuşma ihtiyacında olan bir insandı, bir hoca idi. Evet derslerin hep dışına çıkardık, büyük heyecanları dile getirirdi. Bu kadar heyecanlı bir adam bu kadar taşkın, kabına sığmayan bir adam nasıl bu kadar sabırlı olabildi ve nasıl 44 yaşından sonra ancak eser vermeye başladı? Bu da fikrin getirdiği, temkinin getirdiği bir yüce sabrın eseri, meyvesi olsa gerek.

Cemil Meriç bizi "hain düşünce olan peşin hükümden" ve "kurtarıcı olan diyalogdan" haberdar etti bir zaman ve şimdi bizi belki onun düşüncesinin hizasına gelmek gibi bir şansa ulaştırıyor. Şimdi biz burada belki peşin hükmü yenmeye ve diyaloga, karşılıklı görüşmeye kendimizi alıştırmaya çalışıyoruz. Bu bakımdan onun ruhuna ve çocukla-rının himmetine teşekkür ederim."

* *Hürriyet Gösteri, Eylül 1989.*

Kendi Semasında Tek Yıldızdı *

Hilmi Yavuz

"Kimdi Cemil Meriç? 1974 yılının haziran sonlarına doğru - o sırada Milliyet Sanat Dergisi'ne kitap tanıtma yazıları yazıyordum- gazeteden bir mektupla birlikte bir kitap paketi iletildi bana. Önce mektubu açtım. "Sayın Hilmi Yavuz, bu kitapların yeni hakikatler ifşa etmek gibi bir iddiası yok. Türk aydınını arayışa davet ediyorum. Bu çetin yolculukta arkadaşım olmak istemez misiniz? En büyük ihtiyacımız diyalog. En hain düşmanımız peşin hüküm. Ciddiyet ve irfanına itimat ettiğim birkaç yazardan birisiniz. Düşüncelerimi tenkidinize arz ederken, şunu da belirtmek isterim: İfadenin zaman zaman sertleşmesi, yani polemiğe kaçış, inzivaın meraretinden gelmektedir. Türk aydınları zahiri ihtilafları unutup, hakikati, dostça, dürüstçe aramaya çalışsalar, bahtiyar yarınların mimarı olabilirlerdi. Muhabbetlerle. Cemil Meriç."

Mektup o yıllarda beni de derinden düşündüren sorunlara açık, somut bir öneriyle yaklaşıyordu. Gerçekten de sağcısıyla, solcusuyla birbirine düşmüş Türk aydınlarının en hain düşmanı peşin hükümdü. Cemil Meriç'in gereksinme duyduğu diyalog ise, en hain düşmanı olan ön yargının elinden kurtulamadığı için, bir türlü gerçekleşemiyordu.Türk aydını acaba zahiri ihtilafları unutup, hakikati dostça arayabilir miydi?

Evet kimdi Cemil Meriç'? Hem Doğu'ya Batı'dan bakan bir müsteşrik, hem de Batı'ya Doğu'dan bakan bir müstagrip. Her iki kimliği kesinleyen bir sınırtanımaz düşünce ya da çok sevdiği bir deyişle "geniş bir tecessüs" Hem Ümrandan Uygarlığa giden, hem de Kültürden İrfana dönen bu yolda ve '"kendi semasında tek yıldız"

* *Hürriyet Gösteri, Eylül 1989.*

Her Fikirden İnsanı Etrafında Toplamıştı

Ali Bulaç

"O, bize özellikle şunları, anlatmaya çalışıyordu:

1. Medeni toplumlar gibi biz de kendi geçmişimizi öğrenmeli, başkalarının da geçmişini tanımalıyız. Sömürgeciliğin ön-keşif kolu oryantalizmi eleştirmemiz yetmez, bizlerin de onlar kadar araştırmamız ve öğrenmemiz gerekir. Biz bu yüzyılın başında feci bir "hafıza ameliyatı"na uğramış talihsiz bir toplumuz. Geçmişle aramızdaki bütün köprüler atılmış ve her fırsatta karşıdan karşıya geçmeye çalışırken derin sularda at değiştiriyoruz.

2. Bugünkü fikri, ideolojik ve siyasi kamplaşmalar yolumuz üzerinde kurulmuş tuzaklardır. Bu ülkede sağcı-solcu, ilerici-gerici değil, yabancılaşmışla yabancılaşmamış aydın var. Zengin bir ümranımız varken, uygarlığı seçtik. Ama bir türlü son bulmayan arayışımız, bize kültürden irfana gidecek yolları işaret etti. Hepimiz özgürleşmeliyiz. Fikrin "kuduz köpekler gibi kovalandığı bir ülkede" düşünce, sanat, şiir, irfan ve bilgi neşvü nema bulacak elverişli ortamı bulamaz.

3. Diyalogtan korkmamalıyız. Cemil Meriç'in en büyük arzusu, her kamptan düşünen, araştıran, namuslu insanların kafa kafaya verip çıkış yollarını birlikte aramaları idi.

Bu samimi tavrı, ona çok az kimseye nasip olacak payeler bahşetti. Kaç kişi öldüğünde bu ülkenin sağcısı, solcusu ve Müslümanını kendi kişiliği etrafında toplayabilmiş? Kaç kişiye aynı anda kitapları sağcı, solcu ve Müslüman olarak tanımlanabilen yayınevleri tarafından severek basılma onuruna nasip olmuş?"

* *Tarih ve Toplum, Ağustos 1987*

İslam'ın Liberal Mirasını Devam Ettirdi

Alexandre de Groote *

"Onun fikirleri, sosyal adalet, dini serbestiyet, ilerleme inancı, hümanizm, özgürlük aşkı ve milliyetçiliği kapsayan eski moda bir liberalizm ile derin bir bağlılıkla elele giden İslam'ın kültürel mirası üzerine oturur."

* *Hollandalı oryantalist*

Bilgisiyle Beni Şaşırtıyordu **

Tarık Buğra

"Benim değerlendiremediğim kadar bilgi yüklüydü; bir paragrafa beş, altı yabancı düşünürün, filozofun, sanatçının adını sığdırabiliyor ve beni şaşırtıyordu."

** *Kitap Dergisi, Temmuz/Ağustos 1987.*

Şiir Gibi Nesir Yazardı ***

Mehmet Akif Ak

"Cemil Meriç'in üslubunda göze çarpan ilk özellik, hiç şüphesiz ki okuyucu için kapılmaktan kurtulunması zor büyü idi. Bu üslup, önemli ölçüde şiirdi. Şiirde ne varsa, Cemil Meriç üslubunda da o vardır; bu sestir, musikidir, çığlıktır, inleyiştir, sızlayıştır, yeri geldiğinde ise sükuttur. Fakat Cemil Meriç'in nasıl olup da tefekküre ait konuları şiir tavrıyla ama nesir şeklinde yazdığı bize göre hep meçhul kalacaktır."

*** *Umran, Temmuz 1999.*

Amacı, İnsanları Mağaradan Yola Çıkarmaktı *

Kadir Cangızbay

"Cemil Hoca'nın, az yukarıda eleştirdiğimiz 'kelimelerin maceralarını anlatmakla yetinmeyip nihai bir tanım kurnaz'lığı, belki de esas amacının, insanları –bu arada kendi kendisini de- mağaralarından çıkartıyorum derken, isterse en görkemlisinden bir saray olsun, yine başka bir kapalı mekana da hapsediyor da olabilirim endişesiyle, sadece ve sadece yola çıkmalarını sağlamak, kendi başlarına yürür hale getirmek olmasından kaynaklanıyordu; şöyle de diyebiliriz: Cemil Meriç, insanları birbirleriyle diyaloga sokmak isterken, insana kendi kendisiyle diyaloğa girmeyi öğretiyordu."

* *"Cemil Meriç", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Serisi Muhafazakarlık Cildi (içinde), Ed. Ahmet Çiğdem, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.*